Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 2

Збірник статей і тез за результатами наукової конференції "Політичні партії і вибори: українські та світові практики" (пам’яті Юрія Романовича Шведи) від 21 жовтня 2017 року

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2018

УДК 329:324](477+100)(063)
ББК Ф 6(4 Укр) + Ф 3 (4 Укр) 68 ЛО
А 3 П 504

Рекомендовано Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка,
протокол № 50/5 від 31 травня 2018 р.

Рецензенти:

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича;

Луцишин Г.І. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»;

Климончук В.Й. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. "Політичні партії і вибори : українські та світові практики" (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – Вип. 2. – 300 с.

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої питанням розвитку політичних партій та виборів і організованої для вшанування пам'яті Юрія Романовича Шведи – відомого українського партолога та псефолога.

Збірник статей та тез наукової конференції організовано секційно – відповідно до секцій проведеної конференції. У першій секції збірника розкрито проблематику регіональних особливостей формування та розвитку політичних партій України, у другій – проблематику партій і партійних систем в контексті світового досвіду, у третій – проблематику інституційно-процесуальної кореляції партійних і виборчих систем.

Загалом у збірнику матеріалів конференції розміщено цікаві доробки багатьох дослідників стосовно передусім різноаспектної проблематики політичних партій і виборів. Збірник буде цікавим для політологів і всіх тих, хто цікавиться вивченням партійно-електоральної політики тощо.

ISBN 978-617-7501-63-2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 5

СЕКЦІЯ 1. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ 8

Авксентьєв Антон. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО БАЛАНСУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ 8

Романюк Анатолій, Литвин Віталій, Осадчук Ігор. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (2006–2017) 24

Лебедюк Віталій. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ 38

Бортніков Валерій, Ярош Ярослав. РОЗВИТОК ПАРТІЙНИХ СТРУКТУР У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ 60

Осадца Іван. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 73

Остапець Юрій, Шелемба Марта, Шелемба Михайло. ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СТРУКТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1991–2017) 95

Маркітантов Вадим, Віннічук Ольга. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ 131

Примуш Микола. ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ СПЕКТР СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ 159

СЕКЦІЯ 2. ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД 166

Стойко Олена. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У МОЛОДИХ ДЕМОКРАТІЯХ 166

Панчак-Бялоблоцка Надія. ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ ДЕТЕРМІНУВАННЯ УРЯДОВИХ КАБІНЕТІВ МЕНШОСТІ В ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗРІЗ 172

Осадчук Ігор. ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ У НЕТИПОВИХ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРАВЛІННЯ В БІЛОРУСІ, КАЗАХСТАНІ Й РОСІЇ 178

Теслюк Світлана. УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ДОСВІД КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ 182

Кольцов Віталій. ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ЯК ІНДИКАТОР ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ Й УПОВНОВАЖЕНОСТІ ОПОЗИЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ 186

Алваш Христина. СТАН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ТУНІСІ ПІСЛЯ ЖАСМИНОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 192

Oskolkov Petr. NATIONALISM IN PARTY IDEOLOGIES IN ESTONIA: NATURE AND MANIFESTATIONS 198

Cirner Michal, Dudinská Irina. PROTESTNÉ POLITICKÉ STRANY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE 202

Polačková Anna, Dudinský Vladislav. TRANZIČNÝ PROCES A VÝCHODISKOVÉ PODMIENKY STRANÍCKEHO PLURALIZMU V ČESKOSLOVENSKU 209

Žac Matúš. MIGRAČNÁ POLITIKA VYBRANÝCH POLITICKÝCH STRÁN NA SLOVENSKU 220

СЕКЦІЯ 3. ПАРТІЙНІ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА КОРЕЛЯЦІЯ 228

Зеленько Галина. «ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ» ПАРТІЙНОГО ГЕНЕЗИСУ В УКРАЇНІ АБО ЩО ПЕРЕШКОДЖАЄ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ? 228

Литвин Віталій. ДО КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНОГО УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ КОГАБІТАЦІЇ ТА ЇЇ ЕМПІРИЧНОЇ ІНСТИТУЦІЙНО-ПАРТІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ: АНАЛІЗ НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ 241

Чоловська Олександра. СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ 247

Шипунов Геннадій. «ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ» ЯК ПРИНЦИП СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ: ОСОБЛИВОСТІ КОРЕЛЯЦІЇ З ТИПОМ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ 255

Скочиляс Любомир. ПАРТІЇ І ВИБОРИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 260

Макух Оксана. МІЖПАРТІЙНА КОМУНІКАЦІЯ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 269

Курочкіна Юлія. ВИКОРИСТАННЯ АРХАЇЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ В ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ 271

Панарін Андрій. 1917-2017: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ 277

Bokša Vladimír. VYBRANÉ ASPEKTY POLITICKEJ KOMUNIKÁCIE NA SOCIÁLNEJ SIETI FACEBOOK 290

ПЕРЕДМОВА

Наукова конференція на тему «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» є вже другою, присвячена питанням розвитку політичних партій та виборів. Її проведення значною мірою пов'язане з пам'яттю нашого товариша Юрія Шведи. Він активно та плідно займався означеними питаннями. Тому продовження наукових досліджень з означеної проблематики, на нашу думку, є кращою формою пам'яті про Нього.

Проблематика політичних партій і виборів як стосовно практики в Україні, так і в різних частинах світу належить до числа тих, що активно опрацьовуються. Щороку з'являються наукові публікації у різних частинах України. Важливою їх характеристикою є те, що автори поступово відходять від теоретичних, нормативно-правових й історичних форматів та звертаються до конкретного аналізу практичних параметрів діяльності політичних партій. Одночасно ми можемо виділити домінуючу властивість більшості публікацій, – вони переважно присвячені аналізу політичних партій на національному рівні. Розгляд конкретних випадків у регіональній площині має також місце. Але щодо цих досліджень ми мусимо констатувати, що вони здебільшого точкові: зіставити отримані результати досить складно внаслідок відмінних методик, підходів та обсягу й відбору і опрацювання емпіричного матеріалу. В той же час, за умови збереження високого рівня централізації абсолютної більшості діючих політичних партій України, значення регіонального зрізу політичних партій помітно зростає. Це зумовлене, на нашу думку, дією таких чинників: 1) збереження змішаної (а більш коректно – паралельної) моделі виборчої системи, яка передбачає обрання половини депутатів в одномандатних округах за принципом відносної більшості за умови домінуючого партійного висування, штовхає партійні структури одночасно зверху і знизу формувати, зберігати чи підтримувати у робочому стані регіональні/місцеві партійні організації; 2) процес децентралізації і пов'язаний із ним ріст доходів на регіональному/місцевому рівні створив поле для діяльності відповідних партійних структур. Яскравим прикладом цього стали вибори до ОТГ, стосовно яких ми простежуємо тенденцію активного залучення у вибори місцевих і центральних партійних структур, за умови домінування регіональних партійних організацій; 3) в умовах, коли офіційно в Україні зареєстровано понад 350 політичних партій на національному рівні і законодавство не передбачає реєстрації регіональних партійних структур, і певної стабілізації групи парламентських політичних партій де факто в багатьох регіонах, містах почали формуватися й активно діяти регіональні партійні структури. Якщо раніше феномен регіональної партії пов'язували з діяльністю окремих партійних структур етнічних меншин, то сьогодні вони існують у більшості областей України; 4) значна кількість реально діючих, а не лише зареєстрованих політичних партій, у тім числі і парламентські, мають відмінний рівень підтримки в основних регіонах нашої держави. Внаслідок цього більшість із

активних політичних партій так само варто розглядати під кутом зору, коли вони мають високий рівень підтримки і не дуже, тобто в регіональному контексті; 5) традиційно досвід перших двадцяти років парламентських виборів у незалежній Україні сформував своєрідну регіональну карту партійно-політичних преференцій. Дослідники констатували наявність подібних політичних орієнтацій щодо Сходу, Півдня, Заходу України тощо. Однак дострокові президентські та парламентські вибори 2014 р. і наступні місцеві вибори 2015 р. спочатку виявили і далі підтвердили появу внутрішньорегіональних відмінностей. Повторне підтвердження особливостей політично-партійних преференцій в середині великих регіонів дає підстави трактувати цей феномен як певну тенденцію.

Усе це в сукупності актуалізує вивчення регіональних особливостей діючих політичних партій та їх діяльності, особливо під час виборів. Унаслідок цього оргкомітет конференції напрацював методику аналізу політичних партій у межах однієї області. Ми запропонували проаналізувати політичну ситуацію в кожній області згідно з єдиними дослідницькими параметрами. Окреслення цієї мети мало імпліцитно додаткове завдання перевірки виділеної методики, верифікацію її коректності та дослідницької ефективності.

Ми виділили/запропонували такі параметри аналізу стану та еволюції партійних організацій областей України:

1. Реєстрація політичних партій за роками (1991, 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014, 2017 рр.).
2. Логіка розвитку політичних сил: поділи/вихід організацій, об'єднання/тимчасові союзи.
3. Ідеологічно-конкурентна складова на підставі обрахунку індексу Далтона та трикутника Нагаями.
4. Кількість районних/міських партійних організацій (місцевих осередків) основних політичних партій (які представлені у парламенті, обласній та міській радах).
5. Кількість членів партійних осередків на рівні області.
6. Кількість кандидатів від партійних організацій на парламентських виборах.
7. Еволюція явки/участі у виборах.
8. Рівень електоральної підтримки згідно з результатами виборів (1998, 2002, 2006, 2010, 2015 рр.).
9. Динаміка індексу ефективної кількості партій на обласному рівні за результатами парламентських виборів (від 1998 р.) – дворівнево: на підставі урахування виборчих партій і партій з представництвом.
10. Аналіз пропорційності виборчих систем на місцях на підставі індексів пропорційності та диспропорційності.
11. Динаміка індексу електоральної мінливості Педерсена за результатами виборів (1998–2002, 2002–2006, 2006–2007, 2007–2012, 2012–2014 рр.).

12. Кількість партійних кандидатів на виборах до обласної ради (1998, 2002, 2006, 2010, 2015 рр.).

13. Динаміка індексу електоральної мінливості Педерсена за результатами виборів до обласних рад.

14. Формування представницьких органів регіонального рівня. Мінливість легіслатур та зміна персонального складу місцевих представницьких структур (обіг легіслатур). Співвідношення партійних і непартійних депутатів в обласних радах всіх років аналізу.

15. Зіставлення «більшість/опозиція» за результатами виборів обласних рад. Структура більшості/владної меншості. Ситуативні союзи на регіональному рівні, які збігаються чи не збігаються з парламентськими конструкціями більшості/меншості. Чинники таких формувань, або поведінки.

Ми тішимося з того, що зуміли підготувати аналіз стосовно восьми областей України. Незалежно від того, що не всі матеріали є однаковими, ми зробили важливий крок. Ми сподіваємось, що в цьому русі з оволодіння широким спектром кількісного та якісного аналізу політичної практики маємо разом вчитися один в одного. Тим більше, що на отриманому результаті ми не плануємо зупинятися. Важливо також те, що опрацьована методика дає цікаві результати.

Крім того, в матеріалах конференції розміщені цікаві доробки багатьох дослідників щодо різноаспектної проблематики політичних партій та виборів. Сподіваємось, що збірник буде цікавим для політологів і тих, хто цікавиться вивченням політики.

Організатори висловлюють подяку Народному депутату України Тарасу Батенко та депутату Львівської обласної ради Тетяні Бей за фінансову підтримку у проведенні конференції. Особливу подяку висловлюємо Народному депутату України Ігорю Гриніву за фінансову підтримку видання цього збірника.

А. С. Романюк,
завідувач кафедри політології,
філософського факультету
ЛНУ імені Івана Франка
професор, доктор політичних наук

СЕКЦІЯ 1
РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ

Антон Авксентьєв
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
старший викладач кафедри політології, кандидат політичних наук,
експерт Аналітичного центру «Обсерваторія демократії»

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО БАЛАНСУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

До Харківської області як прифронтового та прикордонного регіону прикуто значну дослідницьку увагу: по-перше, тому що політична стабільність на Харківщині об'єктивно є питанням національної безпеки, по-друге, через традиційну електоральну специфіку області. Третій за численністю зареєстрованих виборців (2,13 млн) регіон України протягом електоральної історії 1994–2015 р.р. часто демонстрував тенденції, які контрастували з загальноукраїнськими.

У той же час сама Харківська область має свої відносно стійкі електоральні закономірності, які свідчать про внутрішню неоднорідність регіону з точки зору традиційних політичних позицій виборців. Електоральні карти Харкова та області за результатами різних виборів ілюструють наявність сталого електорально-просторового розмежування. Виділимо декілька основних особливостей і тенденцій у межах Харківської області.

По-перше, варто виокремити наявність чітко окресленого «західного поясу», в якому сума голосів, поданих за так звані «проукраїнські» (або «промайданні») сили, відносно вища (Краснокутський, Богодухівський, Валківський, Коломацький, Нововодолазький, Кегичівський, Сахновщинський, Зачепилівський райони).

По-друге, так звана «проукраїнська сума» відносно вища в сільських/аграрних районах і нижча в урбанізованих/промислових. Зокрема, цю «урбаністичну» гіпотезу підтверджує зіставлення результатів міст обласного значення та відповідних районів (наприклад, Лозова – Лозівський район, Чугуїв – Чугуївський, Ізюм - Ізюмський тощо): майже завжди сумарні результати «проукраїнських сил» у містах нижчі. Взагалі, пояс великих у масштабах області міст (Лозова, Чугуїв, Куп'янськ, Ізюм, Первомайський, Балаклія, Красноград, Вовчанськ) стабільно демонструє відносно низькі показники «проукраїнської суми», а особливо в цьому сенсі виділяється Чугуїв.

По-третє, Люботин, Золочівський, Дергачівський, Харківський та Зміївський райони через близькість до обласного центру в більшості випадків демонструють результати, подібні до голосування Харкова.

По-четверте, в межах Харкова (в якому мешкає більшість виборців області) фіксується сталий центр/периферійний поділ: так звані «проукраїнські сили» користуються відносно більшою підтримкою в центрі міста і мають нижчі показники на виборчих дільницях, віддалених від центру.

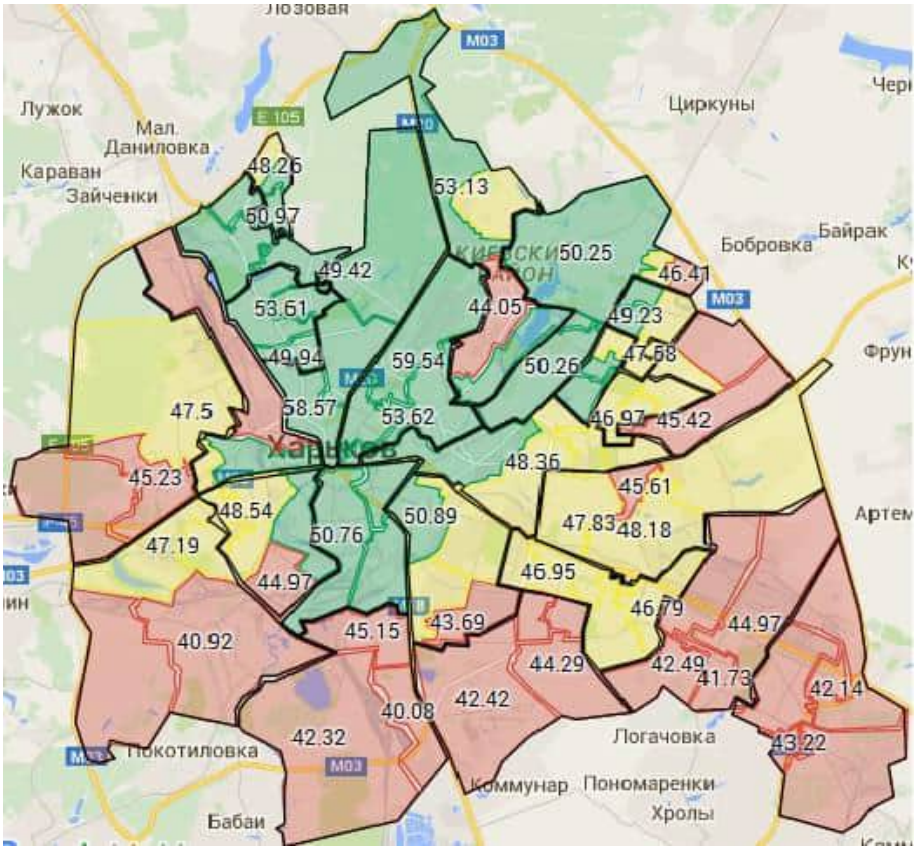

Рис. 1. «Проукраїнська сума» на виборах до ВР 2014 р. у розрізі 84 округів Харківської міської ради

Джерело: дані з сайту ЦВК [1].

Незважаючи на наявність сталих закономірностей співвідношення підтримки політичних сил, які умовно можна віднести до «промайданних» («проукраїнських») та «контрмайданних» (цей бінарний поділ для аналізу динаміки 2004–2015 р.р. є більш

вдалим, ніж традиційний «право-лівий»), електоральний баланс Харківської області зазнавав протягом останніх років відчутних змін.

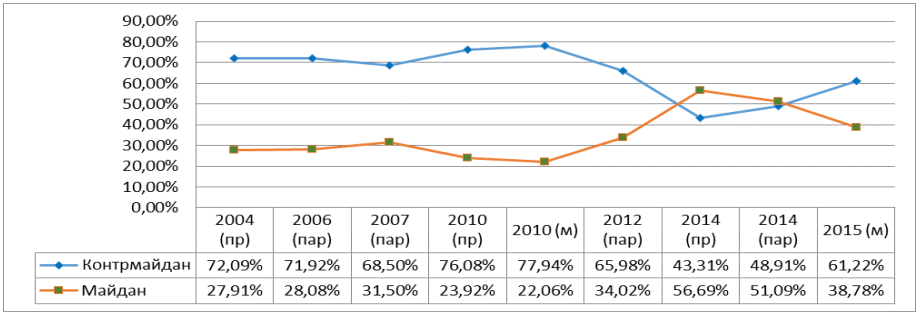

	2004 (пр)	2006 (пар)	2007 (пар)	2010 (пр)	2010 (м)	2012 (пар)	2014 (пр)	2014 (пар)	2015 (м)
Контрмайдан	72,09%	71,92%	68,50%	76,08%	77,94%	65,98%	43,31%	48,91%	61,22%
Майдан	27,91%	28,08%	31,50%	23,92%	22,06%	34,02%	56,69%	51,09%	38,78%

Рис. 2. Динаміка електорального балансу Харківщини (2002–2015 рр.)
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Наведені в діаграмі відсотки сумарної підтримки двох узагальнених політичних блоків ілюструють певні тенденції «відкату» після пікових результатів 2014 р., які, ймовірно, проявляться й на майбутніх виборах 2019 р. Наразі, згідно з даними закритих соціологічних опитувань, найбільшою підтримкою в області користуються саме партії «контрмайданного» блоку – «Відродження» (насамперед завдяки «ефекту ототожнення» з мером Харкова Геннадієм Кернесом), «За Життя», «Опозиційний блок», «Наш Край».

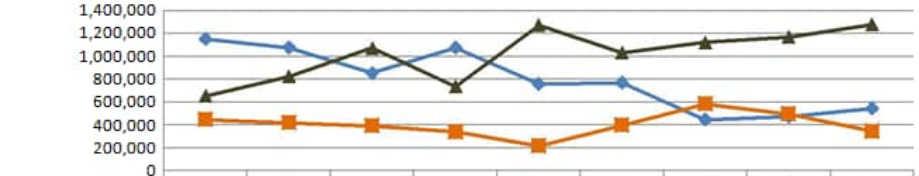

	2004 (пр)	2006 (пар)	2007 (пар)	2010 (пр)	2010 (м)	2012 (пар)	2014 (пр)	2014 (пар)	2015 (м)
Контрмайдан	1,154,178	1077546	853810	1076847	757959	770077	446850	474287	545269
Майдан	446,795	420697	392598	338524	214517	397061	584933	495426	345349
Неявка	655,622	822815	1074649	736656	1273426	1031691	1122253	1169989	1277885

Рис. 3. Динаміка електорального балансу Харківщини (2002–2015 р.) з урахуванням явки виборців
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Проте з поля зору аналізу, який опрацьовує лише набрані на виборах відсотки, випадає тренд абсентеїзму, який, насправді, і є найбільш сталою електоральною тенденцією на Харківщині. Кількість виборців, які не скористалися своїм активним виборчим правом, починаючи з 2014 р., перевищує сумарні обсяги «промайданного» і «контрмайданного» сегментів.

Узагалі, з точки зору активності виборців Харківська область стабільно входить до регіонів-аутсайдерів з найменшою явкою. Жодного разу за період 1991–2015 рр. явка на Харківщині не була вищою за середню явку по Україні.

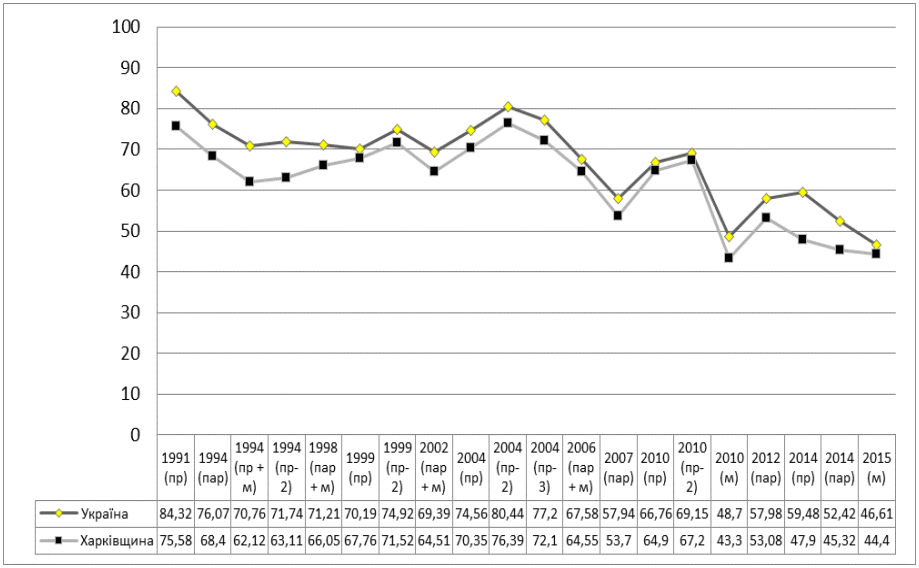

	1991 (пр)	1994 (пар)	1994 (пр + м)	1994 (пр-2)	1998 (пар + м)	1999 (пр)	1999 (пр-2)	2002 (пар + м)	2004 (пр)	2004 (пр-2)	2004 (пр-3)	2006 (пар + м)	2007 (пар)	2010 (пр)	2010 (пр-2)	2010 (м)	2012 (пар)	2014 (пр)	2014 (пар)	2015 (м)
Україна	84,32	76,07	70,76	71,74	71,21	70,19	74,92	69,39	74,56	80,44	77,2	67,58	57,94	66,76	69,15	48,7	57,98	59,48	52,42	46,61
Харківщина	75,58	68,4	62,12	63,11	66,05	67,76	71,52	64,51	70,35	76,39	72,1	64,55	53,7	64,9	67,2	43,3	53,08	47,9	45,32	44,4

Рис. 4. Порівняння сукупної активності виборців в Україні та на Харківщині (1991–2015 рр.)

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Показово, що після Євромайдану «криві» Харківської області та загальноукраїнська розходяться: якщо для України загалом на президентських виборах 2014 р. явка порівняно з виборами 2012 р. збільшилась, то в Харківській області, – навпаки, активність виборців зменшилась. Починаючи ще з 2012 р. простежується сильний зв'язок між явкою виборців у регіонах та відсотком підтримки в ньому «промайданних сил»: коефіцієнт кореляції цих двох масивів для виборів 2012 р. становив k=0,72, для президентських виборів 2014 р. – k=0,86, для парламентських виборів 2014 р. – k=0,82.

Тобто можна аргументовано припустити, що збільшення групи «абсентеїстів» відбулося насамперед завдяки колишнім виборцям «контрмайданного» блоку.

Зміни в електоральному балансі Харківської області напряму пов'язані з регіональними особливостями динаміки партійної системи. Станом на 18 січня 2017 р., в Україні зареєстровано 352 політичні партії [2]. Майже половина всіх українських політичних партій з'явилася за останні три роки. Взагалі, 2015 рік став рекордним для України за кількістю зареєстрованих політичних партій. До цього найбільше партій було зареєстровано 2005 р. – 24. У Харківській області згідно з даними реєстраційної служби Головного управління юстиції зареєстровано близько 200 обласних організацій партій (можна констатувати збільшення розриву між всеукраїнськими партіями та їх представництвом у Харківській області: так, наприклад, станом на 2008 рік із 148 партій у Харківській області було зареєстровано 142).

У трьох з 352-х політичних партій юридична адреса знаходиться в Харкові – це партії «Народні ініціативи Олександра Фельдмана», «Життя» та «Нові рубежі» (останні дві пов'язують з народним депутатом Валерієм Писаренко). Яскраво виражених регіональних партій на Харківщині немає. Порівняно, наприклад, із партіями, де сама назва спонукає до чіткої територіальної локації, – «Одеська партія», «Одеська морська партія Сергія Ківалова», Всеукраїнське об'єднання «Черкащани», партія «Херсонці», «Вінницька європейська стратегія», «Українська галицька партія», «Ми – Кияни» тощо.

Тим не менш, до певної міри регіональним політичним проектом можна вважати партію «Відродження», яка в Харкові ототожнюється з мером міста Геннадієм Кернесом. Членами Харківської обласної організації партії «Відродження» є більше 34 тис. людей (з них 14 тис. – в обласному центрі). Місцеві організації партії діють в усіх районах і містах обласного значення. Голова обласної організації «Відродження» – народний депутат Віктор Остапчук, міської організації – заступник голови Харківської обласної ради Володимир Скоробогач. У той же час в «кулуарах харківської політики» обговорюють можливість злиття місцевої команди «Відродження» з більш перспективним у всеукраїнському масштабі проектом «За Життя».

Таблиця 1

Партійні осередки парламентських партій VIII скликання в Харківській області (станом на травень 2016 р.)

№	Партія	Кількість партійних осередків
1	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	511
2	«Блок Петра Порошенка «Солідарність»»	130
3	«Радикальна партія Олега Ляшка»	54
4	«Народний фронт»	35
5	Об'єднання «Самопоміч»	4
6	«Опозиційний блок»	1

Джерело: сайт Громадянської мережі ОПОРА [3].

У жовтні 2015 р. 15 партій брали участь у виборах до Харківської обласної ради, хоча тільки чотири змогли висунути кандидатів в усіх округах (ще три максимально наблизились до цього). У виборах до Харківської міської ради взяли участь 20 політичних партій.

Таблиця 2

Участь партій у виборах до Харківської обласної ради 2015 р.

Партія	Кількість кандидатів	Кількість голосів	% голосів	Місць у раді	% місць у раді
«Відродження»	116	320 895	35,47	50	41,6
«Блок Порошенка «Солідарність»»	121	126 776	14,01	20	16,6
«Опозиційний блок»	105	122 673	13,56	19	15,8
«Самопоміч»	46	77 618	8,58	12	10
«Наш край»	120	72 359	8,00	11	9,1
«Батьківщина»	121	47 551	5,26	8	6,6
«Волонтерська партія України»	121	26 507	2,93	0	0
«Радикальна партія Ляшка»	75	24 278	2,68	0	0
«УКРОП»	44	20 685	2,29	0	0
«Нова держава»	90	20 422	2,26	0	0
«Свобода»	117	15 481	1,71	0	0
«Блок Дарта Вейдера»	1	8830	0,98	0	0
«Сила людей»	121	8781	0,97	0	0
«Соціалісти»	53	6041	0,67	0	0
«Сильна Україна»	87	5913	0,65	0	0

Джерело: дані з сайту ЦВК [1].

Якщо порівняти ці результати з підсумками виборів до обласної ради 2010 р., то сумарний відсоток «Відродження» й «Опозиційного блоку» – 49,03%, тоді як 2010 р. за пропорційною частиною Партія регіонів отримала 34,59%, а КПУ – 10,06% голосів. Значно знизилась підтримка «Батьківщини»: з 17,69 до 5,26%.

Через наявність мажоритарної складової вибори 2010 р. призвели до значно більшого диспропорційного викривлення. Розрахунок «індексу Галлахера» [6] для ради 2010 р. обрання дав результати $LSq_1 = 10{,}93$ (лише для пропорційної частини виборів) і $LSq_2 = 20{,}13$ (для виборів загалом), тоді як застосування пропорційної персоніфікованої виборчої моделі 2015 році зменшило диспропорційність ($LSq_{2015} = 5{,}29$).

У конфігурації обласної ради 2015 р. були можливі різні формати коаліції (на відміну від міської ради, де однопартійну промерську більшість сформувало «Відродження»). Підсумковий формат вписується у «модель Райкера» [10] і його теорію позаідеологічних мінімально виграшних коаліцій, адаптовану до неопатримоніального характеру українського політичного режиму. «Відродження» сформувало коаліцію не з іншими електоральними спадкоємцями Партії регіонів (йдеться «Опозиційний блок» та «Наш Край»), а з президентською «БПП-Солідарністю». Отже, характер регіонального політичного режиму на Харківщині зумовлюється цим альянсом головних носіїв електорального та адміністративного ресурсу. Незважаючи на ідеологічну дистанцію між цими партіями, на рівні Верховної Ради «Відродження» також де-факто (але не де-юре) входить до коаліції.

Таблиця 3

Індекс коаліційного впливу фракцій у Харківській обласній раді

Партія	Коаліційний вплив
«Відродження»	0,4
«Блок Порошенка „Солідарність“»	0,15
«Опозиційний блок»	0,15
«Об'єднання „Самопоміч“»	0,15
«Наш край»	0,15
ВО «Батьківщина»	0

* У розрахунках автора використано «індекс Банцафа» [4].

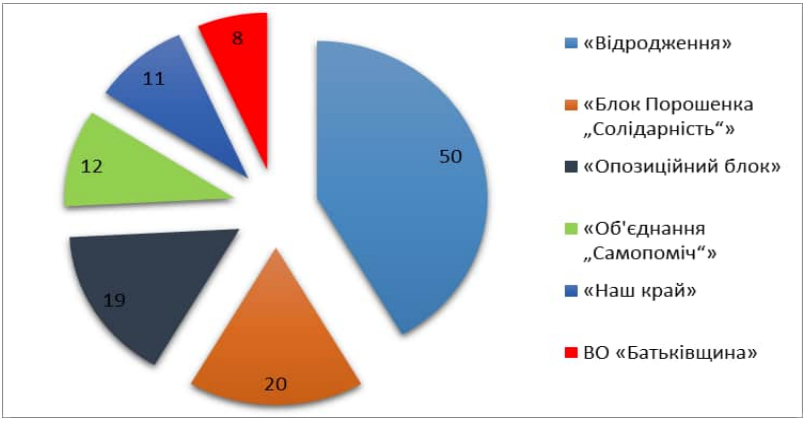

Рис. 5. Конфігурація Харківської обласної ради після виборів 2015 р. Джерело: дані з сайту ЦВК [1].

Для аналізу електоральної конфігурації в Харківській області та характеру конкуренції між партіями доцільно звернутися до методологічних інструментів сучасної політології – «індексів ефективної кількості партій» (розрахованих за часткою голосів, а не місць в асамблеї) Лааксо-Таагепери [9] та Голосова [7] (які можуть інтерпретуватися як показники ступеня фрагментованості електорального простору), а також «трикутника Нагаями» [8].

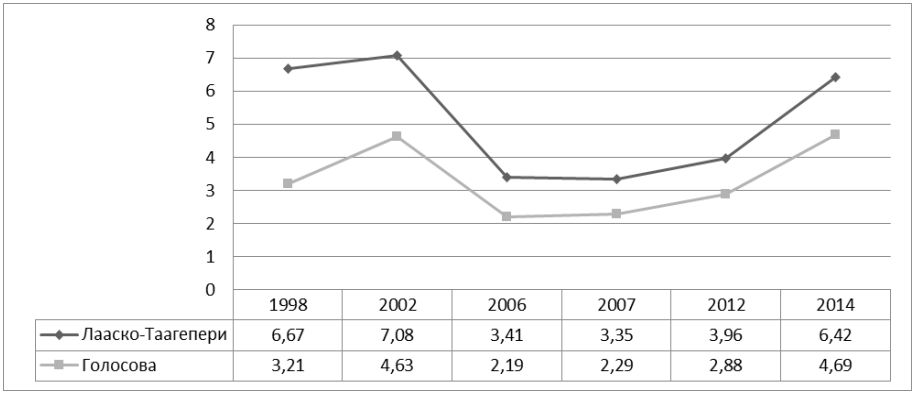

	1998	2002	2006	2007	2012	2014
Лааско-Таагепери	6,67	7,08	3,41	3,35	3,96	6,42
Голосова	3,21	4,63	2,19	2,29	2,88	4,69

Рис. 6. Індекси ефективної кількості партії (електоральні) на Харківщині
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

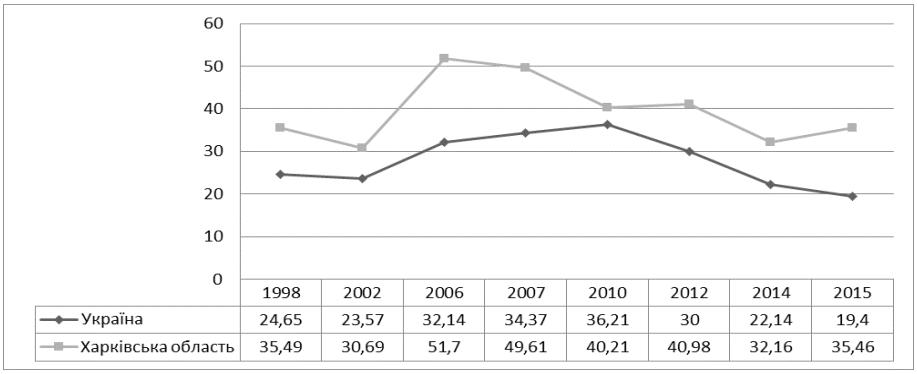

	1998	2002	2006	2007	2010	2012	2014	2015
Україна	24,65	23,57	32,14	34,37	36,21	30	22,14	19,4
Харківська область	35,49	30,69	51,7	49,61	40,21	40,98	32,16	35,46

Рис. 7. Результати партії-переможниці (динаміка 1998-2015 років)
* Для Харківської області: 1998, 2002 р. – КПУ; 2006–2012 рр. – «Партія регіонів»; 2014 р. – «Опозиційний блок»; 2015 р. – «Відродження».
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Показово, що порівняно з аналогічними розрахунками для загальноукраїнського електорального простору на Харківщині індекси завжди нижчі. Менша ефективна кількість електоральних партій свідчить про менший ступінь фрагментації електорального простору. Також характерною особливістю Харківської області є те, що домінантна партія традиційно отримує вищу підтримку (у відсотках), ніж партія-лідер у загальноукраїнському масштабі.

Динаміку формату партійної системи на Харківщині також можна дослідити за допомогою «трикутника Нагаями». Нижче наведено візуалізації авторських розрахунків для результатів парламентських виборів 1998–2014 рр. (деталізація за округами), а також виборів до обласної ради 2015 р. Червоним кольором наведено точки, які позначають округи, що розташовані в Харкові (де мешкає 51,4% виборців усієї області), синім – інші округи.

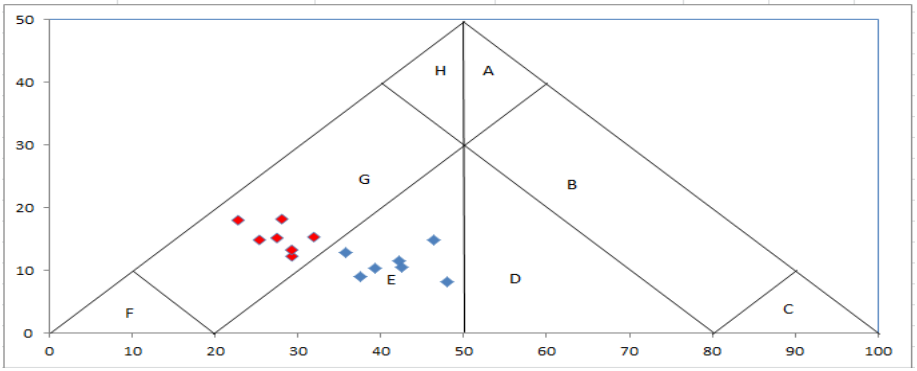

Рис. 8. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 1998 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

На парламентських виборах 1998 р. в Харківській області найбільше голосів отримала КПУ (35,49%): характерно, що її підтримка в округах, розташованих у Харкові, була нижче від сільських округів області. Друге місце в округах Харкова отримала ПСПУ, в сільських округах за межами обласного центру – переважно СПУ (та в одному «Народна аграрна партія»). Розміщення «міських» точок у нижній частині сегмента G характеризує стан партійної конкуренції як такий, за якого домінуюча партія не має абсолютної більшості (підтримки > 50%), отже, вона конкурує одразу з декількома силами (понад 50% голосів подано не за перші дві партії). В округах за межами обласного центру домінуюча партія значно переважає всі інші, проте набирає менше 50% голосів.

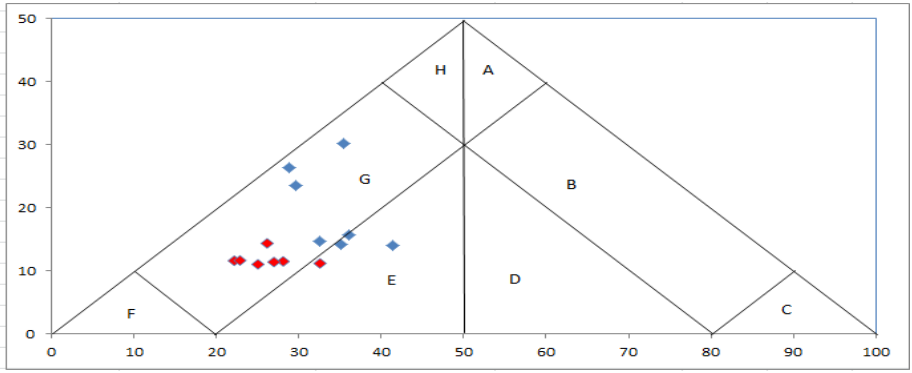

Рис. 9. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2002 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

На чергових виборах 2002 р. КПУ знову перемогла, але втратила близько 5% голосів (результат – 30,69%). У Харкові друге місце в більшості округів посіла СДПУ(о) (сукупний результат в області – 10,32% і третє місце), тоді як у сільських округах друге місце в усіх округах здобула президентська сила «За Єдину Україну!». У п'яти округах сума голосів, поданих за перші дві партії, перевищила 50%. З так званих «проукраїнських сил», що входили в антипрезидентську коаліцію, найкращий результат зафіксовано у «Нашої України» (5,92%) та СПУ (4,58%).

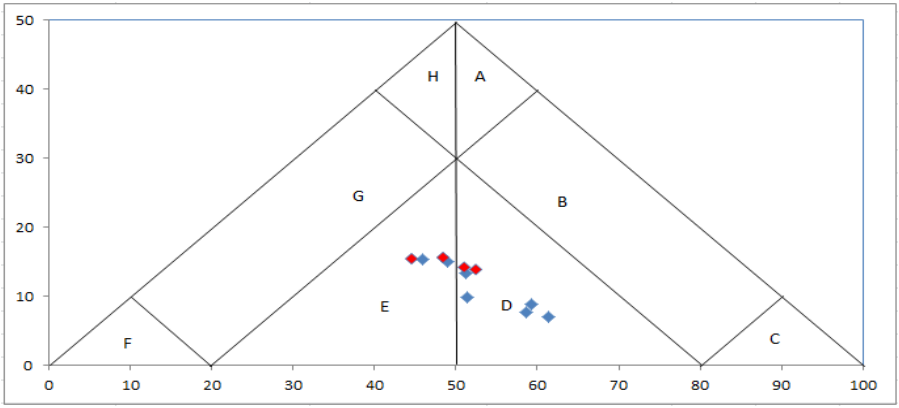

Рис. 10. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2006 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Парламентські вибори 2006 р. проходили за пропорційної системи, що вдвічі підвищувало роль партійних результатів. До цього часу Партія регіонів, фактично, акумулювала весь «контрмайданний» електорат (саме до ПР перейшли голоси багатьох виборців КПУ та «За ЄДУ» 2002 р.). Партія регіонів здобула на виборах 51,7% голосів – у сільських округах підтримка партії була вищою. Друге місце в усіх 14 округах посів БЮТ (підтримкою від 7 до 15%).

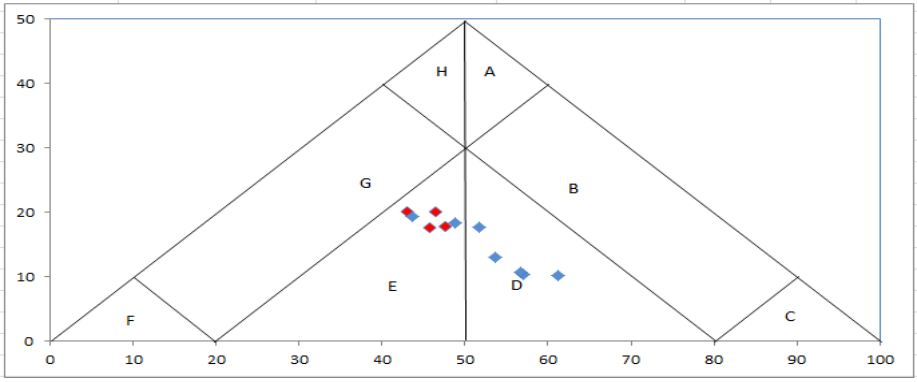

Рис. 11. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2007 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

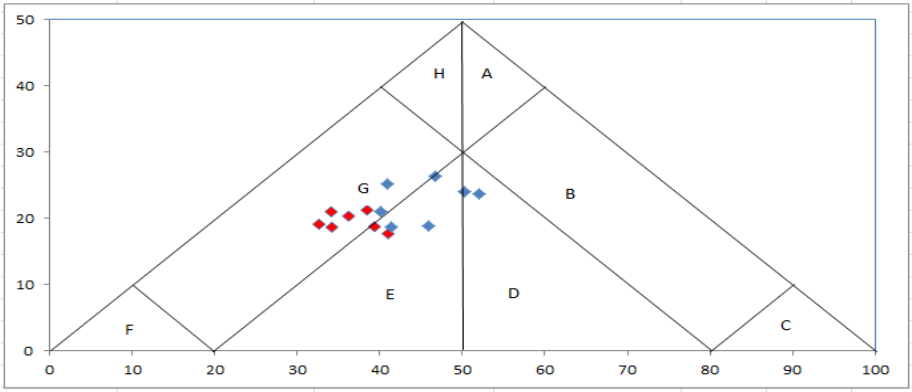

Рис. 12. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2012 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Позачергові парламентські вибори 2007 р., фактично, відтворили ту ж конфігурацію з незначним зростанням підтримки БЮТу (16,36% у середньому по області). За Партію регіонів проголосували 49,6% виборців зі збереженням тенденції до відносно більших показників у сільських округах.

На виборах 2012 р Партія регіонів втратила частину своїх виборців, здобувши 40,98% голосів (на 8,6% менше за результат 2007 р.). Ймовірно, «трансферт» відбувся у напрямі КПУ, яка здобула друге місце в 12-ти з 14-ти округів області з сукупним результатом 13,18% (проти 8,28% 2007 р.). У двох «центральних» районах міста Харкова друге місце посіла «Батьківщина» (сукупний результат – 25,54%). Загалом система почала дрейфувати від секторів E та D до сегмента G (стан, подібний до виборів 2002 р.).

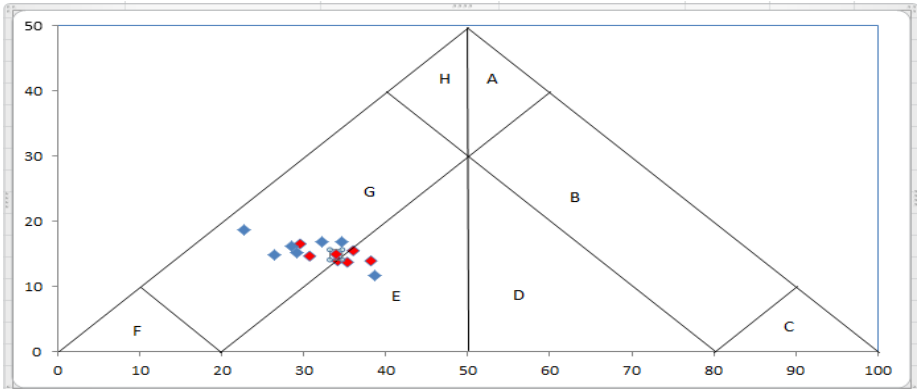

Рис. 13. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2014 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1] .

«Опозиційний блок» виступив як електоральний спадкоємець «Партії регіонів» і зміг акумулювати 32,16% голосів (на 9% менше за результат 2012 р.). Багато в чому зниження результату пояснюють й низькою явкою – частина «контрмайданного електорату» проігнорувала вибори, тоді як «промайданні» виборці – навпаки. Друге місце в усіх округах здобула президентська партія БПП (від 11 до 18%).

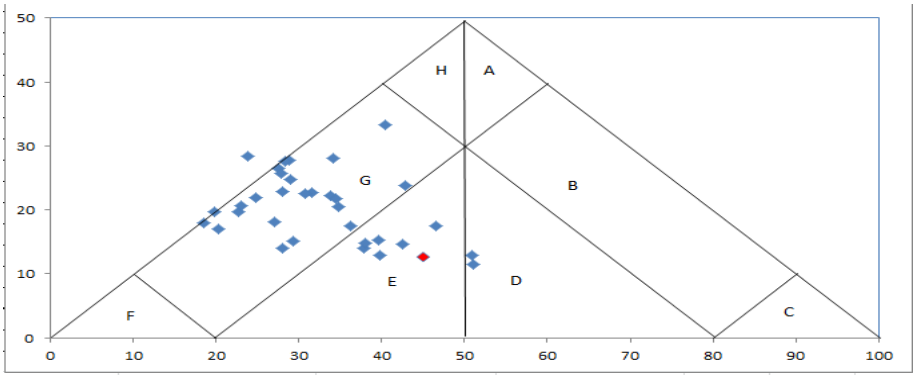

Рис. 14. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2015 р.
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

На виборах до обласної ради 2015 р. у відносній більшості районів та міст обласного значення перемогу отримала партія «Відродження», яка (разом з партією «Наш Край») порушила монополію «Опозиційного блоку» на електоральний спадок Партії регіонів. Найбільше голосів «Відродженню» принесла перемога в Харкові завдяки ототожненню з мером міста Геннадієм Кернесом (партія набрала 45% при 11% у найближчого конкурента). В той же час на території районів області посилилась фрагментація електорального простору і збільшилась кількість конкурентоздатних партій. В 11 районах найбільшу підтримку отримала президентська «БПП-Солідарність» завдяки ототожненню із впливовими місцевими бізнесменами та політиками (часто – діючими депутатами облради, які 2010 р. обирались від Партії регіонів). Усього 7 партій здобули перше або друге місце хоча б в одному районі чи місті обласного значення («Відродження», «БПП-Солідарність», «Опозиційний блок», «Наш Край», «Батьківщина», «Волонтерська партія», «Самопоміч»). Зміщення в ліву частину сегмента G свідчить про відсутність домінантної партії на більшості території і мінімальні розриви між політичними силами, що посіли перше та друге місця.

Характерно, що партії мали досить нерівномірну підтримку на різних територіях і це призвело до високого ступеня електорально-регіональної неоднорідності. В сучасній політології для вимірювання цієї (не)однорідності стосовно до електоральної бази кожного суб'єкта загалом прийнято використовувати різноманітні індекси [5]. Ми пропонуємо розраховувати індекс електорально-просторової (не)однорідності як коефіцієнт варіації багатьох результатів, здобутих партією, в різних регіонах, районах, округах, дільницях тощо (залежно від об'єкта дослідження). Чим більшими будуть відхилення від середнього результату в різних територіальних одиницях аналізу, тим вищими будуть значення індексу. На всеукраїнському рівні політичні сили залежно від

територіальної однорідності своєї підтримки можуть бути класифіковані так: загальнонаціональні (0 < IRNP < 0,33), макрорегіональні (0,34 < IRNP < 0,66), регіональні (0,67 < IRNP < 0,99), субрегіональні (1 < IRNP). Тобто для перших буде притаманна територіальна однорідна підтримка, а останніх можна вважати «партіями одного–трьох регіонів», які не сприймаються на більшій території. У таблицях нижче наведено розрахунки для загальнонаціонального рівня (на підставі виборів у парламент 2014 р. та виборів до обласних рад 2015 р.), а також для харківського регіонального рівня (оцінювали варіацію районних результатів партій на виборах до обласної ради).

Таблиця 4

Електорально-просторова неоднорідність електоральних баз українських політичних партій

2014	%	I_{RNP}
«Народний фронт»	22,14	0,433
«Блок Порошенка»	21,82	0,213
«Самопоміч»	10,97	0,395
«Опозиційний блок»	9,42	1,207
«Радикальна партія О. Ляшка»	7,44	0,363
«Батьківщина»	5,67	0,279
2015	%	I_{RNP}
«Блок Порошенка «Солідарність»»	19,5	0,210
«Батьківщина»	12,2	0,304
«Опозиційний блок»	10,5	0,920
«УКРОП»	7,4	0,681
«Свобода»	6,8	0,653
«Радикальна партія О. Ляшка»	6,8	0,488
«Самопоміч»	6,4	0,536
«Відродження»	5,5	1,370
«Наш Край»	4,3	0,811

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Сам показник однорідності не є «індикатором сили» партії – високі або низькі значення можуть бути притаманні як популярним, так і маргінальним партіям. Утім, здебільшого, партії влади та сильні партії у своєму розквіті працюють на вирівнювання цієї неоднорідності. Приклади індексів, більших за $I_{RNP} = 1$, характеризують локальні проекти, які з усього масиву результатів мають високі показники лише на декількох.

Таблиця 5

Електорально-просторова неоднорідність електоральних баз харківських обласних організацій політичних партій

2015	%	I_{RNP}
«Відродження»	35,47	0,473
«Блок Порошенка «Солідарність»»	14,01	0,627
«Опозиційний блок»	13,56	0,574
«Самопоміч»	8,58	0,672
«Наш край»	8,00	0,758
«Батьківщина»	5,26	0,584
«Волонтерська партія України»	2,93	1,386
«Радикальна партія О. Ляшка»	2,68	0,446
«УКРОП»	2,29	0,489
«Нова держава»	2,26	0,775
«Свобода»	1,71	0,438
«Блок Дарта Вейдера»	0,98	0,501
«Сила людей»	0,97	1,162
«Соціалісти»	0,67	1,023
«Сильна Україна»	0,65	0,541

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [1].

Наприклад, до цього типу партій, за результатами виборів 2015 р., належить «Волонтерська партія України», яку значно підтримували лише на півдні Харківської області (територія, яка належить до мажоритарного округу № 178, по якому 2014 р. балотувався голова партії Валерій Дема, де розташовані підконтрольні йому підприємства).

Висновки

Аналіз електорально-просторового балансу в форматі бінарного узагальнення навколо «Майдану» як головного конфлікту 2004–2014 рр. засвідчив, що Харківська область, незважаючи на її внутрішню електоральну неоднорідність, є однією з найменш сприятливих для так званих «промайданних сил». Пікова точка підтримки «промайданних сил» – це 2014 рік, після чого фіксується «відкат». Уже на місцевих виборах 2015 р. електоральний баланс був на користь «контрмайданних» партій (61% на 39%), у яких більшість становлять колишні члени Партії регіонів. Наразі за електоральний спадок ПР сперечаються чотири найпопулярніші в області партії – «Відродження», «Опозиційний блок», «Наш Край» та «За Життя», для яких Харківщина є головним регіоном. Утім, найбільш стійким електоральним трендом є абсентеїзм, який

значно посилився з 2014 р. З показниками активності виборців 47% (президентські вибори), 45% (парламентські) та 44% (місцеві) Харківщина є одним із найбільш пасивних з точки зору явки регіонів. Електоральному простору Харківської області притаманний нижчий рівень фрагментованості, ніж загальноукраїнському (що підтверджує меншими значеннями індексів ефективної кількості партій). Найбільш популярна в регіоні партія (КПУ – «Партія регіонів» – «Опозиційний блок» – «Відродження») завжди набирала більше (у відсотках), ніж переможець парламентських виборів. Піком електорального домінування однієї партії були 2006–2007 рр., коли Партія регіонів здобувала близько 50% голосів. З огляду на результати виборів 2015 р., можна стверджувати, що на території області посилюється електорально-партійна фрагментація, але це характерно для районів і міст поза межами Харкова. У Харкові внаслідок великого особистого рейтингу мера Геннадія Кернеса «Відродження» має однопартійну більшість у міській раді та намагається відтворити електоральний баланс 2006–2007 рр., ставши спадкоємцем Партії регіонів. Утім, після відходу Геннадія Кернеса від управління містом ситуація може стрімко змінитись, а фрагментація – посилитись. В обласній раді «Відродження» утворило коаліцію з «БПП-Солідарністю»: отже, характер регіонального політичного режиму визначається альянсом носіїв електорального та адміністративного ресурсів.

Список використаних джерел

1. Офіційний веб-сервер ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/
2. Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://minjust.gov.ua/
3. Партійне покриття регіонів України: хто має найбільше представництв? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oporaua.org/novyny/42514-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv
4. Banzhaf J. Weighted Voting Doesn't Work: A Mathematical Analysis / J. F. Banzhaf // Rutgers Law Review. – Vol. 19. – 1965. – P. 317–343.
5. Bochsler D. Measuring party nationalization: A new Gini-based indicator that corrects for the number of units / Daniel Bochsler // Electoral Studies. – № 1(29). – 2010. – P. 155–168.
6. Gallagher M. The Politics of Electoral Systems / M. Gallagher, P. Mitchell. – New York: Oxford University Press, 2005. – 662 p.
7. Golosov G. The Effective Number of Parties: A New Approach / G. Golosov // Party Politics. – № 16. – 2010. – P. 171–192.
8. Grofman B. Comparing and Contrasting the Uses of Two Graphical Tools for Displaying Patterns of Multiparty Competition. – Режим доступу : http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1354068804042459?journalCode=ppqa

9. Laakso M. Effective Numbers of Parties: a measure with application to west Europe / M. Laakso, P. Taagepera // Comparative Political Studies. – № 12. – 1979 – P. 3–27.

10. Riker W. The Theory of Political Coalitions / W. H. Riker. – Yale University Press, 1962. – 300 p.

Анатолій Романюк
Віталій Литвин
Ігор Осадчук
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор та доценти кафедри політології,
доктор та кандидати політичних наук,
експерти Центру політичних досліджень

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ (2006–2017)

Національний рівень структуризації політичного процесу і міжінституційних відносин суттєво або навіть визначально впливає на процеси, які відбуваються на регіональному рівні. Це особливо вірно у зрізі окреслення параметрів партійної системи і конкуренції в Україні та її окремих областях. Однак додаткове значення в означенні особливостей політичної боротьби має апелювання до параметрів й атрибутів формування і функціонування партійних (партійно-виборчих) систем на регіональному рівні, зокрема у Львівській області впродовж 2006–2017 рр.

Політична структура Львівської обласної ради, що сформувалася після виборів 2006 р., відображала традиційні електоральні уподобання місцевих жителів та передвиборні очікування провідних політичних сил регіону – блоку «Наша Україна» та Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ). Порівняно з попередніми владними позиціями цих двох сил такий паритет свідчив про зростання політичного потенціалу БЮТ в умовах активної протидії з боку «Нашої України». Характеризуючи розподіл мандатів у Львівській обласній раді між Виборчим блоком «Наша Україна» (ВБ «Наша Україна») і БЮТ, можна стверджувати, що перші набрали стільки голосів, скільки змогли, а другі – стільки, скільки їм залишили. Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (ВО «Свобода») й Український народний блок Костенка і Плюща отримали в облраді по 10 мандатів (див. табл. 1). На хвилі Помаранчевої революції суперечливо-успішною була перша спроба Громадянської партії «Пора» підкорити обласну раду – 9 мандатів та розуміння, що початкові очікування «Пори» були значно вищими, ніж можливості їх реалізувати. Показово, що партія «Реформи і Порядок» – союзник «Пори» на виборах

у Верховну Раду – не отримала в облраді жодного мандата [9, с. 136]. Після виборів П. Олійник (голова ЛОДА) вкотре підтвердив свій статус регіонального лідера, сформувавши де-факто в облраді лояльну більшість на чолі з М. Сеником. П. Олійнику вдавалося послаблювати опозицію, яку він часто сам для себе і визначав (за винятком малочисельного, проте послідовно опозиційного ВО «Свобода») [9, с. 139].

Таблиця 1

Результати виборів до Львівської обласної ради 2006 р. [7]

Партія/блок	К-сть мандатів	% мандатів	% голосів
«Наша Україна»	44	36,67	26,62
БЮТ	41	34,17	24,43
Пора	9	7,50	5,04
ВО «Свобода»	10	8,33	5,62
УНБ КіП	10	8,33	5,87
ПППУ	6	5,00	3,20
Усього	120	100,00	70,78

Всі політичні партії, які брали участь у виборах 2010 р. фактично сформували три блоки: 1) партії, які входили до блоку влади і неформально співпрацювали з Партією регіонів/ПР (до цієї групи за оцінками експертів належали: партія «Відродження», Аграрна партія, Партія промисловців та підприємців України/ПППУ тощо); 2) націонал-демократичні партії («Наша Україна»/НУ, Народний рух України/НРУ, «Фронт змін»/ФЗ, ВО «Свобода» та ін.); 3) партії, що йшли на вибори з метою розбудови партійної структури, намагаючись триматись осторонь цих груп, та позиціонували себе як альтернативу діючим політикам («Удар», «Громадянська позиція»/ГП, Європейська партія України/ЄПУ, «Єдиний центр»/ЄЦ та ін.). На обласному рівні партія «Сильна Україна» намагалася дистанціюватися від ПР та позиціонувати себе як альтернатива діючим політичним силам, однак ні націонал-демократичні партії, ні партії третьої групи не приймали цю політичну силу як свою, а критикували через те, що лідер партії С. Тігіпко входив до Кабінету Міністрів. Разом з тим, одному з районів (м.Дрогобич) партія позиціонувала себе як союзницю ПР і відверто підтримувала кандидата на посаду міського голови м. Дрогобича від ПР [1, с. 93].

Партії другої групи сформували об'єднання «За чесні вибори» (НРУ, ГП, НУ, ФЗ та ін.), що стало відповіддю на несправедливе формування складу дільничних виборчих комісій у м. Львові. Склад цього об'єднання змінювався, позаяк, незважаючи на попередню домовленість спільно відслідковувати демократичність процедур під час виборчої кампанії, не всі політичні сили готові були фінансово підтримати цю ініціативу. Самі учасники об'єднання не розголошували повний список партій-учасників, однак партії «Пора» та Українській народній партії/УНП публічно

відмовлено у вступі до об'єднання. Робота та рішення ТВК не мали чітких уніфікованих стандартів та відрізняли навіть у різних виборчих округах, що зумовлено різним трактуванням виборчого законодавства. Представники ТВК загалом відстоювали інтереси політичних партій, що їх висунули, особливо активними у цьому процесі були представники ПР. У формуванні ДВК яскраво проявили себе недоліки виборчого законодавства та адмінресурс. В більшості районів області ДВК формувалось без участі кандидатур від опозиційних до влади сил і за мінімальними квотами, що пізніше відобразилось на якості роботи ДВК. Практично усі ТВК досить упереджено сформували персональний склад ДВК. Найбільш резонансним виявився процес формування ДВК у м. Львові, який супроводжувався низкою скандалів – непрозоре формування персонального складу ДВК, безпідставне невключення кандидатур до ДВК тощо. Ця ситуація призвела до «захоплення» представниками ВО «Свобода» приміщення Львівської міської ТВК, пікетування міської ТВК, судових процесів. Унаслідок цього апеляційний суд м. Львова зобов'язав Львівську міську ТВК сформувати ДВК з включенням до їх складу представників Республіканської християнської партії (РХП) та ВО «Свобода» [1, с. 93].

Партії третьої групи виявилися найбільш залежними від людського ресурсу та команди на місцях (в тім числі персоналій кандидатів). Спираючись на результати виборчої кампанії, можна стверджувати, що ставки лише на персоналії було замало на цих виборах, потрібна була цілеспрямована робота щодо розбудови партійного бренду. Зауважимо, що партія «Відродження» відкликала свій список кандидатів у депутати до Львівської обласної ради і не брала участь у виборах у багатомандатному окрузі. Ще однією особливістю виборів до місцевих рад на Львівщині була відсутність політичної партії «Батьківщина» у зв'язку з судовими справами, що ставили під сумнів легітимність голови Львівського обласного осередку партії. Щодо справи «Батьківщини», то важливе місце належало Печерському суду м.Києва та апеляційному суду, які дуже довго визначали, хто саме є легітимним головою обласного осередку партії. Остаточне рішення було прийнято на користь «справжньої» «Батьківщини» під головуванням Р. Ілика, однак партія уже не змогла взяти участь у виборчій кампанії до обласної ради, єдиним успіхом у цій ситуації можна вважати те, що вдалося відкликати списки псевдо-«Батьківщини» за підписом І. Даньковича. Керівний склад більшості ТВК на Львівщині не мав досвіду роботи на виборах. Досить часто у прийнятті рішень керівництво ТВК консультувалося зі штабами політичних партій, що призводило до суперечок у роботі комісії [1, с. 93, 94].

За результатами виборів 2010 р. найбільшу кількість мандатів у Львівській обласній раді отримало ВО «Свобода». Друге і третє місце посіли «Фронт змін» та Партія регіонів (див. табл. 2).

Особливостями виборів 2010 р. були такі: 1) велика вага організаційної складової виборчого процесу – територіальних та дільничних виборчих комісій, адже

найбільш захищеними виявились ті політичні партії, що мали у них своє представництво; 2) виборець голосував за політичні бренди/партії, які тривалий час (не менше року) працювали з виборцями і вели агітаційну кампанію.

Таблиця 2

Результати виборів до Львівської обласної ради 2010 р. [1, с. 99]

Партія (16)	Загальна кількість отриманих партією мандатів	Багатомандатний округ		Одномандатний округ
		%	К-сть мандатів	К-сть мандатів
«Партія регіонів»	10	6,56	6	4
«Наша Україна»	7	7,54	7	0
«Фронт змін»	18	11,96	12	6
НРУ	8	4,61	5	3
«УДАР»	3	3,11	3	0
ВО «Свобода»	41	25,98	25	16
ПППУ	6	0,7	0	6
УНП	5	2,18	0	5
«Сильна Україна»	4	2,1	0	4
«Відродження»	3	(списки відкликані)	0	3
Народна партія	3	0,93	0	3
УСДП	3	0,7	0	3
КУН	2	1,9	0	2
РХП	1	1,32	0	1
«Єдиний Центр»	1	0,46	0	1
Партія захисників Вітчизни	1	1,03	0	1

Що стосується **виборів 2015 р.**, то вони, по-перше, мали завершити цикл президентських та парламентських виборів, які відбулися після Революції Гідності, і тим самим остаточно «перезавантажити» владу в Україні; по-друге, на відміну від президентських і парламентських, які були позачерговими, місцеві 2015 р. були плановими; по-третє, ці вибори відбувалися в умовах старту процесу децентралізації, коли вже розпочалася практична фаза формування нових громад, що додатково акцентувало увагу на питаннях ролі місцевого самоврядування в Україні; по-четверте, вони відбувалися за новим виборчим законом, який передбачав відчутні зміни порівняно з попередніми виборчими законами; по-п'яте, місцеві вибори відбувалися через рік після дострокових

парламентських виборів та існувало побоювання, що на цих виборах опозиція діючій владі зможе отримати реванш, принаймні в східних та південних областях України.

Достатньо несподівані результати дала норма п. 7 ст. 17 «Про місцеві вибори» № 595 – VIII від 14.07.2015 р. Згідно з цією нормою для проведення виборів депутатів обласної ради відповідна територіальна виборча комісія мала утворити на території кожного району, міста обласного значення територіальні виборчі округи, кількість виборців у яких мала бути за можливості максимально наближеною до середньої кількості виборців у територіальному виборчому окрузі відповідного багатомандатного округу. Формально стандартна норма призвела до суттєвих відмінностей. Зокрема, спираючись на наступну вимогу вже зазначеної статті Закону, що на території кожного району, міста обласного значення утворюється один територіальний виборчий округ з виборів депутатів обласної ради або кілька територіальних виборчих округів з виборів депутатів обласної ради з приблизно однаковою кількістю виборців, територіальні комісії утворили виборчі округи зі значними диспропорціями щодо чисельності виборців. Так загальна кількість виборців, згідно з уточненими списками у Львівській області, становила 1 938 674. До обласної ради було утворено 84 одномандатні округи. Однак в межах області виникла відчутна диспропорція між округами за кількістю виборців. Найбільший округ був у Галицькому районі м.Львова і налічував 45 561 виборця, а найменший – у м.Моршин – 3 821 виборця [6]. Тобто відмінність була в 11,92 раза. Найбільш чисельними стали всі 16 округів у м.Львів, а найменш чисельними у м.Трускавець (16 670), Перемишлянському та Самбірському районах області, де на округ припадало трохи більше 16 тис. виборців. Цей фактичний джерімендерінг не суперечив нормі закону, хоча і вів до значної диспропорції у представництві одним депутатом обласної ради виборців.

Певні проблеми викликала ст. 70 Закону, яка регламентувала порядок утворення та функціонування виборчих фондів місцевих партійних організацій та кандидатів. Зокрема місцева організація партії, кандидати в депутати від якої зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, кандидат у депутати – в одномандатному, кандидат на посаду сільського, селищного, міського голови, старости, могли відкрити рахунок власного виборчого фонду. Отже, виборчий фонд місцевої організації партії, кандидати у депутати від якої зареєстровані в багатомандатному виборчому окрузі, повинен був мати один накопичувальний рахунок, на який надходили кошти для фінансування передвиборної агітації, а також поточні рахунки, з яких відбувалося фінансування витрат на передвиборну агітацію. Оскільки на попередніх виборах кандидати по одномандатних округах мали право самостійно відкривати виборчі рахунки,

значна частина кандидатів під час місцевих виборів 2015 р. стала індивідуально відкривати рахунки. На підставі того, що банки подавали інформацію про відкриті рахунки кандидатами до територіальної виборчої комісії, остання вимагала від штабів місцевих партійних організацій наведення ситуації відповідно до вимог закону, що зумовило додаткові затрати часу кандидатами/їх командами. Крім того, робота багатьох кандидатів через систему рахунку виборчого фонду місцевої організації партії не була такою швидкою, як у випадку наявності власного виборчого фонду.

Зміна алгоритму обрахунку поданих голосів відповідно до вимог ст. 86 Закону спровокувала трансформацію виборчої поведінки кандидатів одночасно в межах одномандатних виборчих округів та всередині кожної конкретної партії. Оскільки право на участь у розподілі депутатських мандатів у відповідному багатомандатному виборчому окрузі набували лише кандидати в депутати, включені до виборчих списків від місцевих організацій партій, що отримали п'ять і більше відсотків голосів виборців, стосовно до сумарної кількості голосів виборців, поданих за місцеві організації партій, кожен кандидат, з одного боку, був зацікавлений в отриманні максимального результату, щоб за загальним підсумком його партія подолала п'ятивідсотковий поріг. З другого боку, оскільки депутатські мандати у багатомандатному виборчому окрузі між кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків місцевих організацій партій, які отримали право на участь у розподілі депутатських мандатів у цьому окрузі, розподілялися пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за кандидатів, це спровокувало відчутну внутрішньопартійну конкуренцію. Усвідомлення цієї вимоги своєю чергою спонукало окремих кандидатів на більш егоїстичну поведінку щодо кандидатів від власної партійної структури під час цілої виборчої кампанії. Водночас відчутно зменшився рівень протистояння між кандидатами, які представляли відмінні партії, всередині мажоритарних округів.

У виборах до Львівської обласної ради взяли участь 17 політичних партій (станом на 2015 р., в області зареєстровано 123 обласні організації політичних партій). Як бачимо з табл. 3, лише 7 партій зуміли виставити своїх кандидатів у всіх 84 виборчих округах. Лише п'ять обласних партійних осередків скористалися нормою п. 3 ст. 37 Закону про вибори, згідно з якою «кількість кандидатів у депутати, включених до виборчого списку місцевої організації партії, не може перевищувати кількості депутатів відповідної ради плюс один» і зареєстрували 84+1 кандидат. Також ми можемо констатувати, що «Демократичний альянс», «Єдиний Центр» та «Опозиційний блок» брали суто символічну участь у виборах, оскільки вони зареєстрували, відповідно: 3, 7 та 4 кандидати.

Таблиця 3

Характеристика кандидатів від політичних партій до Львівської обласної ради на виборах 2015 р. [2] та депутатів VII скликання Львівської обласної ради [3]

Назва партії	К-сть кандидатів/ безпартійні	К-сть жінок	Результат у %	К-сть депутатів	К-сть депутатів жінок
Блок Петра Порошенка «Солідарність»	84+1/66	20	21,29	20	2
Політична партія «Воля»	84+1/70	30	2,36	–	–
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	84+1/14	25	9,21	9	1
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	84+1/24	25	12,1	12	2
Громадський рух «Народний контроль»	54/31	17	5,19	5	-
Громадянська позиція	72/62	30	8,05	8	2
Демократичний альянс	3/1	2		–	–
Єдиний центр	7/7	2	0,45	–	–
Народний рух України	79/35	22	5,01	5	1
Наш край	77/73	9	2,94		
Об'єднання «Самопоміч»	84+1/57	26	14,61	14	5
Опозиційний блок	4/0	–	1,04	–	–
Політична партія «Сила людей»	42/8	14	1,15	–	–
Українська Галицька партія	41/13	14	3,19	–	–
УКРОП	84/51	27	6,23	6	1
Радикальна партія Олега Ляшка	84/45	27	6,23	5	1
Українська республіканська партія	42/23	16	0,55	–	–

Потрібно зупинитися на реалізації норми п. 3 ст. 4 Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах. Ця норма мала становити не менше 30 % від

загальної кількості кандидатів у виборчому списку. Ця вимога створила певні труднощі для керівників виборчих штабів. Відповідно, активним громадянам жіночої статі було стати кандидаткою легше, ніж чоловікам. Як свідчать дані табл. 3, загалом абсолютна більшість місцевих партійних організацій, які брали участь у виборах, зуміли виконати вказану норму. Винятком потрібно вважати «Наш край», де жінки кандидати становили лише 11,6 % та «Опозиційний блок», який з чотирьох кандидатів не мав жодної жінки. Одночасно, варто відмітити, що ця норма щодо забезпечення гендерної рівності не дала очікуваних результатів. Як свідчать результати, відображені у табл. 3, лише Об'єднання «Самопоміч» у складі депутатів мало 35,7 % жінок, решта партій, які пройшли до Львівської обласної ради, мали скоріше символічне представництво 1–2 депутатів, а Громадський рух «Народний контроль» не мав жодної жінки серед депутатів. Тобто фіксації норми представництва серед кандидатів у 30 % недостатньо для забезпечення реального паритетного представництва.

Ще однією ознакою виборів стала висока частка серед кандидатів безпартійних. Певною мірою це говорить про незначну кількість серед членів партії добре підготовлених, амбітних і здатних вигравати вибори претендентів. З іншого боку, це є свідченням того, що партії змушені шукати авторитетних людей, здатних забезпечити максимальний результат. Також наявність нечленів партії у списках є опосередкованим свідченням довіри до партії, готовності громадян йти під її брендом.

Явка виборців – важливий показник політичної участі громадян. Ми можемо констатувати, що зберігається тенденція, коли на місцевих виборах явка помітно менша, ніж на парламентських і президентських. Середня явка по Львівській області становила 52,85 %, що було на 17,15 % менше, ніж під час парламентських виборів 2014 р. (70,0 %). В той же час рівень явки під час місцевих виборів 2010 та 2015 рр. несуттєво відрізнявся. Менший рівень явки, на нашу думку, пояснюється: 1) тим, що за високого рівня політизації населення більшість не сприймає рівень регіональної та місцевої політики як рівний національному, а скоріше як вторинний; 2) усвідомленням факту, що регіональний та місцевий рівні прийняття рішень значною мірою залежать від позиції Києва.

Звертаючи увагу на отримані результати, насамперед варто зазначити, що порівняно з місцевими виборами 2010 р., коли до обласної ради застосовували змішану виборчу систему, помітно скоротилася кількість партій, які увійшли до ради[1]. По-друге, суттєво змінилась партійна належність депутатів. Лише ВО «Свобода» та

[1] У 2010 р. Львівська обласна рада складалася зі 116 депутатів. За партійними списками до ради пройшли: ВО «Свобода», «Фронт Змін», «Партія регіонів», НРУ та «Наша Україна». Крім того, в складі ради були депутати-мажоритарники від 10 політичних партій, які не зуміли подолати виборчий бар'єр.

НРУ зуміли провести своїх депутатів і черговий раз сформувати партійні фракції. Певною мірою зберегли партійне представництво «Народний Фронт» та УДАР, які отримали квоти в складі Блоку Петра Порошенка «Солідарність» (БПП «Солідарність»). По-третє, треба зауважити, що рівень підтримки основних політичних партій суттєво змінився протягом року після парламентських виборів 2014 р. Попри формально високий результат 2015 р. БПП «Солідарність» ми маємо констатувати відчутне зменшення рівня підтримки пропрезидентської політичної сили порівняно з 2014 р. Підставою такої констатації є те, що хоча «Народний Фронт» не пішов на вибори самостійно, проте де-факто він делегував своїх представників до «Солідарності». Тобто результат 2015 р. ми маємо порівнювати з результатом двох партій на виборах 2014 р. Дещо зменшився і рівень підтримки Об'єднання «Самопоміч». Одночасно ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та «Громадянська позиція» майже подвоїли свій результат. На нашу думку, причиною цього успіху було успішне позиціонування цих партій. По-четверте, порівняно зі зведеними даними по Україні за підсумками місцевих виборів 2015 р. регіональний рівень підтримки Об'єднання «Самопоміч» та «Громадянської позиції» суттєво вищий.

Підсумовуючи результати місцевих виборів 2015 р. до Львівської обласної ради, ми можемо констатувати, що запровадження нового виборчого закону сприяло: 1) скороченню кількості політичних партій в обласній раді; 2) фактична мажоритарна складова партійних списків зумовила, з одного боку, що обласні осередки шукали/полювали за авторитетними кандидатами, здатними отримати максимальний результат, з іншого – прихід цих людей до партійних фракцій повинен сприяти розвитку внутрішньопартійної демократії, оскільки новообрані депутати завдячували не партійному керівнику, а собі і тому від них потрібно чекати більшої самостійності в депутатській та партійній позиції/діяльності; 3) відсутність персоналізованої боротьби в межах округу між кандидатами від різних партій, що було властиво мажоритарним округам на попередніх місцевих виборах, має позитивно позначитися на персональних взаємовідносинах між депутатами різних партійних фракцій. Крім того, додатковим інтегруючим чинником повинна бути і потреба вирішення спільних регіональних проблем. Загальним припущенням, на нашу думку, є те, що новий виборчий закон та процес децентралізації в сукупності повинні сприяти посиленню обласних організацій у національних партійних структурах і поступовому формуванню регіонального зрізу політичного життя/політичного процесу відмінного від національного.

Таке припущення очевидне не лише інтуїтивно й емпірично, а й значною мірою з огляду на результати кількісного порівняльного оцінювання деяких параметрів структуризації партійної системи і виборчої конкуренції у Львівській області. Зокрема за допомогою таких аналітичних інструментів, як індекс ефективної

кількості партій (класичний/Лааксо і Таагепери, Молінера, Данлеві і Бусека, Голосова), індекс фракціоналізації партійних систем (Рея), індекс диспропорційності та пропорційності виборчих систем (відповідно, Галлахера і Макі-Роуза), а також метод з'ясування розподілу позицій між двома найвпливовішими конкурентами («трикутник Нагаями») (детально див. табл. 4 і 5 та рис. 1 і 2).

Накладаючи на параметри структуризації партійної системи у Львівській області в 2006–2017 рр. варіативні індекси ефективної кількості партій, розуміємо (табл. 4 і рис. 1), що загалом партійна система Львівщини від виборів до виборів стає все більше фракціоналізованою. Це, з одного боку, означає, що все більша кількість партій залучена до прийняття рішень на обласному рівні, відповідно, поступово зростає рівень міжпартійної демократії у регіоні. Однак, з другого – треба розуміти той факт, що це доволі часто є винятково наслідком зміни виборчих систем, яка надто механістично впливає на природу міжпартійної конкуренції у Львівській області.

Таблиця 4

Аналіз партійних систем у Львівській області за індексами ефективної кількості партій та фракціоналізації (2006–2017)[1]

Індекси[2]	2006–2010	2010–2015	2015–2017
ENP	3,66	5,75	7,09
MNP	2,86	2,62	5,24
GNP	3,38	4,55	6,18
DB	3,20	4,29	5,64
FR	0,73	0,83	0,86

Загалом аналітично зафіксовано, що впродовж 2006–2017 рр. партійна система Львівщини суто в розмірному зрізі змістилась від помірно поляризованої до надмірно поляризованої, але без тенденції до атомізації. Однак, на нашу думку, таке результування структуризації партійної системи Львівщини станом на 2017 р. не є тенденційним, а радше випадковим. Адже припускаємо, що чергова, особливо кон'юнктурна, зміна виборчої системи на регіональному (а також національному) рівні призведе до доволі значної деструктуризації партійної системи. Відтак для регіону та регіональних еліт доцільним є фокусування на укрупненні наявних партійних мереж і партійних осередків, посиленні існуючих партій і міжпартійних

[1] Таблицю складено на підставі авторських розрахунків.

[2] Умовні позначення: ENP – індекс ефективної кількості партій Лааксо та Таагепери; MNP – індекс ефективної кількості партій Молінера; GNP – індекс ефективної кількості партій Голосова; DB – індекс ефективної кількості партій Данлеві-Бусека; FR – індекс фракціоналізації Рея.

зв'язків, а відтак і на доцентрових процесах міжпартійної конкуренції. Це хоч і не обов'язково може зменшувати рівень міжпартійної поляризації, проте є однією із запорук цього.

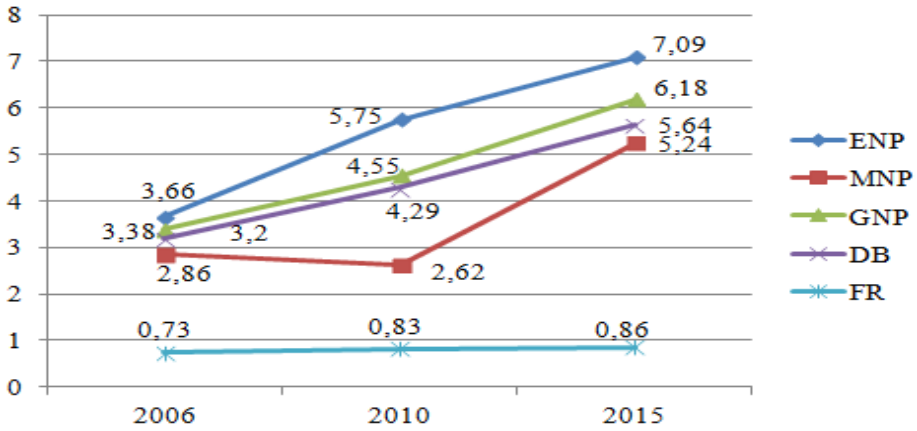

Рис. 1. Аналіз партійних систем у Львівській області за індексами ефективної кількості партій та фракціоналізації (2006–2017)

Попередній висновок (зокрема про механістичний зв'язок між партійною і виборчою системою) у Львівщині влучно простежуємо за допомогою індексів диспропорційності (Галлахера) та пропорційності (Макі-Роуза) виборчих систем (див. табл. 5), а також за допомогою такого методу з'ясування розподілу позицій між двома найвпливовішими конкурентами, як «трикутник Нагаями» (див. рис. 2).

Таблиця 5

Аналіз партійної конкуренції у Львівській області за індексами пропорційності та диспропорційності виборчих систем (2006–2015)[1]

Індекси[2]	2006	2010	2015
G	0,88	7,13	4,85
MR	98,71	77,56	88,22

[1] Таблицю складено на підставі авторських розрахунків.

[2] Умовні позначення: G – індекс диспропорційності виборчих систем Галлахера; MR – індекс пропорційності Макі-Роуза.

Зокрема, в категоріях диспропорційності чи пропорційності виборчих систем, а відтак і репрезентативності партійних систем, цілком очевидно, що для Львівщини властива волатильність. Водночас результати по Львівщині засвідчують загальний теоретичний висновок про те, що до зростання пропорційності виборчих систем призводять менш мажоритарні та більш пропорційні виборчі системи (зокрема станом на 2006 р.).

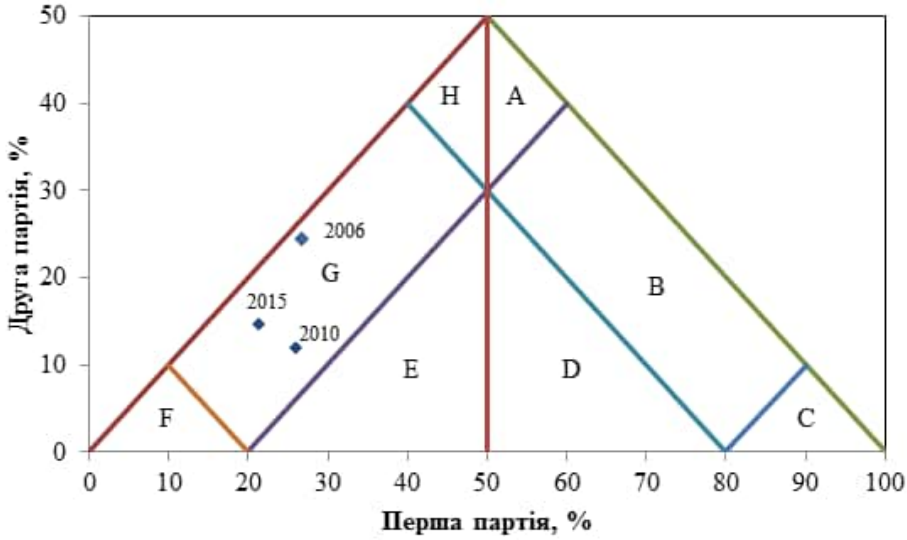

Рис. 2. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів до Львівської обласної ради 2006, 2010, 2015 рр.

Своєю чергою, застосовуючи такий метод з'ясування розподілу позицій між двома найвпливовішими конкурентами, як «трикутник Нагаями», зокрема на підставі результатів виборів до Львівської обласної ради 2006, 2010 та 2015 рр., вбачаємо, що результати двох партій-переможців традиційно знаходяться в сегменті *G* (див. рис. 2) і характеризують стан партійної конкуренції як такий, за якого домінуюча (чи переддомінуюча) партія не має абсолютної більшості у легіслатурі. Причому рівень партійної конкуренції між першою і другою за представництвом/розміром у легіслатур партіями на виборах 2006 р. був вищим, ніж на виборах 2010 та 2015 рр., а на виборах 2015 р. – вищим, ніж на виборах 2010 р.

Отримані висновки доповнюємо тим фактом, що в контексті аналізу особливостей функціонування партійних систем у Львівській області потрібно визначити типи цих партійних систем. На основі типології І. Осадчука [4, с. 178–180] партійну систему у Львівській області (зокрема за результатами виборів до Львівської обласної ради) у 2006–2010 рр. визначено як надмірно багатопартійну систему з двома великими партіями; у 2010–2015 рр. – як атомізовану систему з однією великою партією; у 2015–2017 рр. – як надмірно-багатопартійну систему з відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій (див. табл. 6).

Таблиця 6

Типологія партійних систем у Львівській області (2006–2017)

Роки	2006–2010	2010–2015	2015–2017
К-сть партій	6	16	9
Заг. к-сть мандатів	120	116	84
Тип партійної системи за І. Осадчуком[1]	НБПз2ВП	Аз1ВП	НБПзВРП

Загалом підсумовуючи, засвідчуємо, що регіональний рівень окреслення політичної боротьби неможливий без оперування знаннями про параметри й атрибути формування та функціонування партійних (партійно-виборчих) систем на регіональному рівні. Проведений аналіз виявляє, що впродовж 2006–2017 рр. партійна система Львівщини в розмірному зрізі змістилась від помірно поляризованої до надмірно поляризованої, але без тенденції до атомізації. Однак таке результування структуризації партійної системи Львівщини не було тенденційним, а радше випадковим.

Список використаних джерел

1. Дащаківська О. Місцеві вибори – 2010: Львівська область / Оксана Дащаківська, Роман Кошовий // Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / в. редактори А. Когут, К. Сідаш – Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – С. 93–101.

[1] Умовні позначення: НБПз2ВП – надмірно багатопартійна система з двома великими партіями; Аз1ВП – атомізована система з однією великою партією; НБПзВРП – надмірно багатопартійна система з відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій.

2. Зареєстровані кандидати в депутати Львівської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dyvys.info/golos/mistsevi-vybory-lviv.2015

3. Львівська обласна рада. Загальні відомості про результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=2962&PF7691=2962&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

4. Осадчук І. Теоретико-методологічні параметри і підходи до типологізації партійних систем та емпірично-порівняльні результати їх верифікації на прикладі України (1990–2016) / Ігор Осадчук, Віталій Литвин // Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року / за заг. ред. А. Романюка. – Львів : Простір-М, 2017. – С. 149–193.

5. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19

6. Про утворення територіальних виборчих округів для проведення чергових виборів депутатів Львівської обласної ради 25 жовтня 2015 р. : Постанова Львівської обласної виборчої комісії № 6 від 15.09.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:/galinfo.com.ua/news/perelik_terytorialnyh_vyboriv_deputativ_lvivskoi_oblasnoi_rady_206176.htm

7. Результати виборів до Львівської обласної ради 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vgolos.com.ua/articles/rezultaty_vyboriv_do_lvivskoi_oblasnoi_rady_103105.html

8. Список депутатів Львівської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.oblrada.lviv.ua/%D0%B4%D0%B5%D0%BF%D1%83%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8_458cms.htm

9. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / за заг. ред. І. О. Когута; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ–Львів. Вид-во «Мс», 2007. – 336 с.

10. Центральна виборча комісія України – Місцеві вибори 2015 – Львівська обласна рада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/pvm057pid112=12pid102=2962pf7691=2962pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html

Віталій Лебедюк
Національний університет «Острозька академія»,
доцент кафедри політології, кандидат наук з державного управління

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Більшість досліджень з проблем розвитку політичних партій та аналізу результатів виборів в Україні зосереджена навколо загального опису досліджуваних явищ. Вивчення особливостей регіонального розвитку політичних партій та результатів виборів не набуло особливого поширення в українській політичній науці, тоді як у світовій практиці є значні надбання у цій сфері. І на це є чимало причин: унітарна форма державного устрою нівелює інтерес до вивчення політичних процесів на рівні адміністративно-територіальних одиниць; відсутність інформації у форматі відкритих даних щодо представництва політичних партій на місцях; недостатньо відомостей щодо діяльності політичних партій на регіональному та локальному рівні. Тому брак досліджень із вивчення регіонального політичного простору створює перешкоди в розумінні того, як політичні партії функціонують та організовані на регіональному чи локальному рівні.

Недостатню увагу українських дослідників до партійної діяльності на регіональному рівні пояснюють насамперед тим, що українська теорія політичних партій перебуває в періоді свого становлення, внаслідок чого маємо тільки фрагменти складових елементів цієї теорії. Серед авторів-дослідників політичних партій в Україні на регіональному рівні доцільно назвати таких як В. Романова, В. Литвин, В. Лебедюк, В. Климончук, К. Меркотан, П. Мяло, М. Обушний, Ю. Остапець, М. Примуш, А. Романюк, Ю. Шайгородський, Ю. Шведа, які частково розкривають особливості діяльності політичних партій на місцевому рівні. Проте є недостатньо комплексних досліджень, які б піднімали на локальний рівень діяльність політичних партій в Україні.

Мета праці – регіональні особливості динаміки розвитку політичних партій на прикладі Рівненської області. Мета розкривається у таких завданнях: проаналізувати мережу регіональних осередків політичних партій; простежити динаміку електоральної мінливості, фракціоналізації, диспропорційності; з'ясувати рівень партійної конкуренції та націоналізації партійної підтримки. Предметом аналізу є електоральна підтримка партійних організацій політичних партій у Рівненській області. Емпірична основа аналізу містить інформацію щодо мережі первинних осередків політичних партій та електоральних результатів у розрізі районів та міст Рівненської області [4].

Керуючись кількісними показниками реєстрації, можна стверджувати, що процес реєстрації політичних партій традиційно активізується за рік до парламентських чи місцевих виборів (наприклад, 1993 р. – 8 партійних організацій; 1997 р. – 9; 2001 р. – 6; 2005 р. – 24; 2011 р. – 13 та 2014 р. – 38) (рис. 1) [5]. Більшою

мірою це зумовлено політичною кон'юнктурою та результатами громадської думки щодо електоральних уподобань. Поряд з тим простежуємо найбільший пік реєстрації політичних партій та обласних партійних організацій політичних партій 2015 р. (79 та 59 політичних партій на національному та регіональному рівнях, відповідно). У той же час простежується кореляція між кількістю зареєстрованих політичних партій в Україні та кількістю зареєстрованих обласних партійних організацій політичних партій в Рівненській області. Тобто політичні партії як раціональні актори намагаються максимізувати вигоду від реєстрації партійних організацій у регіонах України з метою отримання певної ренти.

Рис. 1. Динаміка реєстрації політичних партій в Україні та Рівненській області

Примітка: станом на 18 січня 2017 р. зареєстровано 352 політичні партії в Україні та 249 обласних партійних організацій політичних партій в Рівненській області.
Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії та дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Становлення та розвиток політичних партій в Україні зумовило необхідність розбудови та регламентації діяльності їх організаційних одиниць. Своєю чергою, партія може стати ефективною та дієвою, якщо вона буде організованою та цілеспрямованою силою. Розглянемо реєстрацію партійних організацій політичних партій у районах і містах Рівненської області.

Кількість партій 2015 р., які мали зареєстровані партійні організації в усіх районах і містах, порівняно з попередніми роками фактично збільшилася (з 15 у 2003 р. до 31 у 2015 р.), але у відсотковому співвідношенні до кількості політичних партій зменшилася (з 18,8%

у 2003 р. до 15,3% у 2015 р.) (рис. 2). Кількість партій, які мають зареєстровані партійні організації в менш як у 50 % районах і містах області, суттєво не змінилася (з 22,5% у 2003 р. до 20,2% у 2015 р.), чого не можна сказати про партії, що мають зареєстровані організації в більш як 50 % районах і містах (з 36,3% у 2003 р. до 20,2% у 2015 р.). Разом з тим, про формальність процесу розбудови партійних організацій на місцях свідчить динаміка кількості політичних партій, які не мають жодної районної чи міської партійної організації (з 22,5% у 2003 р. до 44,3% у 2015 р.).

Значна частина політичних партій не має зареєстрованих місцевих осередків у всіх адміністративно-територіальних одиницях Рівненської області, тобто не є такими партійними організаціями, що ведуть систематичну роботу безпосередньо з громадянами на місцях та розбудовують свою організаційну мережу. Найбільш розвинуті політичні партії змогли поширити свою організаційну мережу в кращому випадку до рівня районів. Політичні партії намагаються зареєструвати лише регіональні організації в більшості регіонів країни (як того вимагає законодавство) і зовсім не працюють на розбудову своєї мережі на локальному рівні.

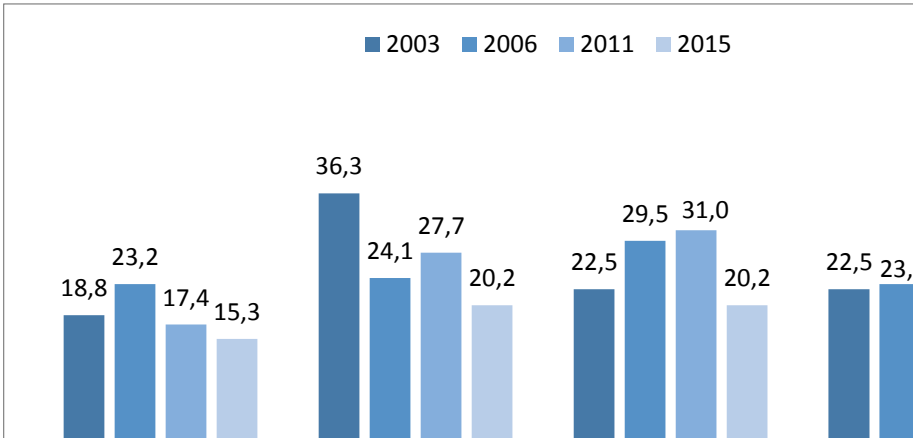

Рис. 2. Кількість легалізованих осередків політичних партій в Рівненській області у % від загальної кількості (станом на 30 грудня 2015 р.)[1]

Джерело: дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

[1] В усіх районах і містах – мають зареєстровані партійні організації в усіх районах і містах; понад 50 % – мають зареєстровані партійні організації в більш як 50 % районах і містах; до 50 % – мають зареєстровані партійні організації в менш як 50 % районах і містах; жодної – не мають зареєстрованої жодної районної чи міської партійної організації.

Значна частина місцевих осередків політичних партій є фіктивними. Прикладом може бути Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ), яка активно створювалася регіональними відділеннями «Промінвестбанку» і, як наслідок, маючи одну з найбільших мереж місцевих осередків (728), на виборах 26 березня 2006 р. не здобула жодного мандата у ВРУ, Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласних і міських радах м. Києва та Севастополя [3, с. 555].

Політичні партії в Україні зміщують акцент на медійний канал комунікації з електоратом на противагу роботі на локальному рівні. Під час виборчих кампаній зосереджуються лише на інформаційній присутності у політичному просторі, що свідчить про незнання ними власного електорального поля. Як наслідок, партії не працюють на розвиток організаційної мережі первинних осередків, наявність останніх виконує лише «ілюзорну» функцію масової присутності у політичному просторі [14, с. 63–70]. Закономірно, що в Україні фактично не існує повноцінних політичних партій, які могли б дієво та ефективно виконувати свою виборчу функцію. Вони не мають чіткої привабливої ідеології, розвиненої регіональної мережі.

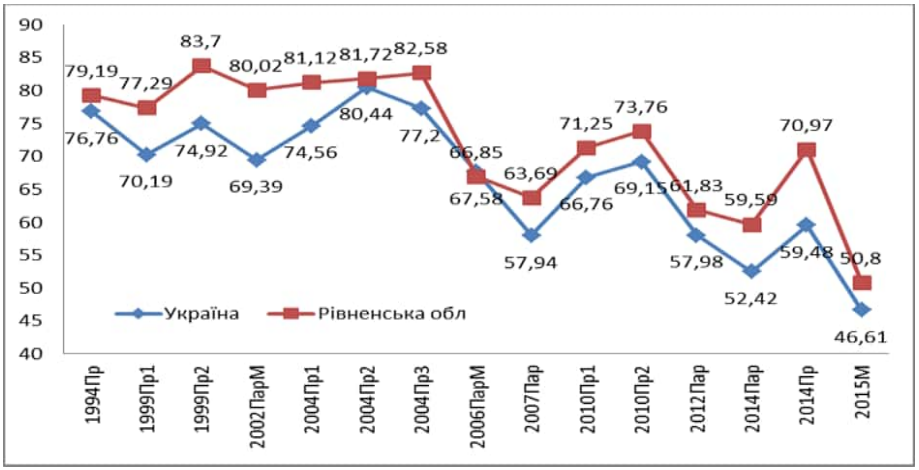

Рис. 3. Активність виборців на всеукраїнському та регіональному рівнях (на прикладі Рівненської області)

Примітка: Пр – президентські вибори (число означає тур президентських виборів); Пар – парламентські вибори (додаткова буква М свідчить про паралельні місцеві вибори); М – місцеві вибори.

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

За активністю виборців Рівненська область належить до регіонів України з найбільшою явкою (де виборці на 7,6% активніші за середньостатистичного виборця по країні). Найменша активність виборців простежується під час локальних виборів. Місцеві вибори 2015 р. відзначились найменшою явкою за усю електоральну історію сучасної України як на національному, так й на регіональному рівнях (рис. 3). Поряд з тим, найбільші піки активності виборців простежуються під час президентських виборів, особливо поляризується активність у другому турі виборів (наприклад, під час перевиборів другого туру президентських виборів 2004 р.).

Партійну конкуренцію вивчають за допомогою коефіцієнта Джині[1], який дає змогу проаналізувати, наскільки партія змогла сконцентрувати власну електоральну підтримку [10, с. 140], та «трикутника Нагаями», в основу якого покладено співвідношення частки голосів, отриманих першою та другою політичною партією [9, с. 280–286].

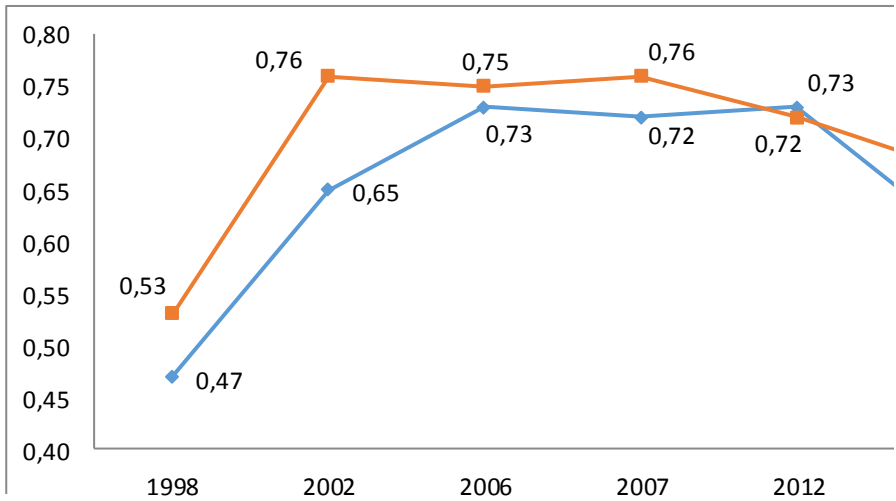

Рис. 4. Рівень партійної конкуренції (коефіцієнт Джині) на всеукраїнському та регіональному рівнях (на прикладі Рівненської області)

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

[1] Коефіцієнт Джині – це одиниця виміру невідповідностей у різних сукупностях, що часто використовують для визначення значної гетерогенності в суспільстві. Коефіцієнт набуває значення від 0 (партії мають однакову частку голосів) до 1 (усі голоси сконцентровані в одній партії).

Рівень партійної конкуренції в Рівненській області, за результатами виборів до парламенту України, свідчить про суттєву нерівність в електоральній підтримці політичних партій (рис. 4). Зростання коефіцієнта Джині, за результатами виборів 2002 р. в Рівненській області, свідчить про домінування в електоральному полі виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка "Наша Україна"», який здобув 54,8% підтримки виборців. На виборах 2006 р. монопольне становище утримували дві політичні сили «Помаранчевої революції» – Блок Юлії Тимошенко та Блок «Наша Україна» (разом 56,8% голосів виборців), а на позачергових виборах 2007 р. їх монопольне становище тільки посилилось (разом 71,7% голосів виборців). За результатами виборів 2012 року три політичні сили (ВО «Батьківщина», УДАР та ВО «Свобода») разом здобули 70,5% підтримки голосів виборців у Рівненській області. Політичні партії, лідери яких були активними учасника Революції гідності, на виборах 2014 р. сконцентрували 71,1% підтримки електорату. Результати обрахунку коефіцієнта Джині засвідчують, що в електоральному полі Рівненської області домінують політичні сили прозахідного спрямування.

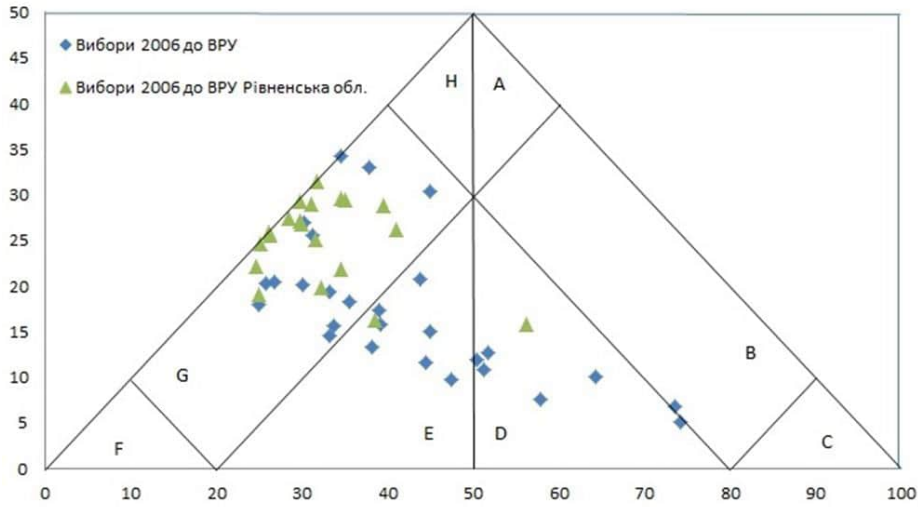

Рис. 5. Партійна конкуренція на всеукраїнському та регіональному рівнях під час парламентських виборів 2006 р..

Джерело: дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Динаміку партійної конкуренції як на всеукраїнському, так і на регіональному рівні можна дослідити також за допомогою «трикутника Нагаями»[1]. На рис. 5 візуально відображено змагання політичних партій у регіонах (для виборів на національному рівні) та у районах і містах обласного підпорядкування Рівненської області. Частка голосів, отримана двома найбільшими партіями, свідчить про формат партійної конкуренції у відповідному окрузі чи адміністративно-територіальній одиниці. Аналіз результатів парламентських виборів 2006 р. засвідчує, що на всеукраїнському рівні дві найбільші партії у відповідних регіонах не домінують на електоральному полі і між ними немає інтенсивної конкуренції. Електоральна підтримка політичних партій виявила певні анклави на національному рівні. Наприклад, у таких регіонах, як АР Крим, м. Севастополь, Донецька, Одеська, Луганська області друга найбільша партія отримала максимум 10% підтримки, тоді як перша найбільша партія (тут Партія регіонів) як мінімум 60% підтримки виборів. У цьому випадку ніякої партійної конкуренції не простежується. В регіонах України, де перша і друга найбільша партія чергуються між собою («Блок Юлії Тимошенко» та «Блок «Наша Україна»), простежується більш інтенсивніша партійна конкуренція. Натомість зовсім інша ситуація простежується у Рівненській області. Електоральні змагання у районах та містах Рівненської області свідчать про інтенсивну партійну конкуренцію, щонайменше, між двома партіями. Блок Юлії Тимошенко та Блок «Наша Україна» порівну поділили між собою електоральну підтримку в області.

[1] На осі x – частка голосів найбільшої партії, а на осі y – частка голосів другої партії. Кожен сегмент засвідчує на різний формат партійної конкуренції: A+B+C+D – найбільша партія (партія-переможець на виборах) отримує понад 50% голосів; E+F+G+H – найбільша партія (партія-переможець на виборах) отримує до 50% голосів; H+A+B+C – округи/райони, де наявні слабкі треті партії, оскільки дві найбільші ділять між собою більшу частку голосів; H+A+F+G – округи/райони, де відбувається інтенсивна конкуренція, щонайменше між двома партіями; H+A – округи/райони з біполярною конкуренцією (еквілібріум Дюверже); D+E – округи/райони, де дві найбільші партії не домінують на електоральному полі і між ними немає інтенсивної конкуренції; F – округи/райони, де переважає суттєва багатопартійна конкуренція (поліцентрична конкуренція); C – округи/райони, де домінує одна партія (моноцентрична конкуренція).

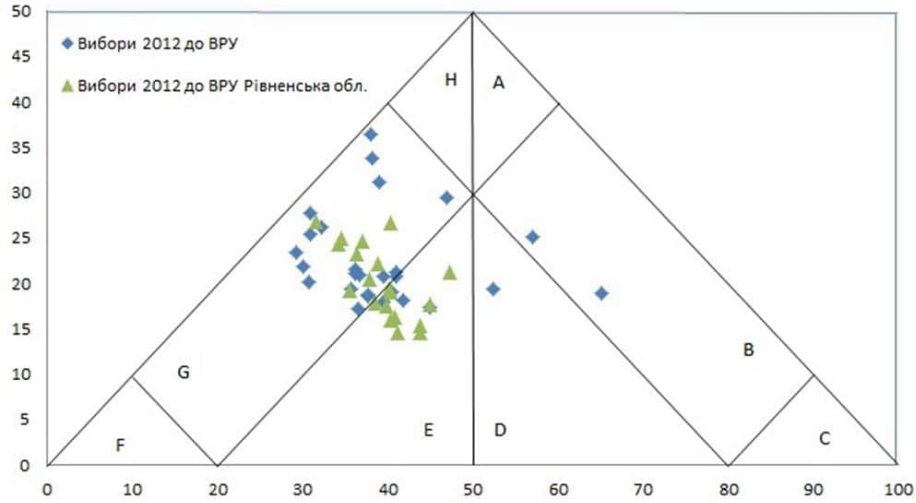

Рис. 6. Партійна конкуренція на всеукраїнському та регіональному рівнях під час парламентських виборів 2012 р..

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії та дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Результати електоральної підтримки у регіонах під час парламентських виборів 2012 року вперше показали наявність областей, де дві найбільші партії володіють абсолютною монополією (у Донецькій та Луганській областях Партія регіонів та «Комуністична партія України» ділять між собою близько 83% усієї електоральної підтримки політичних партій). Поряд з тим, простежується зміщення партійної конкуренції до більш інтенсивної, оскільки в абсолютній більшості регіонів перша найбільша партія отримує менше 50% голосів виборців. Партія регіонів здобула перше або друге місце у відповідному регіоні в 38,9% випадків, Блок Юлії Тимошенко – у 31,5% випадків, а Комуністична партія України – у 18,5% випадків. Результати електоральної підтримки політичних партій у районах та містах Рівненської області є частковим зміщенням форми партійної конкуренції до трикутника *E*, що свідчить про відсутність інтенсивної конкуренції між двома найбільшими партіями (рис. 6). І хоча Блок Юлії Тимошенко здобув перше та друге місце у половині районів та міст Рівненської області, рівень електоральної підтримки двох найбільших партій ледве долає відмітку абсолютної більшості.

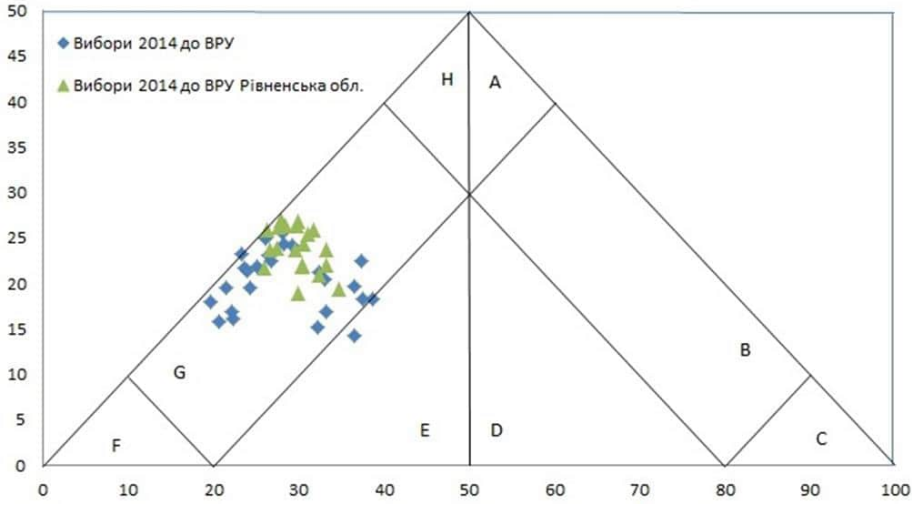

Рис. 7. Партійна конкуренція на всеукраїнському та регіональному рівнях під час позачергових парламентських виборів 2014 р.

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Результати електоральної підтримки на позачергових парламентських виборах 2014 р. засвідчили зміщення партійної конкуренції до інтенсивної форми як на всеукраїнському рівні, так й на прикладі Рівненської області (рис. 7). І хоча Блок Петра Порошенка та Народний Фронт здобули перше або друге місце у 84% випадків, рівень їхньої сукупної електоральної підтримки не завжди долав позначку у 50% підтримки виборців серед регіонів України. Окупована частина Донецької та Луганської областей суттєво вплинула на формат партійної конкуренції, позначившись на монопольному становищі правонаступниці Партії регіонів – Опозиційному блоку. Вперше партійна конкуренція на всеукраїнському та регіональному рівнях свідчить про наявність інтенсивної конкуренції, щонайменше між двома партіями.

Результати електоральної підтримки під час місцевих виборів у Рівненській області засвідчили про існування інтенсивної конкуренції, щонайменше, між двома партіями (рис. 8). Частковим винятком є місцеві вибори 2010 р., які засвідчили на наявність районів, де дві найбільші партії не домінують на електоральному полі та між якими немає інтенсивної конкуренції. Наприклад, на виборах до Кузнецовської міської ради ВО «Батьківщина» здобула 62,5% голосів виборців, тоді як друга найбільша партія усього 7,5%

(Громадська партія «ПОРА»). Проте під час місцевих виборів 2010 р. лише у 33% випадків дві найбільші партії здобули сумарно абсолютну підтримку виборців. З кожними місцевими виборами інтенсивність партійної конкуренції збільшується. Місцеві вибори 2015 р. засвідчують, що лише у 23% випадків дві найбільші партії разом здобувають абсолютну більшість голосів виборців.

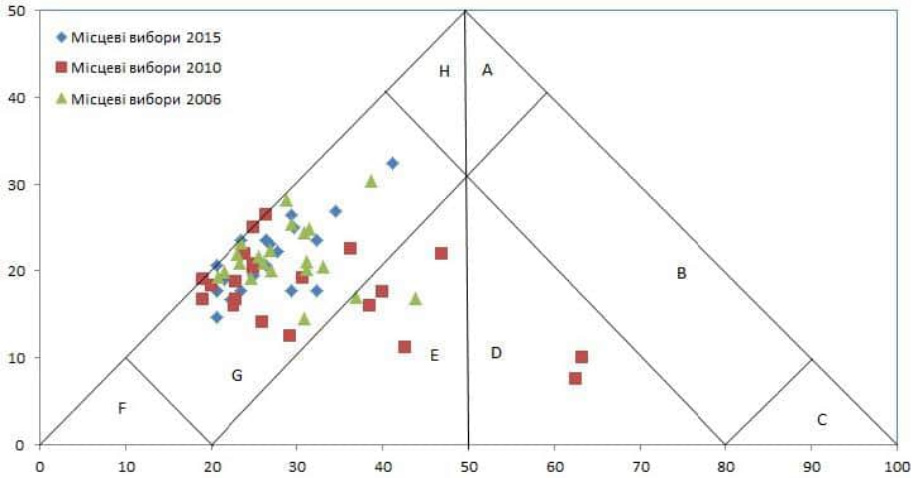

Рис. 8. Партійна конкуренція під час місцевих виборів 2006, 2010 та 2015 рр. у Рівненській області

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії та дані поточного архіву Головного управління Юстиції у Рівненській області.

Під націоналізацією політичних партій ми розуміємо однаковий рівень електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних одиницях [6, с. 158–163]. Високий рівень націоналізації політичних партій засвідчує, що частка отриманих голосів виборців майже однакова у всіх адміністративно-територіальних одиницях області.

Тобто голоси будь-якої з партій не концентруються лише в одному районі. У випадку слабо націоналізованих політичних партій кількість отриманих голосів виборців значно відрізняється від району до району. Цю ж методологію застосовують і до визначення рівня націоналізації партійних систем. Результати обрахунку рівня націоналізації політичних партій засвідчують (рис. 9), що: по-перше, близько 23% політичних партій, що брали участь у місцевих виборах у Рівненській області, мають більш рівномірний рівень електоральної підтримки в середньому по області; по-

друге, лише 5 з 6 представлених політичних партій у Рівненській обласній раді володіють рівномірною електоральною підтримкою; по-третє, лише 3 з 6 парламентських партій володіють рівномірною електоральною підтримкою у регіоні.

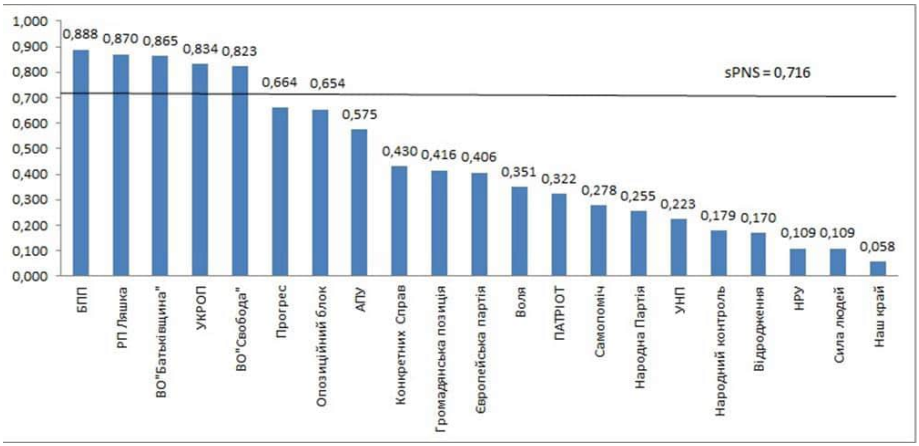

Рис. 9. Рівень націоналізації політичних партій під час місцевих виборів 2015 р. у Рівненській області[1]

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Вивчення динаміки масової електоральної поведінки, стійкість електоральних пріоритетів (уподобань) і формування їх ціннісно-ідеологічних орієнтацій є однією з проблемних сфер електоральної політології. Але поряд з цим, в політичній науці існують методи, які демонструють представити структурування основних електоральних альтернатив та вивчають вплив структурних відхилень в електоральній поведінці. За допомогою факторного аналізу розкриємо структуру електорального простору Рівненської області порівняно з національним електоральним простором за результатами парламентських виборів.

[1] Показник націоналізації партії – це трансформований коефіцієнт Джині (G), що варіює від 0 до 1: чим ближче до 1, тим рівніше розподіляються голоси виборців, що свідчить про більший рівень націоналізації політичної партії (партія має точно таку ж частку голосів у всіх територіальних одиницях); чим показник ближче до 0, тим менш націоналізованою є політична партія (тобто усі голоси партії зосереджені в одному районі/окрузі/дільниці певного регіону).

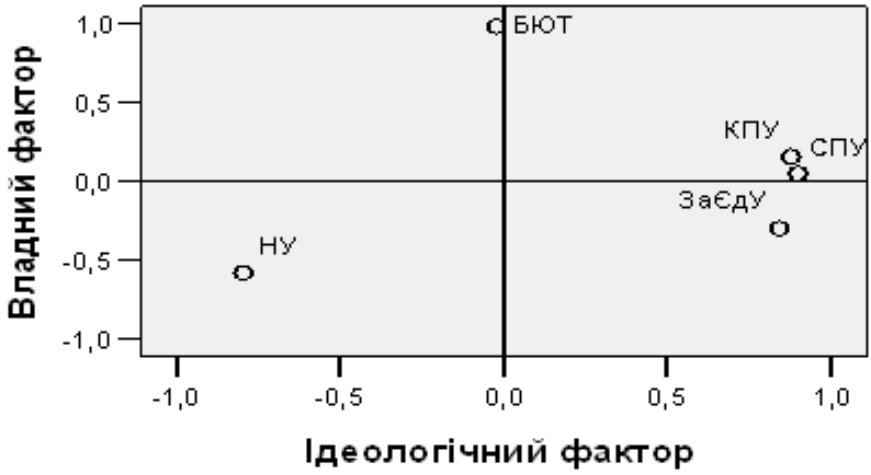

Рис. 10. Структурування електорального простору Рівненської області на виборах 2002 р.

Примітка: БЮТ – Блок Юлії Тимошенко; ЗаЄдУ – Блок «За Єдину Україну»; КПУ – Комуністична партія України; НУ – Наша Україна; СПУ – Соціалістична партія України.
Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Результати факторного аналізу подано у дво вимірному форматі, де горизонтально зазначені факторні навантаження для партій (блоків) по першому фактору, а вертикально – по другому (рис. 10). Електоральний розкол у першому факторі формує виборчий блок «НУ», з одного боку, і КПУ, СПУ та меншою мірою «ЗаЄдУ» – з іншого. Беручи до уваги їхні ідеологічні маркери, ми можемо інтерпретувати це розмежування як ліво-правий розкол. Електоральний розкол по другому фактору (розмежування по лінії «влада–опозиція») формують на одному полюсі – БЮТ, а на другому – «НУ» та блок «ЗаЄдУ». Блок «НУ» розміщується у «вершині» всіх основних розколів, а це свідчить про те, що «НУ» є структуроутворювальним елементом регіонального електорального простору. Частка варіації електоральних вподобань свідчить, що домінуючим у структуруванні регіонального електорального простору на виборах 2002 р. був ідеологічний фактор (58,7% загальної варіації електоральних вподобань), тоді як владний фактор пояснював 28,5% загальної варіації, відповідно.

Аналізуючи факторні навантаження щодо партій на виборах 2002 р. до парламенту України, можна простежити, що за ідеологічним критерієм відбувся електоральний розкол між КПУ, СДПУ(о) та ЗаЄдУ, з одного боку, та НУ і БЮТ, – з іншого (рис. 11).

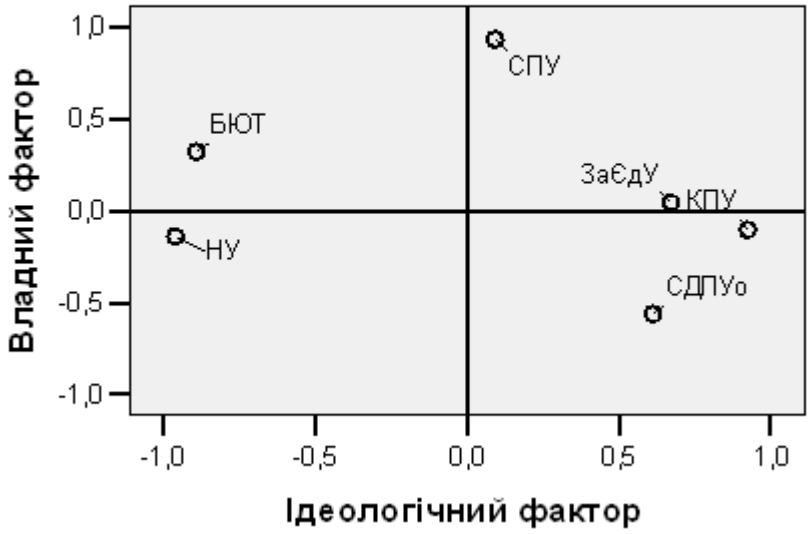

Рис. 11. Структурування електорального простору України на виборах 2002 р.
Примітка: БЮТ – Блок Юлії Тимошенко; ЗаЄдУ – Блок «За Єдину Україну»; КПУ – Комуністична партія України; НУ – Наша Україна; СПУ – Соціалістична партія України.
Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Електоральний розкол за другим фактором формують на одному полюсі – СПУ, а на другому – СДПУ(о). Це можна пояснити як загострення стосунків між СПУ, яка перебувала в опозиції до колишнього Президента України Л. Кучми (наслідком чого став «касетний скандал» та акція «Україна без Кучми»), та СДПУ(о) як партії влади (В. Медведчук очолював на той час Адміністрацію Президента України).

Факторний аналіз електоральних результатів у районах області та містах обласного значення виявив два фактори, що пояснюють, відповідно, 47% і 30,5% загальної варіації електоральних уподобань. Можна простежити, що домінуюча на виборах 2002 р. структурованість електорату області за ідеологічною шкалою

поступово втрачає свій пріоритет. Електоральний розкол за першим фактором формує знову виборчий блок «НУ», з одного боку та КПУ і ПР, – з іншого (рис. 12). Стосовно другого фактора простежується цікава особливість, де електоральний поділ формує, з одного боку БЮТ, з іншого, – СПУ та меншою мірою «НУ». Це можна пояснити тим, що після розпаду «помаранчевої коаліції» БЮТ стала позиціонувати себе як сила, що зберегла ідеї «майдану» (протиставляючи себе до політичних сил з колишнього «помаранчевого табору»).

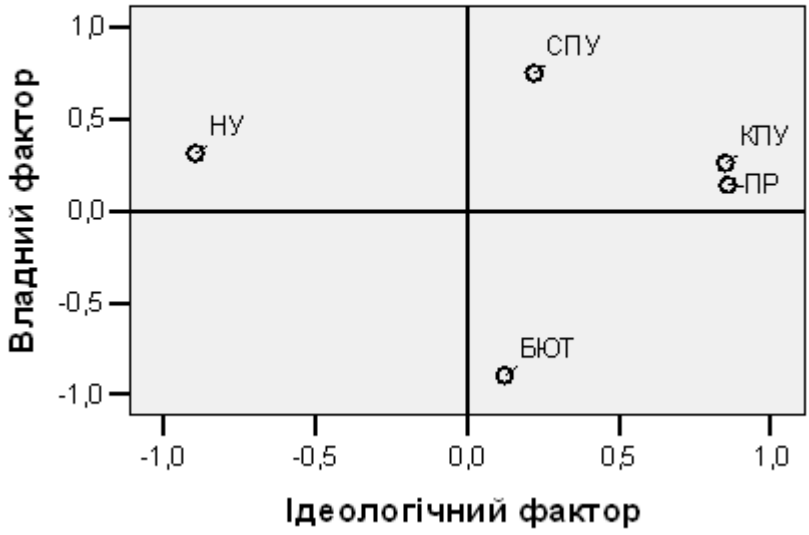

Рис. 12. Структурування електорального простору Рівненської області на виборах 2006 р.

Примітка: БЮТ – Блок Юлії Тимошенко; КПУ – Комуністична партія України; НУ – Наша Україна; ПР – Партія регіонів; СПУ – Соціалістична партія України.

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Факторний аналіз голосування на парламентських виборах 2006 р. виявив два фактори, які пояснюють, відповідно, 61,7% і 30% загальної варіації електоральних уподобань. Електоральний розкол за ідеологічним критерієм відбувся між КПУ, ПР, з одного боку, та НУ і БЮТ, – з іншого. Ідеологічний фактор залишається визначальним і для виборчої кампанії 2006 р. Це можна пояснити: по-перше, як продовження політичного

протистояння між силами, які перемогли та програли під час президентських виборів 2004 р.; по-друге, в електоральний розкол «ліві–праві» вкладалося протистояння між «прозахідними» та «проросійськими» політичними силами (у цьому випадку – це повернення назад від задекларованих демократичних перетворень та можливий реванш Партії регіонів). Електоральний розкол за другим фактором формують з одного боку , СПУ, БЮТ, з іншого, – ПР. Цей фактор пояснює, що відбулася поляризація між електоратами яскравих політичних лідерів, з одного боку, – В. Янукович, з іншого, – О. Мороз та Ю. Тимошенко, які були «хранителями» «помаранчевих ідеалів». Однак, такий фактор пояснював лише 30% загальної варіації електоральних вподобань і відіграв незначну роль у структуруванні всеукраїнського електорату на виборах 2006 р.

Рис. 13. Структурування електорального простору Рівненської області на виборах 2012 р.

Примітка: Батьківщина – ВО «Батьківщина»; КПУ – Комуністична партія України; ПР – Партія регіонів; Свобода – ВО «Свобода»; УДАР – «УДАР Віталія Кличка».
Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Протягом 2002–2006 рр. як на всеукраїнському рівні, так і на рівні Рівненської області простежується чітка тенденція до зростання значущості владного фактора в структуруванні електорату. Це пояснюють тим, що поступово згладжується ідеологічна відмінність між політичними гравцями, а все більшого значення набуває положення певної політичної сили на шкалі «влада–опозиція». Структуруючим фактором електорату Рівненської області є

владний фактор, що більшою мірою пояснює регіональні особливості та прихильністю до певних прозахідних політичних сил. У сучасному політичному дискурсі широко обговорюють питання, чи доцільно використовувати поділ політичних сил за шкалою «ліві-праві»? Конфлікт між лівими та правими змістився з суто політичних питань (в силу гібридизації ідеологій втратили ціннісне навантаження) до питань соціально-економічної сфери.

Факторний аналіз результатів парламентських виборів 2012 р. у Рівненській області вказав на структурування електорату за ідеологічним та владним фактором (рис. 13). Ідеологічний фактор регіонального електорального простору пояснює 58,7% загальної варіації електоральних уподобань. Електоральний розкол за першим фактором формують з одного боку, ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та «УДАР Віталія Кличка», з іншого, – Партія регіонів та Комуністична партія України. Владний фактор регіонального електорального простору пояснює 27,4% загальної варіації електоральних уподобань. Електоральний розкол за другим фактором формують з одного боку, ВО «Батьківщина», з іншого, – «УДАР Віталія Кличка», меншою мірою ВО «Свобода» та Комуністична партія України. Це можна пояснити уособленням Ю. Тимошенко символом боротьби з владою екс-президента В. Януковича. Тюремне ув'язнення Ю. Тимошенко допомогло згуртувати опозиційний електорат навколо її політичної сили.

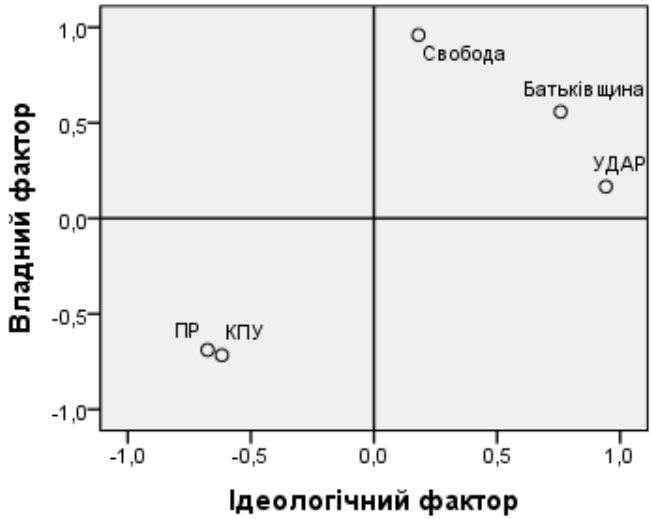

Рис. 14. Структурування електорального простору України на виборах 2012 р.
Примітка: Батьківщина – ВО «Батьківщина»; КПУ – Комуністична партія України; ПР – Партія регіонів; Свобода – ВО «Свобода»; УДАР – «УДАР Віталія Кличка».
Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Факторний аналіз результатів парламентських виборів 2012 р. продемонстрував на чітке структурування електорального простору України. Ідеологічний фактор національного електорального простору пояснює 79,05% загальної варіації електоральних уподобань (рис. 14). Це показує існування найбільшого електорального розколу на рівні країни. З одного боку, ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та «УДАР Віталія Кличка», з іншого, – Партія регіонів та Комуністична партія України. Хоча владний фактор пояснює лише 12,57% загальної варіації електоральних уподобань, електоральний поділ також простежується між ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» та «УДАР Віталія Кличка», з одного боку, та Партією регіонів й Комуністичною партією України, – з іншого.

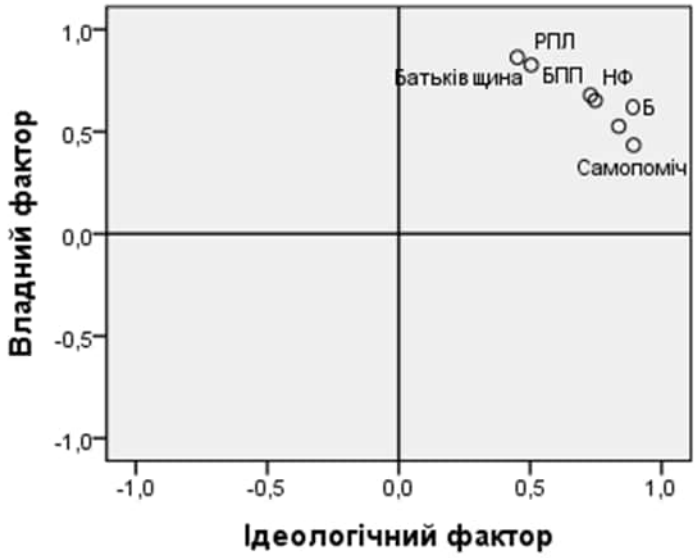

Рис. 15. Структурування електорального простору Рівненської області на позачергових виборах 2014 р.

Примітка: Батьківщина – ВО «Батьківщина»; БПП – «Блок Петра Порошенка»; НФ – «Народний Фронт»; ОБ – Опозиційний блок; РПЛ – Радикальна Партія Олега Ляшка; Самопоміч – Об'єднання «Самопоміч».

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Факторний аналіз результатів позачергових парламентських виборів 2014 р. у Рівненській області не свідчить про наявність електоральних розколів (рис. 15). Тобто

електорат області не зміг чітко структурувати власні преференції щодо основних політичних гравців під час позачергових виборів 2014 р.

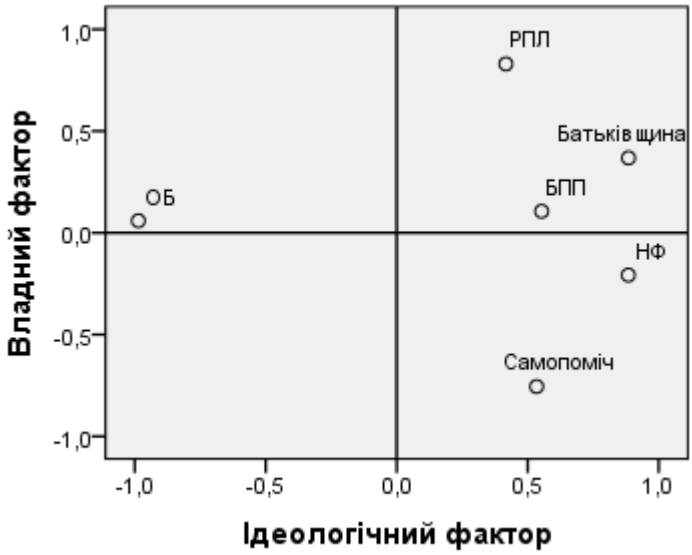

Рис. 16. Структурування електорального простору України на позачергових виборах 2014 р.

Примітка: Батьківщина – ВО «Батьківщина»; БПП – «Блок Петра Порошенка»; НФ – «Народний Фронт»; ОБ – Опозиційний блок; РПЛ – Радикальна партія Олега Ляшка; Самопоміч – Об'єднання «Самопоміч».

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Факторний аналіз результатів позачергових парламентських виборів 2014 р. є на структуруванням електорату за ідеологічним та владним фактором, на відміну від Рівненської області (рис. 16). Ідеологічний фактор регіонального електорального простору пояснює 55,07% загальної варіації електоральних уподобань. Електоральний розкол за першим фактором формують, з одного боку, Опозиційний блок, з іншого, – ВО «Батьківщина», «Блок Петра Порошенка», «Народний Фронт», Радикальна партія Олега Ляшка та Об'єднання «Самопоміч». Владний фактор національного електорального простору пояснює 24,14% загальної варіації електоральних уподобань. Електоральний розкол за другим фактором формують, з одного боку, Об'єднання «Самопоміч» (меншою мірою «Народний Фронт»), з іншого, – Радикальна партія Олега Ляшка та ВО «Батьківщина». У цьому випадку Об'єднання «Самопоміч» є

новою альтернативою старим політичним силам та створює конкуренцію у таборі прозахідних політичних партій.

Таблиця 1

Динаміка кількісних показників розвитку регіональної партійної системи та партійної системи України

Індекс	Рівненська обласна рада			Верховна Рада України		
	2006	2010	2015	2006	2012	2014
ENP	4,21	4,79	4,87	3,41	4,28	4,78
GNP	3,71	3,95	4,28	2,85	3,75	4,44
F_e	0,76	0,79	0,79	0,71	0,77	0,79
G	6,3	10,18	10,56	9,47	2,9	9,27

Джерело: обрахунки автора на основі даних з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Індекс ефективної кількості партій (ENP), що свідчить про відносну "вагу", тобто кількість мандатів отриманих партіями в законодавчих органах [11, с. 5–21], 2006 р. становив 4,21 (табл. 1). Індекс ENP був нижчим, ніж кількість партій у Рівненській обласній раді (6!), що свідчить про суттєві диспропорції у вазі партій. Місцеві вибори 2010 р. продемонстрували тенденцію до зростання індексу ENP (4,79) та продовжили зростання на виборах 2015 р. (4,87). Додаткову інформацію дає нам альтернативний індексу ENP індекс GNP (запропонований Г. Голосовим [8, с. 180–189]) у розумінні фрагментації Рівненської обласної ради 2006 і 2015 рр. виборів. Індекс GNP показує більш точнішу ситуацію з диспропорцією місць у Рівненській обласній раді та тенденцію до зростання кількості партій.

Індекс фракційності (F_e), розрахований за методикою Д. Рає [13, с. 414–417], на виборах 2006 р. становив 0,76. На наступних виборах значення індексу зросло до 0,79, що свідчить про зростання фрагментації регіональної партійної системи. Подібна тенденція простежується і з фрагментацією на національному рівні [2, с. 65–68]. Індекс фрагментації протягом усього досліджуваного періоду залишався на високому рівні і

не був нижчим за позначку 0,7, що свідчить про існування багатопартійної системи [1]. Індекс Галлахера (G) показує [7], що найбільша диспропорція між часткою місць і голосів, отриманих партіями, була на виборах 2010 та 2015 рр. Це пояснюється високою фрагментацією електоральних уподобань виборців. Тоді як на національному рівні індекс поступово зменшився з 9,47 у 2006 р. до 2,9 у 2012 р. та знову зріс до 9,27 на позачергових виборах 2014 р., що певною мірою свідчить про флуктуацію електорального поля в Україні.

Процес інституалізації електорального поля вивчають за допомогою індексу електоральної мінливості Педерсена[1] [12, с. 2–21]. Загальний метод обрахунку електоральної мінливості має за мету дати оцінку змін у підтримці політичних партій або точніше (у випадку України) лідерів політичних партій.

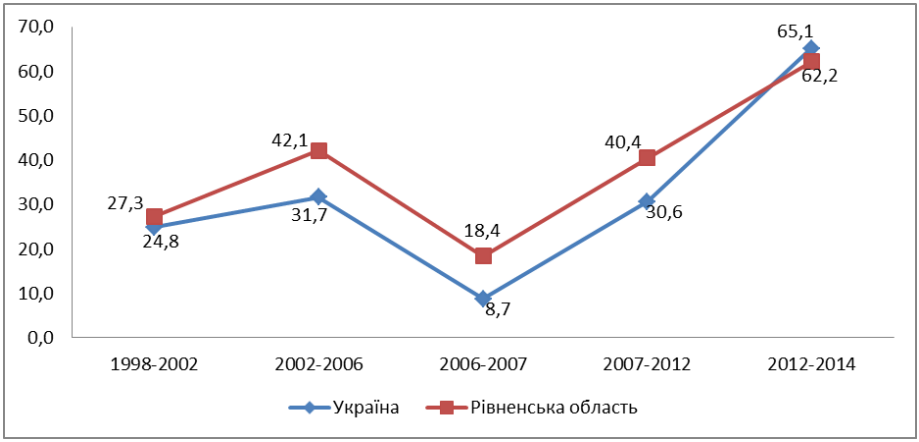

Рис. 17. Електоральна мінливість на всеукраїнському та регіональному рівнях (на прикладі Рівненської області)

Джерело: дані з офіційної Інтернет-сторінки Центральної виборчої комісії.

Показник електоральної мінливості показує, що найбільші зміни електорального поля в Україні та у Рівненській області відбулись за результатами виборів 2006 р. (31,7 та 42,1, відповідно), 2012 р. (30,6 та 40,4, відповідно) та позачергових виборів 2014 р. (65,1 та 62,2, відповідно). Результати свідчать про суттєві

[1] Числове значення індексу Педерсена (Pedersen index) лежить у межах від 0 (коли жодна партія не отримала нових голосів і не втратила жодного голосу) до 100 (коли всі партії від останніх виборів втратили усі свої голоси).

зміни у підтримці політичних партій та нестабільності електорального поля на всеукраїнському і регіональному рівнях (рис. 17).

Зростання електоральної мінливості для електорального циклу 2002–2006 у Рівненській області обумовлена низкою причин: втрата електоральної підтримки «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» (з 54,8% у 2002 р. до 25,5% у 2006 р.) та зростання електоральної підтримки у три рази Блоку Юлії Тимошенко (з 9,9% у 2002 р. до 31,3% у 2006 р.). На зростання електоральної мінливості у 2007–2012 електоральному циклі впливали: поява нових політичних акторів (політична партія «УДАР»), зростання електоральної підтримки ВО «Свобода», КПУ та Партії регіонів і суттєва втрата своїх позицій політичними партіями ВО «Батьківщина» та «Блок "Наша Україна – Народна самооборона"», заборона участі у виборах блокам політичних партій, підняття виборчого бар'єра з 3% (на позачергових виборах 2007 р.) до 5% (на виборах 2012 р.). Чергове зростання електоральної мінливості для електорального циклу 2012–2014 обумовлене низкою причин: поява нових політичних гравців – політичної партії «Народний Фронт» та «Самопоміч», зростання підтримки Радикальної партії Олега Ляшка, суттєва втрата електоральної підтримки КПУ, Партії регіонів, ВО «Свобода» та ВО «Батьківщина».

Політичні партії в Україні мають нерозвинену організаційну структуру й не охоплюють мережею своїх осередків усі регіони країни. Значна частина політичних організацій не має зареєстрованих місцевих осередків у всіх адміністративно-територіальних частинах Рівненської області, тобто не є такими партійними організаціями, що ведуть систематичну роботу безпосередньо з громадянами на місцях. Навіть найбільш розвинуті політичні партії змогли поширити свою організаційну мережу в кращому разі до рівня районів. Кількісні показники розвитку регіональної партійної системи в Рівненській області свідчать про існування тенденції до збереження суттєвої фрагментації та зростання партійної конкуренції.

Список використаних джерел

1. Антошевский А. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе : [монография] / А. Антошевский, Р. Хербут. – Донецк : Донбасс, 2001. – 214 с.

2. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції / Віталій Лебедюк // Сучасна українська політика : зб. наук. праць – Київ : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – Вип. 28. – С. 60–69.

3. Лебедюк В. М. Політичні партії в Україні: особливості діяльності на місцевому рівні / В. М. Лебедюк // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (24–25 листопада 2011 р., м. Київ). – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2012. – С. 551–562.

4. Офіційний веб-сервер ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/

5. Реєстр політичних партій в Україні [Електронний ресурс] : офіційний документ // Міністерство юстиції України. – Режим доступу : http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi.

6. Bochsler D. Measuring party nationalization: A new Gini-based indicator that corrects for the number of units / Daniel Bochsler // Electoral Studies. – № 1(29), 2010. – P. 155–168.

7. Gallagher M. The Politics of Electoral Systems / M. Gallagher, P. Mitchell. – NY: Oxford University Press, 2005. – 662 p.

8. Golosov G. The Effective Number of Parties: A New Approach / G. Golosov // Party Politics. – № 16. – 2010. – P. 171–192.

9. Grofman B. Comparing and Contrasting the Uses of Two Graphical Tools for Displaying Patterns of Multiparty Competition: Nagayama Diagrams and Simplex Representations / Bernard Grofman, Alessandro Chiaramonte, Roberto D'Alimonte and Scott L. Feld // Party Politics. – 2004. – Vol. 10. – № 3. – P. 273–299.

10. Jones M. The nationalization of parties and party systems. An Empirical Measure and an Application to the Americas / Mark P. Jones and Scott Mainwaring // Party Politics. – 2003. – Vol 9. – No. 2. – P. 139–166.

11. Laasko M. Effective Numbers of Parties: a measure with application to west Europe / M. Laasko, P. Taagepera // Comporative Political Studies. – № 12. – 1979. – P. 3–27.

12. Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility / M. Pedersen // European Journal of Political Research. – 1979. – № 7. – P. 1–26.

13. Rae Douglas W. A note on the Fractionalization of Some European Party Systems / Douglas W. Rae // Comparative Political Studies. – 1968. – Vol. 1. – № 3. – P. 413–418.

14. Wilson A. Political parties in Ukraine. Virtual and Representational / Andrew Wilson and Sarah Birch // Party politics in new democracies / [ed. by Paul Webb and Stephen White]. – Oxford university press, 2007. – P. 53–82.

Валерій Бортніков
Ярослав Ярош
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
професор і доцент кафедри політології та державного управління,
доктор і кандидат політичних наук

РОЗВИТОК ПАРТІЙНИХ СТРУКТУР У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В Україні продовжується активний процес формування нових політичних інститутів, утвердження принципів демократії та політичного плюралізму, формування системи представницьких органів влади, створення і функціонування суб'єктів політичного процесу. Волинська область як складова частина суверенної України є активним суб'єктом розбудови держави і нації й тому вивчення практики демократичної трансформації на її теренах є вагомим чинником поповнення загальнонаціонального досвіду державотворення.

Мета статті – аналіз процесу структурування політичних партій у Волинській області, участі обласних партійних осередків у місцевих виборах 2015 р.

Специфіка партійно-політичної структуризації у Волинській області загалом уписується в схему еволюції партійної системи України, запропонованої вітчизняними фахівцями: 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005 – лютий 2010 рр. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); 2010–2015 рр. (збереження системи поміркованого плюралізму з появою нових молодих політичних партій, які формувалися з громадських активістів та представників бізнес-структур). Це свідчить про запит на нові політичні сили в суспільстві [8, с. 3].

Активізації політичного структурування в області 2015 р. сприяли вибори до органів місцевого самоврядування, оскільки відповідно до Закону України «Про місцеві вибори» обрання депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводилися за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій [4].

Результати місцевих виборів засвідчили кардинальну зміну у розстановці політичних сил після місцевих виборів 2010 р. і вихід на політичну арену молодих політичних партій, які формувалися з громадянських активістів, представників бізнес-структур та політиків, які або вийшли з лав колишніх політичних партій, або торували власний шлях у політиці. Характер симпатій волинських виборців до партій та виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради (табл. 1).

Таблиця 1

Результати виборів до Волинської обласної ради 2015 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	% голосів	Кількість мандатів
1	УКРОП	26,56	17
2	БПП «Солідарність»	20,31	13
3	ВО «Батьківщина»	18,75	12
4	ВО «Свобода»	10,94	7
5	Радикальна партія Олега Ляшка	9,38	6
6	«Об'єднання «Самопоміч»	7,81	5
7	«Наш край»	6,25	4

Джерело: [11].

У 1979 р. М. Лааксо й Р. Таагепера увели в науковий обіг поняття ефективної кількості партій (далі – ENP) для вимірювання кількості впливових політичних партій. Індекс ефективної кількості партій свідчить про кількість партій, їх відносну вагу і є широко застосовуваним методом для розрізнення партійних систем. Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Для аналізу ефективної кількості політичних партій та розуміння локального політичного процесу враховано частку голосів виборців, які проголосували за місцеві осередки політичних партій на виборах до Волинської обласної ради 2006 та 2015 рр.

Індекс ефективної кількості партій свідчить про кількість партій, їх відносну вагу і використовується для розрізнення двопартійних, «двох з половиною» та багатопартійних систем [13]. Якщо всі політичні партії отримали однакову кількість голосів або місць, тоді ENP дорівнює кількості партій. Якщо частка місць або голосів серед політичних партій різна, тоді ENP буде меншим, ніж фактична кількість партій. Якщо в партійній системі буде певна кількість партій із малою часткою місць або голосів, тоді значення ENP збільшиться.

Так, 2006 р. до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій (Блок Юлії Тимошенко – 40 депутатів; Виборчий блок «Наша Україна» – 18; УНБ Костенка і Плюща – 6; Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 5; Народний блок Литвина – 4; Партія регіонів – 4; СПУ – 3) з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме Блок Юлії Тимошенко – 0,50; УНБ Костенка і Плюща – 0,23; Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 0,07; Народний блок Литвина – 0,04; Партія регіонів – 0,04; СПУ – 0,03. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 3,08 для всіх партій на виборах до Волинської обласної ради 2006 р.

Підрахунок індексу ефективної кількості партій уважають некоректним, коли одна партія отримала більш ніж 50 % мандатів і, відповідно, домінує над рештою

партій, як це відбулося під час виборів 2006 р. до обласної ради. ENP становив 3,08 для усіх партій на виборах до Волинської обласної ради, проте фактично Блок Юлії Тимошенко отримав переважну кількість голосів виборців і сформував керівні органи представницького органу області. Отже, 2006–2010 рр. характеризуються домінуванням Блоку Юлії Тимошенко у Волинській обласній раді.

Інша ситуація виникла 2015 р. і до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 17 депутатів; партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 13; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 12; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 7; Радикальна партія Олега Ляшка – 6; Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 5; Політична партія «Наш край» – 4 [11].

Ще вісім суб'єктів виборчого процесу не потрапили до представницького органу Волинської області (Аграрна партія України, політичні партії «Громадянська позиція», «Громадський Рух «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ», «Опозиційний блок», «Європейська партія України», Партія Зелених України, політичні партії «Нова держава», «СОЦІАЛІСТИ»).

Сім політичних партій потрапили у Волинську обласну раду з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 0,21; партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 0,17; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 0,15; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 0,08; Радикальна партія Олега Ляшка – 0,08; Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 0,06; Політична партія «Наш край» – 0,05. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 7,63 для всіх 15 партій на виборах до Волинської обласної ради 2015 р.

Цей індекс показує, яка кількість політичних партій впливає на політичні процеси та ступінь фрагментації партійної структури. Кількість ефективних партій завжди нижча від кількості партій, які беруть участь у виборах. Разом з тим, ENP не показує головні особливості партійних систем у категорії взаємодії партій між собою.

У 2015 р. вибори до різних органів місцевого самоврядування проходили за різними виборчими системами. Так, вибори сільських і селищних голів відбуватимуться за однією системою, сільських і селищних рад – по суті за іншою, але принципово подібною, міських голів у містах з понад 90 тис. виборців – за третьою, а міські, районні, селищні ради – за четвертою.

Знати і розуміти виборчу систему і сам механізм перерахунку голосів у мандати є необхідною умовою для українських громадян. Однак практика проведення виборів засвідчила, що як серед виборців, так і серед експертного середовища було мало громадян, які розуміли до кінця, як буде здійснюватися підрахунок голосів.

Ситуацію суттєво погіршило те, що територіальні виборчі комісії, на відміну від ЦВК, не мали своїх повнофункціональних сайтів, де б у зрозумілому вигляді подавали

усю доступну інформацію про всі суб'єкти виборчого процесу (дані про кандидатів, розміри виборчих округів, результати голосування). Відсутність повноцінної інформації з територіальних виборчих комісій не сприяє легітимізації обраної Волинської обласної ради.

На виборах 2015 р. до обласних рад кандидатів могли висувати тільки місцеві осередки політичних партій. Безпартійні кандидати або самовисуванці не могли балотуватися до обласної ради.

Політичні партії затверджували виборчий список, який складався з першого кандидата – лідера списку, який автоматично проходив у раду, якщо партія отримала мандати, – та інших кандидатів, які закріплювалися або висувалися за певними територіальними виборчими округами.

Територія обласної ради ділилася на 64 округи. Така кількість депутатів мала бути обрана у Волинську обласну раду. Партії закріплювали за різними округами кандидатів зі свого партійного списку. Причому, в одному окрузі партія могла закріпити від 0 до 1 кандидата. Тобто на певному окрузі, партія може бути представлена конкретним кандидатом, а може й не бути, – тоді виборці зможуть голосувати тільки за партію.

На кожному окрузі, відповідно, був окремий бюлетень для голосування. Виборець міг обрати *тільки один варіант у бюлетені, а саме* проголосувати просто за партію та її лідера, якщо вона не закріпила, тобто не виставила кандидата на цьому окрузі, або ж за партію й автоматично її лідера з кандидатом, закріпленим в конкретному окрузі. У зв'язку з цим, *голос кожного виборця є обов'язково голосом за певну політичну партію та її лідера,* а також може бути *одночасно голосом за певного кандидата від місцевого осередку партії.*

Нова виборча система мала певні особливості щодо визначення переможців виборів. Розглянемо деякі з них. По-перше, кандидат від політичної партії міг набрати найбільшу кількість голосів виборців у виборчому окрузі, проте не отримати мандат і не потрапити до Волинської обласної ради, оскільки його партія загалом по всій області набрала менше прохідного 5 % бар'єра. По-друге, депутатами від деяких округів можуть стати кандидати, які зайняли не перше, а нижчі місця. По-третє, кандидати тієї чи іншої політичної партії можуть лідирувати в усіх округах, проте мандати отримають не всі, якщо хоча б одна з політичних партій подолає прохідний 5 % бар'єр.

У виборчій системі до обласної ради підрахунок голосів відбувався після черговості отримання мандатів *за відсотком* отриманих голосів, *а не за кількістю* голосів. До обласної ради можуть потрапити не ті кандидати, які набрали найбільше голосів партії, оскільки в них на округах була висока явка, а ті кандидати, які набрали меншу кількість голосів, проте у них на окрузі була явка нижча, й тому у відсотках вони отримали більше.

Регіональні особливості специфіки політичного процесу зумовлені багатьма чинниками, а саме історико-культурною спадщиною, географічним положенням, етнічним складом, соціально-економічними умовами, рівнем суспільно-політичної свідомості населення тощо. Завдяки цим особливостям і будуються стратегії виборчих кампаній. Не дивно, що «Аграрна партія України» не здобуде підтримки в м. Київ, а «Партія угорців України» – будь-де, крім прикордонних областей з Угорщиною. Вочевидь, що для електорального успіху ідеологія партії повинна відображати інтереси та прагнення якомога більшої кількості людей, бути «універсальною», але водночас і такою, що враховує місцеву специфіку і суспільно-політичні орієнтації населення.

Для розуміння змісту регіональних політичних процесів важливо проаналізувати склад представницьких органів влади області. До Волинської обласної ради 2015 р. обрано 64 депутати. Вони представляють сім політичних партій, а саме політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 17 депутатів, з них 13 чоловіків і чотири жінки; БПП «Солідарність» – 13 депутатів, з яких усі чоловіки; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 12 депутатів, з них дев'ять чоловіків і три жінки; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – сім депутатів, з них усі чоловіки; Радикальна партія Олега Ляшка – шість депутатів, з них так само усі чоловіки; Об'єднання «Самопоміч – п'ять депутатів, з них усі чоловіки; Політична партія «Наш край» – чотири депутати, з них троє чоловік й одна жінка. Отже, до обласної ради потрапило вісім жінок і лише один представник соціально-демографічної групи молоді (ВО «Батьківщина»). Головою Волинської обласної державної адміністрації є представник БПП «Солідарність» (В. Гунчик) [11].

Луцька міська рада налічує 42 депутати та Луцького міського голову. У 2015 р. за результатами виборів у ній сформовано сім фракцій. Найчисленнішою є фракція «УКРОП», яка налічує 15 обранців; «БПП "Солідарність"» – 7; ВО «Батьківщина» – 4; Радикальна партія Олега Ляшка – 3; «ВО Свобода» – 5; «Самопоміч» – 4; «Народний контроль» – 3. Міський голова, М. Романюк, представляв «БПП "Солідарність"» [11]. Партійно-політичне представництво в Луцькій міській раді є дещо відмінною від обласної ради. Так, представники політичної партії «Наш край» не потрапили до міської ради, маючи представництво в обласній раді. Натомість До Луцької міської ради обрано представників «Народного контролю», яких не обрано до обласної ради.

Певною мірою відмінності партійного представництва в обласній і луцькій міській радах обумовлено соціальною структурою населення міста й області, відмінностями соціально-економічного розвитку обласного центру та інших населених пунктів області, і відповідно, характером запитів виборців. Не останньою чергою на електоральний вибір вплинула якість й технології виборчої кампанії, яку проводили штаби різних політичних партій.

Так, наприклад, у Луцьку політичні партії під час виборчих кампаній декларували готовність вирішувати проблеми прибудинкових територій, доріг, соціальної сфери (школи, садочки, лікарні).

Особливість електорального протистояння під час місцевих виборів 2015 р. на Волині полягало у боротьбі між двома фінансово-промисловими групами: «Континіум» і «Приват». Перші, заручившись підтримкою патріотичних сил, були захисниками існуючої влади, підтримуючи міських голів у містах Луцьку та Ковелі – найбільших центрах Волині. Натомість ФПГ «Приват» фактично з 2012 р. будувала свою передвиборчу кампанію як «опозиція», чітко виокремлюючи свого лідера – І. Палицю та його фонд «Новий Луцьк». Цей фонд перед виборами поширив свою діяльність на територію області і, відповідно, змінив назву «Тільки разом», відкривши свої представництва у кожному районі Волинської області.

Специфікою регіонального політичного процесу є вражаюча перемога політичної партії «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» на місцевих виборах. Результат цієї політичної партії є переконливим: 15 з 42 у Луцькій міській раді та 17 з 64 у Волинській обласній раді як для новоствореної політичної партії виглядає більш ніж переконливим.

Успіх УКРОПу на Волині пояснюють насамперед авторитетом депутата Верховної Ради України VI та VII скликань, члена політради партії «УКРОП» волинянина І. Палиці, який доклав багато зусиль для розбудови Луцька та області, а також реальними добрими справами, зробленими працівниками фонду «Тільки разом». Успіх у Луцьку, можна було очікувати, адже з 2012 р. фонд інвестував у місто понад 300 млн грн. Фінанси використовували у різний спосіб: на відпочинок дітям, на іменні стипендії студентам, соціально незахищеним верствам на матеріальну допомогу, на розвиток масового і професійного спорту тощо. Зокрема, споруджено футбольні майданчики зі штучним покриттям у понад 20-ти школах обласного центру, на рівні кращих європейських зразків реконструйовано центральну спортивну арену області стадіон «Авангард». Виборчу кампанію «УКРОпівці» будували за діяльності благодійного фонду й І. Палиці та робили це настільки переконливо, що люди, приходячи на дільниці, шукали лідера партії або Фонд «Новий Луцьк». Агітацію з виборцями проводили на масових заходах (відкриття майданчиків, закупівля обладнання та подарунків), а також «кампанія від дверей до дверей» [9].

БПП «Солідарність» є другою силою як за кількістю мандатів, так і за використаними ресурсами. У Луцькій міській раді вони мають 7 депутатів, а в обласній раді – 13. Порівнюючи успіх Блоку Петра Порошенка на президентських виборах 2014 р., де він набрав 54,70 %, то наявний результат не є оптимістичним. Хоча, зважаючи на стрімкість падіння рейтингів довіри до влади, то збереження за собою 1/5 складу обласної ради – досить прийнятний результат [11].

Під час виборчого процесу варто виокремити адміністративний ресурс, що використовувався суб'єктами виборів. М. Романюк мав ресурс міського голови і варто було очікувати певний вплив на структури, які так чи інакше були йому підпорядковані. Серед них школи, дитсадки, бібліотеки тощо. Проте з 2012 р. саме це опинилось у сфері опікування й фонду «Новий Луцьк». Багато дітей відвідали табір «Буковель», на території шкіл будували спортивні майданчики, вчителі отримували заохочення у формі матеріально-технічних засобів, путівок чи відзнак, бібліотеки – поповнення фондів, лікарні – нове обладнання тощо. Відповідно, використати сповна адміністративний ресурс і владні повноваження команді БПП «Солідарність» не вдалося.

Наступною силою, яка пройшла до місцевих рад на Волині, є ВО «Батьківщина». Перш ніж переходити до регіонального аналізу, не можна не відмітити феномен партії Ю. Тимошенко, яка завжди долала бар'єр репрезентативності. Щоправда, їх рейтинг від виборів до виборів коливався від 30 % на виборах 2007 р. до 5 –7 % у 2002 та 2014 рр. [2].

Щодо Волинської області, то БЮТ асоціюють з командою, яка протистоїть ФПГ «Приват». Це вочевидь проявилось на проміжних виборах до Верховної ради України після трагічної загибелі народного депутата І. Єремеєва. Реальна боротьба тоді розгорнулася між кандидатом від партії «УКРОП» І. Констанкевич і представницею БЮТ Л. Кирдою. Вибори на Волині проходили 17 липня 2016 р. – перемогла І. Констанкевич, яка отримала 57,42 % голосів виборців (44 123 голосів) [1]. Кандидат же від провладної партії БПП «Солідарність» набрав не повних 4 % голосів виборців [10].

Щодо фінансування ВО «Батьківщини» в Луцьку та області, то тут, як і у всіх партій, крім УКРОПу, кошти виділяли ситуативно. Кандидати розраховували на власні можливості і мали підтримку від ВО «Батьківщина» у вигляді листівок, газет, спостерігачів тощо. Загалом, результат для партії прийнятний та прогнозований, зважаючи на 5,68 % підтримки електорату під час виборів до Верховної Ради України 2014 р. Позитивний результат ВО «Батьківщини» на Волині насамперед залежить від авторитету її лідера – Ю. Тимошенко і, частково, від соціальної спрямованості виборчих кампаній.

Здобуті в місцевих радах мандати Радикальною партією Олега Ляшка є наслідком впливу харизми її лідера, а також гучних гасел й популістських обіцянок. Як показує практика роботи «радикалів» у Луцькій міській та Волинській обласній радах, усі вони йдуть у фарватері політики партії «УКРОП», підтримуючи усі їхні проекти рішень, голосування тощо. Тому можна вважати фракції Радикальної партії Олега Ляшка у Волинській обласній раді та Луцькій міській раді сателітами партії «УКРОП» та її лідера І. Палиці.

Об'єднання «Самопоміч» – політична партія, яка має підтримку у населення Волинської області. Так, у Луцькій міській раді партія здобула чотири мандати.

Ідеологія «Самопомочі» розрахована на середній клас і покликана згуртовувати людей та об'єднувати їх заради вирішення спільних проблем. На нашу думку, політична партія «Самопоміч» зі збільшенням кількості середнього класу може в перспективі розраховувати й на більшу підтримку.

ВО «Свобода» – одна з небагатьох політичних партій, яка має національно-патріотичну ідеологію і набирає на місцевих виборах на Волині близько 10 %, що й підтвердили вибори до Волинської обласної та Луцької міської рад, «свободівці» отримали, відповідно, сім і п'ять депутатських мандатів [3].

За результатами виборів 2015 р. у представництво в органах влади отримали нові політичні сили, а саме «Наш Край» у Волинській обласній раді та «Народний Контроль» у Луцькій міській раді. «Наш Край» у Волинській області очолив С. Кравчук – колишній багаторічний заступник Луцького міського голови. У списку партії зібрано чимало колишніх політиків, бізнесменів, чиновників, які залишились на маргінесі політичного процесу з різних причин, основна з яких – заборона Партії регіонів. Завдяки відомим особам партія набрала 5% голосів волинян [6]. Політична партія «Народний контроль» головний акцент робила на очищенні влади та боротьби з корупцією. Її лідерами в Луцьку є П. Данильчук та М. Шелеп. У Луцькій міській раді «Народний контроль» представлений трьома депутатами.

Усі політичні партії, представлені у Волинській області, використовують різні методи політичної агітації, а саме адміністративний ресурс найбільш ефективно використовує провладний Блок П. Порошенка; фінансовий ресурс – УКРОП; популізм – Радикальна партія Олега Ляшка; націоналізм – ВО «Свобода»; харизматичність лідера – ВО «Батьківщина»; «нові обличчя» – Об'єднання «Самопоміч» та «Народний контроль»; «старі обличчя» – «Наш край».

Динаміку функціонування політичних партій у Волинській області можна дослідити за допомогою «трикутника Нагаями». Нижче наведеніо візуалізації авторських розрахунків для результатів виборів до Волинської обласної ради (2006, 2010, 2015 рр.) та Луцької міської ради (2006, 2010, 2015 рр.). Квадратом позначено вибори до обласної ради, де ОР06, ОР10 і ОР15 є результами виборів до Волинської обласної ради у зазначених роках, а трикутником позначено вибори до міської ради, де МР06, МР10 і МР15 – це результати виборів до Луцької міської ради у відповідних роках.

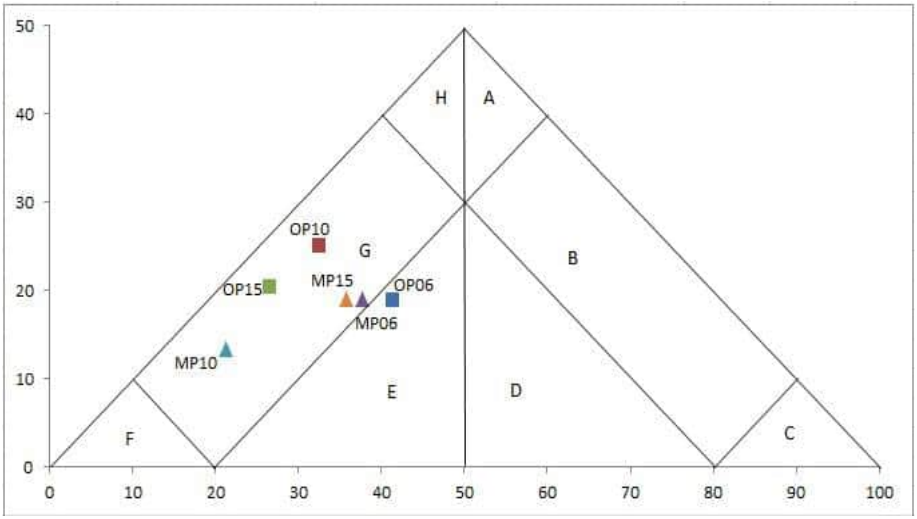

Рис. 1. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів до Волинської обласної ради та Луцької міської ради (2006, 2010, 2015 рр.)

На виборах до Волинської обласної ради 2006 р. у Волинській області найбільше голосів здобув Блок Юлії Тимошенко (41,34 %): характерно, що її підтримка в міських округах (37,73 %), розташованих в обласному центрі (м. Луцьк), була нижчою, від сільських округів області. Друге місце в міських округах Луцька здобула партія «Наша Україна» (19,05 %), а в сільських округах за межами обласного центру підтримка партії «Наша Україна» була меншою і становила 18,85 %. Розміщення «міських» точок у нижній частині сегменту G характеризує стан партійної конкуренції як такий, за якого домінуюча партія не має абсолютної більшості (підтримки > 50%), причому вона конкурує з іншими політичними силами. В округах за межами Луцька домінуюча партія (Блок Юлії Тимошенко) значно переважає всі інші, проте набирає до 50% голосів. На виборах 2006 р. до Волинської обласної та Луцької міської ради сума голосів, поданих за перші дві партії, перевищила 50% та становила, відповідно, 60,19 і 56,78 % .

На місцевих виборах 2010 р. перемогла ВО «Батьківщина», однак втратила 8,84 % голосів (результат – 32,5 %). У м. Луцьк ВО «Батьківщина» перемогла, але втратила 16,53 % (результат – 21,2 %). В Луцьку друге місце в більшості округів посіла ВО «Свобода» (13,3 %). Підтримка ВО «Свобода» у сільських округах була меншою і становила 7,5 %. Друге місце на обласному рівні отримала Партія регіонів (25 %). Однак у «міських» округах (м. Луцьк) рівень її підтримки становив усього 7,5 %. На

виборах 2010 р. до Волинської обласної ради сума голосів, поданих за перші дві партії, перевищила 50% та становила 57,5 %. Однак сума голосів, поданих за перші дві партії в обласному центрі, не перевищила 50% та становила 34,5 %.

На виборах до Волинської обласної ради 2015 р. у Волинській області найбільше голосів здобув УКРОП (26,56 %): характерно, що його підтримка в міських округах (35,71 %), розташованих в обласному центрі (м. Луцьк), була вищою, від сільських округів області. Друге місце в міських округах Луцька здобув БПП «Солідарність» (19,05 %), а в сільських округах за межами обласного центру підтримка БПП «Солідарність» була більшою і становила 20,31 %. На виборах 2015 р. до Волинської обласної ради сума голосів, поданих за перші дві партії, не перевищила 50% та становила, відповідно, 46,87 %. Своєю чергою сума голосів, поданих за перші дві партії в обласному центрі, перевищила 50% та становила 54,76 %.

У сегментованому «трикутнику Нагаями» простежуємо, що тільки 2006 р. результати виборів до Волинської обласної ради знаходяться в сегменті E, а це свідчить, що між двома лідерами обласних перегонів немає інтенсивної електоральної боротьби. Такий сектор – це проміжна зона між тенденціями формування одно-, дво- та багатопартійної системи. На виборах 2010 та 2015 рр. результати двох лідерів обласних перегонів знаходяться в сегменті *G* і характеризуються станом партійної конкуренції як такої, за якої домінуюча партія не має абсолютної більшості. Цю область вважають конкурентною і в ній відбувається інтенсивне змагання між суб'єктами виборчого процесу.

Отже, партійно-політична структуризація у Волинській області віддзеркалювала складні процеси, що відбувалися у суспільно-політичному житті українського суспільства. Структура політичних партій на Волині пройшла еволюцію, притаманну партійній систем країни загалом. Вибори до місцевих органів влади, зокрема до Волинської обласної ради у досліджуваний період, показали, що відбулися помітні зміни в структурі електоральних переваг виборців. За принципових змін, що відбулися у політичній системі країни після падіння режиму В. Януковича, певну сталість засвідчують такі політичні партії, як ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» тощо. В електоральному циклі 2010–2015 рр. обґрунтовані претензії на представництво інтересів волинян здобули нові політичні партії «УКРОП», Об'єднання «Самопоміч», «Народний контроль» та «Наш Край», які ще не мають розгалуженої мережі партійних осередків на місцях.

За відсутності сталої соціальної бази мінливість процесу політичної структуризації обумовлено й тим, що місцеві організації політичних партій у Волинській області переважно є не виразниками інтересів соціальних груп, а технологічними проектами фінансово-промислових груп, зростання кількості яких корелює з початком чергової електоральної кампанії.

Список використаних джерел

1. В окрузі № 23 на Волині перемогла кандидат від «УКРОПу» депутат облради Ірина Костанкевич [Електронний ресурс] // Interfax – УКРАЇНА. – Режим доступу : http://ua.interfax.com.ua/news/political/358466.html.
2. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%
3. Граната на мітингу 31 серпня була вигідна насамперед владі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukranews.com/ua/news/446636-granata-na-mityngu-31-serpnya-bula-vygidna-nasampered-vladi-nebozhenko
4. Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-19/page10.
5. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14.
6. Оновлений виборчий список «Нашого краю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hroniky.com/news/view/1325-onovlenyi-vyborchyi-spysok-nashoho-kraiu-do-volynskoi-oblasnoi-rady
7. Офіційні результати парламентських виборів на Волині [Електронний ресурс] // Волинські новини. – Режим доступу : http://www.volynnews.com/news/policy/ofitsiyni-rezultaty-parlamentskykh-vyboriv-na-volyni/.
8. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити (Аналітичні доповідь Центру Разумкова) / Ю. Якименко (керівник проекту), А. Биченко, В Замятін, О. Мельник та ін. // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6,7. – С. 2–67.
9. Фонд «Тільки разом» Ігоря Палиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// ufb.org.ua/aboutus/kerivnuctvo/members/noviy_lutsk.htm.
10. ЦВК закінчила рахувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ar.volyn.ua/20160719-ofitsijno-iryna-konstankevych-peremohla/
11. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190
12. Шведа Ю. Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? / Ю. Шведа // Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – С. 88–94.
13. Laasko M. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laasko, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol. 12. – № 3. – P. 3–27.

Додаток А

Представництво партій у міських радах Волинської області за результатами місцевих виборів 2015 р *

Міста	Кількість депутатів	БПП	Батьківщина	УКРОП	ВО «Свобода»	Гр. позиція	Самопоміч	РП О.Ляшка	Народний контроль	Сила людей	Наш край	АПУ	Патріот	УНП
Луцьк	42	8	4	15	5	—	4	3	3	—	—	—	—	—
Ковель	36	8	9	5	4	—	5	3	—	2	—	—	—	—
Володимир-Волинський	34	8	5	5	3	—	7	2	—	—	4	—	—	—
Горохів	26	6	4	4	4	—	—	5	—	—	—	3	—	—
Нововолинськ	34	6	6	5	3	3	5	4	—	—	2			
Ківерці	26	5	5	4	3	6	—	3	—	—	—	—	—	—
Камінь-Кашірський	26	4	5	5	2	—	—	1	—	—	—	—	2	7
Рожище	26	4	8	4	3	4	—	3	—	—	—	—	—	—
Берестечко	14	2	3	3	2	—	—	2	—	—	—	2	—	—
Устилуг	26	13	7	—	4	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Разом	**290**	**64**	**57**	**50**	**33**	**13**	**21**	**27**	**3**	**2**	**6**	**5**	**2**	**7**

***** Любомльська міська рада увійшла до ОТГ, тому не подано в таблиці.

Джерело: склали автори за [11].

Додаток Б

Представництво партій у районних радах Волинської області за результатами місцевих виборів 2015 р.

Райони	Кількість депутатів	БПП «Солідарність»	ВО «Батьківщина»	УКРОП	ВО «Свобода»	АПУ	РП О. Ляшка	Громадянська позиція	Наш край	Самопоміч	УНП	НРУ	Опозиційний блок	Республіканська платформа
Володимир-Волинський	34	10	7	7	5	—	2	—	—	3	—	—	—	—
Горохівський	40	6	6	5	5	9	7	—	2	—	—	—	—	—
Іванічівський	34	7	7	7	8	—	5	—	—	—	—	—	—	—
Камінь-Кашірський	34	10	6	7	2	2	2	—	—	—	3	—	—	2
Ківерцівський	34	7	7	7	3	—	4	4	—	—	—	2	—	—
Ковельський	34	9	7	5	3	5	5	—	—	—	—	—	—	—
Локачінський	26	4	4	4	2	4	2	—	4	—	2	—	—	—
Луцький	34	7	6	6	6	5	4	—	—	—	—	—	—	—
Любешівський	34	9	6	9	—	8	2	—	—	—	—	—	—	—
Любомльський	34	7	5	5	5	3	5	—	4	—	—	—	—	—
Маневіцький	34	9	9	4	3	3	3	—	—	3	—	—	—	—
Ратнівський	34	8	5	8	2	3	2	4	—	—	—	—	2	—
Рожищенський	34	5	7	4	3	2	3	3	2	5	—	—	—	—
Старовижівський	34	8	5	5	4	4	3	5	—	—	—	—	—	—
Турійський	34	3	9	5	2	3	—	4	8	—	—	—	—	—
Шацький	26	4	4	5	3	4	3	2	2	—	—	—	—	—
Разом	**534**	**113**	**100**	**93**	**55**	**55**	**52**	**22**	**22**	**11**	**5**	**2**	**2**	**2**

Джерело: Склали автори за [11].

Іван Осадца
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри міжнародної інформації, кандидат політичних наук

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Чернівецька область є найменшим регіоном України. Вона налічує 11 районів. До моменту формування Об'єднаних територіальних громад на Буковині було 417 населених пунктів, серед яких 11 міст, у тім числі 2 обласного підпорядкування – Чернівці (адміністративний центр регіону) та Новодністровськ. 63 населені пункти мають статус гірських населених пунктів, 8 селищ міського типу, 398 сіл [8]. У найбільшому населеному пункті Буковини м. Чернівці станом на 1 січня 2017 р. налічувало 266 034 жителі. 65 національностей живуть на території міста. Звісно, найбільшу частку займають українці: тут близько 80 %. За ними йдуть росіяни, яких на території Чернівців – 12 %. Живуть тут й іноземні сусіди області: румуни у кількості до 5 %, молдовани – до 2. Не покидають Чернівці поляки, євреї, білоруси: разом їх тут до 1 %. 12-ма основними мовами розмовляє населення Чернівців. У відсотках це виглядає так: українська – 79,2 %, російська – 15,27, румунська – 3,26, молдавська – 1,08, польська – 0,12, єврейська – 0,11, білоруська – 0,09, вірменська – 0,05, болгарська – 0,03, німецька – 0,03, циганська – 0,02, угорська – 0,01 [13]. На півдні Чернівецької області проходить державний кордон з Молдовою і Румунією.

Це офіційні цифри, проте, на наш погляд, румуномовного населення (румуни + молдавани) значно більше. Цим народностям вдається мирно співіснувати, тому у регіоні є і синагоги, і костьоли, і вірменські церкви, і православні храми. Усе це допомагає краще зрозуміти специфіку партійного будівництва на Буковині. Наслідком цього стало те, що кожна серйозна політична сила у своїх рядах має хоча б одного представника етнічної румунської чи молдавської меншини, який представляє її інтереси серед румуномовної верстви населення регіону. Найвдалішим прикладом цього слугує діючий голова обласної ради Іван Мунтян, обраний депутатом Чернівецької обласної ради за списками ВО «Батьківщина», який є етнічним румуном. Сюди варто зачислити і той факт, що етнічні спільноти намагаються на виборах надавати перевагу саме представникам своїх меншин. Показовим у цьому сенсі є Всеукраїнський перепис 2001 р., згідно з яким саме в Чернівецькій області найнижчим у західному регіоні України (75,6 %) є відсоток людей, які вважають українську мову рідною.

Визначають також електоральну специфіку регіону конфесійні особливості області, що мають певний вплив на поведінку мешканців. На теренах Чернівецької області віруючими себе визначають орієнтовно 70 % населення. Традиційно більшість

віруючих буковинців як українського, так і румунського походження сповідує православ'я. Католики становлять невелику частину, причому римо-католиками є переважно етнічні поляки, а греко-католиками – етнічні українці, що переселилися у цей регіон. Окреме місце в Чернівецькій області посідають росіяни-старообрядці. Проте найбільшу кількість громад на Буковині належить до Української Православної Церкви Московського Патріархату. Сьогодні можна простежувати процес глибокої політизації релігійно-церковного життя регіону, який активізується під час виборчих кампаній та в кризових ситуаціях [4, 108–110].

Загальна кількість виборців станом на 1 січня 2018 р. у Чернівецькій області – 701 826 осіб. У найменшому районі області – Путильському близько 19 000 виборців, у найбільшому – Сторожинецькому – біля 73 000 виборців. У містах обласного значення: м. Чернівці – 188 000 виборців; м. Новодністровськ – 9 000.

Явка виборців Чернівецької області постійно коливається в межах 50–60 відсотків, зокрема, на Позачергових виборах народних депутатів України 2007 р. – 51,51 %; Президентських виборах 2010 (перший тур) – 59,6 %; Президентських виборах 2010 (другий тур) – 61,58 %; Місцевих виборах 2010 – 50,79 %; до Верховної ради 2012 – 59,66 %; Місцевих виборах 2014 – 52,5 %; Президентських виборах 2014 – 61,54 %; до Верховної ради 2014 – 48,49 % [6]. Як бачимо з цих цифр, явка на Президентських виборах дещо вища за вибори до Місцевих органів влади і значно вища за вибори до Парламенту країни, причому явка в цифровому вимірі постійно знижується. За останніми даними, явка на виборах до Об'єднаних територіальних громад 2017 подекуди ледь перевищила позначку 40 %.

Відмітимо декілька особливостей і тенденцій у межах Чернівецької області.

По-перше, Чернівецька область характеризується низкою особливостей, які можуть бути передумовою для різного типу конфліктних ситуацій. Характерною особливістю Буковини як прикордонного регіону є так звана проблема «румунських паспортів» – за неофіційними даними, понад 100 тис. мешканців регіону отримали румунське громадянство. Крім того, за інформацією ЗМІ, відбулось посилення військової присутності Російської Федерації в Придністров'ї, яке межує з областю.

По-друге, простежується масовий перехід з партії в партію, зокрема в діючій Чернівецькій міській раді порядку 10 депутатів з 42 змінили партійну належність, а напередодні нових виборів цей процес іноді критичний. Багато діючих можновладців краю встигли за останній період декілька разів змінити партійну прописку.

По-третє, від виборів до виборів на Буковині простежується нестача кадрів у політичних партіях регіону, що заставляє їх шукати прихильність і, відповідно, залучати до своїх рядів позапартійних, місцеву еліту, бізнес, відомих осіб тощо. Цим можна пояснити відсутність кандидатів на виборах у деякі Об'єднані територіальні громади 2017 р.

По-четверте, кардинально змінюється партійна карта в регіоні залежно від загально політичної ситуації в країні (Помаранчева Революція, президентство В. Януковича, Революція Гідності), щоправда, є райони, зокрема, Герцаївський, Новоселицький, Глибоцький, Сторожинецький, де простежується постійна виборча прихильність місцевого електорату.

По-п'яте, серед районів Чернівецької області певною електоральною специфікою відрізняються гірські – Путильський та Вижницький райони, географічно та етнографічно тісно пов'язані з сусідньою Івано-Франківською областю. Належачи в етнографічному плані до Гуцульщини, їхнє населення усвідомлює в той же час свою належність до України загалом і відрізняється орієнтацією на українські національні цінності [1, 12].

По-шосте, після кожних виборів чинна влада намагається активно використовувати адміністративний ресурс для отримання головних посад у регіоні. Зокрема, Партії регіонів 2012 р. вдалося таким способом поставити на головні посади в області своїх людей, а після Революції гідності аналогічно зробив Народний фронт.

По-сьоме, якщо порівнювати весь західний регіон України, то Чернівецька область на всіх останніх виборах вирізнялася меншою прихильністю до політичних сил так званого «Помаранчевого табору». Яскравим підтвердженням цього стали результати голосування на Президентських виборах 2004 р., згідно з якими Буковина випередила лише Закарпаття у підтримці В. Ющенка.

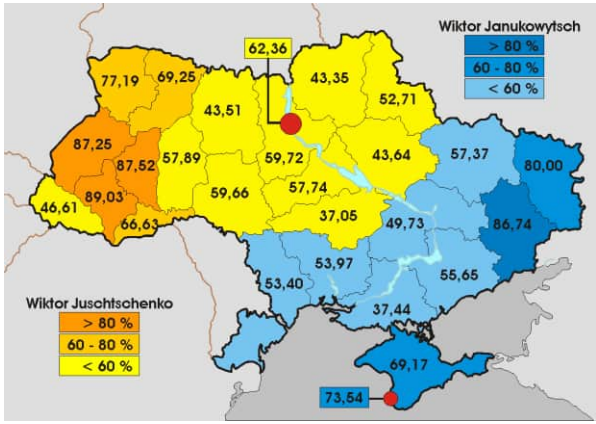

Рисунок 1. Підсумки голосування на президентських виборах в Україні 2004 р.
Джерело: дані з сайту Вікіпедії [22].

По-восьме, участь обласних осередків політичних партій Буковини у виборчому процесі впродовж періоду 1998–2014 рр. можна вважати незначною. Тут більшу активність проявляли осередки провладних політичних сил, що володіли адміністративним ресурсом та мали можливість проводити свої кампанії через регіональні засоби масової інформації. Щоправда, за цей період все ж таки відбулося певне переорієнтування підтримки електорату від політичних сил лівого спрямування (КПУ тощо) наприкінці XX ст. до підтримки демократичних сил (Наша Україна, БЮТ, а пізніше Народний фронт), особливо це стало відчутним після Помаранчевої революції 2004 р. Проте системного характеру такий процес не мав, а свою активність місцеві партійні організації підвищували напередодні виборів.

По-дев'яте, регіональні осередки політичних партій Буковини упродовж 1998–2014 рр. посідали штучно монопольне місце, але фактично не відігравали вирішальної ролі, проте на місцеві органи влади мали значно впливали партійні лідери та провідні члени цих політичних сил. Вони намагалися реалізувати політичний курс своїх політичних партій у регіональних органах місцевого самоврядування.

По-десяте, на відміну від інших регіонів, сьогодні у Чернівецькій області найбільший вплив на політичну систему краю має не губернатор чи якась інша особа, а політична сила Народний фронт.

З точки зору активності виборців Чернівецька область завжди належала до аутсайдерів у Західному регіоні нашої країни. Явка на Буковині стабільно була близькою до показників активності виборців по Україні. Динаміку цього процесу можна побачити на рис. 1.

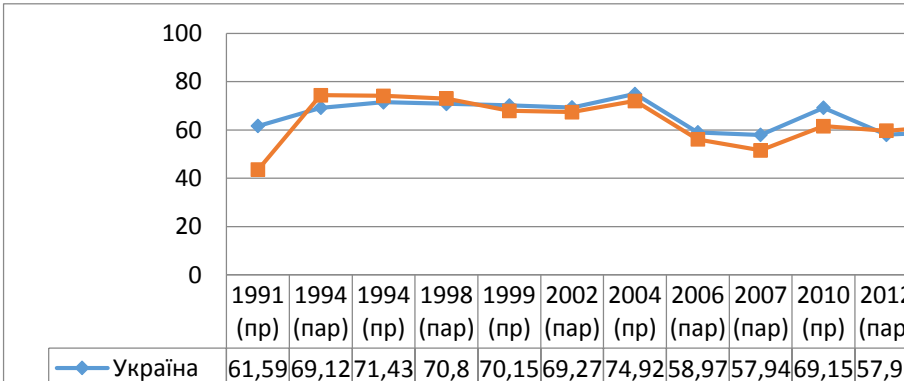

Рисунок 2. Порівняння сукупної активності виборців в Україні та на Буковині (1991–2014 рр.)

Джерело: дані з сайту ЦВК [6].

Як бачимо з діаграми, явка виборців на Буковині достатньо близька до явки загаломпо Україні, причому ніякої тенденції до зростання чи спадання явки в регіоні у порівняно з загальнонаціональними цифрами немає. Щоправда, загальне падіння явки у відсотковому значенні є досить красномовним, зокрема різниця між явкою на парламентських виборах 1994 та 2014 рр. по Україні становить майже 15 %, а по Чернівецькій області взагалі 26 %.

Окремо варто наголосити на явці за останній період у Чернівецькій області в адміністративних районах та місті Чернівці. У всіх районах простежується чітка тенденція до зниження волевиявлення населення регіону. Це ілюструють наведені нижче у таблиці дані. Відразу стає очевидним факт відчутного зменшення електорату 2014 р. порівняно з 2006, причому така тенденція простежується в усіх 11 адміністративних районах та м.Чернівці.

Таблиця 1

Явка виборців в адміністративних районах Чернівецької області та м. Чернівці (2006–2014)

	Район	2006	2007	2010	2012	2014
Чернівецька область	м. Чернівці	56,9	50,5	60,9	58,6	49,7
	Сокирянський	68,3	58,7	64,7	68,8	53,4
	Кельменетський	65,2	59,2	62,0	62,5	49,5
	Хотинський	67,9	58,6	59,5	57,2	46,5
	Новоселицький	57,9	53,1	54,7	51,3	40,9
	Герцаївський	67,4	56,0	62,2	60,8	38,3
	Глибоцький	66,3	58,9	61,0	59,0	44,8
	Заставнівський	72,8	66,4	69,0	65,9	53,1
	Кіцманський	75,6	69,6	70,9	63,0	56,6
	Сторожинецький	62,2	51,3	54,0	48,2	37,9
	Вижницький	69,8	61,2	63,7	55,8	49,8
	Путильський	76,0	67,8	68,5	62,2	54,3

Джерело: дані з сайту Datatowel.in.ua [9].

Динаміку електоральних уподобань декількох останніх виборчих процесів найкраще простежити за віссю «промайданних» («проукраїнських») та «контрмайданних» політичних сил. Розглянемо цей процес згідно з Парламентськими виборами 2006 («промайданні» – Блок Юлії Тимошенко, Блок "Наша Україна", Соціалістична партія України; «контрмайданні» – Партія регіонів,

Комуністична партія України, Блок Наталії Вітренко "Народна опозиція"), Парламентськими виборами 2007 («промайданні» – Блок Юлії Тимошенко, Блок "Наша Україна – Народна самооборона"; «контрмайданні» – Партія регіонів, Комуністична партія України), Президентськими виборами 2010 (2 тур) («промайданні» – Тимошенко; «контрмайданні» – Янукович), Парламентські вибори 2012 («промайданні» – ВО "Батьківщина", Політична партія "УДАР, ВО "Свобода", Партія "Наша Україна", Радикальна Партія Олега Ляшка, Українська Національна Асамблея; «контрмайданні» – Партія регіонів, Комуністична партія України, Партія "Руський блок"), Парламентськими виборами 2014 («промайданні» – Партія "Народний фронт", Блок Петра Порошенка, Об'єднання "Самопоміч", Радикальна Партія, ВО "Батьківщина", ВО "Свобода", Партія "Громадянська позиція", ВО "Заступ", Партія "Правий сектор", Конгрес Українських Націоналістів; «контрмайданні» – Опозиційний блок, Комуністична партія України, Партія "Сильна Україна", Партія "Відродження", Блок лівих сил). Як бачимо з наведеної нижче таблиці, Чернівецька область в питаннях прихильності до певних таборів політичних сил є доволі різношерстою. Тут знову на перший план виходять питання етнічної, мовної, культурної та конфесійної належності. Проукраїнські регіони більше надають перевагу «промайданним» силам чи політикам, а ті регіони, де більше проживає етнічних молдован, румун, все ж таки залишаються прихильними «контрмайданним» політичним лідерам та партіям, відповідно.

Електоральні вподобання мешканців Чернівецької області напряму залежать від трансформаційних процесів партійної системи країни загалом та регіону зокрема. На початку 2018 р. в Україні зареєстровано 354 партії [3]. Причому, як зазначено у Комітеті виборців України, простежується чітка тенденція до фактичного припинення росту кількості політичних партій. Так за 2017 р. було зареєстровано лише 3 політичні сили, а 2016 – 43; 2015 – 79; 2014 – 37; 2013 – 6; 2012 – 7. За попередні роки ця цифра коливалася близько 10 політичних партій в рік. Яскраво виражених регіональних партій на території Чернівецької області немає. Згідно з даними реєстраційної служби Головного територіального управління юстиції у Чернівецькій області, станом на 16 січня 2018 р. налічується 216 зареєстрованих обласних організацій політичних партій [11]. Жодна з 354 політичних сил України юридично не зареєстрована на території Буковини. Але все ж таки є одна політична партія в Україні, яку можна до певної міри віднести до категорії буковинського регіонального політичного проекту. Йдеться про Народний фронт – політичну силу, кістяком якої стали саме буковинські політики. Вона і формувалася навколо колишнього прем'єр-міністра України А. Яценюка, вихідця з Чернівецької області.

Таблиця 2

Результати волевиявлення в адміністративних районах Чернівецької області та м. Чернівці за віссю «промайданних» та «контрмайданних» політичних партій (2006–2014)

	Район	2006	2007	2010	2012	2014
Чернівецька область	м. Чернівці	53,1	58,4	64,0	75,3	89,3
		25,7	29,0	28,1	21,8	8,6
	Сокирянський	52,9	57,4	58,8	50,7	87,1
		20,7	27,6	35,8	44,4	9,5
	Кельменетський	67,9	71,3	70,4	56,9	91,2
		11,0	16,5	24,7	37,9	6,4
	Хотинський	63,5	66,0	65,8	65,5	91,6
		14,1	19,6	28,3	30,1	6,3
	Новоселицький	49,2	43,9	49,7	57,4	81,8
		26,2	30,2	44,7	37,3	14,8
	Герцаївський	37,1	36,8	31,8	33,8	71,8
		35,4	43,4	63,4	62,6	23,4
	Глибоцький	60,7	65,3	65,3	67,1	90,8
		14,1	16,2	28,8	29,4	6,5
	Заставнівський	73,2	80,9	81,4	77,8	95,0
		6,2	9,4	14,6	17,6	3,3
	Кіцманський	75,8	82,7	83,2	84,2	95,7
		6,0	8,1	12,6	13,1	2,7
	Сторожинецький	64,3	72,2	67,7	76,8	92,8
		12,3	14,6	27,2	18,9	4,7
	Вижницький	75,0	82,4	80,7	84,8	95,3
		5,4	7,7	14,2	12,1	3,0
	Путильський	66,8	75,6	70,6	70,3	91,2
		9,8	12,8	23,6	25,3	5,9

Джерело: дані з сайту Datatowel.in.ua [9].

Чернівецька область не тільки найменша в Україні, у ній найменша кількість партійних осередків серед усіх областей країни. Це випливає з рейтингу областей за кількістю осередків парламентських партій, опублікованого Громадською мережею ОПОРА на своєму сайті. Щоправда, автори беруть до розгляду тільки партії, представлені в діючому парламенті країни. Однак ця тенденція зберігається на

Буковині й стосовно непарламентських партій, втім, більшість з них не мають мережі осередків своїх політичних сил на місцях.

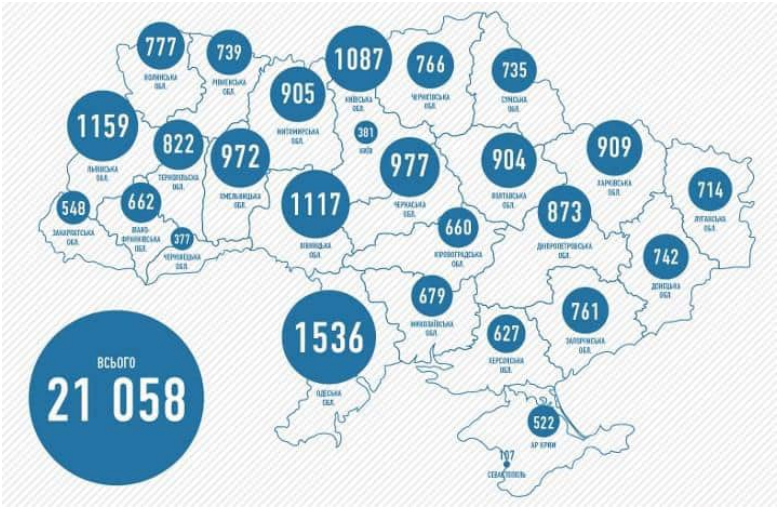

Рис. 3. Рейтинг областей за кількістю осередків парламентських партій
Джерело: дані з сайту oporaua.org [10].

Як бачимо, з рис. 3, в Чернівецькій області, як і в інших областях України, найбільше представництв є у Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», а саме 319. Інші парламентські партії представлені на Буковині значно меншою кількістю осередків, зокрема «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 14; «Радикальна партія Олега Ляшка» – 14; «Народний фронт» – 14; Об'єднання «Самопоміч» – 2; «Опозиційний блок» – 14.

25 жовтня 2015 р. в Україні відбувалися вибори до місцевих органів влади. 15 політичних партій брали участь у виборах до Чернівецької обласної ради, хоча не всі змогли висунути кандидатів у всіх округах. У виборах до Чернівецької міської ради взяли участь 20 політичних партій, а до Новодністровської міської ради –11 сил.

Вибори до Чернівецької обласної ради 2010 р. відбувалися за змішаною виборчою системою. У підсумку, до ради пройшло 8 політичних сил.

Оцінку визначення оптимальності виборчої системи в Україні спробуємо дати на основі аналізу виборів до Чернівецької обласної ради 2010 та 2015 рр. Як інструмент, для дослідження пропорційності виборчих органів використаємо індекс диспропорційності Галлахера [15].

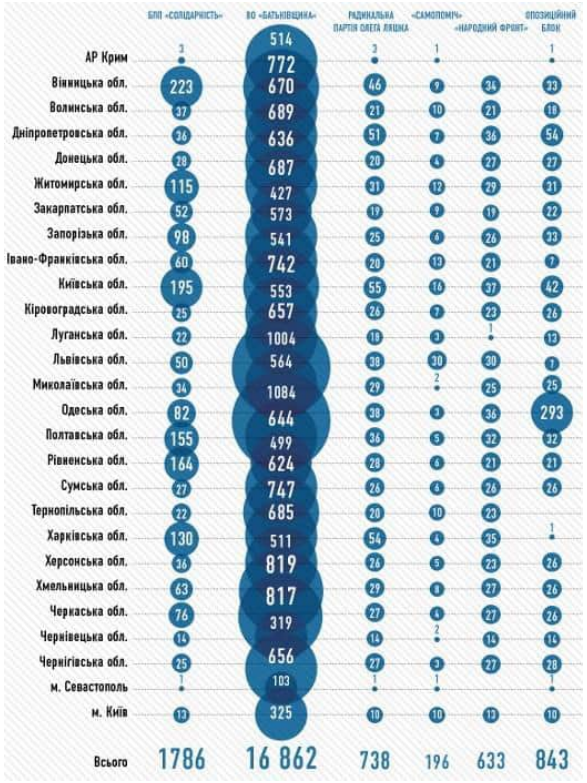

Рис. 4. Кількість осередків парламентських партій в Україні
Джерело: дані з сайту oporaua.org [7].

Залежно від отриманих результатів, індекс Галлахера може набувати значення від 0 до 100 (у відсотковому вимірі), що ілюструє крайні випадки абсолютної пропорційності та абсолютної диспропорційності, відповідно. Причому пропорційною системою з низьким рівнем диспропорційності вважається система за наявності показника від 0 до 1; про «непропорційну» систему з низьким рівнем диспропорційності йдеться за наявності значення індексу від 1 до 6; про «непропорційну» з середнім рівнем – від 7 до 13; про «непропорційну» з високим рівнем – понад 13 [12, 120-121]. Варто зауважити, що індекс диспропорційності Галлахера розраховується для оцінки пропорційності представництва органів, обраних у рамках пропорційної виборчої системи, в умовах змішаної системи (за якою, наприклад, проводилися місцеві вибори 2010 р.), розрахунок пропорційності

мажоритарної складової в будь-якому разі буде давати порівняно вищі результати, адже в рамках мажоритарних виборчих систем пропорційність отриманих результатів не є першочерговою метою. Тому для таких випадків індекс диспропорційності доцільно розраховувати окремо за пропорційною та мажоритарною складовими.

Згідно з розрахунками «індексу Галлахера», за результатами виборів до Чернівецької обласної ради 2010 р. (пропорційна система) отримаємо 10,6977. Якщо зробити розрахунки «індексу Галлахера» за результатами виборів до Чернівецької обласної ради 2010 р. (вибори загалом), то будемо мати значення 16,2981. Індекс диспропорційності Галлахера для пропорційної виборчої системи (вибори 2015 р.) значно нижчий за індекси в умовах змішаної виборчої системи (вибори 2010 р.). Вони становлять 3,4972 для виборів 2015 р., 10,6977 – лише для пропорційної частини виборів 2010 р. і 16,2981 – для виборів 2010 р. загалом. Згідно з отриманим результатом виборів 2015 р. (3,4972) та класифікацією пропорційності виборчих систем Галлахера, проведені вибори свідчать про на «непропорційну» систему з низьким рівнем диспропорційності. Відповідно до системи Галлахера пропорційна частина виборів 2010 р. (10,6977) вказує на «непропорційну» систему з середнім рівнем диспропорційності, а результат виборів 2010 р. загалом (16,2981) – на те, що проведені вибори відповідають «непропорційній» системі з високим рівнем диспропорційності. Отже, можна констатувати, що загальні результати виборів були далекими від ідеалів пропорційності, адже отримані результати перевищили допустимі межі «пропорційності» системи. Однак не варто забувати, що отриманий результат не повністю відображає реальну картину диспропорційності, оскільки, крім пропорційної складової, таку саму кількість мандатів було обрано за мажоритарною складовою.

Ще одним інструментом для дослідження пропорційності виборчих органів є індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза. Легко переконатися (після нескладних підрахунків), що, згідно з даними пропорційної складової виборів 2010 р., до Чернівецької обласної ради індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза становитиме 73,2325, а за результатами виборів 2010 р. загалом – 71,9197. Щодо такого індексу за результатами виборів до Чернівецької обласної ради 2015 р. отримаємо індекс пропорційності Макі-Роуза, який становитиме 91,7797. Як бачимо, отримані індекси досить високі, що свідчить про достатню пропорційність виборчих системи Чернівецької обласної ради 2010 та 2015 рр.

За підсумками місцевих виборів 2015 р. до складу Чернівецької обласної ради потрапило 10 політичних партій.

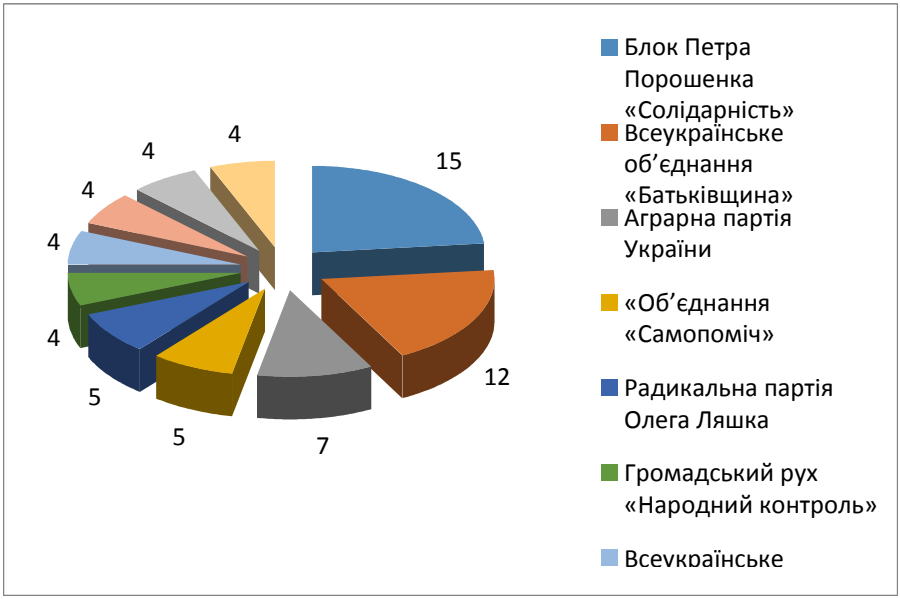

Рис. 5. Конфігурація Чернівецької обласної ради після виборів 2015 р.
Джерело: дані з сайту ЦВК [6].

Одним із найбільш дієвих інструментів в оцінці партійної системи держави є підрахунок ефективного числа партій. Цей показник допомагає специфікувати різні проміжні варіанти партійних систем у традиційному ряду однопартійні–двопартійні–багатопартійні системи й, – що більш актуально для України, – усередині категорії багатопартійних систем та дає можливість оцінити відносну вагу й силу партій, керуючись кількістю одержаних на виборах парламентських місць. Його розробили М. Лааксо й Р. Таагапера (*ENP*) [18].

Цей показник не є досконалим, тому в порівняльній політології розробляються коригуючі та альтернативні індекси, зокрема індекс Г. Голосова [16]. Використання індексу ефективної кількості партій Г. Голосова *(GNP)* є суттєвим теоретичним й емпіричним інструментом для пояснення партійних систем у посткомуністичних країнах, ніж індекс ефективної кількості партій М. Лааксо й Р. Таагепери *(ENP)*. Також для цього аналізу можна використати індекс ефективної кількості (виборчих або в легіслатурі) партій Молінера (*MNP*) та індекс ефективної кількості (виборчих або в легіслатурі) партій Данлеві Бусека (*DB*).

Таблиця 3

Ефективне число партій у Чернівецькій області (1998–2014 рр.)

	Лааксо-Таагепери *ENP*	Голосова *GNP*	Данлеві і Бусека *DB*	Молінера *MNP*
1998	9,04	7,94	6,72	5,81
2002	3,52	2,42	2,76	1,39
2006	4,86	4,18	4	3,45
2007	3,16	2,37	2,61	1,8
2012	4,01	3,04	3,26	2,47
2014	5,67	4,55	4,38	3,29

Джерело: дані з сайту ЦВК [6].

Динаміку обрахованих індексів буде краще видно на діаграмі:

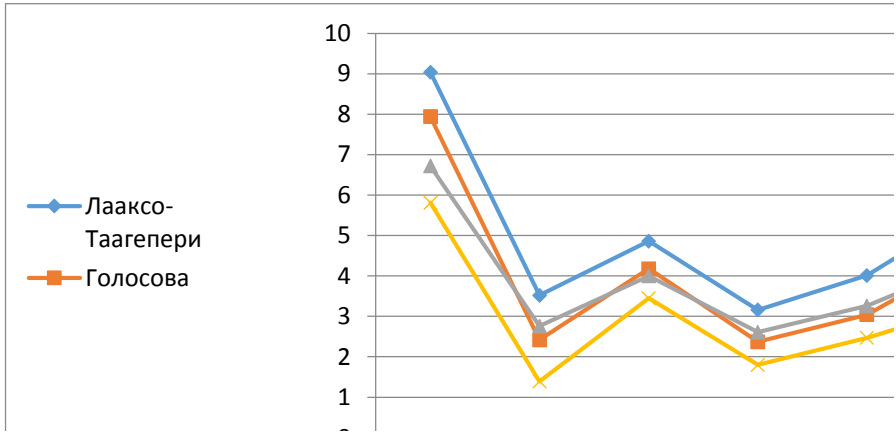

Рис. 6. Індекси ефективної кількості партії (електоральні) на Буковині
Джерело: дані з сайту ЦВК [6].

Якщо подивитися на аналогічні розрахунки для загальноукраїнського електорального простору, то виявиться, що на Буковині індекси завжди нижчі. Менш

ефективна кількість електоральних партій свідчить про менший ступінь фрагментації електорального простору.

Д. Рей одним із перших звернув увагу на проблему роздробленості, або фракціоналізації парламентів і запропонував індекс F_e для її вимірювання, що варіює з нуля (концентрація влади в парламенті в руках однієї партії) до одиниці (кожне місце в парламенті належить різним партіям).

Таблиця 4

Розрахунок індексу фракціоналізації Рея на Буковині (динаміка 1998–2014 рр.)

1998	2002	2006	2007	2012	2014
0,8895	0,7167	0,7945	0,6843	0,7512	0,8237

Джерело: дані з сайту ЦВК [6].

Значення індексу фракціоналізації F_e партійної системи за методикою Д. Рея є континуумом від досконалої однопартійної системи, в якій одна партія отримує всі голоси виборців і де F_e = 0, до повністю фракціоналізованої системи, у якій кожний виборець голосує за свою партію і де F_e = 1 [20, 47]. Згідно з даними табл. 9 можна констатувати, що в період з 1998 по 2006 рр. (індекс фракціоналізації поступово зменшувався з 0,88 до 0,68) в Україні на рівні Чернівецької області відбувався процес спадання пропорційного представництва політичних партій, а починаючи з 2007 р. (2007 – 0,68; 2012 – 0,75; 2014 – 0,82) знову почала простежуватися тенденція до зростання репрезентативності політичних сил. Індекс фракціоналізації протягом усього періоду цього дослідження залишався на високому рівні і не був нижчим за позначку 0,68, що свідчить про існування багатопартійної системи. Подібний до українських показників індекс фракційності був у Західній Європі лише в 20-х роках ХХ ст. і становив 0,75. Політичним партіям в Україні треба значний термін для консенсусу (здатність виходити з конфліктних ситуацій через порозуміння), щоб бути розвиненими інститутами громадянського суспільства, які простежуємо в консолідованих демократіях [5, 163].

Також характерною особливістю Чернівецької області є те, що домінантна партія переважно отримує вищу підтримку (у відсотках), ніж партія-лідер у загальноукраїнському масштабі. Зокрема, на Буковині 1998 р. партією-лідером була, як і на національному рівні, КПУ, 2002 р. на Буковині, як і в Україні в загалом «Наша Україна», 2006 та 2007 рр. на Буковині – Блок Юлії Тимошенко, а в Україні Партія регіонів, 2012 р. на Буковині – Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», а в Україні – Партія регіонів, 2014 р. на Буковині, як і в Україні загалом Народний фронт.

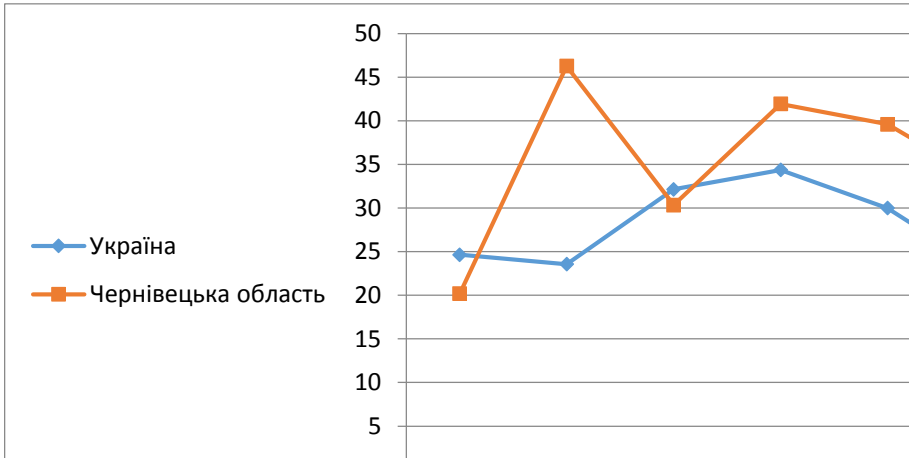

Рис. 7. Результати у відсотковому значенні партії-переможниці в Україні та на Буковині (динаміка 1998–2014 рр.)

Джерело: дані з сайту ЦВК [6].

Динаміку формату партійної системи на Буковині також можна дослідити за допомогою «трикутника Нагаями». Нижче наведено візуалізації авторських розрахунків для результатів парламентських виборів 1999–2012 рр. (деталізація за округами), а також виборів до Чернівецьких районних рад 2015 р. (деталізація за районними та Чернівецькою і Новодністровською міськими радами). Трикутник Нагаями – це модель, за допомогою якої графічно зображається розподіл позиції між двома найвпливовішими конкурентами [14]. Ця модель є відносно новою, адже була вперше запропонована та використана Масао Нагаямою (Nagayama Masao) 1997 р. А вже 2000 р. таку систему активно використовують дослідники [19]. Дещо нову модифікацію трикутника Нагаями запропонували 2004 р. колектив авторів на чолі з Бернардом Грофманом [21], у якій дослідники сегментували запропонований Нагаямою трикутник на вісім частин, з метою детальнішого аналізу партійної системи, причому його краще простежувати на виборах місцевого рівня [17]. Отож, знаючи процентні долі голосів, відданих за перші дві політичні сили, можна співвіднести досліджуваний округ з одним із сегментів трикутника Нагаями, визначивши його наближеність до біполярності, моно- чи поліцентризму. Причому сукупний розподіл округів на графіку допомагає виявити загальний тренд трансформації форматів змагання уже в масштабах держави [2].

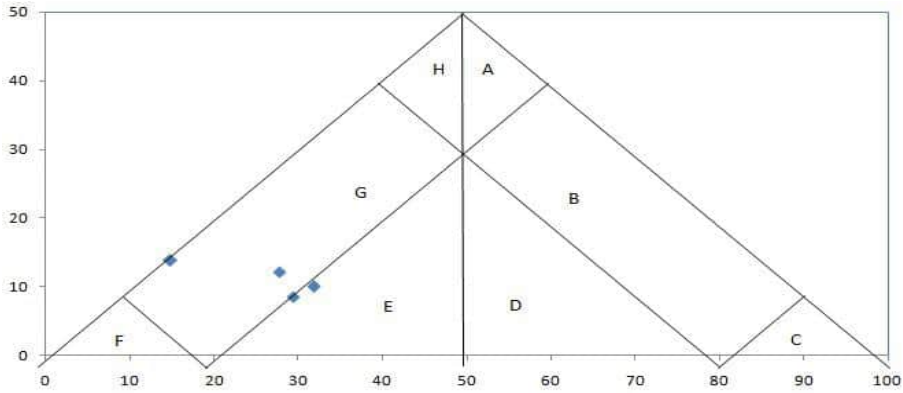

Рис. 8. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 1998 р.

На парламентських виборах 1998 р. в Чернівецькій області найбільше голосів здобула Комуністична партія України (КПУ) із загальним результатом 20,18 %, причому вони перемогли на 3 із 4 виборчих округах – 202, 204 та 205, а на 203 окрузі стали лише п'ятими. Друге місце по області в округах посів Народний рух України, причому у 203 він переміг, у 202 став другим, а в 204 та 205 посів третє місце. Характерною особливістю цих виборів стало впевнене загальне третє місце Соціал-демократичної партії (об'єднаної). Розміщення точок у нижній частині сегмента G і в верхній частині сегмента E характеризує стан партійної конкуренції як такий, за якого домінуюча партія не має абсолютної більшості (підтримки > 50%), вона конкурує одразу з декількома силами (понад 50% голосів подано не за перші дві партії).

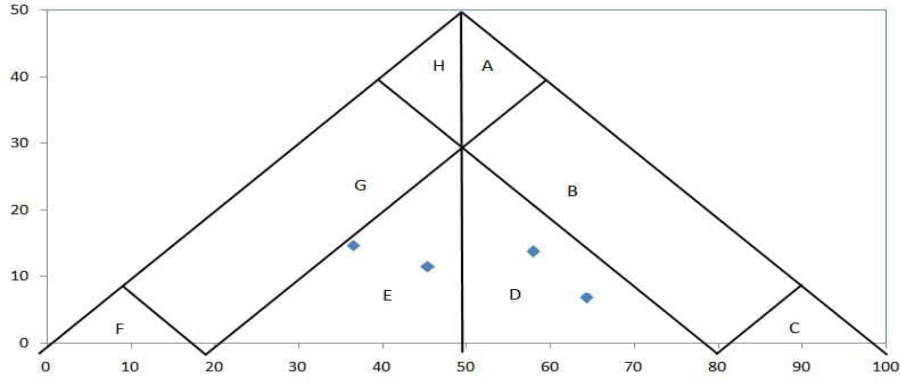

Рис. 9. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2002 р.

На чергових виборах 2002 р. в Чернівецькій області з упевненим результатом 46,27 % (це підтверджує потрапляння елементів на трикутнику Нагаями в область D) Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»», причому він переміг зі значним відривом у всіх чотирьох виборчих округах. Також з трикутника Нагаями очевидним є переконливий результат партій-переможців у всіх округах Чернівецької області (> 50%). Друге місце з результатом 10,10 % посіла Соціал-демократична партія (об'єднана), яка на попередніх виборах 1998 р. була третьою. Значно втратили свої позиції в регіоні представники КПУ, однак все ж таки з результатом 8,17 % їм вдалося зайняти третє місце. За підсумками даних виборів на політичній арені Буковини з'явилася нова політична сила Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (4 загальне місце з результатом 7,25 %), яка, як показав подальший розвиток подій у регіоні, стала провідною політичною формацією краю.

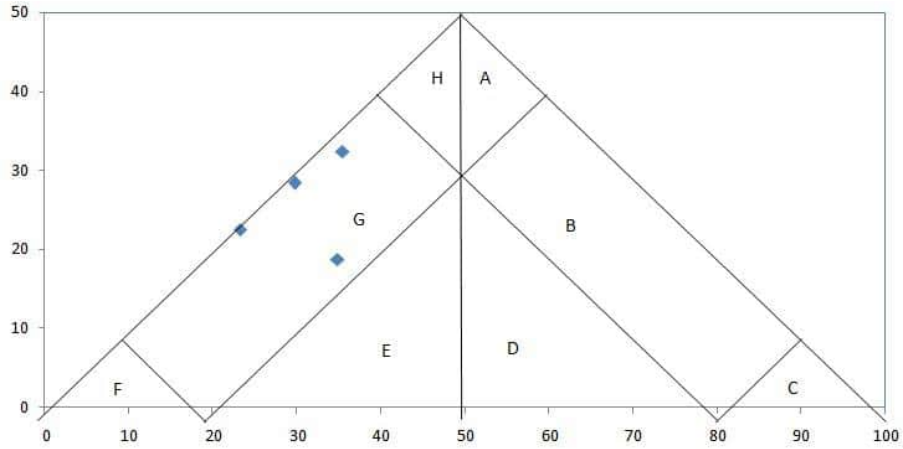

Рис. 10. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2006 р.

Парламентські вибори 2006 р. проходили за пропорційною системою, а це відобразилось на важливості партійних результатів. На Буковині впевнено перемогли політичні сили «промайданного» типу, а саме «Блок Юлії Тимошенко» та Блок «Наша Україна», причому вони розділили першість в округах – у 207 та 210 першість отримав БЮТ, а в 208 та 209 – «Наша Україна». Сумарно в усіх чотирьох округах партії лідери отримали переважну більшість голосів виборців (53 %, 67 %, 45 %, 58 %). Третьою політичною силою в Чернівецькій області за результатами парламентських виборів 2006 р. стала Партія регіонів, причому в 209 виборчому окрузі вона програла другому

БЮТ лише 1,5 %. В загальному ж по Буковині вибори принесли такі результати: БЮТ – 30,34% ; «Наша Україна» – 27,04; Партія регіонів – 12,72. Можна стверджувати, що в Чернівецькій області 2006 р. було три провідні політичні сили.

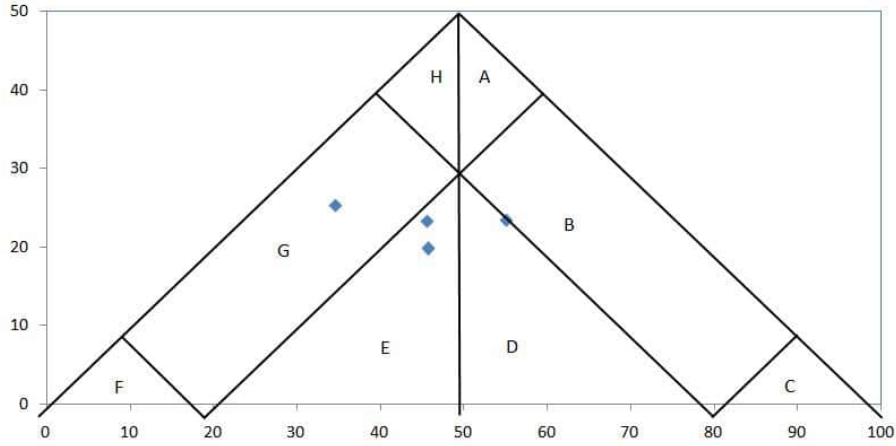

Рис. 11. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2007 р.

Позачергові парламентські вибори 2007 р., фактично, відтворили ту саму конфігурацію, що й на чергових парламентських виборах 2006 р., зі зростанням підтримки БЮТу на 15,83 % у середньому по області. Щоправда, в масштабах Буковини результат БЮТ становив майже 50 %, а саме 46,17 %, причому вони перемогли, на відміну від 2006 р., у всіх чотирьох округах зі значним відривом від другої політичної сили краю. Значно виріс рейтинг на цих виборах Партії регіонів, що дало змогу їй конкурувати з «промайданівським» Блоком «Наша Україна – Народна самооборона» у боротьбі за друге місце в Чернівецькій області. На трикутнику Нагаями система значно змістилася з сегменту G у напрямку секторів E та D.

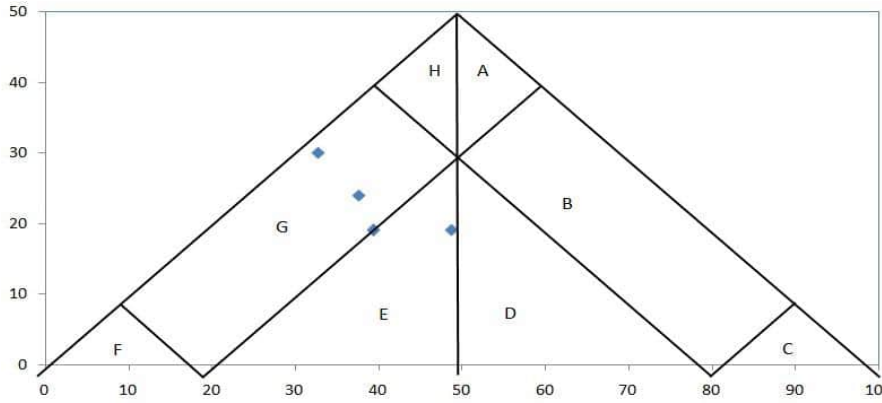

Рис. 12. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2012 р.

На чергових парламентських виборах 2012 р. у Чернівецькій області перемогла Політична партія «Всеукраїнське об'єднання Батьківщина» з результатом 39,60 %. Дещо виросли показники порівняно з попередніми виборами Партії регіонів, що допомогло їй з результатом 20,17 % стати другою політичною силою на Буковині. Третьою стала Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» з результатом 19,13 %, причому Партія регіонів здобула друге місце у 203 та 204 округах, а УДАР – у 201 та 202 ставав другим. Ще одним підсумком виборів 2012 р. став дуже низький результат політичної партії «Наша Україна», який на Буковині отримав близько 2 % голосів виборців. На трикутнику Нагаями система знову змістилася у сегмент G.

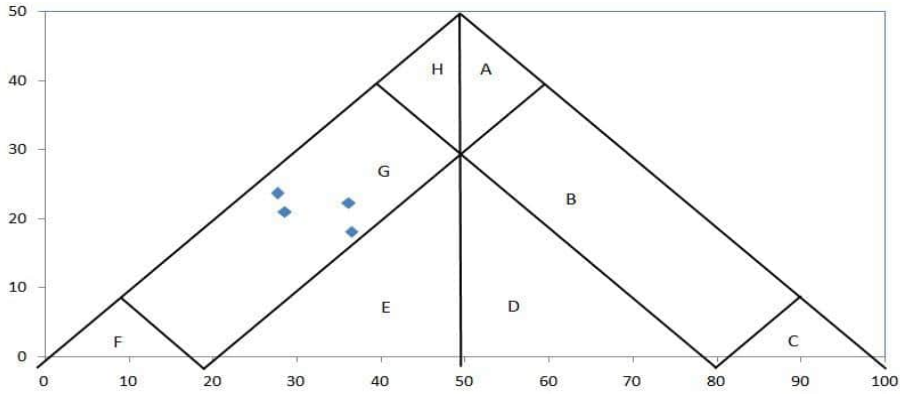

Рис. 13. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2014 р.

Позачергові парламентські вибори 2014 р. повністю змінили політичну карту в Чернівецькій області. Ще донедавна однозначний лідер і переможець трьох попередніх виборів на Буковині Політична партія «Всеукраїнське об'єднання Батьківщина» втратила свої позиції й посіла лише загальне 5 місце з результатом 7,45 %. Трійку лідерів сформували нові політичні сили в Україні – переможцем стала Політична партія «Народний фронт» (32,39 %), другою – Партія «Блок Петра Порошенка» (21,20 %), третьою – Радикальна Партія Олега Ляшка (8,79 %). Як бачимо з результатів виборів (трикутник Нагаями це також підтверджує потраплянням усіх елементів у сегмент G), на Буковині 2014 р. була відсутня домінантна політична сила і сформувались мінімальні розриви між політичними силами (до прикладу, відрив між третьою Радикальною партією Олега Ляшка і четвертою Політичною партією «Об'єднання САМОПОМІЧ» становив лише 0,23 %).

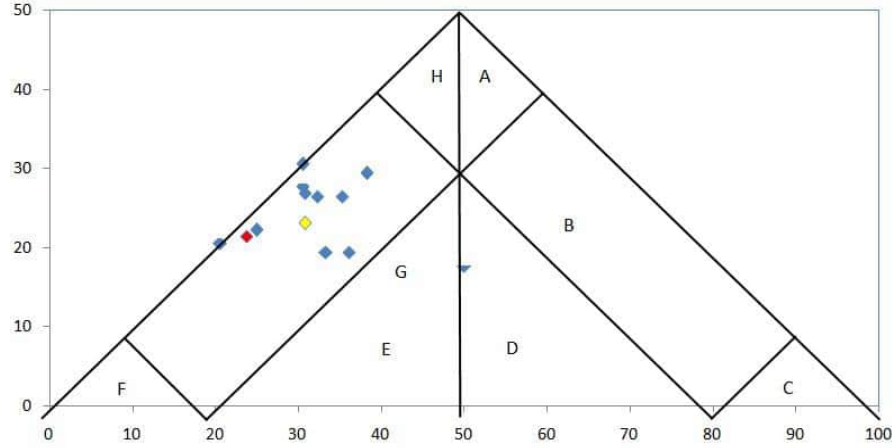

Рис. 14. «Трикутник Нагаями» за результатами виборів 2015 р.

Примітка: червоним кольором позначено результати партій-переможців у Чернівецьку міську раду, жовтим кольором – в Новодністровську міську раду, а синім – 11 районних рад Чернівецької області.

Згідно з результатами місцевих виборів 2015 р. Чернівецькій області в 11 районних та 2 міських радах переможцями стали 5 різних політичних сил (Партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Аграрна партія України, Політична партія «Наш край», Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Політична партія «Рідне місто»). В усіх випадках, крім Сокирянської районної ради, не було яскравого лідера (перемогла Аграрна партія України з результатом 50 %, другою стала партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», яка набрала 17,65 %), про що свідчить

трикутник Нагаями. Розподіл елементів трикутника Нагаями в сегменті G, особливо в її лівій частині, свідчить про відсутність домінантної партії на більшості території Буковини (крім Сокирянського району) і мінімальні розриви між політичними силами, що посіли перше і друге місця.

Отже, як випливає з вище побудованих трикутників Нагаями, можна простежити певну динаміку конкуренції між двома лідируючими партіями на виборах в Чернівецькій області періоду 1998–2015 рр. Так, в усіх побудованих трикутниках результати потрапили в області G і E (крім двох значень з сегмента D (2002 р.) – впевнена перемога «Нашої України» в 202 (57,92 %) та 203 (64,29 %) виборчих округах, а також одного значення з сегмента D (2007 р.) – впевнена перемога БЮТ у 208 виборчому окрузі (55,1 %); проте ці результати радше стали винятками), що свідчить про те, що партії-переможці виборів отримали менше половини голосів виборців. Також варто наголосити на тому, що результати партій-лідерів досить близькі і більшість значень на побудованих трикутниках потрапили у сегмент G. Потрапляння елементів на побудованих діаграмах в область E свідчить про те, що дві перші політичні партії не домінують на електоральній карті Буковини зазначеного періоду – становище таких політичних сил не є стабільним і часто змінюється на наступних виборах.

Висновки

Проведене дослідження свідчить про певні динамічні процеси в електоральному полі Чернівецької області періоду 1998-2015 рр. За цей період в регіоні користувалися популярністю різні політичні партії. Після розпаду СРСР на Буковині залишалася найбільш популярною політичною силою Комуністична партія України. Їй вдалося домінувати до початку 2000-х років після Помаранчевої революції. На перші ролі в Чернівецькій області виходять так звані «промайданні» політичні партії. Така тенденція на Буковині зберігається до сьогодні, незважаючи на спроби політичних сил, які утворилися з Партії регіонів, отримати більшість в органах місцевого самоврядування. Чернівецька область на фоні інших регіонів Західної України завжди виділялася порівняно невисокою активністю виборців. Електоральному простору Буковини притаманний нижчий рівень фрагментованості, ніж загальноукраїнському (що підтверджуються меншими значеннями індексів ефективної кількості партій). Найбільш популярна партія згідно з результатами виборів за останній період (КПУ–Наша Україна–БЮТ–Народний фронт) завжди набирала більше (у відсотках), ніж переможець парламентських виборів. Піком електорального домінування однієї партії були позачергові парламентські вибори 2007 р., коли БЮТ отримав близько 50% голосів. З огляду на результати місцевих виборів 2015 р. можна стверджувати, що на території області посилюється електорально-партійна фрагментація, причому це характерно для всіх районів і міст краю (в 11 районах і 2 містах області перемогу здобули 5 різних

політичних сил). У Чернівцях унаслідок цього немає чітко сформованої більшості в міській раді, що постійно супроводжується неприйняттям важливих для міста рішень, зокрема, секретаря Чернівецької міської ради обрано лише 30 листопада 2017 р. Наведені результати також свідчать про певні перспективи щодо стабілізації буковинської партійної системи – простежується зменшення фрагментації партійної системи у поєднанні з потенційним зростанням ролі партійних організацій, що свідчить про ефект зміни електоральної системи з комбінованої на чисто пропорційну.

Список використаних джерел

1. Буркут І. Г. Історичні та етнічні особливості регіону / І. Г. Буркут // Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу: регіональні виміри громадської підтримки (Наукове видання). – Чернівці : Прут, 2000. – С. 16-17.
2. Бурова О. Визначення конфігурації партійної системи України на прикладі моделі трикутника Нагаями [Електронний ресурс] / О. Бурова. – Режим доступу : http://naub.org.ua/?p=1047
3. В Україні зупинився партійний бум [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:v-ukraini-zupynyvsia-partiinyi-bum
4. Гуйтор М. Політологічний аналіз історико-культурних передумов формування електоральної специфіки Чернівецької та Закарпатської областей / М. Гуйтор // Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття : монографія / за ред. А. Круглашова і М. Токаря (ред. кол.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар ; відп. за вип. М. Токар. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. – С. 108–110.
5. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: низхідні та висхідні тенденції / Лебедюк Віталій // Сучасна українська політика : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во "Центр соціальних комунікацій", 2013. – Вип. 28. – С. 157–169.
6. Офіційні звіти Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/
7. Партійне покриття регіонів України: хто має найбільше представництв? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oporaua.org/novyny/42514-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv
8. Політична карта Чернівецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oporaua.org/news/1441-politychna-karta-cherniveckoji-oblasti
9. Результати виборів 2006–2014 років у розрізі протистояння "помаранчевих" та "білоблакитних" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https http://datatowel.in.ua/elections/raions-electoral-history

10. Рейтинг областей за кількістю осередків парламентських партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oporaua.org/novyny/42514-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv

11. Список обласних (регіональних) структурних утворень політичних партій зареєстрованих на території Чернівецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.chernjust.gov.ua/index.php?page=/1234427133/1234427722/1235635530

12. Чабанна М. Визначення диспропорційності представництва українських парламентських партій у контексті індексування інституційних засад демократії / Маргарита Чабанна // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2014. – № 14. – С. 120–121.

13. Чернівці у цифрах: «must know» для кожного жителя міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://see-life.biz/article/chernivtsi-u-tsyfrakh-must-know-dlia-kozhnoho-zhytelia-mista/

14. Ягомская Н. 2003. Закон Дюверже и система относительного большинства на думских выборах [Электронный ресурс]. / Ягомская Н., Лихтенштейн А. – Режим доступу : dlib.eastview.com

15. Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities / Michael Gallagher // British Journal of Political Science. – 1992. – Vol. 22. – No. 4. – P.469–496.

16. Golosov G. The Effective Number Of Parties: A New Approach / G. Golosov // Party Politics. – 2009. – Vol. 10. – P. 1–22.

17. Grofman B. Comparing and Contrasting the uses of Two Graphical Tools for Displaying Patterns of Multiparty Competition: Nagayama Diagrams and Simplex Representations [Elektronic resource]. / Grofman B., D'Alimonte R., Chiaramonte A., Feld S. – Access mode : www.sagepublications.com

18. Laakso M. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laakso, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol. 12. – № 3. – P. 3–27.

19. Nagayama, Masao (1997) The Present and Future of Single-Member Districts. Presented at the Annual Conference of the Japan Political Science Association, September 4-6 (cited in Reed, 2001) [Elektronic resource]. – Access mode : cps.sagepub.com

20. Rae D. The Political Consequences of Electoral Laws / Rae D. – New Haven, 1971. – Ch. 3. – 218 p.

21. South-East Ukrainian Autonomous Republic [Elektronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/ South-East_Ukrainian_Autonomous_Republic

22. Taagepera R. Extension of the nagayama triangle for visualization of party strengths [Elektronic resource]. / R. Taagepera – Access mode : www.sagepublications.com

Юрій Остапець
Марта Шелемба
Ужгородський національний університет,
професор і аспірантка кафедри
політології і державного управління,
доктор політичних наук і здобувачка

Михайло Шелемба
старший викладач кафедри міжнародних
студій та суспільних комунікацій,
кандидат політичних наук

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ НА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СТРУКТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1991–2017)

Електоральний потенціал Закарпаття у контексті його історичних, соціально-демографічних, етнічних та політичних характеристик. Закарпаття – це одна з областей України, яка розташована на крайньому південному заході і межує на північному і південному сході зі Львівською та Івано-Франківською областями, а на півночі, заході і півдні – з Польщею (довжина кордону 33,4 км), Словаччиною (98,5 км), Угорщиною (130 км), Румунією (205,4 км).

Закарпатська область поділяється на 13 адміністративних районів, має 11 міст, з яких 5 – обласного підпорядкування (Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Чоп), 19 селищ міського типу, 579 сіл. За даними Всеукраїнського перепису, загальна чисельність населення області станом на 5 грудня 2001 р. становила 1 млн. 258 тис. 300 осіб. Станом на кінець 2014 р. чисельність населення становить 1 млн. 259 тис. 600 осіб. На парламентських виборах 2014 р. чисельність виборців Закарпатської області становила 952 тис. 042 [20].

Електоральна карта Закарпаття, на думку історика В. Пащенка, нагадує маленьку модель України, де в умовному ментально-електоральному вимірі є свій Схід (Тячівський р-н), Захід (Рахівський, Міжгірський р-ни), Центр (Мукачівський, Іршавський, Ужгородський р-ни), Київ (Ужгород) та Крим (Берегівський р-н).

Рахівщина та Міжгір'я – це проукраїнські райони, розташовані в межах історичної Гуцульщини і заселені переважно етнічними українцями. Так званий «червоний пояс» Закарпаття (це передусім Тячівський та Хустський, а також частково Великоберезнянський, Перечинський, Воловецький р-ни) демонструє швидше «проросійські» політичні погляди. «Закарпатський Крим» – це угорська Берегівщина з вкрапленнями ромських поселень.

Найбільш неоднозначний електоральний регіон Закарпаття – це умовний «центр», який складається з Іршавського, Мукачівського, Свалявського, Ужгородського (за винятком угорських сіл) та Виноградівського районів. Для нього насамперед характерні лояльність до влади та відданість місцевим лідерам [22, с. 81].

Характерною особливістю населення Закарпатської області є багатонаціональність. За результатами перепису населення 2001 р. етнічний склад населення краю є таким: українці – 1010,1 тис. осіб (80,5%); угорці – 151,5 (12,5%); румуни – 32,1 (2,6%); росіяни – 31,1 (2,5%); цигани – 14,0 (1,1%); словаки – 5,6 (0,5%); німці – 3,5 (0,3%) [5, с. 526–536]. Компактність проживання угорців, румунів, циган робить їх впливовою політичною силою на виборах. Українці домінують у всіх районах області, крім Берегівського. Угорці компактно проживають у Берегівському (54 тис. осіб); Виноградівському (30,9); Ужгородському (32,8); Мукачівському (19,9); Тячівському (5); Хустському (5,5) районах.

Наявність вільних трудових ресурсів має прямим наслідком трудову міграцію населення області в інші країни: Росію, Угорщину, Чехію, Польщу та ін. Отже, понад 15 % працездатного населення регіону перебувають поза межами області на тимчасових заробітках. Це є той відсоток голосів виборців, яким можна легко маніпулювати. Президентські вибори 1999 та 2004 рр. яскраво підтверджують цю тезу.

Структурування партійного простору області. Аналізуючи розбудову партійної структури Закарпаття, можна виділити чимало етапів, пов'язаних із домінуванням тієї чи іншої партії в області. Визначальним чинником домінування політичної партії в краї є «партійна належність/партійна прихильність» голів Закарпатської ОДА. Їхня партійність, терміни перебування на посаді подано у дослідженні партійної структури краю, яке розміщене у збірнику попередньої конференції [23, с. 65–74].

Отже, аналізуючи діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області, варто передусім акцентувати увагу на тих політичних організаціях, які насамперед борються за голоси виборців та беруть активну участь у реалізації владних відносин, суспільно-політичному житті краю.

Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на січень 2017 р. зареєстровано 254 обласні осередки політичних партій. Динаміку легалізації обласних осередків політичних партій показано на рис. 1.

Отже, найбільша кількість обласних осередків політичних партій легалізується в Закарпатській області напередодні загальнонаціональних виборів – парламентських і президентських. Найбільшу кількість осередків утворено 2001, 2005 та 2015 рр. Як відомо, це були роки парламентських та місцевих виборів, роки жорсткого протистояння опозиції і владної еліти. В Україні зареєстровано на цей час 354 політичні партії, що є одним із найбільших показників у Європі [9]. За даними Єдиного реєстру громадських формувань упродовж 2017 р., в Україні зареєстровано лише три нові політичні партії.

Рис. 1. Динаміка легалізації обласних осередків політичних партій

Нині конфігурацію партійної структури краю утворюють: а) політичні партії, які виникли під час Революції Гідності (ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Об'єднання «Самопоміч» та інші); б) політичні партії, які здобули перемогу на місцевих виборах 2015 р. (ПП «Відродження», ПП «Наш край», АПУ та ін.); в) регіональні партії: ПП «Єдиний центр», «КМКС» Партія угорців України («КМКС» – ПУУ), Демократична партія угорців України (ДПУУ)).

Угорські партії, зареєстровані Міністерством юстиції України 2005 р.: «КМКС» Партія угорців України (17 лютого 2005 р., лідер М. Ковач) та Демократична партія угорців України (24 березня 2005 р., лідер І. Гайдош).

У 2008 р. унаслідок розколу ПП «Народний Союз Наша Україна» на теренах краю з'являється нова політична сила – ПП «Єдиний Центр» (ПП «ЄЦ»), яку очолив заступник голови ОДА І. Балога. Утворення ПП «Єдиний центр» – останній крок у створенні «регіональної електоральної машини» В. Балогою. «Електоральні машини» – це організації, здатні приносити голоси виборців їх керівнику з механічною регулярністю. Результати виборів на Закарпатті, починаючи з 2002 р. яскраве тому підтвердження. Аналогічні «машини» також створено в інших областях (регіонах) України. «Електоральні машини» роблять клієнтелістський обмін преференцій,

матеріальних благ, які вони надають, на голоси виборців. «Машинна» політика, зазвичай, орієнтована на працівників бюджетної сфери, робітників великих підприємств, пенсіонерів, безробітних [2, с. 63–64].

Етнополітичний чинник електоральних процесів на Закарпатті пов'язаний з русинським сепаратизмом (рух за утворення русинської держави) та угорським автономізмом (рух угорців за утворення автономного угорськомовного району). Якщо вимоги угорської меншини щодо утворення автономного округу є постійними, то інтенсивність русинського руху має хвилеподібний характер і залежить від багатьох факторів (фінансування, політична кон'юнктура, лідерські амбіції тощо).

Сучасний русинський рух на Закарпатті надзвичайно фрагментований. З одного боку, закарпатське русинство розділено на проєвроатлантичну та проросійську течії. Взявши за критерій виокремлення методики роботи русинських національно-культурних товариств, М. Зан виокремив три головні напрями сучасного русинського руху Закарпаття: етнокультурний, локал-патріотичний та радикальний [8, с. 511–513].

Якщо говорити про угорську меншину, то варто констатувати чимало причин, які призводили до дестабілізації відносин між угорською меншиною і титульним етносом (наприклад, встановлення пам'ятника на Верецькому перевалі, мовне питання, забезпечення електоральних прав та ін.) та до суперечностей всередині самої угорської меншини. Суперечки всередині угорської меншини пов'язані з діяльністю двох найбільш політизованих національно-культурних товариств: Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) і Демократичної спілки угорців України (ДСУУ). Протистояння між ними почалося з 1994 р., коли викристалізовується їх підтримка найбільш потужними парламентськими партіями Угорської Республіки. Права партія «Союз молодих демократів» (ФІДЕС) заявила про підтримку ТУКЗ, а ліві сили угорського парламенту (Угорська соціалістична партія) – про підтримку ДСУУ.

Особливо жорстким виявилось протистояння цих організацій на парламентських виборах 2002 р., коли за депутатський мандат в одному окрузі боролися І. Гайдош (голова ДСУУ) та М. Ковач (голова ТУКЗ) [21, с. 139–141].

У 2004 р. угорські конкуруючі товариства брали участь у президентських виборах, причому якщо ТУКЗ підписав угоду з В. Ющенком, то ДСУУ підтримувала В. Януковича [3, с. 293–296].

На місцевих виборах 2006 р. угорці Закарпаття вже мали можливість голосувати за кандидатів від угорських партій, які були створені з однойменними назвами 2005 р. Пізніше на позачергових парламентських виборах 2007 р. дві партії конкурували між собою, підтримуючи різні українські політичні сили [19, с. 272–313].

Зміна влади в Україні в лютому 2014 р. призвела до кадрових змін і в партійному середовищі угорців. Голова ТУКЗ протягом останніх 18 років М. Ковач офіційно передав повноваження лідера партії В. Брензовичу, а голова ДСУУ протягом останніх 13 років І. Гайдош – Л. Зубаничу [18, с. 349–349].

Еволюція автономістських домагань угорської національної меншини Закарпаття пройшла шлях від Проекту Угорського автономного територіального округу (1991) до Проекту Притисянського району (2001).

Наприкінці 1989 р. президія Берегівської районної організації ТУКЗ звернулась до республіканських органів влади щодо створення угорської автономії в межах району. На місцевому референдумі, який відбувався одночасно з Всеукраїнським референдумом про державну незалежність та виборами Президента України 1 грудня 1991 р., позитивну відповідь на запитання: «Чи бажаєте Ви утворення в Берегівському районі угорського автономного округу?» дали 43 483 виборці, що становило 81,4% дорослого населення району [26]. З метою практичної реалізації результатів референдуму керівництво району та залучені фахівці розробили проект Закону України «Про Угорський автономний територіальний округ». Однак ця ідея не знайшла практичної реалізації.

Починаючи з 2000 р., у ЗМІ розголосу набуває ідея створення Притисянського району, висловлена у листі народного депутата М. Ковача до Президента України Л. Кучми, Радника Президента України В. Литвина, голови обласної Ради І. Іванча. Створення нової адміністративно-територіальної одиниці мало відбутися внаслідок уведення до її складу населених пунктів Берегівського району, який припинив би своє існування, і сіл з угорським населенням, розташованих на прилеглих територіях Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів [1].

Не відбулося позитивних зрушень також у напрямі забезпечення виборчих прав національних меншин. За всю електоральну історію виборчий округ з урахуванням компактності проживання угорців був утворений 1998 р. В інших виборчих законах (2002, 2006, 2012 рр.) цю норму проігноровано.

Процедура формування виборчих округів в країні є важливою стадією виборчого процесу, яка прописана у виборчому законодавстві. В той же час формування виборчих округів є однією з виборчих технологій (так званий «джерімендерінг») [29, с. 76–81], тому інколи конфігурації виборчих округів мають незрозумілу форму. Зміна кількості виборчих округів на Закарпатті впродовж 1994–2014 рр. подано в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість одномандатних виборчих округів на Закарпатті (1994–2014)

Рік виборів	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014
К-ть округів	10	5	6	5	5	6	6

Найбільш суттєвих змін конфігурація виборчих округів зазнала 2012 р. Це було зроблено задля перемоги на парламентських виборах 2012 р. кандидатів від Партії регіонів і переформатування округів для зменшення впливу В. Балоги і його ПП «Єдиний центр». Наприклад, для того, щоб перемогу отримав кандидат від Партії регіонів М. Ланьо, був утворений 70 округ, який включав Великоберезнянський, Воловецький, Перечинський, Міжгірський райони та частину Мукачівського і був найбільшим у Закарпатті [15].

Укотре 2012 р. під час утворення виборчих округів були проігноровані інтереси угорської національної меншини, і угорський (притисянський) виборчий округ, який включав би місця компактного проживання угорців, так і не був утворений. Своїм рішенням ЦВК розподілила територію компактного проживання угорців між трьома виборчими округами, що унеможливило обрання до парламенту народного депутата від угорської громади.

Рис. 2. Виборчі округи Закарпатської області 2012–2014 рр.

Рішення ЦВК є порушенням пункту 3 статті 2 §18 розділу III Закону України «Про вибори народних депутатів України». Статтею закону передбачено, що за формування виборчих округів потрібно брати до уваги територію проживання представників національних меншин. «Межі одномандатних округів визначають з урахуванням меж адміністративно-територіальних одиниць, інтересів членів територіальних громад та проживання на відповідній території національних меншин. Адміністративно-територіальні одиниці, на території яких компактно проживають окремі національні меншини та які межують між собою, повинні входити до одного виборчого округу» [6].

Для того, щоб зняти напругу в угорському середовищі, ПП «Блок Петра Порошенка» запропонував голові Товариства угорської культури Закарпаття Л. Брензовичу 62-ге (прохідне) місце у виборчому списку, на що той дав згоду. Виборчі округи області (2012) показано на рис. 2.

Парламентські вибори на Закарпатті 1994–2014. Головними конкуруючими напрямками напередодні парламентських і місцевих виборів 1994 р. на Закарпатті були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь осередків політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною, оскільки станом на березень 1994 р. обласним управлінням юстиції зареєстровано 7 партій, а фактично у виборах брали участь близько 15. Оскільки на той час виборці краю добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то вигідніше за все було балотуватись безпартійним.

Станом на 1994 р. в Закарпатській області утворено 10 виборчих округів (№ 167–176). За даними прес-служби Закарпатської обласної ради, зі 154 кандидатів у депутати 119 висунуто групами виборців, 29 – трудовими колективами, 6 – політичними партіями. Головне перебіг виборчої кампанії в регіоні мало чим відрізнявся від виборів по Україні загалом. Проте, аналізуючи результати виборів 1994 р. в Закарпатській області, можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, сім із дев'яти обраних від області депутатів були представниками владних структур різного рівня. По-друге, вибори показали низький вплив партій на волевиявлення громадян. Обраним до парламенту був представник лише однієї партії – ХДПУ.

Парламентські вибори 1998 р. Головні події в партійному житті регіону напередодні парламентських та місцевих виборів 1998 р. були пов'язані з інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі краю. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили було природним процесом.

Перші осередки впливових центристських партій зареєстровано в Закарпатті 1996 р. До них належать обласні осередки Народно-демократичної партії (НДП), Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ (о), Аграрної партії України (АПУ) [27].

Згідно з даними Закарпатського обласного управління статистики, наведеними в аналітичному виданні «Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 р.», в регіоні на цей час діяв 151 осередок політичних партій за загальної чисельності членів різних партій 35 тис. 686 осіб, що становило 3,2 % виборців [17]. Найбільший електоральний потенціал напередодні виборів мали такі обласні осередки партій: СДПУ(о), НДП, НРУ, ПРП, КПУ, ВО «Громада».

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області 1998 р. подолали шість партій: 1) СДПУ(о) – 31,7%; 2) НРУ – 7,19; 3) КПУ – 6,64; 4) НДП – 6,27; 5) ПЗУ – 5,4; 6) ПРП – 4,88. СДПУ (о) перемогла в 10 районах області та м. Мукачево, в Тячівському районі перемогла КПУ, НРУ – в Хустському районі та м. Ужгород, ВО «Громада» – у Великоберезнянському районі. За центристські партії проголосувало 63,3 % виборців, за ліві – 13,34, за праві – 7,15 [20] (див. Додаток А).

До партійних списків були включені 58 закарпатців, але обраними були лише двоє: І. Мигович (КПУ) та І. Баранчик (ВБ «СПУ та Сел. ПУ).

За результатами виборів можна зробити такі висновки:

1. Найвищий рейтинг у регіоні мала СДПУ(о), яка набрала 31,17 % голосів виборців. Вибори 1998 р. у Закарпатті проходили під домінуючим впливом СДПУ(о).

2. Виборці області, головно, голосували за центристські сили. До десятки впливових партій у всіх округах області входили до шести центристських партій (СДПУ(о), НДП, ВО «Громада» і т.д.). Питома вага голосів за центристські партії становила 63,39 %.

3. Слабкий вплив лівих партій у регіоні. Хоча за підсумками голосування в краї КПУ зайняла третє місце, проте загальний відсоток голосів, поданих за неї, невисокий – 6,64 %. ПСПУ отримала 1,14 %, ВБ «СПУ та Сел. ПУ» – 2,39.

4. Незважаючи на те, що більшість населення Закарпаття (майже 61 %) проживала в сільській місцевості, партії, що мають селянську та аграрну спрямованість, виявились в області непопулярними.

5. Невисоким в області був рейтинг партій правого спрямування, хоча свою діяльність в області вони почали найперші [19, с. 119–120].

Мажоритарний вибір закарпатців. У 1998 р. в Закарпатській області у п'яти виборчих округах балотувалось до ВР України 60 кандидатів, тобто на один мандат претендувало 12 кандидатів (один з найнижчих показників по Україні). З них 25 реалізували право на самовисунення (41,67%), а 35 були висунуті осередками політичних партій (58,33%).

Результати голосування за переможців в одномандатних округах подано в табл. 2.

Таблиця 2

Переможці виборів в одномандатних округах 1998 р. [20]

№ в/о	70 (м.Ужгород)	71 (м.Мукачево)	72 (м.Берегово)	73 (м.Іршава)	74 (м.Хуст)
Партійність	Н. Шуфрич (СДПУ (о)	Г. Суркіс (СДПУ (о)	М. Ковач, ТУКЗ	В.Медведчук, СДПУ (о)	В.Жердицький (НДП)
Результат	16,8 %	63,4 %	29,27 %	90,17 %	15,16 %

Результати виборів у 71, 72, 73, 74 округах були прогнозованими. У 70 виборчому окрузі перемогу мав отримати мер м. Ужгорода С. Ратушняк, але в останній день він був відсторонений ЦВК, не маючи, таким способом, часу оскаржити це рішення. Перемога Н. Шуфрича (СДПУ(о)) була в окрузі невпевненою. Він отримав лише 16,8 % голосів виборців, які брали участь у голосуванні. А якщо брати від загальної кількості виборців округу, то 10 %.

Отже, від Закарпаття до ВР України було обрано 7 депутатів: Н. Шуфрич (СДПУ (о), Г. Суркіс (СДПУ (о), В. Медведчук (СДПУ (о), В. Жердицький (НДП), І. Мигович (КПУ), І. Баранчик (ВБ «СПУ та Сел. ПУ), М. Ковач (безпартійний, голова Товариства угорської культури Закарпаття) (див. Додаток Б).

Парламентські вибори 2002. Конфігурація партійного простору Закарпатської області після парламентських виборів 1998 р. змінювалась декілька разів. Пов'язано це було з проведенням президентських виборів 1999 р., зміною голів обласної адміністрації (С. Устич, В. Балога, Г. Москаль), підготовкою до парламентських виборів 2002 р. [10, с. 152–170].

Станом на 1 лютого 2002 р. в обласному управлінні юстиції зареєстровано 71 обласну організацію політичних партій. Найбільш потужно представлені: СДПУ(о), ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» та ВБ «За Єдину Україну». Інші суб'єкти виборчого процесу значно поступалися лідерам виборчих перегонів за всіма параметрами. Варто зазначити, що в області не був представлений правий спектр політичного простору. Винятком був ВБ «Команда озимого покоління», який, не маючи місцевих осередків, боровся за голоси виборців на відстані шляхом політичної реклами.

Напередодні виборів 2002 р. в Закарпатській області чітко викристалізувались чотири групи впливу: Група «Барва», пізніше ПП «Єдиний центр» (В. Балога); СДПУ (о) (І. Різак, Н. Шуфрич); ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (пізніше Партія регіонів) та група «Р.І.О» (С. Ратушняк).

Треба відмітити, що наведені закарпатські «промислово-фінансові» групи будуть вести між собою боротьбу за депутатські мандати рад різних рівнів включно до парламентських виборів 2012 р. (змінюючись якісно і кількісно), коли головним уже стане протистояння Партії регіонів та ПП «Єдиний центр» [3, с. 254–255].

На відміну від парламентських виборів 1998 р., які проходили під домінуючим впливом СДПУ(о), вибори 2002 р. проходили в умовах, коли найвищий рейтинг популярності мав ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна».

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області 2002 р. подолали дві політичні партії і три виборчі блоки: 1) ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»» – 36,63%; 2) СДПУ(о) – 14,01; 3) ВБ «За Єдину Україну» – 10,26; 4) КПУ – 6,01; 5) ВБ «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) – 4,4 [20] (Див. Додаток А).

У партійних списках було 60 претендентів від Закарпаття. Депутатські мандати отримали: І. Мигович, М. Маркуш (КПУ), Е. Матвійчук, І. Іванчо (ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»), І. Різак (СДПУ (о)).

На відміну від парламентських виборів 1998 р., 2002 р. чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців подолали тільки ті суб'єкти виборчого процесу, які були давно відомі виборцям, мали розгалужену структуру, свій потенційний електорат. Партії і виборчі блоки, які розраховували отримати голоси виборців завдяки популістським обіцянкам і рекламі, не змогли подолати загороджувальний бар'єр голосів виборців. Наприклад, ПЗУ, ПП «Яблуко», КПРС і т.д.

У шести мажоритарних виборчих округах було зареєстровано 107 кандидатів, що становило майже вісімнадцять претендентів на одне депутатське місце. Серед 107 кандидатів 66 були «самовисуванцями» і 41 – членами різних партій. Найпотужніше в округах були представлені СДПУ(о) і ВБ В. Ющенка «Наша Україна». Результати голосування за переможців в одномандатних округах подано в табл. 3.

Таблиця 3

Переможці виборів в одномандатних округах 2002 р. [20]

№ в/о	70 м. Ужгород	71 м.Мукачево	72 м. Берегово	73 м. Іршава	74 м. Хуст	75 м. Рахів
Партійність	С. Ратушняк (УП «Єдність»)	В. Балога, б/п	І. Гайдош, СДПУ (о)	О. Кеменяш б/п	М. Сятиня б/п	О. Климпуш б/п
Результат	35,47 %	66,39 %	31,7 %	25,14 %	31,39 %	28,87 %

Безпрецедентно брудною була виборча кампанія у 72 окрузі (м. Берегово). Аналітики прогнозували перемогу в цьому окрузі М. Ковачу, голові Товариства угорської культури Закарпаття. Проте М. Ковач набрав лише 32,72 % голосів виборців. Підрахунки голосів тут відбувались найдовше, а голосування на деяких дільницях округу було визнано недійсними. Відіграло свою роль у поразці М. М. Ковача балотування його «двійника», М. І. Ковача, який набрав 8,4 % голосів виборців. Вибори в цьому окрузі показали можливість фальсифікування результатів волевиявлення. Брудні технології, які були задіяні й апробовані партією СДПУ(о),

згодом успішно застосували на виборах мера м. Мукачева та на президентських виборах 2004 р. Маніпуляції використовували уже з визначення меж округу, коли до нього чомусь не були включені села, де мав домінуючий вплив М. Ковач. На чотирьох виборчих дільницях 14, 45, 58, 67, де впевнену перемогу здобув М. Ковач (2488 голосів проти 1269), вибори було визнано недійсними. Найбільшою в окрузі по Закарпаттю була кількість недійсних бюлетенів – 15 тис. 404, тоді як в окрузі № 70 (м. Ужгород) – 6 тис. 271, в окрузі № 74 (м. Хуст) – 6 тис. 452 і т. д.

Крім того, кількість виборців, внесених у протокол по мажоритарному округу, була на 8 тис. 462 виборців меншою, ніж у багатомандатному окрузі. Показовим було й те, що в Угорщині в цей час також відбувались парламентські вибори і на них перемогла політична сила, яка підтримувала політичну структуру І. Гайдоша. Судові суперечки завершились на користь останнього. Але очевидним був правовий колапс, спричинений виборчими маніпуляціями [21, с. 139–141].

У 2008 р. Європейський суд із прав людини прийняв рішення у справі «Ковач проти України», визнавши дії українських владних органів неправомірними.

Парламентські вибори 2006 р. Виборча кампанія 2006 р. суттєво відрізнялася від попередніх з таких причин. По-перше, вона відбувалася за новим виборчим законом, який установив пропорційну систему закритих списків з 3 % виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили, головно, сприймали під кутом зору результатів їхньої участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані у процесі президентських виборів теми дискусій і політтехнології. По-четверте, вибори проходили в умовах жорсткого регіонального протистояння, закладеного президентськими виборами 2004 р. Як наслідок порівняно з попередніми виборами квазіідеологічне протистояння «ліві–центр–праві», трансформувалося в протистояння «помаранчеві–біло-блакитні» [28, с. 27].

За даними обласного управління юстиції станом на 15 грудня 2006 р. на території Закарпатської області було зареєстровано 115 обласних організацій політичних партій України. Серед них близько 26 обласних організацій у своїх лавах налічували понад одну тисячу членів. Кількість обласних організацій політичних партій, які були представлені в усіх районах області, – 23, що становило 20 % від кількості усіх зареєстрованих партій на Закарпатті. 20 обласних організацій політичних партій (17,4 % від усіх зареєстрованих) не мали жодного структурного утворення, тобто існували де-юре, однак де-факто себе офіційно ніяк не виявляли, а тому і впливу на політичні процеси в регіоні не мали.

Найбільш впливовими в області були організації таких партій: Народної партії, Партії регіонів, Соціалістичної партії України, СДПУ(о), ВО «Батьківщини», КПУ, Української республіканської партії «Собор», ПП «Народний Союз Наша Україна», ДПУУ, ПУУ – ТУКЗ та ін.

За результатами виборів 3 % бар'єр голосів виборців у Закарпатті подолали три виборчі блоки і дві партії: ВБ «Наша Україна» – 25,79 %/; ВБ «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) – 20,7; Партія регіонів – 18,56; СПУ – 3,57; «Народний блок Литвина» – 3,49 (див. Додаток А) [371]. Вищеназвані результати показують, що перемога ВБ «Наша Україна» в Закарпатті не була переконливою.

Закарпатська область – це одна із трьох областей України, де перемогу отримав ВБ «Наша Україна». Голосування в Закарпатті було нетиповим для Західного регіону, оскільки вагомий результат отримала Партія Регіонів – 18,56 %. В інших західних областях України Партія регіонів набрала набагато менше голосів, ніж у Закарпатті. Наприклад, в Івано-Франківській області – 1,94 % голосів виборців; у Тернопільській – 2,02; Львівській – 3,01; Волинській – 4,49 [20].

Від Закарпаття до Українського парламенту за результатами виборів потрапили 5 депутатів: Е. Матвійчук (Партія регіонів), О. Кеменяш (БЮТ), О. Ледида (Партія регіонів), І. Кріль (ВБ «Наша Україна»), С. Аржевітін (ВБ «Наша Україна») (див. Додаток Б).

Парламентські вибори 2007 р. Суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в країні. Насамперед вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись 2004 р., на два табори: одні політичні сили підтримували В. Ющенка, інші – В. Януковича.

Не відрізнялись суттєво вибори 2007 р. і від парламентської виборчої кампанії 2006 р., оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було, а головні електоральні актори залишились практично ті самі [17, с.142–143].

Позачергові вибори депутатів Верховної Ради України у вересні 2007 р. показали чергову своєрідність електоральних уподобань в окремих регіонах, зокрема в найзахіднішій області країни – Закарпатській. Серед основних регіональних специфічних ознак можна виділити такі.

По-перше, Закарпатська область за підсумковими результатами позачергових парламентських виборів 2007 р. стала єдиною, де переміг ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11 %).

По-друге, симпатії закарпатців щодо основних фігурантів виборчих перегонів суттєво не змінилися. Трійку лідерів на Закарпатті сформували такі політичні сили – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11 %), «Блок Юлії Тимошенко» (28,85 %) і Партія регіонів (19,76 %). Порівняно з 2006 р. усі три політичні сили покращили свої результати, зокрема БЮТ, більш ніж на 8 %.

Тривідсотковий бар'єр на Закарпатті також подолали «Блок Литвина» (6%) та Соціалістична партія України (3,53 %). Але Соціалістична партія України, як і комуністи, зазнали втрат, порівняно з попередніми виборами. Очевидним став також той факт, що нішу правих сил на Закарпатті заповнило ВО «Свобода» [20] (див. Додаток А).

За результатами позачергових виборів депутатські мандати отримали сім

закарпатців: Н. Шуфрич, С. Мошак, Е. Матвійчук (Партія регіонів), О. Кеменяш (БЮТ), І. Кріль, В. Петьовка, С. Аржевітін (ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона») (див. Додаток Б).

Парламентські вибори 2012. Парламентські вибори в Україні 2012 р., як і всі попередні, відбулися за новим законом, схваленим ВР України 17 листопада 2011 р. Закон установив змішану виборчу систему та заборонив виборчим блокам брати участь у виборчому процесі.

На Закарпатті напередодні виборів домінуючими залишалися дві політичні сили: ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів. ПП «Єдиний центр» участь у багатомандатному виборчому окрузі не брала.

За результатами виборів на Закарпатті 5% поріг подолали 5 партій, що відображає загальноукраїнську тенденцію. Перемогу здобула Партія регіонів (30, 87%). Друге місце посіло ВО «Батьківщина» (27, 69 %). Третя позиція у ПП «Удар» – 20, 03 %, четверта у ВО «Свобода» – 8, 35 , а п'яте місце у КПУ – 5, 03 (див. Додаток А).

У мажоритарних округах найбільше кандидатів зареєструвалося по округу № 72 з центром у м. Тячеві, а найменше по округу № 70 з центром у м. Сваляві. У всіх виборчих округах (6) своїх кандидатів зареєстрували Партія регіонів, КПУ, Об'єднана опозиція (ВО «Батьківщина») та ПП «УДАР». ПП «Єдиний центр» виставив кандидатів у чотирьох мажоритарних округах, а ще у двох мав прихованих самовисуванців. ВО «Свобода» зареєструвала свого кандидата лише в одному окрузі. Результати голосування за переможців в одномандатних округах подано в табл. 4.

Таблиця 4

Переможці виборів в одномандатних округах 2012 р. [20]

№ в/о	68 Ужгород	69, м.Мукачево	70, м.Свалява	71, м. Хуст	72, м.Тячів	73, м.Виноградово
Партійн.	В.Ковач (Партія регіонів)	В.Балога («ЄЦ»)	М.Ланьо (Партія регіонів)	П.Балога («ЄЦ»)	В.Петьовка («ЄЦ»)	І.Бушко (Партія регіонів)
	31,14 %	49,42 %	60,20 %	35,13 %	54,67 %	41,22 %

Згідно з результатами виборів, Закарпаття у ВР України було представлене 11-ма народними депутатами. В мажоритарних округах – 3-ма кандидатами від Партії регіонів та 3-ма кандидатами від ПП «Єдиний центр». За партійними списками до ВР України від Закарпаття були обрані: Н. Шуфрич, С. Мошак, І. Гайдош (Партія регіонів), В. Лунченко (Об'єднана опозиція, ПП «Фронт змін»), В. Пацкан (ПП «Удар») (див. Додаток Б).

Отже, вибори на Закарпатті знову продемонстрували регіональну специфіку голосування. Якщо в Західному регіоні перемогу здобуло ВО «Батьківщина», то на Закарпатті – провладна Партія регіонів.

Головний висновок виборчої кампанії на Закарпатті такий: вибори суттєво не змінили позиціонування політичних сил у регіоні. Домінуючими партіями і надалі залишилися Партія регіонів і ПП «Єдиний Центр».

Парламентські вибори 2014 р. Вибори відбувалися за змішаною виборчою системою. 21 листопада 2013 р. ВР України більшістю у 365 голосів проголосувала за перший необхідний для асоціації з ЄС законопроект «Про вибори народних депутатів України», внесений Партією регіонів. Проте цей закон суттєвих змін у виборчу систему не вніс.

Революційні події в Києві змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів. По-перше, Партія регіонів скомпрометувала себе відмовою від європейської інтеграції й участі у виборах не брала. Рейтинг її найближчого сателіта КПУ також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів, переформатувались у ПП «Опозиційний блок». По-друге, одним із наслідків Революції Гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Правий сектор» (Д. Ярош), ПП «Об'єднання «Самопоміч» (А. Садовий) [28, с. 45].

Після кардинальних змін в українському суспільстві, пов'язаних з Революцією Гідності, очільник Партії регіонів на Закарпатті О. Ледида заявив про розпуск обласної організації партії. І це не перший випадок в історії краю. Свого часу таким шляхом пройшли СДПУ(о) та ПП «Наша Україна», хоча зовнішні причини їхнього фіаско виглядали по-різному.

Отже, на Закарпатті напередодні парламентських виборів залишилася єдина самодостатня політична сила, здатна спиратися на власний організаційний, фінансовий, кадровий, медійний ресурс – ПП «Єдиний центр». Оскільки ця партія є регіональною за своєю сутністю, то участі у виборах по загальнонаціональному виборчому округу вона не брала, відповідно, її ресурс у цьому контексті використано іншими партіями.

Політичні партії, створені після Революції Гідності, на Закарпатті, не мали організаційної структури: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна», ПП «Правий сектор» та ін. Їхній електоральний потенціал цілком залежав від особистості національного лідера.

Результати виборів в області відповідають загальноукраїнським результатам, за винятком ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ», яка в Закарпатті подолала виборчий бар'єр. Найвищий результат здобули партії Майдану (ПП «Народний фронт» – 25,63 %; ПП «Блок Петра Порошенка» – 28,05), результат ВО «Батьківщина» – 5,12, ВО «Свобода» – 3,51, ПП «Громадянська позиція» – 2,59 залишився таким, як і на попередніх виборах. А от структурам, які уособлюють

колишню Партію регіонів, громада області підтримку не надала (ПП «Сильна Україна» – 3, 27 %; ПП «Опозиційний блок» – 2, 41) [20] (див. Додаток А). Не мали на обласному рівні підтримки й інші маловідомі політичні проекти: ПП «5.10» – 0,64 %; ПЗУ – 0,31; УП «Зелена планета» – 0, 27 та ін.

За партійними списками до ВР України були обрані: В. Пацкан, В. Брензович (ПП «Блок Петра Порошенка»), В. Лунченко (ПП «Народний фронт»), Н. Шуфрич (ПП «Опозиційний блок»).

У шести мажоритарних округах області в бюлетені для таємного голосування було внесено 63 кандидати, 37 з яких позиціонували себе як самовисуванці. Своїх кандидатів у більшості округах висунули такі політичні партії: ПП «Народний фронт», ВО «Батьківщина», Радикальна партія Олега Ляшка, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна». Інші політичні сили активності у мажоритарних округах не виявляли.

Найбільш складним і непрогнозованим виборчим округом був Ужгородський № 68. У ньому балотувався 21 кандидат. Виборчі перегони в 68-му окрузі були найбільш брудними і непрогнозованими, де застосовували різного роду виборчі технології: технологія двійників (зареєстровано 4 Ковачі), підкуп виборців, використання надуманих результатів опитування громадської думки тощо.

За результатами виборів перемогу здобув Р. Горват (ПП «Блок Петра Порошенка»), набравши 21, 58 % голосів виборців. Перемога Р. Горвата була невпевненою, а поразка В. Ковача – результат невиразної роботи його виборчого штабу. Голоси виборців у нього були відібрані О. Ледидою та двійниками-ковачами (3,58%) [20].

Результати голосування в інших округах Закарпаття були цілком прогнозовані. На початку виборчої кампанії В. Балога і його брати були представлені кандидатами від ПП «Блок Петра Порошенка». Пізніше В. Балога заявив, що вони є самодостатніми політиками і будуть балотуватись як самовисуванці. Результати голосування за переможців в одномандатних округах подано в табл. 5.

Таблиця 5

Переможці виборів в одномандатних округах 2014 р. [20]

№ в/о	68 Ужгород	69, м.Мукачево	70, м.Свалява	71, м. Хуст	72, м.Тячів	73, м.Виноградово
Партійність	Р.Горват (БПП)	В.Балога («ЄЦ»)	М.Ланьо (б/п)	П.Балога («ЄЦ»)	В.Петьовка («ЄЦ»)	І.Балога («ЄЦ»)
	21,58 %	61,91 %	38,75 %	44,62 %	68,04 %	44,86 %

Вибори в мажоритарних округах області дають можливість зробити чимало висновків. По-перше, для перемоги в окрузі потрібна постійна робота з громадою у

міжвиборний період, що яскраво продемонстрували В. Балога і В. Петьовка. По-друге, якщо не змінювати виборчу систему, то в недалекому майбутньому кожний мажоритарний округ не тільки в Закарпатті, а й в Україні загалом буде мати свого депутата, а відтак вибори стануть непотрібними. Це недолік мажоритарної системи, який характерний і для інших країн. По-третє, вибори показали необхідність роботи штабів партій і кандидатів, які б не тільки на відстані продукували електоральні мессиджі, а й реально розумілися на регіональній електоральній специфіці.

Місцеві вибори на Закарпатті 1994–2002 рр. Характерними ознаками місцевих виборів 1994, 1998, 2002 рр. були такі: а) вони відбувалися за мажоритарною системою; б) партійність не відігравала суттєвого значення для рейтингу кандидатів, тому багато кандидатів узагалі відмежувалися від політичних партій і балотувалися до органів місцевої влади як самовисуванці; в) вибори відбувалися разом з виборами до ВР України, а відтак були другорядними; г) партійний вплив на виборах обмежувався домінуючими на той час політичними партіями.

Так, з 509 кандидатів до Закарпатської обласної ради (1998) зборами виборців було висунуто 203; політичними партіями і виборчими блоками – 128; громадськими об'єднаннями – 71; самовисування – 1 007 осіб. Серед 2 374 кандидатів до районних рад було висунуто зборами виборців 1 034; політичними партіями і виборчими блоками – 527; самовисуванцями стали 813 осіб. Серед 59 кандидатів на посади міських голів були висунуті зборами виборців 19; політичними партіями і виборчими блоками – 2; самовисунення – 38 осіб. До органів місцевого самоврядування усіх рівнів було обрано 130 депутатів від 16 політичних партій, зокрема, від СДПУ(о) – 51; НРУ – 22; АПУ – 13; НДП – 12; ХДПУ – 6; КУН – 5. Представники інших партій отримали незначну кількість місць [19, с. 193–195].

Якщо взяти до уваги, що усього виборчих округів із виборів до місцевих рад області було 6 966, то така кількість партійних депутатів засвідчувала про низький вплив політичних партій в області. Обласну раду поповнили 75 депутатів, із яких п'ять членів СДПУ(о), по одному депутату від НРУ, ПНЕРУ, ХДПУ та УПС. Отже, лише 12 % депутатів обласної ради були представниками партій. Крім того, 17 депутатів було висунуто або підтримано СДПУ(о); 19 – НДП; 12 – громадським об'єднанням «Нове Закарпаття». Головою обласної ради обрали заступника голови ОДА І. Іванча. Згодом в обласній раді були утворені дві фракції: «За співпрацю», до якої увійшло 27 членів СДПУ(о), та опозиційна фракція «Нове Закарпаття» (8 осіб) [21, с. 73–76].

До міської ради Ужгорода (39 депутатів) було обрано лише 5 членів партій: ЛПУ – 1; СДПУ (о) – 2; УПШП –1; ВО «Громада» – 1. Тобто лише 12 % складу мали членство у партіях.

Отже, 1998 р. у Закарпатті на місцевих як і на парламентських виборах перемогу отримала СДПУ (о).

Однак тотальність влади «об'єднаних» соціал-демократів привела до процесу

департизації органів крайової влади (ініціатором був губернатор В. Балога у квітні 2000 р.), а згодом і до формування потужної опозиції та негативної суспільної думки щодо монополії соціал-демократів, що яскраво виявилося на наступних виборах.

Місцеві вибори 2002 р. Протистояння на виборах, головно, відбувалось між двома політичними силами: СДПУ (о) і ВБ «Блоком Віктора Ющенка «Наша Україна»» (згодом ПП «Народний Союз «Наша Україна»»).

У 2002 р. у Закарпатті налічувалось 334 ради, 6 463 виборчі округи, 7 061 депутатський мандат у них. Серед обраних депутатів-членів партій було 1 767 осіб, з них членів СДПУ(о) – 995; ВПО «Жінки за майбутнє» – 123; АПУ – 142; «ДемСоюз» – 119; Сел ПУ – 82; НРУ – 33; Партія регіонів – 20; НДП – 53; УНР – 14; ПРП – 8; КПУ – 74; ВО «Батьківщина» – 6; ПП «Трудова Україна» – 1; СПУ – 1 і т.д. Партійність селищних, сільських, міських голів формували: СДПУ(о) – 112; НДП – 6; «ДемСоюз» – 7; НРУ – 4; СелПУ – 4; ВО «Батьківщина» – 3. Найбільше членів СДПУ(о) у виконавчих комітетах рад: СДПУ(о) – 368; АПУ – 42; Сел. ПУ – 28 і т.д. [3, с. 262].

До обласної ради 2002 р. було обрано 85 депутатів. З них членів СДПУ(о) – 16 депутатів; АПУ – 4; НДП – 3; ВО «Жінки за майбутнє»; ПП «Єдність»; УНП «Собор»; ПП «Яблуко»; ПРП, Партія регіонів – по 1 представнику. Всього членів різних партій – 26 депутатів, що становить 34 % [90, с. 3]. Партійність міської ради (м. Ужгород) була такою (всього 41 депутат): СДПУ(о) – 8 осіб ВП «Нова сила» – 3; НДП – 2; ВП «Молода Україна» – 1. Усього представників партій 14, що становить 34 % [21, с. 93–98].

Таким способом, кількість партійних депутатів порівняно з 1998 р. зросла майже втричі. Ці статистичні дані відображають вплив політичних партій на місцях. Керуючись ними можна зробити висновок про домінуючий вплив СДПУ(о) в Закарпатській області, незважаючи на те, що вона набрала набагато менше голосів виборців, ніж у 1998 р., і поступилася першим місцем ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна».

Отже, за результатами виборів на Закарпатті виокремилися дві потужні політичні сили: СДПУ(о) та ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», відносини між якими зумовлювали певний час особливості політичного розвитку краю.

Місцеві вибори 2006–2014 рр. Окремий аналіз місцевих виборів, починаючи з 2006 р., обумовлений принаймні двома причинами. По-перше, починаючи з 2006 р. виборча формула, яку застосовували на місцевих виборах, включає пропорційну складову. По-друге, з 2010 р. місцеві вибори в Україні почали проводити окремо від виборів до Українського парламенту.

Місцеві вибори 2006 р. У січні 2006 р. завершився процес формування виборчих блоків та їхніх штабів. Конфігурація партійних блоків на Закарпатті була дещо іншою, ніж по Україні загалом. Обумовлено це низкою чинників. По-перше, на рівні області не були зареєстровані осередки партій, які стали блокоутворювальними на загальнонаціональному рівні. По-друге, політичні партії, які утворили виборчі блоки на

загальноукраїнському рівні, не мали партійної структури в Закарпатті, а відтак були маловпливовими і непомітними в політичному житті краю. По-третє, керівники деяких обласних осередків політичних партій діяли врозріз із центральним керівництвом (наприклад, УРП «Собор»). По-четверте, обласні осередки деяких партій були нелегітимними після проведення звітно-виборчих конференцій напередодні виборів з порушенням чинного законодавства (наприклад, НРУ). По-п'яте, обласні осередки деяких партій не змогли в з різних причин підписати угоди про створення відповідних блоків (наприклад, ГП «Пора» і партія «Реформи і порядок») [19, с. 284–289].

До виборчого бюлетеня з виборів депутатів Закарпатської обласної Ради було внесено 39 суб'єктів виборчого процесу, більшість з яких репрезентували у Закарпатті 45 суб'єктів виборчого процесу, внесених до бюлетеня з виборів народних депутатів України.

Вперше у виборах до Закарпатської обласної ради взяли участь дві партії, що представляли інтереси угорської національної меншини краю. Це – «КМКС» Партія угорців України (М. Ковач) і Демократична партія угорців України (І. Гайдош).

Результати виборів в обласну раду (яка збільшилася з 85 до 90 депутатів) принципово не відрізнялися від парламентських. Зі 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатів (23,8 % голосів виборців); БЮТ – 25 депутатів (19,2 %); ПР – 15 (11,5 %); «Народного блоку Литвина» – 7 (5,2 %); СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: «КМКС» Партії угорців України, яка набрала 3,4 % голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної партії угорців України – 3,1 % (4 депутати) (див. Табл. 7).

Серед партій і блоків, які не подолали тривідсотковий виборчий бар'єр, найвищий результат мали: ПП «Відродження» – 2,4 %; ГП «ПОРА» – 1,61; Український народний блок Костенка і Плюща – 1,5 та Опозиційний блок «Не Так!» – 1,4 %. Інші політичні сили отримали менше одного відсотка голосів виборців.

Ще один дуже важливий і цікавий факт. Якщо раніше кожна адміністративно-територіальна одиниця (13 районів і 5 міст обласного значення) обирала п'ять депутатів до складу обласної ради, то нині ситуація кардинально змінилася: 38 депутатів проживали в Ужгороді; 15 – у Мукачеві; по 5 – у Свалявському районі та м. Берегово; по 4 – в Мукачівському та Рахівському районах; по 3 – в Берегівському та Виноградівському районах; по одному – в Тячівському Хустському, Міжгірському та Іршавському, а також містах Хуст і Чоп. Жоден обранець не представляв Великоберезнянський, Перечинський та Воловецький райони.

Загалом по області політичні сили отримали таку кількість депутатських мандатів: ВБ «Наша Україна» одержав в області 254 депутатські мандати районних рад і 103 – міських рад; БЮТ відповідно – 172 і 90; Партія регіонів – 114 і 50; Народний блок

Литвина – 60 і 20; Соціалістична Партія – 61 і 22; «КМКС» – Партія угорців України» – 49 і 22; Партія «Відродження» – 40 і 16; Демократична партія угорців України – 36 і 9; ПОРА – 7 і 17; «Християнський рух» – 9 і 5; Український народний блок Костенка і Плюща – 3 і 8; ПРП – 9 і 0; Опозиційний блок «Не Так!» – 6 і 2; ПП «Третя сила» – 4 і 4; Блок Цірика «За майбутнє Тячівщини» – 6 і 0; ПНЕРУ – 6 і 0; ЛПУ – 5 і 0; Партія зелених України – 2 і 2; Сел ПУ – 2 і 2; ПП «Єдина Україна» – 4 і 0; УРП «Собор» 3 і 0; ХДПУ – 3 і 0; ПП «Демократичний союз» 0 і 2; Партія честі і боротьби з корупцією – 0 і 1 [3, с. 328].

Як показали вибори 2006 р., досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Варто відмітити успіх на виборах до обласної та районних рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради; 7 мандатів до Ужгородської; 11 – до Виноградівської; 4 – до Мукачівської; 27 – до Берегівської районних рад; 3 – до Виноградівської; 2 – до Мукачівської; 4 – до Чопської; 3 – до Тячівської; 8 – до Берегівської міських рад (усього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) дістала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської; 6 – до Берегівської міських рад (усього 45 депутатських мандатів) [3, с. 329].

Отже, угорська меншина в Закарпатті отримала можливість бути гідно представленою у місцевих органах влади в місцях компактного проживання угорців.

На першій сесії Закарпатської обласної ради п'ятого скликання було утворено широку коаліцію (у народі «ширка»). До коаліції увійшли: Блок «Наша Україна» (30), 12 депутатів від БЮТ (фундатори партії «Батьківщина» в Закарпатті), СПУ (4), ПУУ (5), ДПУУ (4) та Партія регіонів (15).

За результатами виборів до Верховної Ради України, місцевих рад різних рівнів, можна констатувати, що найбільш впливовими в Закарпатті були такі політичні партії: ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», СПУ, Партія регіонів, Народна партія. Окремо треба сказати про дві угорські партії, які успішно завершили виборчу кампанію і вдало конкурували за голоси представників угорської національної меншини – це ПУУ та ДПУУ.

Місцеві вибори 2010. Напередодні виборів у Закарпатській області було зареєстровано 152 осередки політичних партій – потенційних суб'єктів виборчого процесу. Головне виборче протистояння – це боротьба за вплив в обласній, районних та місцевих радах між Партією регіонів та ПП «Єдиний Центр». Винятком були місця компактного проживання угорців, які голосують за угорські партії. Доречно у цьому контексті пригадати лист до угорців краю лідера ПУУ – ТУКЗ М. Ковача. У листі М. Ковач, звертаючись до угорців Закарпаття, просить їх не голосувати за українські партії, оскільки це послаблює відстоювання інтересів угорців, загрожує нашому майбутньому, ускладнює життя кожного угорця. «Натомість, – пише у зверненні М. Ковач, – ми повинні будувати угорські школи, організовувати Притисянський район та налагоджувати тісні зв'язки з Угорщиною» [14].

Серед 31 політичної партії, внесеної до бюлетеня для таємного голосування до Закарпатської обласної ради, можна виокремити такі групи:

1. Фаворити місцевих виборів: Партія регіонів, ПП «Єдиний Центр», ВО «Батьківщина», ДПУУ, ПУУ.

2. Партії, які позиціонували себе як третя сила: ПП «Фронт Змін», ПП «Удар», Українська партія.

3. Партії-сателіти Партії регіонів: ППУ, ПП «Сильна Україна».

4. Колишні лідери виборчих перегонів, а на час виборів напівзабуті партійні бренди: ПП «Наша Україна», НП, ПЗУ, СПУ, ГП «Пора», КПУ, СДПУ(о).

5. Маловідомі для закарпатського електорату партійні структури: ПП «Зелені», Козацька українська партія, ПП «Народна влада», ПП «Правда» та ін.

Результати виборів до обласної ради 2010 р. за партійними списками були такі: ПП «Єдиний Центр» – 24, 3 %; Партія регіонів – 18,2; ВО «Батьківщина» – 8,6; ПП «ФронтЗмін» – 6,1; КМКС – ПУУ – 3,8; ПП «Сильна Україна» – 3,1; ДПУУ – 3,0; ПП «Наша Україна» – 2,6; ПП «Удар» – 2,4; НП – 1, 5; ВО «Свобода» – 1,5; ПП «Зелені» – 1,4; КПУ – 1,2; СПУ – 0,7; СДПУ (о) – 0,4 (див. табл. 7). Разом з мажоритарниками політичні партії мають таку кількість мандатів в обласній раді: ПП «Єдиний Центр» – 45 (41,7 %); Партія регіонів – 38 (35,2 %); ВО «Батьківщина» – 8 (7,4 %); ПП «Фронт Змін» – 5 (4,6 %); ДПУУ – 4 (3,7 %); ПП «Сильна Україна» – 4 (3,7 %); «КМКС»-ПУУ – 3 (2,8 %); СПУ – 1 (0,9 %) [20].

В 11 районах із 13 перемогу отримала ПП «Єдиний Центр». Партія регіонів отримала перемогу лише в Тячівському та Хустському районах. Отже, 3 % виборчий бар'єр у всіх районах області та містах обласного підпорядкування подолали лише 3 партії – ПП «Єдиний Центр», Партія регіонів, ВО «Батьківщина». ПП «Фронт Змін» не подолала виборчий бар'єр лише у м. Берегові. Крім вище зазначених фаворитів виборчих перегонів, чимало депутатів провели до місцевих рад за мажоритарними округами такі політичні партії: Українська народна партія, Народна партія, ПП «Удар». Колись рейтингова партія «Наша Україна» одержали депутатські мандати лише в Тячівській (1 депутат), Іршавській (5), Хустській (2) районних радах.

До обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування обрано 965 депутатів. Найбільше депутатських мандатів отримали такі політичні сили: ПП «Єдиний Центр» – 388 мандатів (40 %); Партія регіонів – 262 (26 %); ВО «Батьківщина» – 71 (7,3 %); ПП «Фронт Змін» – 49 (5 %); ДПУУ – 38 (3, 9 %); ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7 %); КМКС-ПУУ – 35 (3, 6 %); ПП «Наша Україна» – 21 (2,1 %); Народна партія – 20 (2 %); ПП «Відродження» – 8 (0,8 %); ПП «Удар» – 8 (0,8 %); КПУ – 2 (0,2 %); СПУ – 2 (0,2 %). Інші політичні партії отримали по мандату [3, с. 431].

У містах обласного підпорядкування та у районних радах дві угорські партії отримали загалом 82 депутатські мандати (ДПУУ – 49, а ПУУ – 33 мандати). У міських та в сільських депутатських корпусах ДПУУ має 523, а ПУУ 235 депутатів. Відбулося

зростання кількості угорських депутатів у районних центрах, де переважно проживають угорці. Із 69 населених пунктів, де переважно проживають угорці, сільськими головами було обрано 41 кандидата від ДПУУ. Тільки в 9 селах сільськими головами стали висуванці.

Якщо для аналізу використати трикутник Нагаями, то партійна конкуренція на місцевих виборах 2010 р. на Закарпатті бматиме такий вигляд (див. рис. 3).

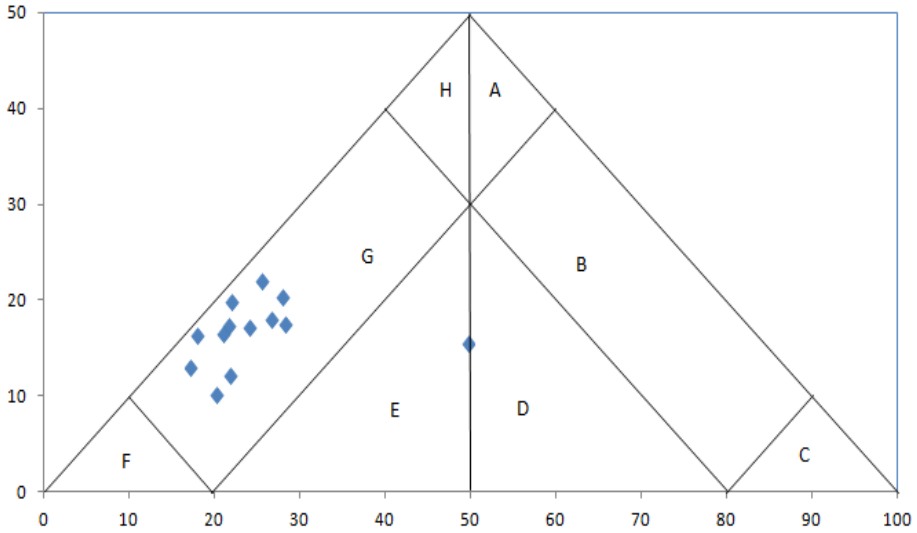

Рис. 3. Графічна картина партійної конкуренції на Закарпатті за результатами місцевих виборів 2010 р.

Після завершення виборчої кампанії та оприлюднення результатів волевиявлення С. Ратушняк озвучив текст звернення до Президента України, в якому говорилося, що на виборах у Закарпатті ПП «Єдиний центр» було застосовано технологію купівлі голосів виборців. Це своєю чергою суттєво змінило результат волевиявлення громадян області. Відтак він просив анулювати результати виборів. Текст звернення підписали лідери таких політичних сил: Ю. Бедь (Народна партія); О. Черепаня (НРУ); П. Федака (Українська партія); Є. Ясінський (УРП «Собор»); О. Сачко (КУН); П. Зуєв (УНП); Р. Натуркач (ПП «Сила і честь»); М. Байко (ППУ); А. Синишин (ПП «Народна самооборона»); Ю. Келеман (ОУН) [18, с. 284].

Акцією примирення головних політиків краю було висадження сакур 13 листопада на вул. Легоцького. Участь в акції взяли В. Балога, голова Закарпатської ОДА О. Ледида, мер м. Ужгорода В. Погорєлов, депутати обласної та міської рад. «Ця акція

ще раз довела: вибори закінчились. І на цих виборах на Закарпатті ворогів не було. Були лише політичні опоненти», – сказав у своєму інтерв'ю О. Ледида.

Як результат 23 листопада на першій сесії обласної ради 6 скликання її головою був обраний рідний брат В. Балоги – І. Балога. За нього проголосували 95 зі 105 депутатів, присутніх на сесії. Першим заступником було обрано представника Партії регіонів В. Закуреного. А вже на другій сесії 30 листопада був обраний і другий заступник голови обласної ради – голова обласного осередку ВО «Батьківщина» А. Сербайло. Закарпаття в черговий раз продемонструвало Україні, що закони політичної боротьби тут не діють: якщо на рівні держави ВО «Батьківщина» опозиціонує Партії регіонів, то в Закарпатській області вона утворила з нею та ПП «Єдиний Центр» більшість в обласній раді.

Місцеві вибори 2015 р. Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів було обумовлене постреволюційними подіями в Україні та виборами до Верховної Ради України 2014 р.

По-перше, про участь у виборах заявили політичні партії, які брали участь або перемогли на виборах 2014 р.: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»; Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»; ПП «Опозиційний блок»; ВО «Батьківщина»; ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 р.

По-друге, залишки Партії регіонів брали участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, відмовилися від участі у виборах ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а Комуністичну партію України було не допущено до участі у виборчому процесі (в грудні 2015 р. заборонено). ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР» В. Кличка домовилися з ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах брало участь чимало маловідомих партійних структур. Завданням одних була підготовка партійних брендів для майбутніх парламентських виборів (наприклад, Аграрна партія України, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»), інші були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві; ПП «ВО «Черкащина»; ПП «Довіряй ділам» Труханова в Одесі та ін.

По-п'яте, у виборах брали участь суто регіональні партії. Відповідно до українського законодавства таких партій де-юре бути не може, однак де-факто вони існують і беруть участь у політичному житті суспільства. Наприклад, ПП «Єдиний Центр», Партія угорців України та Демократична партія угорців України (ці партії активні лише на Закарпатті).

По-шосте, у виборах активну участь брало багато нових, або відроджених

політичних партій: ПП «Відродження», яку пов'язують з колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» – вважають проектом олігарха І. Коломойського [12; 25].

На місцевих виборах 2015 р. головним було протистояння за вплив у радах між ПП «Єдиний Центр» та ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Президент України П. Порошенко оголосив, що на Закарпатті потрібно покінчити з кланами, які підпорядкували собі область. А вже 15 липня головою Закарпатської обласної адміністрації призначили Г. Москаля, на якого й було покладено це завдання.

За результатами виборів 5 % виборчий бар'єр на виборах до Закарпатської обласної ради подолали 6 партій: ПП «Єдиний центр» 19 – мандатів (22,79 %); ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 15 (23,4 %); ПП «Відродження» – 11 (17,2 %); «КМКС» – ПУУ – 8 (12,5 %); ВО «Батьківщина» – 7 (10,9 %); ПП «Опозиційний блок» – 4 (6,2 %) (див. табл. 7).

Не змогли подолати 5 % бар'єр такі політичні сили, як ПП «Об'єднання «Самопоміч» (3,93 %), ВО «Свобода» (3,29 %), Радикальна партія Олега Ляшка (4,62 %), ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» (3,23 %), які по Україні загалом здобули хороші результати [20].

Порівняльний аналіз представництва політичних партій в обласній раді V, VI та VII скликання подано у табл. 7.

Отже, до обласної, районних та міських рад обласного підпорядкування обрано 679 депутатів (2010 р. – 965). Найбільше депутатських мандатів отримали такі політичні сили: ПП «Єдиний Центр» – 174 мандати (25, 63 %, у 2010 – 40 %); ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 122 (17,94 %); ПП «Відродження» – 106 (15,61 %, у 2010 – 0,8 %); ВО «Батьківщина» – 58 (8,54 %, у 2010 – 7,7%); ПУУ–КМКС–ПУУ – 46 (6,77 %, у 2010 – 3,6 %); ПП «Опозиційний блок» – 37 (5,45 %); ДПУУ – 33 (4,86 %, у 2010 – 3,9 %); Радикальна партія Олега Ляшка – 22 (3,24 %); ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 19 (2,8 %); ПП «Наш край» – 15 (2,21 %) (див. Додаток В) [20].

Найбільш політично строкатими за результатами виявились міські ради у м. Ужгород та м. Хуст. До міських рад цих міст пройшло найбільше партій. До Ужгородської міської ради – 9, а до Хустської – 7. Причому перемогу на виборах до Хустської міської ради отримала ПП «Конкретних справ» – 16 мандатів з 34. Також до ради пройшли ВО «Свобода» та Українська народна партія (див. Додаток В).

Таблиця 7

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Закарпатській обласній раді V, VI та VII скликання [20]

Назва політичної сили	Обласна рада V скликання (2006 рік, 90 депутатів)	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів)	Обласна рада VII скликання (2015 рік, 64 депутати)
ПП «Єдиний Центр»	–	45 (41, 7 %)	19 (29,6 %)
БЮТ	25 (19,2 %)	–	–
ВО «Батьківщина»	–	8 (7,4 %)	7 (10,9 %)
Партія регіонів	15 (11,5 %)	38 (35,2 %)	–
НБ Литвина	7 (5,2 %)	–	–
«КМКС» – ПУУ	5 (3,4%)	3 (2,8 %)	8 (разом з ДПУУ) (12,5 %)
ДПУУ	4 (3,1 %)	4 (3,7 %)	
СПУ	4 (3,1 %)	1 (0,9 %)	–
ВБ «Наша Україна»	30 (23,8 %)	–	–
ПП «Наша Україна»	–	–	–
ПП «Фронт змін»	–	5 (4,6 %)	–
ПП «Сильна Україна»	–	4 (3,7 %)	–
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	–	–	15 (23,4 %)
ПП «Відродження»	–	–	11 (17,2 %)
ПП «Опозиційний блок»	–	–	4 (6,2 %)

За методикою «трикутника Нагаями» партійна конкуренція на місцевих виборах матиме такий вигляд (див. рис. 4).

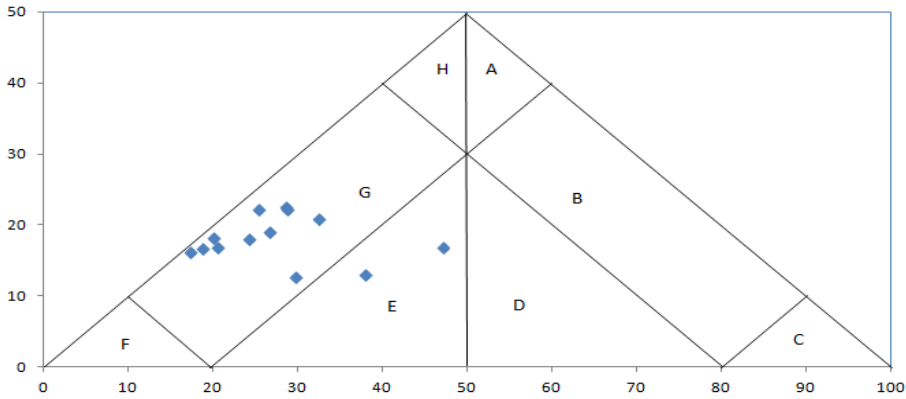

Рис. 4. Графічна картина партійної конкуренції на Закарпатті за результатами місцевих виборів 2015 р.

Окремо варто зупинитися на електоральних процесах в угорській національній меншині. У м. Берегово 5 вересня 2015 р. відбулася спільна конференція партійних організацій Демократичної партії угорців України та Партії угорців України – КМКС, на яких затверджено підписану керівниками політичних сил Угоду про співпрацю виборах до місцевих рад 2015 р. Було домовлено, що в Закарпатську обласну раду буде сформовано один партійний список від ПУУ–ТУКЗ, до якого 50/50 ввійдуть і представники ДПУУ. У територіальні громади нижчого рівня – районні та міські відбиратимуть кандидатів, які мають вищий рейтинг [18, с. 348,349].

Рішення про співпрацю на виборах, яке було прийнято вперше за історію незалежної України, принесло свої позитивні результати. До обласної ради ПУУ–ТУКЗ набрала 9, 44 % голосів виборців і 8 депутатських мандатів. Крім того, ПУУ–КМКС здобула депутатські мандати у таких радах: Берегівська районна – 12 мандатів; Виноградівська – 7; Мукачівська – 4; Ужгородська – 8; Чопська міська – 7; Хустська – 3; Ужгородська – 2; Мукачівська – 3. ДПУУ має таку кількість депутатів: Берегівська районна – 7; Виноградівська – 4; Чопська міська – 12.

Чимало аналітиків, журналістів, характеризуючи результати волевиявлення на Закарпатті, акцентували на такій специфіці регіону, як підкуп виборців. Причому йшлося про системний підкуп різними партійними структурами, який масово розпочався 2010 р.

Аналізуючи місцеві вибори 2015 р. на Закарпатті, В. Приходько наголошує: якщо не припинити підкуп виборців, то в майбутньому вибори будуть перетворені на фарс, а голос виборця перетвориться на товар [24].

В області черговий раз було застосовано технологію маніпуляції з результатами соціологічних опитувань та екзит-полами, які не відображають електоральні вподобання. Ця виборча технологія впливає на електоральний вибір, а її системне та надмірне застосування в області дискредитує довіру до соціології. Позитивним є те, що партійні штаби все частіше звертаються до фахових соціологів з проханням вивчити вподобання електорату, проте результати такого дослідження здебільшого випадків залишаються для внутрішнього користування, а відтак вони не редагуються лідерами партій.

Місцеві вибори 2015 р. на Закарпатті були успішними для нових партійних проектів, таких як ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України та ін.

Розрахунок емпіричних показників розвитку і функціонування політичних партій за результатами місцевих виборів 2006, 2010, 2015 рр. подано в табл. 8.

Таблиця 8

Розрахунки індексів за результатами місцевих виборів 2006, 2010, 2014 рр.*

	M	ENPV	ENPS	Fe	A	G	MR
2006	–	6,16	4,36	0,77	3,29	6,68	82,54
2010	35,19	6,53	3,89	0,74	5,21	9,95	75,87
2015	50,18	7,84	4,94	0,79	4,94	9,61	77,11

*M – Індекс електоральної мінливості (волатильності) Педерсена; ENPV, ENPS – індекс ефективної кількості електоральних і парламентських партій Лааксо і Таагепери; Fe – індекс фракціоналізації Рея; A – індекс агрегації Маєра; G – індекс диспропорційності виборчих систем Галлахера; MR – індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза.

Індекс електоральної мінливості Педерсена за цей період є досить високим, що свідчить про високий рівень електоральної волатильності (неусталеності партійних уподобань) виборців Закарпаття. Проте цей рівень міг бути значно вищим, якби не три регіональні партії, які стабілізували електоральний вибір на місцевих виборах.

Згідно з думкою Л. Маєра, вища величина індексу агрегації означає більш концентрований вимір партійної структури регіону, що загалом сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Найвищим рівень агрегації був за результатами місцевих виборів 2010 р.

Індекс диспропорційності Галлахера і пропорційності Макі-Роуза свідчить про середній рівень диспропорційності/пропорційності. На нашу думку, на виборах до обласних, районних та міських рад виборчий бар'єр потрібно зменшувати задля підвищення рівня пропорційності за розподілу депутатських мандатів.

Ефективна кількість електоральних партій коливалась від 6,16 до 7,84, а партій, представлених в легіслатурі, від 3,29 до 4,94. Індекси свідчать про відносно помірний рівень фрагментації партійної структури Закарпаття.

Висновки

1. Регіональні особливості організації і проведення парламентських та місцевих виборів на Закарпатті обумовлені такими головними чинниками: географічним розташуванням області; історичними традиціями; соціально-демографічними характеристиками електорату; етнополітичними чинниками; специфікою формування та відносною слабкістю регіональної політичної еліти; особливостями становлення та розбудови партійної структури краю.

Аналізуючи електоральні процеси в Закарпатській області, варто також окреслити вплив на них етнополітичних чинників. Йдеться про те, що конфліктний потенціал закарпатського соціуму, який використовували різні політичні сили під час

виборчих кампаній, пов'язаний з русинським сепаратизмом (рух за утворення русинської держави) та угорським автономізмом (рух угорців за утворення автономного угорськомовного району). Причому якщо вимоги угорської меншини щодо утворення автономного округу є постійними, то інтенсивність русинського руху хвилеподібна і залежить від політичної кон'юнктури.

Електоральна практика Закарпаття дає змогу зробити такі висновки щодо забезпечення виборчих прав представників національних меншин в Україні. По-перше, задекларовані в Конституції та законах України («Про політичні партії в Україні», «Про вибори народних депутатів України» та ін.) виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці. По-друге, ефективна участь національних меншин у виборчих процесах, гарантія представництва їх інтересів в органах влади можлива лише за умови прийняття відповідних законів про вибори та політичні партії на зразок тих, які апробовані в політичній практиці ряду країн Європейського Союзу. По-третє, виборча практика угорської меншини показує ефективність створення і функціонування політичних партій національних меншин на місцевому рівні.

2. У розвитку партійної структури краю можна виокремити такі вагомі віхи. 1990–1995 рр. – роки утворення перших політичних партій альтернативних КПУ та протистояння по лінії ліві–праві. В цей час головним політичним мессиджем для багатьох партійних структур краю була боротьба за автономію.

1995–2002 рр. – пов'язані з інституціалізацією центристських партій у регіоні та утворенням партійного спектру: ліві–центр–праві. Розбудова партійної структури краю потрапляє під вплив київських фінансово-економічних груп впливу (СДПУ (о)).

Починаючи з 2005 р., партійна конфігурація в області під впливом президентської кампанії (2004) суттєво змінюється. Домінуючі позиції в області займає ПП «Народний Союз Наша Україна».

2005 р. Міністерством юстиції України зареєстровано дві угорські партії (класичні регіональні партії): «КМКС» Партія угорців України (17 лютого 2005 р., лідер М. Ковач) та Демократична партія угорців України (24 березня 2005 р., лідер І. Гайдош). Ці партії суттєво змінюють конфігурацію партійної структури краю, отримуючи депутатські мандати в обласній, районних, міських, сільських радах.

2008 р. у ПП «Народний Союз Наша Україна» відбувся розкол, що привів до появи на теренах краю нової політичної партії – ПП «Єдиний Центр», яку очолив заступник голови ОДА І. Балога. Ця партія – зразковий тип «регіональної електоральної машини».

Для 2009–2013 рр. характерною була така зміна балансу впливів в області: на зміну домінуванню ПП «Єдиний Центр» приходить двовладдя Партії регіонів і ПП «Єдиний Центр». Результати як місцевих виборів 2010 р., так і парламентських виборів 2012 р. яскраво це продемонстрували.

Наступне переформатування партійної структури краю відбулося за результатами Революції Гідності. З одного боку, відбулося усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів, а також її політичних сателітів (КПУ та ін.), з іншого, – створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже існуючих, або їх частин (ПП «БПП «Солідарність», ПП «Народний фронт», ПП «Об'єднання Самопоміч»).

3. Починаючи з 2002 р. актуалізується соціокультурний поділ, який обумовлює структуру партійної конкуренції на парламентських виборах. На президентських виборах 2004 р. цей поділ розділив Україну на «помаранчеві» сили (прихильники В. Ющенка) і «біло-блакитні» (прихильники В. Януковича).

Отже, якщо до виборів 2004 р. соціокультурний поділ хоч і відображався на результатах виборів (парламентських і президентських), проте був одним із чинників структурування партійної системи, то під час президентської виборчої кампанії 2004 р. він набув характеру головного чинника впливу на її конфігурацію. Відтак, на нашу думку, доцільним буде показати як за ці політичні сили голосували виборці Закарпаття на виборах 2006–2014 рр. Результати такого підрахунку подано на рис. 5. Вони показують, що «біло-блакитні» сили нарощують свій потенціал до максимуму 2012 р., а тоді отримують мінімальний результат за результатами парламентських виборів 2014 р. На місцевих виборах 2015 р. уже в переформатованому вигляді вони знову отримують доволі високий результат.

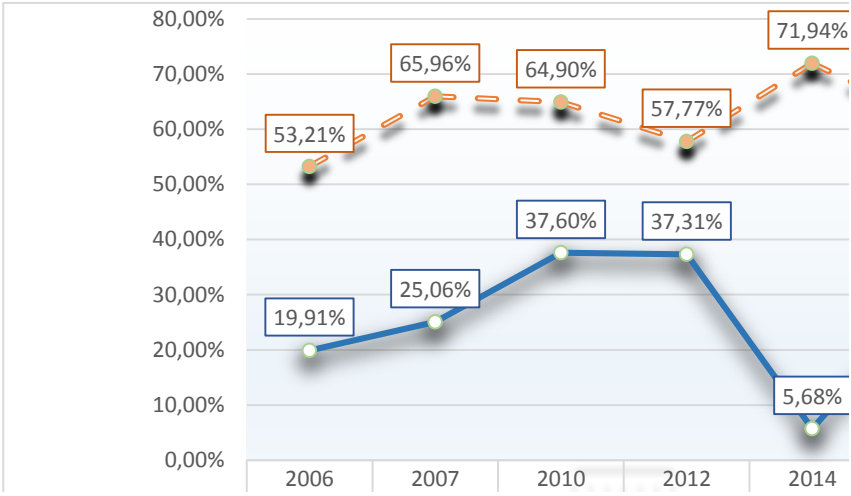

Рис. 5. Результати голосування за «помаранчеві» і «біло-блакитні» сили на виборах 2006–2014 рр. у Закарпатській області

Для аналізу особливостей конфігурації партійної структури краю ми розрахували індекси, значення яких подано в табл. 8.

Таблиця 8

Емпіричні показники функціонування та конфігурації партійної структури Закарпаття за результатами парламентських виборів (1998–2014)

	ENPV	ENPS	GNP	Fe	M
1998	6,51	3,26	4,62	0,84	
2002	4,69	2,93	3,32	0,78	64,27
2006	5,75	3,56	4,84	0,82	48,79
2007	3,87	3,50	3,44	0,74	21,18
2012	4,49	3,81	4,03	0,77	45,45
2014	5,93	4,01	5,26	0,83	86,18

Індекс ефективної кількості партій (ENPV) засвідчує, що на електоральному рівні в Закарпатті між собою конкурують від 4 до 7 партій. Таке коливання відображає загальноукраїнські тенденції. Стабільно високим в області є індекс волатильності, який свідчить про неусталеність партійних уподобань виборців. Такі коливання обумовлені суспільно-політичними процесами в державі (соціальні потрясіння, зміна політичних лідерів тощо). Такий індекс для Закарпаття є суттєво вищим, ніж для України загалом.

Отже, за результатами парламентських виборів 2014 р., місцевих виборів 2015 р. домінуючими в партійній структурі краю є такі політичні партії: а) утворені за наслідками Революції Гідності (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт», ПП «Об'єднання «Самопоміч» та ін.); б) регіональні партії: ПП «Єдиний Центр», «КМКС» –ПУУ, ДПУУ; в) партії, які здобули перемогу за результатами місцевих виборів 2015 р.: ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України та ін.

Список використаних джерел

1. Відкритий лист Президенту України Л. Кучмі від народного депутата України М. Ковача // Вісник Берегівщини. – 2002. – 12 лютого.

2. Гилев А. «Политические машины» и их «водители»: электоральное администрирование на местном уровне / Гилев А., Семенов А., Шевцова И. // Полития. – 2017. – № 3. – С. 62–80.

3. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття : монографія / за ред. А. Круглашова і М. Токаря ; редколегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю, Остапець, Н. Ротар ; відп. за випуск М. Токар ; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.

4. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець ; редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар ; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.

5. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – Київ : ІПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.

6. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (зі змінами і доповненнями станом на вересень 2012 р.). – Київ : Алерта, 2012. – 160 с.

7. Закон України «Про місцеві вибори» (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19

8. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті / М. Зан // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 504–514.

9. Звіт КВУ: Стан політичних партій напередодні державного фінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // cvu . org. Ua / nodes / view/ type: news / slug: Звіт %2 0 КВУ% ЗА% 20% 22 Стан% 20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінансування%22

10. Ільницький В. Перші особи. Історія Закарпаття в біографіях його керівників. Історико-публіцистичні нариси / В. Ільницький, С. Федака. – Ужгород : TIMPANI, 2011. – 216 с.

11. Кухарчук О. Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010) / О. Кухарчук : Дис. на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук (07.00.01 – історія України). – Ужгород, 2011. – 250 с.

12. Місцеві вибори 2010. Пульс країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://parlament.org.ua/upload/docs/Local%20Election-2010-ua.pdf

13. Місцеві вибори 2015 (Обрані депутатами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/wm001.html

14. На Закарпатті угорців закликають не голосувати за українські партії, «які загрожують їхньому майбутньому» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakarpattya.net.ua/News/73507-Na-Zakarpatti-uhortsiv-zaklykaiut-ne-holosuvaty-za-ukrainski-partii-iaki-zahrozhuiut-ikhnomu-maibutn

15. Нарізка округів. Балогу жорстко кинули // Р.І.О. – 2012. – 12 травня.

16. Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 р. / Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 1999. – 8 с.

17. Остапець Ю. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур / Ю. Остапець, Н. Шестак, І. Дудінська . Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політич-ної регіоналістики ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет» ; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород : ЗІППО, 2016. – № 9. – 252 с.

18. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів : монографія / Остапець Ю. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 412 с.

19. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів : монографія / Ю. Остапець, М. Токар. – Ужгород : Вид-во «Карпати», 2009. – 408 с.

20. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua

21. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору : Довідник / В. Пащенко. – Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2006. – 136 с.

22. Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989–2006 рр. через призму електоральної соціології / Пащенко В. – Ужгород, 2008. – 86 с.

23. Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез за результ. наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року / за заг. ред. А. Романюка. – Львів : Простір-М, 2017. – 382 с.

24. Приходько В. Блиск і ницість української буржуазії на тлі місцевих виборчих процесів / В. Приходько // Срібна Земля-Фест. – 2015. – 13–19 листопада.

25. Результати місцевих виборів 2015 року [Електронний ресур]. – Режим доступу : http: // texty. org. Ua / pg / news / textynewseditor / read/ 63067/Rezultaty_miscevyh_vyboriv2015_Najbilshe_vtratyla_Samopomich_dodaly

26. Рішення XXIII сесії XXI скликання Берегівської районної Ради народних депутатів від 28 квітня 1992 р. «Про проект Закону України «Про угорський автономний округ» // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.

27. Токар П. Політичні партії в Закарпатті / П. Токар, Н. Токарчик. – Ужгород, 1998. – 118 с.

28. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. – Київ : Центр Разумкова, 2017. – 428 с.

29. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Шведа – Львів : Вид. ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.

Додаток А

Переможці парламентських виборів 1998–2014 рр. у Закарпатській області [20]****

Політичні партії / виборчі блоки	1998, %	2002, %	2006, %	2007, %	2012, %	2014, %
ПП «Народний фронт»	–	–	–	–	–	**25,63**
ПП «Блок Петра Порошенка»	–	–	–	–	–	**28,05**
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	–	–	–	–	–	**9,63**
ПП «Опозиційний блок»	–	–	–	–	–	**2,41**
Радикальна партія Олега Ляшка	–	–	–	–	0,64	**6,83**
ВО «Батьківщина»*	–	**4,39**	**20,29**	**28,85**	**27,69**	**5,12**
Партія регіонів	–	–	**18,65**	**19,76**	**30,87**	–
ПП «УДАР»	–	–	–	–	**20,03**	–
ВО «Свобода»	–	–	0,17	0,54	**8,35**	3,51
Комуністична партія України	**6,64**	**5,96**	**1,25**	**1,77**	**5,03**	1,30
ПП «Наша Україна»**	–	**36,50**	**25,79**	**31,11**	1,7	–
«Народний блок Литвина» (2006), «Блок Литвина» (2007)	–	–	3,49	**6,00**	–	–
Соціалістична партія України***	**2,38**	**1,38**	**3,64**	3,53	0,73	–
ВБ «За Єдину Україну»	–	**9,96**	–	–	–	–
СДПУ (о)	**31,17**	**13,94**	–	–	–	–
Народний рух України	**7,19**	–	–	–	–	–
Партія Зелених України	**5,40**	1,24	0,70	0,28	0,34	0,31
Народно-демократична партія, Блок НДП (2006)	**6,27**	–	0,59	–	–	–
ВО «Громада», Блок Лазаренка (2006)	**2,92**	–	0,15	–	0,19	–
Прогресивна соціалістична партія (ВБ «Блок Наталії Вітренко»)	**1,13**	1,64	0,62	0,18	–	–

*ВБПП «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (2002), «Блок Юлії Тимошенко» (2006, 2007), ВО «Батьківщина» (2012, 2014).

** ВБПП «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (2002), Блок «Наша Україна» (2006), Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (2007), ПП «Наша Україна» (2012).

***ВБ «СПУ та Сел. ПУ «За правду, за народ, за Україну!» (1998).

****Жирним шрифтом у Додатку подано результати політичних партій/виборчих блоків, які подолали виборчий поріг.

Додаток Б

Народні депутати України, обрані від Закарпатської області до ВР України 1994–2014 рр.*

Рік виборів	Мажоритарна складова	Пропорційна складова
1994 **Усього 10**	Климпуш О., Улинець В., Товт М., Чейпеш С., Устич С., Коршинський І., Данча М., Рябець М., Грабар М., Слободянюк С.	Немає
1998 **Усього 7**	Шуфрич Н. (СДПУ (о)), Суркіс Г. (СДПУ (о)), Ковач М. (ТУКЗ), Медведчук В. (СДПУ (о)), Жердицький В. (НДП)	Мигович І. (КПУ), Баранчик І. (ВБ «СПУ та Сел. ПУ»)
2002 **Усього 11**	Ратушняк С. (УП «Єдність»), Балога В. (б/п), Гайдош І. (СДПУ (о)), Кеменяш О. (б/п), Сятиня М. (б/п), Климпуш О. (б/п).	Мигович І. (КПУ), Маркуш М. (КПУ), Матвійчук Е., Іванчо І. (ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»), Різак І. (СДПУ (о)).
2006 **Усього 5**	Немає	Матвійчук Е. (Партія регіонів), Кеменяш О. (БЮТ), Ледида О. (Партія регіонів), Кріль І. (ВБ «Наша Україна»), Аржевітін С. (ВБ «Наша Україна»)
2007 **Усього 7**	Немає	Шуфрич Н., Е. Матвійчук, Мошак С. (Партія регіонів), Кеменяш О. (БЮТ), Кріль І., Петьовка В., Аржевітін С. (ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона»)
2012 **Усього 11**	Ковач В. (Партія регіонів), Балога В. (ПП «Єдиний Центр), Ланьо М. (Партія регіонів), Балога П. (ПП «Єдиний Центр), Петьовка В. (ПП «Єдиний Центр), Бушко І. (Партія регіонів).	Шуфрич Н., Мошак С., Гайдош І. (Партія регіонів), Лунченко В. (Об'єднана опозиція, ПП «Фронт Змін»), Пацкан В. (ПП «Удар»).
2014 **Усього 9**	Горват Р. (БПП), Балога В. (ПП «Єдиний Центр»), Ланьо М. (б/п), Балога П., (ПП «Єдиний Центр») Петьовка В. (ПП «Єдиний Центр»), Балога І. (ПП «Єдиний Центр»)	Пацкан В. (БПП), Лунченко В. (ПП «Народний фронт»), Шуфрич Н. (ПП «Опозиційний блок»)

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua

Додаток В
Результати виборів до обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування в Закарпатській області (25 жовтня 2015)
(партійний склад)*

№ з/п	Назва району	Загальна кількість	Представництво політичних сил
Закарпатська обласна рада – 64 депутати **ПП «ЄЦ» – 19** **ПП «БПП «Солідарність» – 15** **ПП «Відродження» – 11** **«КМКС» – ПУУ – 8** **ВО «Батьківщина» – 7** **ПП «Опозиційний блок» – 4**			
1.	**Берегівська районна рада** Голова районної ради – **Шін** Йосиф Бейлович (**«КМКС»–ПУУ**)	**34**	**«КМКС» ПУУ – 12** ПП «ЄЦ» – 8 ДПУУ – 7 ПП «Відродження» – 4 ПП «БПП «Солідарність» – 3
2.	**Великоберезнянська районна рада** Голова районної ради – **Шукаль** Ярослав Юрійович **(Аграрна партія України)**	**34**	**Аграрна партія України – 10** ПП «БПП «Солідарність» – 10 ПП «ЄЦ» – 8 Радикальна партія О. Ляшка – 3 ПП «Опозиційний блок» – 3
3.	**Виноградівська районна рада** Голова районної ради – **Любка** Віталій Володимирович **(ПП «Відродження»)**	**36**	**ПП «ЄЦ» – 9** ПП «Відродження» – 8 ПП «БПП «Солідарність» – 8 «КМКС»–ПУУ – 7 ДПУУ – 4
4.	**Воловецька районна рада** Голова районної ради – **Лопіт** Іван Ілліч **(ПП «Відродження»)**	**26**	**ПП «Відродження» – 10** ПП «БПП «Солідарність» – 4 ПП «ЄЦ» – 4 ПП «Опозиційний блок» – 3 ВО «Батьківщина» – 3 ПП «Наш Край» – 2
5.	**Іршавська районна рада** Голова районої ради – **Симканинець** Віктор Андрійович **(ПП «ЄЦ»)**	**36**	**ПП «ЄЦ» – 12** ПП «БПП «Солідарність» – 5 ВО «Батьківщина» – 5 ПП «Відродження» – 5 Українська партія «Єдність» – 3 ПП «Конкретних Справ» – 3 ПП «Самопоміч» – 3

6.	**Міжгірська районна рада** Голова районної ради – **Щур** Василь Михайлович **(ПП «Наш Край»)**	**34**	**ВО «Батьківщина» – 8** ПП «ЄЦ» – 6 ПП «БПП «Солідарність» – 6 ПП «Наш Край» – 5 Радикальна партія О. Ляшка – 4 ПП «Відродження» – 3 ПП «Самопоміч» – 2
7.	**Мукачівська районна рада** Голова районної ради **–** **Михайло** Іван Петрович **(ПП «ЄЦ»)**	**39**	**ПП «ЄЦ» – 18** ПП «Відродження» – 8 ПП «БПП «Солідарність» – 6 «КМКС»–ПУУ – 4 ВО «Батьківщина» – 3
8.	**Перечинська районна рада** Голова районної ради – **Ласкін** Михайло Іванович **(ПП «Відродження»)**	**34**	**ПП «Відродження» – 10** ПП «БПП «Солідарність» – 10 ПП «ЄЦ» – 6 ПП «Опозиційний блок» – 3 ВО «Батьківщина» – 3 Радикальна партія О. Ляшка – 2
9.	**Рахівська районна рада** Голова районної ради – **Дан** Василь Іванович **(ПП «БПП «Солідарність»)**	**36**	**ПП «БПП «Солідарність» – 8** ПП «ЄЦ» – 7 ПП «Відродження» – 5 ПП «Самопоміч» – 5 Радикальна партія О. Ляшка – 3 ПП «УКРОП» – 2 «Європейська партія України» – 2 ВО «Батьківщина» – 2 ПП «Наш Край» – 2
10.	**Свалявська районна рада** Голова районної ради – **Лівч** Мирослава Михайлівна (**ПП «Відродження»)**	**34**	**ПП «Відродження» – 8** ПП «Опозиційний блок» – 8 ПП «ЄЦ» – 8 ВО «Батьківщина» – 5 ПП «БПП «Солідарність» – 5
11.	**Тячівська районна рада** Голова районної ради – **Каганець** Василь Йосипович **(ВО «Батьківщина»)**	**42**	**ПП «ЄЦ» – 15** ПП «БПП «Солідарність» – 9 ВО «Батьківщина» **–** 9 ПП «Опозиційний блок» – 3 ПП «Відродження» – 3 ПП «Самопоміч» – 3
12.	**Ужгородська районна рада** Голова районної ради – **Чорнак** Руслан Васильович (**ПП «Відродження»)**	**36**	**«КМКС»–ПУУ – 8** ПП «ЄЦ» – 7 ПП «Відродження» – 6 ПП «БПП «Солідарність» – 5 Радикальна партія О. Ляшка – 4 ПП «Опозиційний блок» – 4 ВО «Батьківщина» **–** 2

13.	**Хустська районна рада** Голова районної ради – **Пацкан** Олександр Михайлович (**ПП «БПП «Солідарність»**)	**36**	**ПП «ЄЦ» – 12** ПП «БПП «Солідарність» – 10 Радикальна партія О. Ляшка – 6 ВО «Батьківщина» – 4 ПП «Опозиційний блок» – 4
14.	**Мукачівська міська рада** (Міський голова – **Балога** Андрій Вікторович **(ПП «ЄЦ»)**	**36**	**ПП «ЄЦ» – 17** ПП «Відродження» – 9 ВО «Батьківщина» – 4 «КМКС»–ПУУ – 3 ПП «Самопоміч» – 3
15.	**Берегівська міська рада** Голова міської ради – **Бабяк** Золтан Адальбертович **(Демократична партія угорців України)**	**26**	**ДПУУ – 12** ПП «Відродження» – 5 ПП «ЄЦ» – 5 ПП «БПП «Солідарність» – 4
16.	**Хустська міська рада** Голова міської ради – **Кацук** Володимир Павлович **(Самовисування)**	**34**	**ПП «Конкретних Справ» – 16** ПП «БПП «Солідарність» – 5 «КМКС»–ПУУ – 3 ПП «Опозиційний блок» – 3 ВО «Свобода» – 3 Народна партія – 2 ПП «ЄЦ» – 2
17.	**Чопська міська рада** Міський голова – **Самардак** Валерій Володимирович **(ПП «БПП «Солідарність»)**	**26**	**ПП «ЄЦ» – 8** «КМКС»-ПУУ – 7 ПП «БПП «Солідарність» – 5 ПП «Опозиційний блок» – 2 ПП «Наш Край» – 2 ПП «Відродження» – 2
18.	**Ужгородська міська рада** Міський голова – **Андріїв** Богдан Євстафійович **(ПП «Відродження»)**	**36**	**ПП «Відродження» – 9** ПП «БПП «Солідарність» – 5 ПП «Патріот» – 5 ПП «Наш Край» – 3 «Європейська партія України» – 3 ВО «Батьківщина» – 3 ПП «ЄЦ» – 3 ПП «Самопоміч» – 3 «КМКС»–ПУУ – 2

***** Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua

Вадим Маркітантов
Ольга Віннічук
Подільський національний університет імені Івана Огієнка
доценти кафедри політології і соціології,
кандидати політичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Перше юридичне оформлення політичних партій України на сучасному етапі припадає на 1990 рік. З певним запізненням у регіонах України розпочинається формування місцевих партійних організацій. У Хмельницькій області перші з них з'являються 1993 році. Відповідно, 1993-1994 рр. було зареєстровано 7 обласних партійних організацій – УРП, КУН, НРУ, СПУ, КПУ, ДемПУ та ЛПУ. Проте місцеві вибори 1994 р. засвідчили недостатню їх активність і впливовість у регіоні, оскільки значна частина депутатських корпусів складалася з позапартійних представників[1]. Особливо помітно це було на рівні аналізованих районних рад, де показник партійності не перевищував 7%. У Хмельницькій обласній раді він становив 22,3% (12 осіб), а в Кам'янець-Подільській міській – 23,3 (7 осіб).

Як бачимо з табл. 1., найбільш представленими у Хмельницькій облраді були КПУ – 9,3 % (5 осіб) та УРП – 5,6 (3 особи). Ще 3,7% отримали тут представники СПУ (2 особи) та по одному депутатському місцю (по 1,9 % депутатського складу) здобули представники НРУ та КУН.

У Кам'янець-Подільській міській раді найбільше представництво здобули КПУ та НРУ, – відповідно, 10% (3 особи) та 6,7. (2 особи). Ще по одному депутатському мандату (по 3,3%) отримали УРП та ДемПУ.

Ситуація, що склалася з мізерним партійним представництвом у районних радах, доповнюється ще й тим, що усі партійні представники тут були від КПУ.

Наступною обласною організацією політичної партії в області став Міжрегіональний Блок Реформ (МБР)[2], який був зареєстрований 1996 р. У 1997 р.

[1] Ми дослідили Хмельницьку обласну раду, 3 районні ради – Кам'янець-Подільську, Ізяславську та Шепетівську, а також Кам'янець-Подільську міську раду, які, на нашу думку, на кінець XX – початок XXI ст. були типовими для досліджуваної області.

[2] МБР – політична партія України, що виникла 1993 р. як політичне об'єднання. У січні 1995 р. партія зареєстрована Міністерством юстиції України. У грудні 2001 р. партія припинила своє існування шляхом приєднання до Народно-демократичної партії. Наказ про анулювання запису щодо державної реєстрації партії видано Міністерством юстиції України 25.02.2002 р.

обласні організації політичних партій активізували свою діяльність у зв'язку з підготовкою до виборів 1998 р. Разом з цим, значно зростає їх кількість – лише за 1997 та початок 1998 р. їх зареєстровано 13. Станом на 01.03.1998 р. в області зареєстровано 20 обласних організацій політичних партій.

Найбільш чисельними та впливовими в області були обласні організації КПУ (19 районних та 2 міських, близько 3 000 членів), СПУ (17 районних та 3 міських, понад 900 членів), НРУ (16 районних та 1 міський, близько 1 800 членів), АПУ (20 районних) та ВО «Громада» (21 осередок в районах та містах, близько 2000 членів). До того ж перші три осередки, а також НДП характеризувались як найбільш організаційно міцні в області. Натомість значні труднощі простежувались у діяльності обласних організації ВО «Громада» та АПУ.

Таблиця 1

Партійна належність депутатів рад Хмельницької області 1994 р.

Партійна належність	Хмельницька обласна рада	Кам'янець-Подільська міська рада	Кам'янець-Подільська районна рада	Шепетівська районна рада	Ізяславська районна рада
	%	%	%	%	%
УРП	5,5	3,3	–	–	–
КУН	1,9	–	–	–	–
НРУ	1,9	6,7	–	–	–
СПУ	3,7	–	–	–	–
КПУ	9,3	10	7	5	–
ДемПУ	–	3,3	–	–	–
ЛПУ	–	–	–	–	–
Позапартійні	77,7	76,7	93	95	100

Попри значний ріст чисельності обласних осередків політичних партій у Хмельницькій області місцеві вибори засвідчили, що в черговий раз депутати аналізованих рад були переважно позапартійними. Так, у Хмельницькій обласній раді їх налічувалось 77,6% складу (58 осіб), у Шепетівській районній – 79,8 (55 осіб), у Кам'янець-Подільській районній – 82,5 (71 особа), Кам'янець-Подільській міській – 90

(45 осіб), найвищий показник позапартійних депутатів був в Ізяславській райраді – 96,7% (86 осіб) від загальної кількості депутатів. До речі, цифри щодо районних рад практично віддзеркалювали загальнодержавну ситуацію, оскільки, за даними І. Шкурата, частка позапартійних обранців у районних радах в Україні становила 82% [72, с. 116].

Таблиця 2

Партійна належність депутатів рад Хмельницької області 1998 р.

Партійна належність	Хмельницька обласна рада	Кам'янець-Подільська міська рада	Кам'янець-Подільська районна рада	Шепетівська районна рада	Ізяславська районна рада
	%	%	%	%	%
НРУ	1,3				
СПУ	2,6			15,9	1,1
КПУ	13,3	10	16,3	2,9	
ДПУ					2,2
АПУ	1,3		1,2		
НДП	1,3				
СДПУ(о)				1,4	
РХП	1,3				
ПНЕРУ	1,3				
Позапартійні	77,6	90	82,5	79,8	96,7

Серед депутатів Хмельницької облради, які заявили про свою належність до політичних партій, найбільше було представників КПУ – 10 осіб (13,3%), ще 2 особи (2,6%) від СПУ. Решта депутатів, як бачимо з табл. 2, репрезентували НРУ, АПУ, НДП, РХП та ПНЕРУ (Партія національно-економічного розвитку України) – по особі (1,3%).

16,3% (14 осіб) депутатів Кам'янець-Подільської райради були представниками КПУ і лише 1,16 належали до аграрної партії України (АПУ). У Шепетівській райраді з політичних партій найбільше представленою була СПУ – 15,9% (11 осіб), а от КПУ та СДПУ(о) представлені, відповідно, 2 та 1 представником (2,9 і 1,4%). Один депутат Ізяславської райради (1,1%) був членом СПУ і два – членами ДПУ (2,2%). На відміну від решти аналізованих рад, до Кам'янець-Подільської міської ради потрапили лише представники КПУ, хоча їхня частка, як і в попередньому скликанні, незначна, – 10% (5 осіб) від загального складу депутатів.

Отже, як свідчать цифри, попри суттєве зростання кількості обласних осередків політичних партій у Хмельницькій області, навіть на сьомому році незалежності України Комуністична партія зберігала значний вплив на пересічного громадянина регіону.

Станом на середину 1999 р. в Хмельницькій області налічувалось 24 обласні організації політичних партій, ще 3 районні осередки політичних партій без обласної організації. Проте вже на липень 2001 р. кількість обласних організацій політичних партій в регіоні зросла майже вдвічі й становила 49 осередків, 46 з яких зареєстровані в обласному управлінні юстиції. Реально діючими, з різним ступенем активності, були близько 40 обласних організацій політичних партій. Поступово збільшується й кількість партійців, яка доходить майже до 63 тис. осіб, що становить трохи більше 5,2% загальної кількості виборців.

Найчисельнішими з активно діючих залишались обласні організації АПУ, СДПУ(о), НДП, КПУ, ВО "Батьківщина", СДС (від 4,5 тис. до 9 тис. осіб). Певну суспільну активність проявляли менш чисельні обласні організації політичних партій – ДемПУ, НРУ, УНР, ДС, у яких налічувалось від 800 до 2,5 тис. осіб. Переважна більшість інших обласних організацій знаходились у пасивному якісному та кількісному стані.

Незмінним залишався рейтинг обласних організацій політичних партій: за підсумками опитувань найвищим він був, відповідно, у НДП, СДПУ(о), УНР, КПУ, СПУ, НРУ, ДС, ВО «Батьківщина», СелПУ, УСДП, ВОЛ «Справедливість». Респонденти вважали, що саме ці обласні організації політичних партій помітно впливали на розв'язання соціально-економічних і суспільно-політичних проблем регіону. Хоча результати опитування засвідчили, що вплив на електорат обласні організації політичних партій мали недостатньо відчутний.

На початок 2002 р. кількість зареєстрованих обласних організацій політичних партій зросла і становила вже 70, що об'єднувало понад 120 тис. осіб. Проте вже після виборів простежувався, за певним винятком, значний спад їх активності.

Подібно до суттєвого росту кількості обласних організацій політичних партій за результатами виборів 2002 р. збільшився й показник партійності депутатського корпусу місцевих рад. Так, за винятком Кам'янець-Подільської міської ради (28%), їх показник коливався від 40,6 до 51,8% загального складу.

Таблиця 3

Партійна належність депутатів рад Хмельницької області 2002 року

Партійна належність	Хмельницька обласна рада	Кам'янець-Подільська міська рада	Кам'янець-Подільська районна рада	Шепетівська районна рада	Ізяславська районна рада
	%	%	%	%	%
НРУ	2,6	—	—	—	—
СПУ	2,6	—	1,6	8,6	1,1
УНР	—	2	—	—	—
КПУ	2,6	4	5,8	2,9	—
Демократичний союз	2,6	—	—	11,6	2,2
АПУ	14,1	2	2,3	13	16,7
НДП	1,2	—	27,3	4,3	1,1
ДПУ	—	—			1,1
СДПУ(о)	1,2	—	—	2,9	17,8
РХП	1,2	—	—	—	—
Партія регіонів	7,7	2	3,5	4,3	1,1
ВО «Батьківщина»	—	2	—	1,4	—
Трудова Україна	1,2	—	1,6	—	—
НРУ «За єдність»	1,2	—	1,6	—	—
«Жінки за майбутнє»	1,2	4	1,6	1,4	—
Партія Зелених України	—	2	—	—	—
ВОЛ «Справедливість»	1,2	—	—	—	—
Українська партія «Єдність»	—	8	—	—	—
ПНЕРУ	—	—	—	1,4	—
ППУ	—	2	—	—	1,1
Позапартійні	59,4	72	54,7	48,2	57,8

Результати виборів засвідчили появу представників нових партій та урізноманітнення партійної присутності у складі рад порівняно з попередніми

скликаннями. Найбільшого представництва в обласній раді досягла АПУ – 11 осіб (14,1%). Друге місце посіла Партія регіонів – 5 осіб (7,7%). Інші партії серйозно відставали за кількістю, отримавши по 1–2 представників.

Кількість партійних депутатів районних рад далі зростала, однак не перевищила, за винятком Шепетівської райради, 50 % рубіж. Урізноманітнилась і партійна присутність у складах рад.

Як бачимо з табл. 3, найбільше в Кам'янець-Подільській районній раді представлена НДП – 24 особи (27,3%), в Ізяславській раді цю позицію займають СДПУ(о) – 16 осіб (17,8%) та АПУ – 15 осіб (16,7%), що разом становить третину її депутатського корпусу. АПУ, до речі, має найбільше представництво і в Шепетівській раді – 9 осіб (13%), далі йдуть «Демсоюз» та СПУ, – відповідно, 8 (11,6%) та 6 осіб (8,6%).

Незначне представництво в Кам'янець-Подільській райраді здобули КПУ – 5 осіб (5,8%), Партія регіонів – 3 особи (3,5%) та АПУ – 2 особи (2,3%). Кількісно мало представлені Партія регіонів та НДП – по 4,3% (по 3 особи) і КПУ та СДПУ(о) в Шепетівській та «Демсоюз» в Ізяславській райрадах по 2 особи (по 2,9 і 2,2%, відповідно).

Порівняно з 1998 р. у Кам'янець-Подільській міській раді якісно змінилася палітра представлених політичних партій. Замість однієї політичної партії (КПУ) з'явились ще 8. Найбільшу групу партійних депутатів тут становили представники Української партії «Єдність» – 8% (4 особи). Інші представлені політичні партії, а це ППУ, КПУ, УНР, АПУ, Партія Зелених України, «Жінки за майбутнє», ВО «Батьківщина» та Партія регіонів, разом становили лише 20 % депутатського корпусу (10 осіб).

На нашу думку, такий результат виборів показав, що пересічний житель Хмельниччини в цей період з різних причин не довіряє представникам політичних партій, які відстоювали насамперед свої вузькопартійні інтереси. З іншого боку, це свідчить про стабільну аполітичність мешканця досліджуваного регіону і його поступову недовіру до КПУ та її ідеології.

Станом на жовтень 2003 р. в Хмельницькій області налічувалось 78 обласних організацій політичних партій, 7 з яких зареєстровано в 2003 р.

Зазначено, що попри зареєстровані 78 партій, у цей період фактично діяло з різним ступенем активності близько 64. Решта або тимчасово призупинили діяльність, або об'єднались (наприклад, УРП та УНП «Собор»), або саморозпустились.

Найчисленнішими з активно діючих залишались обласні організації АПУ та СДПУ(о), до яких приєдналися ще Партія регіонів та ВПО «Жінки за майбутнє» (від 10 до 20 тис. членів). Менш численними були НДП, КПУ, ВО «Батьківщина», СДС та ДС, у яких налічувалось від 3 до 6,5 тис. осіб.

У першому півріччі 2004 р. в області діяло 85 обласних організацій політичних партій, а на кінець року в містах і районах – 875 районних, 335 міських та 4 116

первинних парторганізацій. В обласних організаціях на початок 2004 р. налічувалось близько 185 тис. осіб.

У першому півріччі 2005 р. простежувалося продовження активної діяльності провідних політичних сил. Значна частина обласних організацій політичних партій продовжувала роботу щодо структурної розбудови, тривали процеси створення та реєстрації нових осередків. Зокрема, у цей період обласне управління юстиції зареєструвало 16 нових регіональних осередків політичних партій. Загалом, станом на 10.07.2005 р. у Хмельницькій області зареєстровано 102 обласні організації політичних партій.

У містах і районах області на початок року уже діяло 945 районних, 350 міських, 4 350 первинних партійних організацій, а кількість партійців зросла на 15–18 тис. осіб порівняно з минулим роком і становила уже понад 200 тис. осіб.

На листопад 2005 р. їх уже було зареєстровано 111, а напередодні виборів 2006 р. в області уже налічувалось 114 обласних організацій політичних партій. Найширше в регіоні були представлені СДПУ(о), ВО «Батьківщина», Партія регіонів, НПУ, СПУ.

Таблиця 4

Результати голосування до Хмельницької обласної ради 2006 р.

Назва партії	Голоси	% голосів	Місця в раді	% місць
БЮТ	31 145	33,9	35	38,8
«Наша Україна»	20 216	22,03	24	26,6
Народний блок Литвина	10 093	10,6	10	11,1
Партія регіонів	8 744	9,53	8	8,9
Соціалістична партія України	8 384	9,13	8	8,9
Комуністична партія України	3 403	3,7	5	5,5
«Віче»	1 786	1,94	–	–
Блок Юрія Кармазіна	1 673	1,82	–	–
Громадянський Блок ПОРА–ПРП	1 615	1,76	–	–
Український Народний Блок Костенка і Плюща	1 262	1,37	–	–
Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	921	1,00	–	–
«Опозиційний блок НЕ ТАК!»	587	0,63	–	–
Партія «Відродження»	534	0,58	–	–
Партія Зелених України	475	0,51	–	–
Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	384	0,41	–	–

Вибори 2006 р. проводилися за зміненим виборчим законодавством, відповідно до якого депутатів обирали за пропорційною виборчою системою. Ці зміни позначилися на партійному представництві депутатів рад, точніше на співвідношенні партійних та позапартійних представників.

Кількість депутатських мандатів, отриманих у Хмельницькій обласній раді за результатами виборів 2006 р., становила 90 місць. Найбільшу кількість голосів виборців за результатами голосування, 31 145 (33,9 %), отримав БЮТ, що допомогло йому здобути 35 (38,8 %) місць в облраді. Значну підтримку виборців отримала також «Наша Україна» – 20 216 голосів (22 %), що гарантувало їй представництво в облраді у кількості 24 осіб (26,6%). Решта партій значно відстали від основних конкурентів. Зокрема, за Народний блок Литвина проголосувало 10 093 особи (10,6 %), за Партію Регіонів – 8 744 (9,53 %), за Соціалістичну партію України – 8 384 (9,13 %), проте останні дві отримали по 8 мандатів. За КПУ проголосували 3 403 особи, що дало змогу комуністам отримати 5 мандатів. Решта політичних сил, як бачимо з табл. 4, не змогли подолати прохідний бар'єр.

Аналіз результатів виборів засвідчив відчутне скорочення чисельності позапартійних представників у всіх досліджених радах – показник становив від 4 до 20%.

Найбільш представленими політичними партіями у радах були ВО «Батьківщина» та НСНУ. В обласній раді їх було, відповідно, 33,3 % (30 осіб) та 10 % (9 осіб). Дещо менше представництво отримали Партія регіонів, Народна партія – по 8,9 % (по 8 осіб) та СПУ – 5,6 % (5 осіб). Інші політичні сили, як бачимо з табл. 4, мають мізерне представництво.

За результатами виборів «Батьківщина» та НСНУ у складах районних рад разом отримали від 32 до 58%, тобто від третини до майже двох третин загального складу рад.

Лише 4 % (2 особи) депутатів Кам'янець-Подільської міської ради – позапартійні. За результатами виборчих перегонів ВО «Батьківщина» та НСНУ отримали майже дві третини (відповідно, 40 та 24 %) від загального складу. Оскільки лідери перегонів залишили для інших політичних сил лише третину депутатських мандатів, ми тут не знайдемо якихось інших значно представлених партій. Виокремити можемо лише Народну партію та Партію регіонів, які отримали по 8 % місць (по 4 особи).

Після виборів темпи кількісного зростання очікувано уповільнились, про що свідчать дані станом на квітень 2007 р., за якими облорганізацій політичних партій налічувалось 119. Проте уже 2008 та особливо 2009 рр. засвідчили значне зростання чисельності обласних організацій політичних партій. І на початок 2010 р. їх було зареєстровано аж 145.

Місцеві вибори 2010 р. засвідчили ріст кількості позапартійних депутатів (їх відсоток становив від 13 до 35%), попри те, що саме політичні партії були безпосередніми суб'єктами висування кандидатів.

Таблиця 5

Партійна належність депутатів рад Хмельницької області 2006 р.

Партійна належність	Хмельницька обласна рада	Кам'янець-Подільська міська рада	Кам'янець-Подільська районна рада	Шепетівська районна рада	Ізяславська районна рада
	%	%	%	%	%
НРУ	2,2	2	–	–	1,1
СПУ	5,6	6	14	8,7	5,6
УНП	3,3	–	–	–	7,8
КПУ	–	4	–	–	–
НСНУ	10	24	24	14,5	14,4
СДПУ(о)	–	–	–	1,4	–
КУН	1,1	2	–	–	1,1
ХДС	2,2	–	–	–	–
УСДП	2,2	2	–	1,4	3,3
НПУ	8,9	8	10	8,7	5,6
Партія регіонів	8,9	8	4	8,7	6,7
ВО «Батьківщина»	33,3	40	34	33,3	17,8
ХДП	–	–	–	–	1,1
Україна Соборна	1,1	–	–	–	–
«ПОРА»	–	–	–	–	2,2
«Відродження»	–	–	–	–	4,4
РПУ	–	–	–	1,4	–
ПРП	–	–	–	–	1,1
ПНЕРУ	–	–	–	–	6,7
ППУ	2,2	–	6	4,3	1,1
Позапартійні	19	4	8	17,6	20

Кількість депутатських мандатів, отриманих обласній раді за результатами виборів 2010 р., становила – 103 (одне місце залишилося вакантним). Відповідно, за Партію регіонів свої голоси віддали 79 102 виборці, що дало змогу їй досягнути найбільшого представництва в облраді – 45 місць (42,7%). Друге місце гарантувало собі Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» з 58 681 голосом виборців й 30 місцями в раді (29,1%). Решта партій дещо відстали від основних конкурентів, отримавши в розрахунку від одного до десяти місць у раді («Народна партія» – 10, отримавши на виборах 38 962 голоси; «Фронт Змін» – 6 та 30 263 голоси; «Сильна Україна» – 5 та 26 686 голосів; ВО «Свобода» – 4 та 24 485 голосів; Єдиний Центр – 2 і 17 038 голосів; Партія промисловців і підприємців – 1 та 6 993 голоси).

Таблиця 6

Результати голосування на виборах до Хмельницької обласної ради 2010 р.

Назва партії	Голоси	% голосів	Місця в раді	% місць	Члени партії	П/п
Партія регіонів	79 102	38,92	45	43,7	26	19
«Батьківщина»	58 631	28,43	30	29,1	24	6
Народна партія	38 962	10,22	10	9,7	6	4
«Фронт Змін»	30 267	6,36	6	5,8	6	–
«Сильна Україна»	26 686	4,89	5	4,9	3	2
«Свобода»	24 485	3,75	4	3,9	4	–
«Єдиний Центр»	17 038	2,55	2	1,9	2	–
Партія промисловців і підприємців	6 993	1,63	1	1	1	–
«УДАР»	4 184	1,42	–	–	–	–
КПУ	3 994	1,37	–	–	–	–
«Собор»	902	0,56	–	–	–	–
«Народна влада»	723	0,45	–	–	–	–
«Нова політика»	691	0,40	–	–	–	–
«Жінки України»	575	0,38	–	–	–	–
«Громадянська позиція»	263	0,23	–	–	–	–

На відмінну від Хмельницької обласної ради, кам'янчани віддали перевагу ВО «Батьківщині» – 20 (40 %) місць; Партії регіонів – 14 (28%); Єдиному Центру та «Фронту Змін» – по 3 (по 6%) місця. Крім того, по 2 мандати (по 4 %) отримали ВО «Свобода», «УДАР», «Сильна Україна» та Народна партія. Ще по одному – КПУ та «Нова політика».

Ізяславська районна рада представила палітру політичних сил таким способом: «Батьківщина» – 14 (23,3 %); Партія регіонів – 9 (15 %) місць; Єдиний Центр, Народна партія; «Свобода» – по 7 (по 11,7 %) мандатів; «Сильна Україна» – 4 (6,7 %) позиції тощо.

Відсотковий показник, який здобула ВО «Батьківщина» у Шепетівському районі, вражає – 45,7% (21 мандат у райраді), проте 50% рубежу не було досягнуто. Партія регіонів отримала 9 мандатів (19,6 %); Народна партія – 5 (10,9 %); «Фронт Змін» – 4 (8,7 %); «Сильна Україна» – 2 (4,3 %); решта політичних сил – по 1 мандату (по 2,2 %).

Подібно до обласної ради в Кам'янець-Подільській районній раді найбільшу кількість голосів та 31 депутатське місце (36,5 %) отримала Партія регіонів. ВО «Батьківщина» за результатами виборів виборола 16 мандатів (18,8 %). Далі більш-менш представленими виявились «Фронт Змін» – 10 мандатів (11,8 %), Народна партія – 9 (10,6 %) та, як це не дивно, «Наша Україна» – 7 мандатів (8,2 %).

Дослідження партійної належності депутатів засвідчило значні відмінності між кількістю обраних депутатів від партій та їх партійністю.

Як бачимо з табл. 7, найбільше у радах представлені дві політичні сили – ВО «Батьківщина» та Партія регіонів, однак тут є суттєва характерна для області відмінність між показниками електоральної підтримки та показниками партійної належності депутатів. У той час, коли ВО «Батьківщина» є достатньо сформованою та монолітною у регіоні, що виявляється у практично повному партійному представництві обраних депутатів, Партія регіонів у цьому сенсі виглядає значно слабше, оскільки показники партійної належності значно відрізняються від рівня електоральної підтримки. Серйозно поступаються, хоча й представлені в усіх досліджуваних радах, «Фронт Змін», Народна партія та «Сильна Україна», близькою до них є також ВО «Свобода».

Після виборів 2010 р. значна частина обласних організацій політичних партій з різним ступенем активності продовжила роботу щодо власної розбудови. Крім того, як і раніше в області тривали поступові процеси створення нових осередків. Так, з 2011 до 2015 рр. їх кількість зросла з 145 до 181.

Наступним поштовхом до значної активізації у процесах створення та реєстрації нових регіональних осередків політичних партій стала підготовка чергових місцевих виборів восени 2015 р. Зокрема, в цей рік кількість обласних осередків, що були зареєстровані обласним управлінням юстиції, збільшилася до 233.

Таблиця 7

Партійна належність депутатів рад Хмельницької області 2010 р.

Партійна належність	Хмельницька обласна рада	Кам'янець-Подільська міська рада	Кам'янець-Подільська районна рада	Шепетівська районна рада	Ізяславська районна рада
	%	%	%	%	%
Партія регіонів	25,2	14	18,8	13	8,3
ВО «Батьківщина»	23,3	38	15,3	45,7	23,3
«Наша Україна»	–	–	5,9	–	–
Народна Партія	5,8	4	10,6	8,7	11,7
«Фронт Змін»	5,8	6	8,2	8,7	1,7
«Сильна Україна»	2,9	4	1,2	4,3	6,7
ВО «Свобода»	3,9	4	–	2,2	8,3
«Єдиний Центр»	1,9	–	–	–	1,7
ППУ	1		1,2	–	–
«Удар Віталія Кличка»	–	4	2,4	2,2	3,3
УРП «Собор»	–	–	1,2	–	–
Народна екологічна партія	–	–	–	–	1,7
«Реформи і порядок»	–	–	–	–	1,7
«Нова політика»	–	–	–	–	1,7
Українська народна партія	–	–	–	–	1,7
Українська селянська демократична партія	–	–	–	–	1,7
КПУ	–	2	–	–	–
Партія Пенсіонерів України	–	–	–	2,2	–
Позапартійні	30,2	24	35,2	13	26,5

Незважаючи на таку кількість зареєстрованих партій, до рад потрапили представники лише незначної їх кількості – від 4 до 9 партій (обласна – 7, районні, за винятком Шепетівської (4), – по 8, міська – 9).

Отже, до Хмельницької облради увійшли представники семи політичних сил, між якими було розподілено 84 мандати. Найбільш представленими політичними

партіями у раді стали ПП «За конкретні справи» та «БПП «Солідарність», за які проголосувало, відповідно, 91 874 (18,3 %) та 86 669 (17,3 %) виборців. В обласній раді вони становлять, відповідно, 22,6 % (19 осіб) та 20,2% (17 осіб). Варто зазначити, що представництво політичних сил в облраді дещо змінилося. Зокрема, повертає втрачені позиції АПУ, яка тривалий час перебувала «за межею», отримавши доволі високий рівень прихильності – 55 163 голосів (11 %). Вона разом із ВО «Батьківщина» (54 943 голосів (11 %) отримала по 11 (по 13,1 %) мандатів. Різкий ривок на місцевих виборах 2015 р. зробили також ВО «Свобода» з 50 961 голосом виборців (10,2 %), Радикальна партія Олега Ляшка з 38 933 голосами (7,8 %) та «Об'єднання «Самопоміч» з 38 071 голосом (7,6 %).

Відповідно, ВО «Свобода» отримала 10 (11,9 %) депутатських мандатів, ще по 8 (по 9,5 %) отримали представники Радикальної партії Олега Ляшка та «Об'єднання «Самопоміч». Варто зауважити, що усі 10 депутатів від ВО «Свобода» були обрані по округах виключно обласного центру – м. Хмельницького. Більшість із них – активісти-майданівці та активні партійні функціонери.

Таблиця 8

Результати голосування на виборах до Хмельницької обласної ради 2015 р.

Назва партії	Голоси	% голосів	Місця у раді	% місць	Члени партій	П/п
«За конкретні справи»	91 874	18,35%	19	22,62	10	9
«Блок Петра Порошенка «Солідарність»	86 669	17,31%	17	20,34	7	10
Аграрна партія України	55 163	11,02%	11	13,1	9	2
ВО «Батьківщина»	54 943	10,97%	11	13,1	10	1
ВО «Свобода»	50 961	10,18%	10	11,9	9	1
Радикальна партія Олега Ляшка	38 933	7,78%	8	9,5	5	3
«Об'єднання «Самопоміч»	38 071	7,6%	8	9,5	4	4
УКРОП	22 284	4,45%	–	–	–	–
«Відродження»	19 416	3,88%	–	–	–	–
«Опозиційний блок»	12 709	2,54%	–	–	–	–
«Громадський рух «Народний контроль»	12 602	2,52%	–	–	–	–
«Наш край»	8 647	1,73%	–	–	–	–
«Соціалісти»	4 482	0,9%	–	–	–	–
«Нова держава»	3 871	0,77%	–	–	–	–

У Кам'янець-Подільській та Ізяславській районних радах найбільшу прихильність виборців отримала партія «БПП «Солідарність», – відповідно, 9 і 10 мандатів. На другому місці в Ізяславській райраді одноосібно, а в Кам'янець-Подільській райраді разом із ВО «Батьківщина» розташувалась партія «За конкретні справи», – відповідно, 8 і 6 мандатів. Далі з відмінністю лише в кількості мандатів в обох радах закріпились АПУ, Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Свобода», «Відродження».

Зовсім іншою виявилась конфігурація політичних сил, які були представлені у Шепетівській районній раді, зокрема, перемогу, з подоланням 50% бар'єра отримала АПУ – 17 мандатів. Далі традиційно ділили місця в райраді «БПП «Солідарність» – 8; «За конкретні справи» – 5; «Батьківщина» – 4.

Таблиця 9

Партійна належність депутатів рад Хмельницької області 2015 р.

Партійна належність	Хмельницька обласна рада	Кам'янець-Подільська міська рада	Кам'янець-Подільська районна рада	Шепетівська районна рада	Ізяславська районна рада
	%	%	%	%	%
«За конкретні справи»	11,9	8,3	13,9	5,9	8,8
«Блок Петра Порошенка «Солідарність»	8,3	2,8	2,8	20,6	2,9
ВО «Батьківщина»	11,9	16,7	16,7	5,9	5,9
АПУ	10,7	–	8,3	50	2,9
ВО «Свобода»	10,7	16,7	8,3	–	8,8
Радикальна партія Олега Ляшка	6	2,8	–	–	5,9
«Об'єднання "Самопоміч»	4,8	–	5,6	–	–
«Відродження»	–	5,6	2,8	–	5,9
«Українське об'єднання патріотів «Укроп»	–	2,8	–	–	2,9
«Рідне місто»	–	5,6	–	–	–
Народна партія	–	2,8	–	–	–
Позапартійні	35,7	35,9	41,6	17,6	56

Щодо Кам'янець-Подільської міської ради, то найбільшу прихильність виборців отримала партія «БПП «Солідарність» – 8 мандатів (22,2%), ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода» – по 6 (16,6%). «За конкретні справи», Радикальна партія Олега Ляшка, УКРОП та «Рідне місто» – по 3 мандати (по 8,3%). Партія «Відродження» та Народна партія – по 2 (5,6%).

Отже, вибори 2015 р. можна характеризувати як вибори нових, іноді маловідомих, політичних партій. Лідерами перегонів загалом по області були саме такі політичні сили – очолювана нардепом О. Герегою партія «За конкретні справи» та партія діючого президента «БПП «Солідарність». Ця картина стала відображенням ситуації, що склалася загалом по області, адже «За конкретні справи» спромоглася отримати перемогу в 7 районних радах, натомість «БПП «Солідарність» – у 6.

Проте, як і попереднього разу, відсоток партійної належності депутатів кардинально відрізняється від рівня електоральної прихильності до партій, тобто голосів, отриманих на виборах. Крім того, незважаючи на змінену виборчу систему та роль політичних партій у виборчому процесі, простежується тенденція до суттєвого збільшення кількості позапартійних депутатів у досліджуваних радах.

Як бачимо з табл. 9, попри значні відсотки, що отримали політичні партії на виборах, вони не можуть похвалитися такими ж результатами щодо партійної належності депутатів у їх списках.

Графік 1

Рівень реєстрації обласних організацій політичних партій по роках

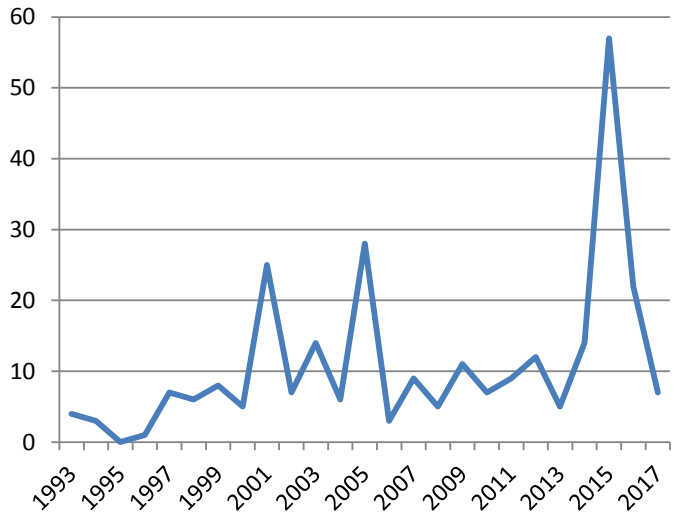

На середину 2017 р. на території Хмельницької області було зареєстровано близько 250 обласних організацій політичних партій, хоча значна їх частина, подібно до загальнонаціонального рівня, не проявляє жодної активності або тимчасово призупинила свою діяльність, не маючи ні реальних членів, ні власного електорату.

Як бачимо з графіка 1, різкі злети рівня реєстрування обласних організацій політичних партій у Хмельницькій області безпосередньо пов'язані з місцевими виборами. Так, 2001 р., що передував березневим місцевим виборам 2002, було зареєстровано небачену до цього кількість обласних організацій політичних партій – 25. Наступний такий злет відбувся напередодні чергових місцевих виборів – за 2005 р. їх було зареєстровано уже 28. Найбільший показник реєстрації за всю історію незалежної України був зафіксований напередодні місцевих виборів 2015 р., що відбувалися в умовах зовнішньої агресії, воєнних дій та окупації частини території – 57 зареєстрованих обласних організацій політичних партій.

Такі значні стрибки рівня реєстрації можна пов'язати також зі складними політичними кризами, що були характерними саме для цих періодів, пошуками (творенням) нових політичних сил, які були б здатні здобути довіру громадян на противагу тим, що дискредитували себе, перебуваючи при владі, а також, можливо, з певною «лібералізацією» процедури реєстрування нових політичних партій.

Підсумки результатів виборів народних депутатів України 2012 р. по Хмельницькій області

Вибори до Верховної Ради України відбулися 28 жовтня 2012 р. на основі Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011. Цей закон встановив п'ятивідсотковий прохідний бар'єр та повернув змішану виборчу систему. Офіційна виборча кампанія розпочалася 30 липня 2012 р.

За даними ЦВК, явка виборців на виборчих дільницях у Хмельницькій області становила 62,34 %. Переможцями в одномандатних виборчих округах Хмельниччини стали троє самовисуванців та по одному представнику від Партії регіонів, ВО «Батьківщина», Народної партії та ВО «Свобода».

Відповідно до результатів виборів на Хмельниччині подолати 5-% бар'єр змогли: ВО «Батьківщина», середній показник якої становив 37,7 % голосів; Партія регіонів – 18,6; Політична партія «Удар Віталія Кличка» – 15,5; ВО «Свобода» – 11,8 та КПУ – 8,8%. Жодна з інших політичних партій не набрала й 1,5 % голосів.

Як бачимо з аналізованих даних, підтримка електорату області 2012 р. щодо кандидатів-мажоритарників та політичних партій подібна, що говорить про сформовану позицію виборців. Проте, якщо порівнювати результати виборів до Верховної Ради з місцевими виборами 2010 р., можна помітити певні відмінності. Так, стабільною залишалася підтримка виборцями ВО «Батьківщина», Партії регіонів, ВО «Свобода». Натомість порівняно з місцевими виборами зникає з політичної арени Сильна Україна (в результаті об'єднання з Партією регіонів), втрачають прихильність Народна партія, «Фронт Змін» та «Єдиний Центр».

Таблиця 10

Результати голосування на виборах до Верховної Ради по округах Хмельницької області 2012 р.

Назва партії	№ Одномандатного виборчого округу							Сер. показ.	
	187	188	189	190	191	192	193		
Партія регіонів	10 626	16 089	16 819	15 895	18 399	23 474	18 808	**17 158**	№
	11,97	17,11	17,5	18,49	20,67	24,19	20,50	**18,63**	%
Політична партія ВО «Батьківщина»	33 058	36 406	37 630	32 486	32 926	35 702	34 062	**34 610**	№
	37,25	38,73	39,15	37,8	37,0	36,8	37,13	**37,69**	%
Політична партія «Удар Віталія Кличка»	17 407	15 875	12 960	13 846	13 682	15 342	15 837	**14 993**	№
	19,61	16,89	13,46	16,11	15,37	15,81	17,26	**15,46**	%
Комуністична партія України	5 602	6 972	8 723	10 008	9 725	7 953	7 625	**8 087**	№
	6,31	7,41	9,07	11,64	10,92	8,19	8,31	**8,84**	%
Політична партія ВО «Свобода	17 614	12 973	13 082	8 014	6 912	6 779	10 374	**10 821**	№
	19,85	13,80	13,61	9,32	7,76	6,98	11,31	**11,80**	%
Радикальна Партія Олега Ляшка	696	755	922	848	1011	1031	803	**866**	№
	0,78	0,8	0,95	0,98	1,13	1,06	0,87	**0,94**	%
Соціалістична партія України	156	312	685	623	811	528	285	**486**	№
	0,17	0,33	0,71	0,72	0,91	0,54	0,31	**0,53**	%
Партія Наталії Королевської «Україна – Вперед!»	1 208	1 591	1 469	1 150	1 412	1 451	1 104	**1 341**	№
	1,36	1,59	1,52	1,33	1,58	1,49	1,20	**1,44**	%
Партія Зелених України	224	192	155	168	183	176	197	**185**	№
	0,25	0,20	0,16	0,19	0,20	0,18	0,21	**0,20**	%
Політична партія «Наша Україна»	773	1 004	1 249	1 002	1 396	2 030	985	**1205**	№
	0,87	1,06	1,29	1,16	1,56	2,09	1,07	**1,30**	%
Українська партія «Зелена планета»	340	273	302	222	263	253	256	**273**	№
	0,38	0,29	0,31	0,25	0,29	0,26	0,27	**0,29**	%
Партія ПО «Рідна Вітчизна»	81	159	237	194	323	312	138	**206**	№
	0,09	0,16	0,24	0,22	0,36	0,32	0,15	**0,22**	%

26 жовтня 2014 р. відбулися позачергові вибори до Верховної Ради України, явка виборців на яких становила понад 60 %. Переможцями в одномандатних виборчих округах Хмельниччини стали шестеро самовисуванців та представник «Блоку Петра Порошенка». Важливо зазначити, що лише один із переможців-самовисуванців не приєднався пізніше до жодної з парламентських фракцій. На цей момент регіон у Верховній Раді України репрезентують четверо представників «Блоку Петра Порошенка», по одному від депутатських груп «Воля народу» та «Партія «Відродження» й один позафракційний депутат.

П'ятивідсотковий бар'єр на Хмельниччині подолали шість політичних сил. Перше і друге місце, повторюючи картину загалом по Україні, поділили «Народний Фронт» – 26,09 % та «Блок Петра Порошенка» – 24,98 %. Далі розташувались «Об'єднання «Самопоміч» – 10,39 %; Радикальна Партія Олега Ляшка – 9,33; Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 7,65 та Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 5,43 %. Характерним для області була неспроможність спадкоємця Партії регіонів Опозиційного блоку подолати прохідний бар'єр – лише 2,23 % голосів.

Таблиця 11

Результати голосування на виборах до Верховної Ради по округах Хмельницької області 2014 р.

Назва партії	№ Одномандатного виборчого округу							Сер. показ.	
	187	188	189	190	191	192	193		
Народний Фронт	21817	23 933	22953	22139	21769	23527	24497	**22 948**	№
	25,08	26,86	24,67	26,65	26,12	24,84	28,65	**26,12**	%
Блок Петра Порошенка	18221	18043	25302	23243	20039	28244	20753	**21 978**	№
	20,94	20,25	27,19	27,98	24,05	29,82	24,27	**24,93**	%
«Об'єднання «Самопоміч»	15813	12678	8131	6450	6632	5315	8953	**9 139**	№
	18,17	14,23	8,74	7,76	7,96	5,61	10,47	**10,42**	%
Опозиційний блок	2470	1682	1826	1931	1928	2262	1657	**1 965**	№
	2,83	1,88	1,96	2,32	2,31	2,38	1,93	**2,23**	%
Батьківщина	5961	6856	7536	5732	6841	7375	6823	**6 732**	№
	6,85	7,69	8,10	6,90	8,21	7,78	7,97	**7,64**	%
Радикальна Партія Олега Ляшка	4793	9228	9611	7018	9310	10971	6554	**8 212**	№
	5,51	10,35	10,33	8,44	11,17	11,58	7,66	**9,29**	%
Свобода	7103	5302	5110	4235	3666	3238	4827	**4 783**	№
	8,16	5,95	5,49	5,09	4,40	3,41	5,64	**5,45**	%

Комуністична партія України	1634	1270	1412	1729	1763	1240	1596	**1 520**	№
	1,87	1,72	1,51	2,08	2,11	1,30	1,86	**1,78**	%
Сильна Україна	1122	1061	1473	1058	1191	1346	1392	**1 235**	№
	1,28	1,19	1,58	1,27	1,42	1,42	1,62	**1,40**	%
Громадянська позиція	3125	2615	1805	1618	2318	1558	1694	**2 105**	№
	3,59	2,93	1,94	1,94	2,78	1,64	1,98	**2,40**	%
Заступ	737	2765	3990	4717	4351	6287	3014	**3 694**	№
	0,84	3,00	4,28	5,67	5,22	6,63	3,52	**4,17**	%
Правий Сектор	2 278	1632	1193	957	770	829	1646	**1 329**	№
	2,61	1,83	1,28	1,15	0,92	0,87	1,92	**1,51**	%
Солідарність жінок України	312	373	527	516	481	526	381	**445**	№
	0,35	0,41	0,56	0,62	0,57	0,55	0,44	**0,50**	%
5,10	465	328	197	191	228	133	203	**249**	№
	0,53	0,36	0,21	0,22	0,27	0,14	0,23	**0,28**	%
Інтернет партія України	246	177	156	108	270	214	144	**188**	№
	0,28	0,19	0,16	0,13	0,32	0,22	0,16	**0,21**	%
Партія зелених України	126	131	145	147	122	169	169	**144**	№
	0,14	0,14	0,15	0,17	0,14	0,17	0,19	**0,16**	%
Зелена планета	188	140	180	150	150	210	205	**175**	№
	0,21	0,15	0,19	0,18	0,18	0,22	0,23	**0,19**	%
Єдина країна	72	134	268	208	238	183	166	**181**	№
	0,08	0,15	0,28	0,25	0,28	0,19	0,19	**0,20**	%
Сила людей	48	68	145	91	139	58	122	**96**	№
	0,05	0,07	0,15	0,10	0,16	0,06	0,14	**0,10**	%
Україна майбутнього	35	73	101	68	63	65	90	**71**	№
	0,04	0,08	0,10	0,08	0,07	0,06	0,10	**0,08**	%
Сила і честь	49	91	63	68	69	86	57	**69**	№
	0,05	0,10	0,06	0,08	0,08	0,09	0,06	**0,07**	%
Громадянський рух України	38	54	142	47	56	63	53	**65**	№
	0,04	0,06	0,15	0,05	0,06	0,06	0,06	**0,07**	%
Блок лівих сил України	64	44	78	59	53	65	36	**57**	№

	0,07	0,04	0,08	0,07	0,06	0,06	0,04	**0,06**	%
Національна демократична партія України	18	62	67	52	64	64	70	**57**	№
	0,02	0,06	0,07	0,06	0,07	0,06	0,08	**0,06**	%
Конгрес українських націоналістів	25	33	44	32	74	51	37	**42**	№
	0,02	0,03	0,04	0,03	0,08	0,05	0,04	**0,04**	%
Ліберальна партія України	16	41	41	36	35	33	32	**33**	№
	0,01	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,03	**0,03**	%

Отже, саме на «Народний Фронт» та «Блок Петра Порошенка» виборці покладали найбільше сподівань, а партії максимально впливали на політичне життя регіону. Найближчою серед інших до подолання мінімального бар'єра була партія «Заступ», яка спромоглася отримати понад 4% голосів. Натомість 8 партій не змогли набрати й понад 0,1 %.

Порівняно з попередніми, позачергові вибори до Верховної Ради засвідчили більший вплив в області кандидатів-мажоритарників, що відмовилися позиціонувати себе з політичною партією. Високий рівень позапартійних кандидатів став характерною властивістю й останніх місцевих виборів. Відмінності посилились й щодо симпатій виборців до політичних партій на загальнонаціональних і місцевих виборах. Так, якщо на парламентських виборах беззаперечними лідерами стали «Народний Фронт» та «Блок Петра Порошенка», то на рівні місцевих виборів найпотужнішими, за відмови «Народного Фронту» брати участь у виборах, були ПП «За конкретні справи», «БПП «Солідарність», АПУ та ВО «Батьківщина». Характерним стала також неготовність до місцевих виборів в області «Самопомочі», яку виборці підтримали на виборах до Верховної Ради. Нерозвинута партійна структура не дозволила виставити в округах достатньої кількості своїх представників.

Отже, проведений аналіз дає підстави констатувати, що з 2006 р. відбуваються швидкі зміни як у виборчому законодавстві, так і загалом в політичній ситуації в країні; стверджувати, що політичні партії не завжди встигали вчасно на неї реагувати, особливо на рівні регіональних та місцевих організацій. Вони не встигають до виборів побудувати належного рівня партійну структуру, завести в неї представників, здатних заручитися значною підтримкою електорату, що забезпечила б їм перемогу. До того ж надзвичайно великий вплив мають парламентські партії, які визначають умови електоральної боротьби власних місцевих організацій або, як у випадку з Народним фронтом, узагалі відмовляють їм у боротьбі за місцеві депутатські мандати.

У випадку з деякими партіями на місцевому рівні відбувається симбіоз їх лідерів із представниками великих бізнесових груп, невеликих бізнес-структур або окремими впливовими у регіоні бізнесменами. Відповідно, область поділено на декілька зон впливу від великого бізнесу, що прийшов у політику.

Усе це, попри ріст суб'єктності політичних партій та їх постійне кількісне зростання, призводить до поступового збільшення кількості позапартійних депутатів, а отже, й до зниження власне впливу політичних партій на регіональний рівень політичного життя.

Графік 2

Партійна конкуренція на районному рівні Хмельницької області за результатами виборів 2010 р.

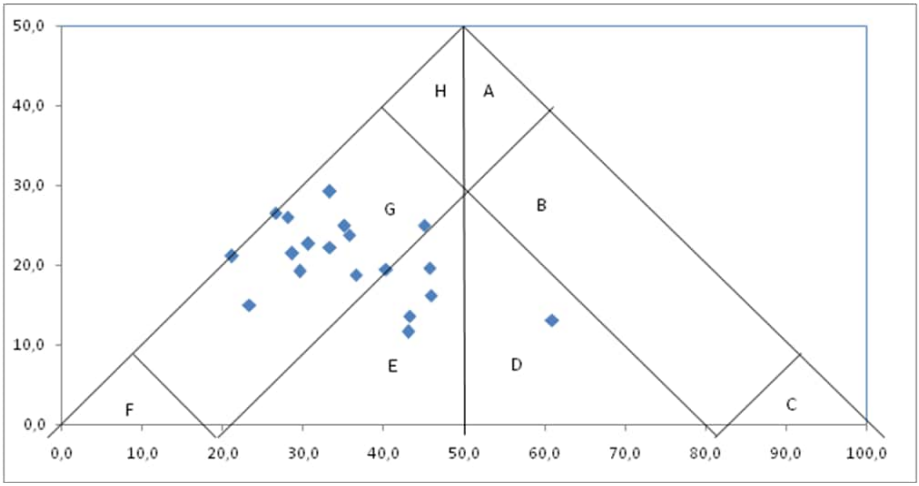

Графік 3

Партійна конкуренція на районному рівні Хмельницької області за результатами виборів 2015 р.

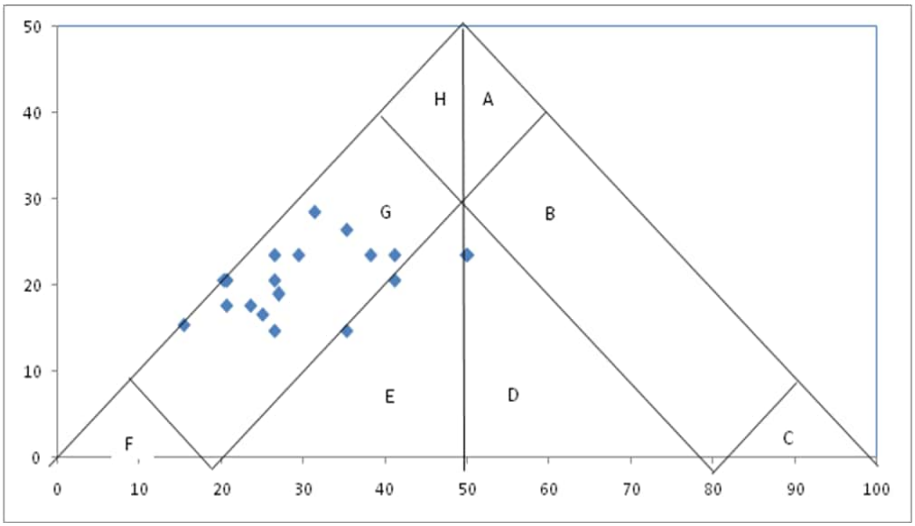

Партії на регіональному і місцевому рівні можна означити як технічні плацдарми для входження у владу. Винятками у Хмельницькій області можна вважати ВО «Свобода», ВО «Батьківщина» та Аграрну партію. Як бачимо зі схеми, 2010 р. для Хмельницької області у більшості районів (сектор G) була характерна ситуація, де відбувалася інтенсивна конкуренція щонайменше між двома політичними партіями. Лише для одного району (Дунаєвецького) була притаманна ситуація, коли у домінуючої партії з 60,9% голосами підтримки немає будь-яких конкурентів. Ще для багатьох районів (сектор E) властивим є відсутність інтенсивної конкуренції між двома найближчими політичними силами.

Аналіз рівня партійної конкуренції під час місцевих виборів 2015 р. допоміг з'ясувати зміни, що відбулися порівняно з попередніми виборами. В області склалася ситуація, за якої практично в усіх районах (сектор G) відбувалася серйозна конкуренція щонайменше між двома політичними партіями. Своєю чергою, в області немає районів, де б характерним було домінування однієї з партій без конкуренції. Це свідчить про вирівнювання ситуації загалом по області, що характеризується інтенсивною конкуренцією між основними силами.

Таблиця 12

Назва партії	Міські голови	Голови районних рад	Селищні голови	Сільські голови
БЮТ	5	1	2	19
Партія регіонів	1	16	3	80
Фронт Змін	1	–	–	6
Сильна Україна	–	1	–	4
Свобода	–	–		3
Позапартійні	5	–	14	340
Політична партія «Справедливість»	–	–	–	1
Промисловців і підприємців України	–	–	–	1
Наша Україна	–	1	–	3
Єдиний Центр	–	1	–	24
Народний рух України	–	–	–	2
Собор	–	–	–	1
КПУ	–	–	1	5
Народна партія	–	–	2	73
Соціалістична партія України	–	–	–	6

Як бачимо з табл. 12, на виборах 2010 р. у Хмельницькій області найбільша кількість голів районних рад була представлена Партією регіонів, а міських голів –

ВО «Батьківщина» та позапартійними. Це свідчить про тенденцію певного впливу окремих політичних сил у певних районах області.

Дещо інший має вигляд співвідношення партійної належності сільських та селищних голів. Зокрема, найбільше представників серед них є безпартійними (до того ж самовисуванцями) – 14 селищних голів, 340 сільських голів. Серед партійних голів переважали представники Партії регіонів та Народної партії.

Таблиця 13

Назва партії	Міські голови	Голови районних рад	Селищні голови	Сільські голови
ВО «Батьківщина»	2	3	–	2
Радикальна партія Олега Ляшка	–	–	–	3
Політична партія «Совість»	–	–	–	1
БПП «Солідарність»	3	4	1	22
«За конкретні справи»	2	5	1	25
Свобода	1	–	–	2
Позапартійні	3	–	5	185
Політична партія «Воля»	1	–	–	–
АПУ	–	6	1	20
Політична партія «Поруч»	–	1	–	–
Політична партія «Відродження»	–	1	–	–

Явно відмінною є загальна картина мінливості легіслатури 2015 р. Зокрема, серед голів районних рад переважали представники таких політичних сил, як: АПУ, «За конкретні справи», Блок Петра Порошенка «Солідарність». Серед голів міських рад переважали представники політичної сили «Солідарність» та безпартійні.

Щодо співвідношення партійної належності голів селищних та сільських рад по Хмельницькій області зазначимо, що найбільше серед них безпартійних: голови селищних рад – 5, голови сільських рад – 185. Серед представників сільських рад переважали такі політичні сили: «За конкретні справи», Блок Петра Порошенка «Солідарність», АПУ. Аналогічна ситуація серед голів районних рад.

Список використаних джерел

1. Вибори – 2006 // Кам'янець-Подільський вісник. — 2006. — № 7 (1045). — 17 лютого.

2.Виборчі списки кандидатів у депутати до Кам'янець-Подільської міської ради та на міського голову // Кам'янець-Подільський вісник. — 2006. — № 6 (1044). — 10 лютого.

3. Виборчі списки кандидатів у депутати до міської ради // Кам'янець-Подільський вісник. — 2006. — № 8 (1046). — 24 лютого.

4. Відомості про обраних на посади міських, селищних, сільських голів [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM003?PT001F01=100&pt00_t001f01=100

5. Вони стали депутатами обласної ради // Подільські вісті. — 1998. — № 43 (17488). — 3 квітня.

6. Вони обрані депутатами обласної ради // Подільські вісті. — 2002. — № 50,51 (18118–18119). — 5 квітня.

7. Депутати Кам'янець-Подільської міської ради, обрані на виборах 26 березня 2006 року // Край Кам'янецький. — 2006. — № 18 (13428). — 13 квітня.

8. Зареєстровані кандидатами у депутати районної ради // Край Кам'янецький. — 1998. — № 27 (12769). — 24 березня.

9. Інформація про зареєстровані на території Хмельницької області структурні утворення політичних партій (станом на 25.09.2003).

Ф. 6377. Оп. 2.

Спр. 682. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 56 арк.

10. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в травні 2001 року.

Ф. 6377. Оп. 2.

Спр.260. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 161 арк.

11. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в липні 2001 року.

Ф. 6377. Оп. 2.

Спр.260. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 161 арк.

12. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в липні 2002.

Ф. Р-6377. Оп. 2.

Спр. 484. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 185 арк.

13. Інформація про суспільно-політичну ситуацію у Хмельницькій області в січні-червні 2005 року.

Ф. 6377. Оп. 4.

Спр. 57. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 169 арк.

14. Інформація про зареєстровані на території Хмельницької області структурні утворення політичних партій (станом на 01.10.2005).

Ф. 6377. Оп. 4.

Спр.57. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 169 арк.

15. Кам'янець-Подільська міська виборча комісія // Кам'янець-Подільський вісник. — 2006. — № 14 (1052). — 7 квітня.

16. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 59 (16899). — 26 травня.

17. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 61 (16901). — 31 травня.

18. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 62 (16902). — 2 червня.

19. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 63 (16903). — 4 червня.

20. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 64 (16904). — 7 червня.

21. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 65 (16905). — 9 червня.

22. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 66 (16906). — 11 червня.

23. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1994. — № 67 (16907). — 14 червня.

24. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 24 (17469). — 26 лютого.

25. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 26 (17471). — 3 березня.

26. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 27 (17472). — 5 березня.

27. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 28-29 (17473 — 17474). — 6 березня.

28. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 30 (17475). — 10 березня.

29. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 31 (17476). — 12 березня.

30. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 33 (17478). — 17 березня.

31. Кандидатами зареєстровані // Подільські вісті. — 1998. — № 34 (17479). — 19 березня.

32. Кандидати до Хмельницької обласної та міської рад: які партії не дотрималися гендерної квоти на місцевих виборах 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.oporaua.org/news/8690-kandydaty-do-hmelnyckoji-oblasnoji-ta-miskoji-rad-jaki-partiji-ne-dotrymalysja-gendernoji-kvoty

33. Кого і як ми обирали? // Край Кам'янецький. — 1998. — № 28 (12770). — 3 квітня.

34. Кого обрали до районної Ради? // Край Кам'янецький. — 1994. — № 53 (12411). — 2 липня.

35. Кого обрано до обласної Ради // Подільські вісті. — 1994. — № 75 (16915). — 30 червня.

36. Маємо те, що вибрали… Вибори депутатів Кам'янець-Подільської міської ради // Подолянин. — 1998. — Число 14 (398). — 3 квітня.

37. Місцеві вибори 31.10.2010. Хмельницька область [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001

38. На кандидатів у нас врожай. Кого хочеш — вибирай… // Подолянин. — 1994. — Число 43 (145). — 2 червня.

39. Обласні організації політичних партій Хмельниччини : інформаційна довідка станом на 01.06.1998 р.

Ф. Р-6377. Оп. 1.

Спр. 813. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій про діяльність політичних партій, громадських об'єднань і довідки та інформації про їх виконання, 86 арк.

40. Підсумки голосування в багатомандатному виборчому округі з виборів депутатів Хмельницької обласної ради // Кам'янець-Подільський вісник. — 2010. — № 46 (12 листопада). — С. 8,9.

41. Повідомлення // Шепетівський вісник. — 1994. — № 41 (12286) — 28 травня.

42. Повідомлення // Шепетівський вісник. — 1994. — № 54 (12299) — 14 липня.

43. Повідомлення // Шепетівський вісник. — 1994. — № 58 (12303) — 28 липня.

44. Повідомлення Кам'янець-Подільської міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 2002. — № 8 (835). — 22 лютого.

45. Повідомлення Кам'янець-Подільської міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 2002. — № 10 (838). — 1 березня.

46. Повідомлення Кам'янець-Подільської міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 2002. — № 11 (839). — 7 березня.

47. Повідомлення міської виборчої комісії // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1994. — № 41 (352). — 25 травня.

48. Повідомлення міської виборчої комісії // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1994. — № 43 (354). — 2 червня.

49. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1998. — № 9 (627). — 28 лютого.

50. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1998. — № 10 (628). — 7 березня.

51. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів і голови міської Ради // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1994. — № 51 (362). — 30 червня.

52. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів і голови міської Ради // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1994. — № 52 (363). — 2 липня.

53. Повідомлення міської виборчої комісії про результати голосування і підсумки виборів депутатів Кам'янець-Подільської міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 1994. — № 14 (632). — 4 квітня.

54. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів Кам'янець-Подільської міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський Вісник. — 2002. — № 15 (843). — 5 квітня.

55. Повідомлення міської виборчої комісії по виборах депутатів Кам'янець-Подільської міської ради та міського голови // Кам'янець-Подільський вісник. — 2002. — № 16 (844). — 12 квітня.

56. Повідомлення про підсумки голосування та результати виборів депутатів Хмельницької обласної Ради // Подільські вісті. — 2006. — № 53 (18832). — 11 квітня.

57. Повідомлення районної виборчої комісії // Шепетівський вісник. — 1994. — № 51 (12296) — 2 липня.

58. Повідомлення районної виборчої комісії. Депутатами Шепетівської районної ради обрані // Шепетівський вісник. — 2002. — № 42,43 (12305—13306) — 4 квітня.

59. Повідомлення районної виборчої комісії по виборах депутатів районної ради // Шепетівський вісник. — 1998. — № 37,38 (12693—12694) — 3 квітня.

60. Повідомлення районної виборчої комісії про реєстрацію кандидатів в депутати Яворівської районної Ради народних депутатів // Зоря. — 1990. — № 68 (6732). — 7 червня.

61. Повідомлення районної виборчої комісії про реєстрацію кандидатів у депутати Шепетівсьої районної ради // Шепетівський вісник. — 1998. — № 22 (12678) — 3 березня.

62. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії // Шепетівський вісник. — 2002. — № 18 (12281) — 12 лютого.

63. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії // Шепетівський вісник. — 2002. — № 21 (12284) — 19 лютого.

64. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії // Шепетівський вісник. — 2002. — № 24 (12287) — 26 лютого.

65. Повідомлення Шепетівської районної виборчої комісії про підсумки голосування та результати виборів депутатів до Шепетівської районної ради // Шепетівський вісник. — 2006. — № 38 (13912) — 4 квітня.

66. Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі : Протокол Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http:www.cvk.gov.ua/info/zbvo_2012.pdf

67. Про результати виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі : Протокол Центральної Виборчої Комісії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_bmvo_ndu_26102014.pdf

68. Результати виборів сільських, селищних, міських голів [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001

69. Список зареєстрованих обласним управлінням юстиції обласних організацій політичних партій і їх районних, міських осередків станом на 10.06.99.

Ф. 6377. Оп. 1.

Спр. 1006. Документи центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій, громадських об'єднань про проведення на території області виборів, референдумів та опитувань і довідки та інформації про їх виконання, 52 арк.

70. Хмельницька обласна рада [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WM02815?PID112=12&PID102=8504&PF7691=8504&rej=0&pt00_t001f01=800&pxto=0

71. Чергові місцеві вибори 25.10.2015. Хмельницька область [Електронний ресурс] / Центральна виборча комісія. Офіційний веб-портал. — Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM037?PT001F01=100&PT00_T001F01=100&pid112=21&pid100=68&rej=0

72. Шкурат І. Роль виборів у формуванні національної і регіональних еліт / Іван Шкурат // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Укр. Академії державного управління при Президентові України. Одеський філіал. — Одеса : Аспропринт, 1999. — Вип. ІІ. — С. 111—118.

Микола Примуш
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
професор кафедри політології та державного управління,
доктор політичних наук,

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ СПЕКТР СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

Статтю присвячено аналізу сучасних електоральних політичних процесів у Донецькій та Луганській областях. Визначено напрями та вектори політичного розвитку сучасних політичних партій України, які орієнтуються на електорат Сходу країни. З'ясовано, що в умовах ідеологічного вакууму та слабкої інституціональної бази партій простежується подальша атомізації та посилення регіональних політичних течій. В умовах Донецької та Луганської областей унаслідок військової агресії простежується подальше поглиблення партійної кризи та апатії.

Ключові слова: політична партія, об'єднання громадян, політична система, політичний процес, політичні вибори.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що становлення політичних партій і громадських рухів в Україні відбувається за надзвичайно складних умов наслідків прогалин політичного розвитку. Тривала економічна криза, посилена непрофесіоналізмом посадовців, крах попередніх суспільних ідеалів й невироблення нових, які б поділяла значна частина населення нашої держави, – у підсумку призвели до стрімкого зростання соціальної напруженості в суспільстві, дискредитують в очах певної категорії громадян політичні цінності. Як свідчать проведені різними соціологічними службами дослідження

суспільної думки, більшість населення є байдужою до політики і політиків, а також загострюється соціальна апатія. Також такі виразники соціальних інтересів, як політична партія, не стали міцними організаціями, які б спромоглися виражати й захищати інтереси різних верств населення. Ці партії ще не здатні вести за собою маси, здобути сталу соціальну базу та помітно вплинули на суспільство. Політичний розвиток сучасних українських партій проходить крізь призму не тільки їх подальшої атомізації, а й інституціональної слабкості. Так, значна кількість політичних сил на низький рівень довіри населення до законодавчої гілки влади спонукають політиків шукати більш витончені шляхи завоювання свого електорату. Яскравим прикладом цього можна назвати сучасний розвиток політичних партій в Донецькій та Луганській областях.

Будучи тривалий час електоральною базою «Партії регіонів» та через події Євромайдану й АТО, населення Донецької та Луганської областей залишилося без ідеологічної та політичної підтримки на центральному рівні влади.

Керуючись класичною політичною теорією саме партії надають динаміку та вектор розвитку політичної системи через різноманіття політичних курсів, ідей, платформ захищаючи інтереси різних суспільних груп. В Донецькій та Луганській областях складність цього ж питання зумовлюється атрибутивним характером самого значення «політична партія». Якщо до 2014 р. єдиною електоральною силою була «Партія регіонів», яка включала до своїх лав керівників та менеджерів підприємств, розташованих на цих територіях, тому єдина функція, яку вона виконувала, – це забезпечення легітимності претензій на владу тих чи інших суспільних кіл. Тобто «Партія регіонів» внутрішньо мала кланову структуру[1], представниками якої було відразу декілька регіональних груп.

Зазначене є класичним тлумаченням політичних сил як захисників інтересів народу. Так, відповідно до політико-правового врегулювання ст. 2 Закону України "Про об'єднання громадян", політична партія є об'єднанням громадян – сторонників визначеної загальнонаціональної програми загального розвитку, яка має за головну мету участь у розробці державної політики, формування органів влади, місцевого самоврядування і представництво у їх складі[2]. Тобто політичні партії, зазвичай, неоднорідні та під час внутрішньопартійної політичної боротьби є кінцевим варіантом політичного інтересу. До 2014 р. таким інтересом було недопущення сил майдану до участі в політичних процесах Сходу України та поглиблення власної інтеграції на інші регіони країни. Вкрай високий рівень корумпованості управлінців від цієї партії та загальне суспільне невдоволення соціально-економічними реформами призвели до

[1] Эль Мюрид Куклы и кукловоды украинской катастрофы. Технологии госпереворота, Москва, 2016. – 280 с.

[2] Закон України «Про звернення громадян» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2460-12

соціального вибуху й відсторонення цією партії та її управлінців від влади. Проте, у той самий час, вкрай низький рівень політичної відповідальності та прогалини у законодавчій базі призвели до переформатування цієї політичної сили у більш дрібні партії регіонального спрямування: «Опозиційний блок», «Відродження» та «Наш край», але через негативний образ та клеймо «регіоналів» за підсумками соціологічних досліджень призвели до появи 5 головних тенденцій атомізації вже регіональних політичних сил[1]:

1) орієнтація на PR-акції у висвітленні власної діяльності через ЗМІ та інтернет;

2) інтеграція в соціокультурне середовище України та ретрансляція раніше відкинутих ідеалів (наприклад, клич «Слава Україні);

3) намагання взяти участь у процесах децентралізації та переорієнтація з центральних інституцій на регіональні;

4) риторика до європейських стандартів життя;

5) намагання йти у народ, проводити зустрічі з населенням у неформальних умовах.

З точки зору ідеологічного спектра, політичні партії Донецької та Луганської областей тяжіють до ліберально-націоналістичного напряму. По-перше, відкинуто питання «російської мови», по-друге, акцентовано на ідеалах європейської соціал-демократії, по-третє, у політичній риториці наголошено на розвитку вітчизняного середнього класу, наприклад, програми «Український донецький куркуль», де за рішеннями депутатів облради від «Опозиційного блоку» з обласного бюджету надається інвестиція у розмірі 500 тис. грн як стартовий капітал[2].

Однак, незважаючи на розвиток зазначених тенденцій, політичні сили Донецької та Луганської областей продовжують у своїй організації та будові бути «угрупованням» — у числах членів та у лідерах дуже багато сумнівних елементів, а, насамперед, претенденти на «вираження» інтересів тих чи інших соціальних груп, на основі підтримки яких й вирішується головне завдання, мають можливість прийти до влади і якомога довше там утриматися. Партійно-політична еліта продовжує мати ознаки закритої системи, тому перехід від одних лав до інших не є вже «шоком, що викликає обурення».

Значна частина діячів «Опозиційного блоку», «Відродження» та «Нашого краю» за роки незалежності встигла побувати як у складі найрізноманітніших політичних утвореннях (наприклад, представники лівих сил чи колишніх комуністів),

---

[1] Олена Рощенко Українці не бачать нових лідерів і не довіряють старим. Рейтинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/23/7169282/

[2] Український донецький куркуль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.agro.dn.gov.ua/ukrayinskij-donetskij-kurkul/

так й на різних адміністративних і керівних посадах. Як зазначає у своїх дослідженнях політолог А. Колодій, у Донецькій області ще спрацьовує міф про регіональну відмінність, яка своєю чергою залежить від рівня урбанізації окремого регіону й рівня процесу секуляризації. Тобто, чим вищий рівень урбанізації, тим більше частка електорату в одному середовищі й навпаки, що призводить до неоднорідності всередині електорального кола[1]. Так, за результатами виборів 2006, 2007, 2010, 2012 та 2014 рр., це твердження майже повністю спрацьовує, але з певними уточненнями: високий рівень урбанізації в Донецькій області перевищує аналогічний показник інших регіонів у середньому на 35%, що прямо впливає на електоральні вподобання, оскільки в цих регіонах дуже високий рівень впливу адміністративного ресурсу, впливу політичних міфів. Зазвичай, саме у щільних регіонах Донецької та Луганської областей простежується вподобання до «Опозиційного блоку»[2]. Тобто ми маємо один зі складних українських парадоксів: рівень політичної участі на сході є одним з низьких в Україні, а вплив адміністративного ресурсу й голосування за вказівцою – один із найвищих, причому посилюється він саме на місцях, а не з центру[3]. Ця динаміка спрацьовує й на процесах децентралізації сьогодення, так високий рівень урбанізації Південного Сходу України прямо корелює з електоральними симпатіями виборців: в аграрних регіонах тяжіння до Відродження як перспективної сили й локомотива децентралізації влади, посилення регіональних громад, зміцнення місцевих бюджетів та національного відродження. Проте якщо до середини 2000 р. ці новації вже мали намір втілення керівниками державних підприємств, то зараз представники «червоного директорату» на лавах комуністичної ідеології утворили інший табір – «Наш край».

Стосовно електоральних уподобань центральних, західних та північних регіонів Донецької та Луганської областей (підконтрольних Україні), то тут простежується значний вплив іншої специфіки на базі не урбанізації, а етнічних, культурно-релігійних та цивілізаційних аспектів розвитку української державності. На користь нашої думки слугують результати парламентських кампаній 2002, 2006, 2007, 2012 та 2014 рр., де за їх підсумками представники правого та поміркованого ідеологічного спектра (у різні

[1] Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості / Колодій А. // АГОРА. – Україна – регіональний вимір. – Київ : Стилос, 2016. – Вип. 6. – С. 78.

[2] Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни / Рябчук М. — Київ: Критика, 2009. — С. 20,21

[3] Колодій А. Позачергові президентські й парламентські вибори 2014 року в Україні : особливості та наслідки [Електронний ресурс] / Колодій А. – Режим доступу : http://political-studies.com/?p=1263

часи це – «Наша Україна», БЮТ, Блок Петра Порошенка та «Самопоміч») демонструють результати не менше 15% або ігнорування виборів. Це пояснюють тим, що ідеологічний спектр тут не має чітких орієнтирів, він ситуативний та побудований на протистоянні вздовж соціально-економічних проблем та незгодою з керівниками адміністрації чи керівника. Тобто люди тут голосують та продовжують бути проти адміністративної системи. Тому, на наш погляд, ідеологічний напрям політичних партій Донбасу та їх керівний склад здебільшого має символічний характер — це відверте зіткнення у громадянській свідомості політичних сил, орієнтація на адміністративний ресурс, який досі залишається актуальним.

На користь наведеної думки слугує той факт, що за ідеологічним спектром перша «п'ятірка» переможців виборів — 2014 у Донецькій та Луганській областях має певний рівень розшарування. Так, політичні сили, які здобули перемогу на парламентських виборах 2002, 2006, 2007, 2012 та 2014 рр., формують переважно правий ідеологічний спектр з деяким рівнем впливу лівого, який уже втратив політичний попит. Однак, ідеологічний спектр самих районів, де політичні сили, які долали виборчий бар'єр, зовсім інший, з чіткими ознаками протистояння між кланами всередині певних адміністративних одиниць, – тобто ключа тенденцій розвитку політичних сил Донецької та Луганської областей, це не протистояння й не намагання увірватися у центр, а навпаки, на місцях отримати все, саме тут й криється ключ до розуміння нинішньої ситуації в регіоні.

Причина полягає у тому, що за роки незалежності в Україні та в Донецькій та Луганській областях не було проведено жодної системної реформи, яка б сформувала провідні конкурентоспроможні галузі економіки, ефективну сферу послуг, соціально правильну систему розподілення благ, а також так і не було проведено аграрної реформи, яка б створила конкурентоспроможну ринкову економіку на селі, щоб зупинити депресивне зростання урбанізації в слабкій економіці. Руйнування старої системи та розподілення їхніх земель паями та високими кредитними ставками призвело до посилення ведення натурального господарства та до ще більшої автаркії села, яке втратило і стару державну підтримку, і нові соціальні перспективи. Дрібні фермерські господарства перебувають у повній залежності від місцевого державного чиновництва та від торгових спекулянтів-посередників, що повністю скуповують їхню продукцію за цінами, які вони й диктують селянам. Зрозуміло, що на такій соціальній базі — роз'єднаних і зубожілих селян — не могла виникнути партія, здатна виражати та захищати їхні інтереси. Селяни-фермери в сучасному суспільстві є однією зі складових частин середнього класу, іншими частинами якого є представники дрібного і частини середнього бізнесу міста, а також висококваліфікована (й високооплачувана) частина робочого класу, «білі комірці» — кваліфіковані фахівці і вищий шар гуманітарної та наукової інтелігенції. До цих лав та цієї верстви й намагається примкнутися «Відродження» як політична сила ініціатив і нововведень. Головна її

ознака криється в тому, що вона першою відмовилася від ідейних засад «Партії регіонів», а також наполягала на повному очищенні своїх лав від ідейних представників цієї сили. Однак, найбільшою її ознакою є намагання інтегрувати як можна більшу кількість пересічних громадян до лав державного управління. З одного боку, це вирішує питання кадрів, з іншого, – партійне керівництво не несе жодної відповідальності за прогалини у політиці.

Дрібний і середній бізнес найбільш концентровано зосереджений у малих і середніх містах північної та південної частини Донбасу, де він є головною (з причини відсутності великої індустрії) сферою прояву ділової ініціативи найбільш активної частини суспільства. Про наявність середнього класу, рівень його консолідованості і рівень усвідомлення ним своїх інтересів треба робити висновки з того, що назви таких політичних організацій, як «Політична партія малого і середнього бізнесу України», «Партія Приватної Власності», «Партія Вільних Селян і Підприємців України» відомі лише вузькому колу фахівців-політологів. А назва «Партія промисловців і підприємців України» хоч і має велику популярність, тим не менше, приховує за собою організації, які ніколи не наважилися самостійно вийти на вибори, а після союзу з Партією регіонів взагалі втратили політичну вагу. Втім, інтеграція до лав «Опозиційного блоку» та «Нашого краю» призвела до численних парадоксів – спільної співпраці у парламенті та відкриого протистояння на місцях.

Проте, як показує аналіз результатів та ідеологічного спектра політичних партій нової генерації, апелювання до середнього класу за всі роки незалежності вдалося практично реалізувати в межах Донецької та Луганської областей лише «Самопомочі», решта проектів не мала успіхів. Наприклад, політична сила «Команда озимого покоління» (КОП) 2002 р. і «Віче» 2006. Перша спроба закінчилася тим, що КОП отримала 4,73% у Донецькій та 4,67% у Луганській областях, чого виявилося занадто мало для проходження в парламент. Друга спроба була ще менш успішною — партія «Віче» 2006 р. подолала виборчий бар'єр у Донецькій області (3,09%) і в Луганській (3,26%). А третьої спроби вже не було, 2007 р. «Віче» на дострокових парламентських виборах не брала участь, тому що підтримала Партію Регіонів. Така сама тенденція поглинання маленьких політичних сил більш великими простежується й далі.

Отже, об'єктивна реальність для нових політичних партій наочно демонструє, що їм не треба вдаватися до двох крайнощів — повністю відмовлятися від ідейних установ чи їх гібридизувати, або представляти лише одну соціальну верству. У своїх ідейно-політичних документах не треба реалізовувати практику поєднання часом несумісних понять, такі як державне регулювання та ринкова постіндустріальна економіка інновацій (ПР, Опозиційний блок), дотації державою приватного сільського господарства і націоналізація стратегічних ресурсів (Відродження), серед яких значаться і ресурси земельні (Наш край), або ж ідея потужної індивідуальної

ініціативи, поєднана з ідеєю солідаризму, суть якої в тому, що в одній особі поєднуються робітник і капіталіст, — а це ніде у світі реалізувати не вдалося (Солідарність).

Такий невизначений ідеологічний напрям дає змогу нам виділити дивні трансформації політичних партій Сходу України. Так, за своєю ідеологічною суттю вони декларують суто центристську орієнтацію; у політичній риториці – тяжіють до лівого центру чи взагалі змінюють свою орієнтацію залежно від настроїв електорату (від ультраправого центру до лівого центру і навпаки); у прийнятих політичних рішеннях залишається вірність принципам комунізму (реформи на благо народу, позитив від яких буде потім) та європейського солідаризму (намагання приховати відверті прогалини в політиці чи економіці ідеєю об'єднання нації навколо світлого майбутнього). Тому через низьку політичну культуру населення, відсутність стратегічного плану розвитку політичні партії України перетворилися на популістів та спекулянтів, актуалізуючи питання, вирішити самостійно вони не в силах, наприклад, вступ у ЄС чи НАТО, з іншого боку, демонструють нездатність вирішувати внутрішні проблеми, оскільки не мають політичної волі нести відповідальність за негативні наслідки чи прогалини в ініційованих ними реформах.

СЕКЦІЯ 2
ПАРТІЇ ТА ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

Олена Стойко
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник, доктор політичних наук

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У МОЛОДИХ ДЕМОКРАТІЯХ

Хоча політичні партії до 70-х років XX ст. зрідка згадувались у конституціях, однак жодна сучасна демократія без них не може існувати. Партії організовують колективну діяльність та вирішують проблеми соціального вибору у процесі прийняття законодавчих рішень [1], структурують виборчу конкуренцію, що зменшує невизначеність результатів виборів та розширює горизонти планування для політиків [15]; дисциплінують політиків і роблять їх підзвітними, навіть коли це неспроможні зробити виборці [2]. Водночас варто зазначити, що політичні партії також є невід'ємною частиною деяких недемократичних режимів [3].

Особливої уваги потребує процес партійного будівництва у молодих демократіях. Як зазначає відомий американський транзитолог Т. Каротез, на перших етапах формування політичних партій у цих країнах очікувалося, що вони виконуватимуть три важливі функції: 1) узагальнювати та артикулювати інтереси громадян; 2) структурувати виборчу конкуренцію та формувати політичний ландшафт; 3) забезпечувати узгоджену діяльність політичних груп в управлінні країною [4, p. 142]. Однак на практиці з'ясувалося, що далеко не кожна політична партія здатна справитися з цими завданнями.

Історично, теорії про партійну політику формулювалися завдяки досвіду розвинених демократій Західної Європи та США. До певної міри регіональний фокус визначав перелік проблем, за розв'язання яких бралися дослідники. Наприклад, такі важливі питання, як домінування однієї партії [14] чи партійної політики у недемократичних країнах [10] до останнього часу не цікавили дослідників партій та партійних систем. З появою (чи відродженням) демократії під час третьої хвилі демократизації вчені переглянули існуючі теорії партійної політики, намагаючись пояснити діяльність політичних партій у нових політичних системах. Часто поведінка та структура партій у цих нових демократіях залишається незрозумілою. Партійні системи у цих країнах є більш волатильними та менш інституціоналізованими, прив'язаність виборців до партій є слабшою, партії менше покладаються на ідеологічні засади [8], а партійна система не завжди організована відповідно до значимих соціальних розмежувань. Більше того, як доводить Дж. Райх [21], впродовж десятиліття конкуренція

між партіями майже не зменшується, а іноді навіть загострюється, що йде врозріз з традиційними теоріями та досвідом розвинених демократій.

Однією з причин є темп та тривалість демократизаційних процесів, що мали місце у Західній та Східній Європі. Партії в старих демократіях з'явилися у XIX ст. і були механізмами, за допомогою яких соціальні групи боролися за розширення виборчих прав. А коли появилися нові демократії, низка політичних прав, у тім числі виборчих, стала, як зазначає Ф. Шміттер [22], міжнародною нормою, і якщо політичні підприємці у старих демократіях використовували партії для мобілізації прихильників, то в кінці XX ст. на сході Європи вони отримали можливість установлення безпосереднього зв'язку з виборцями шляхом активного використання ЗМІ. Як наслідок, політики більше не потребують розвивати членську базу, щоб успішно конкурувати на виборах, а більший акцент змушені робити на формуванні позитивного іміджу у мас-медіа. Крім того, епоха масових партій завершилася до початку третьої хвилі демократизації, що відіграло вирішальну роль у створенні та конкуренції між партіями у молодих демократіях.

Зазвичай учені схильні посилатися на шок перехідного періоду або ж особливості інституційних домовленостей для пояснення того, чому функціонування партій та партійних систем у нових демократіях неможливо спрогнозувати, керуючись теоріями розробленими на основі досвіду розвинених держав. Економічні негаразди негативно впливали на становлення політичних партій у постсоціалістичних країнах, змушуючи політиків жити лише сьогоднішнім днем, відмовитися від довгострокового планування, що ослаблювало партії, призводило до фрагментації партійної системи та зменшення ідеологічної конкуренції.

Нові інституційні домовленості, що укладалися у транзитних країнах, відрізнялися від західноєвропейських аналогів й відображали спадщину старого режиму та значний вплив особистості на хід державотворчих процесів [7], що теж вирішально впливало на формування партійної системи.

Обидва ці підходи мають сильні і слабкі сторони. Той факт, що нові демократії з'явилися внаслідок різних обставин і в особливий момент світової історії, не робить твердження про неможливість появи масових партій у постсоціалістичних країнах більш достовірним, оскільки окремі партії зі значною членською базою все-таки з'явилися.

Водночас історична спадщина та надзвичайні обставини безперечно впливають на партії та партійні системи у цих країнах. Однак ці пояснення розрізнені або фігурують як спеціальні регіональні теорії, які важко об'єднати у загальні рамки. Намагаючись знайти компроміс між цими підходами, Н. Лупу та Р. Рідл запропонували брати до уваги ступінь прогнозованості політичного розвитку [12]. Вони стверджують, що політична невизначеність є значно вищою у молодих, ніж у розвинених демократіях, і це впливає на рішення політичної еліти. За таких умов політичні актори зважають на ймовірність як відродження авторитаризму, так і радикальних інституційних змін, що ускладнює прогнозування тривалості встановлених правил гри. Молоді демократії також особливо

беззахисні в економічному плані, в тім числі й від глобальних економічних криз, унаслідок чого зовнішні чинники можуть радикально трансформувати всю структуру політичної взаємодії, що практично неможливо для розвинених держав. Таке підвищення непередбачуваності означає, що політичні еліти можуть віддати пріоритет отриманню короткострокових вигод, ігноруючи важливість інвестування зусиль у довгострокову перспективу – розвиток партійної організації, кристалізації ідеологічних засад та пошук стратегічних партнерів.

Аналіз партійної системи у молодих демократій змушує переглянути традиційні підходи до розуміння її стабільності. Ще кілька десятиліть тому політологи вважали, що її основними характеристиками є статичність і незмінність у часі. У своїй класичній праці С. Ліпсет та С. Роккан, виділивши критичні точки у розвитку європейських країн, – Реформацію, демократизацію в кінці 1800–на початку 1900 рр. та індустріальну революцію, — охарактеризували партійну систему континенту як «заморожену», сформовану навколо конкретних соціальних розколів, що домінують один над одним [11]. Хоча пізніше вчені припустили, що поява нових критичних точок, пов'язаних з постматеріальними цінностями, може знову змінити партійну систему Європи, уявлення, що партійні системи кристалізуються в головних точках, після чого залишаються незмінними у розвинених демократіях , стало дуже поширеним.

Інші вчені, починаючи з М. Дюверже, пояснювали походження та довготривалу стабільність цих партійних систем з точки зору інститутів. Як тільки інститути, такі як виборча система, залишаються незмінними, партії та партійні системи, що адаптувалися до цих інститутів, будуть успішно функціонувати тривалий період часу. Виборці не захочуть віддавати свої голоси новачкам з неясними перспективами на перемогу, а еліти докладатимуть зусиль для зміцнення та координування діяльності існуючих партій. Отже, стабільні інститути породжують стабільну конфігурацію партій, і лише фундаментальні інституційні зміни спроможні «розморозити» партійну систему.

Другий, альтернативний підхід, що грунтується на класичній праці Е. Доунса [5], розглядає партійні системи як фундаментально динамічні. Просторова модель партійної конкуренції припускає, що партії негайно адаптуються до зміни виборчих стимулів, зумовлених упровадженням нових правил проведення виборів, зміни громадської думки чи зростання конкуренції [23]. Ці зовнішні чинники вносять корективи у стратегічну поведінку партій, а просторові моделі міжпартійної конкуренції припускають, що партії швидко адаптуються до цих нових обставин. Хоча ці припущення дають змогу просторовим моделям пояснити збереження партіями рівноваги, однак вони часто переоцінюють значення змін. У розвинених демократіях основні партії змінюються досить повільно, навіть тоді, коли вони усвідомлюють втрату конкурентоздатності. Всупереч передбаченням статичної моделі, яка ґрунтувалася на розколах та динамізмі просторової моделі, партії та партійні системи у розвинених демократіях повільно, але все-таки змінювалися протягом 1980–1990 рр. [9].

Останніми десятиліттями все чіткіше простежується тенденція до появи нових партій у стабільних демократіях: нішові партії беруться за вирішення «вузьких», неекономічних проблем [25], а радикальні праві партії вдаються до антиіммігрантської риторики [20]. Водночас старі партії трансформують свою організаційну структуру та змінюють стратегії мобілізації, намагаючись посилити зв'язок з виборцями. Деякі партії та партійні системи навіть несподівано зазнали краху, зокрема, в Італії, Новій Зеландії, Японії. На думку П. Мейра, саме ослаблення зв'язку виборців з основними політичними силами створює умови для появи антисистемних партій, що спромоглися досягти помітного успіху на виборах у багатьох країнах Західної Європи [17].

У молодих демократіях аналогічні зміни відбулися набагато швидше. Хоча постсоціалістичним країнам теж потрібен був час: для виборців, щоб ознайомитися з феноменом багатопартійності і партіями як такими, а для політиків – навчитися укладати стратегічні коаліції. Однак, як уважає М. Тавіц, виборці та еліти досить швидко досягли згоди щодо того, які саме партії є найбільш конкурентно здатними, а ті, що не змогли пристосуватися до вимог середовища, поступово зникають [24].

В інших випадках партійні системи не консолідуються. Свого часу С. Мейнверінг переконливо обґрунтував поділ партійних систем на інституціоналізовані та рудиментарні (зародкові) [16]. Він стверджував, що створення сприятливих умов для демократичної конкуренції посилить інституціоналізовані і зміцнить новостворені системи, оскільки демократична стабільність заохочує інституціоналізацію. Відсутність різких потрясінь партійної системи безумовно, підтримуватиме стабільність на зразок «заморожених» партійних систем Західної Європи та США. Однак навіть через кілька десятиліть варто констатувати, що багато партійних систем у перехідних країнах все ще слабкі і перебувають на етапі становлення. Більше того, ці системи можуть бути «замороженими» в точці плинності та дезорганізації подібно до інституціоналізованих та стабільних партійних систем в Європі. І все-таки деякі партії та партійні системи зазнали значних змін, відхилившись від очікуваних шляхів. Так, у Латинській Америці з'явилися місцеві партії, яким вдавалося досягнути вражаючих успіхів на виборах [13]. Як у деяких розвинених демократіях, так і в перехідних країнах навіть інституціоналізовані партії та партійні системи є ослабленими або повністю зникли [19]. У деяких випадках ці події накладалися на інші чинники, що розглядали дослідники партій: інституційні реформи (перегляд виборчої системи), зміни у соціальних розколах, виникнення критичних точок, насамперед у Латинській Америці та Південно-Східній Азії).

Однак в інших випадках ні соціальні трансформації, ні зміна виборчої системи не мали стосунку до модифікації партій та партійних систем. Тобто йдеться про їх зміну під впливом внутрішніх чинників – зміною стратегії, ресурсної основи тощо. Один з підходів вивчає вплив історичної спадщини на рішення керівництва політичних партій та наявні у них ресурси. У транзиті постсоціалістичних країн до демократії саме наступниці комуністичних партій значною мірою визначали рівень міжпартійної конкуренції, що

сприяло стабілізації партійної системи або ж її мінливості [6]. Якщо екс-комуністичні партії успадкували цілісну і розвинену організаційну структуру, то вони стабілізували як партійну конкуренцію, так і демократичний режим. Схожу роль у Центральній та Західній Африці відіграли авторитарні лідери, які спромоглися убезпечити своє перебування при владі шляхом включення, а не виключення представників інших політичних сил. Також з'ясувалося, що вони краще здатні контролювати транзитний процес, перемагають на перших виборах та примушують лідерів інших партій до співробітництва, сприяють інституціоналізації конкурентної партійної системи. Ці дослідження допомагають зрозуміти, чому деякі нові країни є нездатними до розбудови держави та зміцнення демократичних інститутів через слабкість і недовговічність політичних партій.

Другий підхід полягає в аналізі партійних стратегій як внутрішньому джерелі змін. У Західній Європі реакція провідних партій на виборчі загрози нових, нішових партій, визначає успішність цих нових проектів [18]. Коли «старі» партії роблять вибір на користь адаптації до нових проблем, за вирішення яких беруться нішові партії, то останні програють. Однак якщо вони вдаються до тактики ухиляння від нових суспільно значимих питань, або ж намагаються насадити власне бачення пріоритетів державної політики, то популярність нішових партій зростає. У Латинській Америці саме спосіб звернення нових партій до виборців пояснює їх електоральний успіх [13].

Ті, хто поєднують етнічні та популістські гасла, успішніші у формуванні переможної виборчої коаліції, в той час як ті, що апелюють лише до етнічності, зазнають невдачі. Якщо партії беруться за реалізацію ринково орієнтованих економічних реформ, то це також може зміцнити їх успіх або завдати нищівної поразки. Так, у Латинській Америці протягом 1980–1990 рр. партії зазнали тиску з боку міжнародних організацій та держав, які вимагали проведення економічних реформ, несумісних з їх традиційними позиціями. Це, своєю чергою, спровокувало внутрішні конфлікти та формування досить дивних союзів зі своїми історичними суперниками. Унаслідок цього вони були змушені відступитися від певних ідеологічних принципів, що й призвело до ослаблення їх зв'язку з виборцями. Без надійної підтримки з боку членів ці партії катастрофічно втрачають популярність та припиняють існування, що справджується навіть у випадку найбільш стабільних партійних систем регіону. Отже, вибір стратегії окремими партіями має надзвичайний вплив на їх виживання та природу партійної системи країни. Іншими словами, джерела змін у партіях і партійних системах можуть з'явитися зсередини внаслідок прийняття партіями стратегічних рішень та ослаблення зв'язку з електоратом.

Отже, інституційний розвиток молодих демократій відрізняється від розвинених держав, перебуває під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх викликів і обмежень. Невідповідність практики їх партійного будівництва західним теоріям партійних систем зумовлена відмінностями у темпах та тривалості демократизаційних процесів, особливостями перехідного періоду, спадщиною старого, зазвичай соціалістичного, режиму та високим ступенем персоніфікованості політики у під час

транзиту. Ці відмінності мають довготривалий ефект, роблячи партії та партійні системи у молодих демократіях менш інституціоналізованими, більш нестабільними і менш ідеологічними.

Список використаних джерел

1. Aldrich J. H. Why parties? The origin and transformation of political parties in America / J. H. Aldrich. – Chicago IL : University of Chicago Press, 1995.
2. Alesina A., Spear S. E. An overlapping generations model of electoral competition / A. Alesina, S. E. Spear // Journal of Public Economics. – 1988. – Vol. – 37. № 3. – P. 359–379.
3. Brownlee J. Authoritarianism in an age of democratization / J. Brownlee – Cambridge : Cambridge University Press, 2007.
4. Carothers T. Aiding democracy abroad: The learning curve / T. Carothers – Washington : Carnegie Endowment, 2011. – P. 142.
5. Downs A. An economic theory of democracy / A. Downs – Boston : Addison-Wesley, 1957.
6. Grzymala-Busse A. Redeeming the communist past: The regeneration of communist parties in East Central Europe / A. Grzymala-Busse– Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
7. Hicken A. Building party systems in developing democracies / A. Hicken– Cambridge : Cambridge University Press, 2009.
8. Keefer P. Clientelism, credibility, and the policy choices of young democracies / P. Keefer // American Journal of Political Science. – 2007. – Vol. 51. – №4. – P. 804–821.
9. Kitschelt H. The transformation of European social democracy / H. Kitschelt – Cambridge : Cambridge University Press, 1994.
10. Levitsky S. Competitive authoritarianism: Hybrid regimes after the Cold war / S. Levitsky, L. Way. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
11. Lipset S. Cleavage structures, party systems, and voter alignments / S. Lipset, S. Rokkan // The West European party system–Oxford : Oxford University Press, 1990. – P. 91–138.
12. Lupu N. Political parties and uncertainty in developing democracies / N. Lupu, R. B. Riedl // Comparative Political Studies. – 2013. – Vol. 46. – №11. – P. 1339–1365.
13. Madrid R. L. The rise of ethnic politics in Latin America / R. L. Madrid . – Cambridge : Cambridge University Press, 2012.
14. Magaloni B. Voting for autocracy: Hegemonic party survival and its demise in Mexico / B. Magaloni. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
15. Mainwaring S., Scully T. R. Building democratic institutions: Party systems in Latin America / S. Mainwaring , T. R. Scully. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1995. – P. 1–34.

16. Mainwaring S., Torcal M. Party system institutionalization and party system theory after the third wave of democratization / S. Mainwaring, M. Torcal // Handbook of party politics. – London : Sage Publications, 2006. – P. 204–227.

17. Mair P. Ruling the void: The hollowing of Western democracy / P. Mair. – London : Verso, 2013.

18. Meguid B. M. Party competition between unequals: Strategies and electoral fortunes in Western Europe / B. M. Meguid. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008.

19. Morgan J. Bankrupt representation and party system collapse / J. Morgan. – University Park, PA : Pennsylvania State University Press, 2011.

20. Mudde C. Populist radical right parties in Europe / C. Mudde. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007.

21. Reich G. The evolution of new party systems: Are early elections exceptional? / G. Reich // Electoral Studies. – 2004. – Vol. 23. – №2. – P. 232–250.

22. Schmitter P. C. Parties are not what they once were / P. C. Schmitter // Political parties and democracy. – Baltimore, MD : Johns Hopkins University Press, 2001. – P. 67–89.

23. Schofield N. The spatial model of politics / N. Schofield. – New York : Routledge, 2008.

24. Tavits M. The development of stable party support: Electoral dynamics in post-communist Europe / M. Tavits // American Journal of Political Science. – 2005. – Vol. 49. – P . 283–298.

25. Wagner M. Deining and measuring niche parties / M. Wagner // Party Politics. – 2012. – Vol. 18. – №6. – P. 845–864.

Надія Панчак-Бялоблоцка
Львівський національний університет імені Івана Франка,
докторантка кафедри політології

ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНЕ ДЕТЕРМІНУВАННЯ УРЯДОВИХ КАБІНЕТІВ МЕНШОСТІ В ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗРІЗ

Сучасні партологічні теорії зазвичай детермінують, що урядово-партійні ідеології відіграють суттєву роль у визначенні різноманітних політичних результатів. У цьому сенсі ліві урядові кабінети провадять ліву політику та ліві політичні рішення, а праві урядові кабінети – праву політику і праві політичні рішення. Однак такого висновку можна дійти лише на основі операціоналізації конкуренції у двопартійних системах, у яких одна партія обов'язково тяжіє до лівого ідеологічного спектра, а друга – до правого. Відтак для таких систем властиве формування однопартійних урядів

більшості чи меншості, а тому такі системи не окреслюють ідеологічної специфіки коаліційних урядів більшості та меншості, які становлять емпіричну більшість з-поміж усіх урядових кабінетів у парламентських демократіях. Останні корелюються патернами ідеологічно-політичного характеру багатопартійних систем, де в умовах парламентських демократій жодна партія звично не контролює такої частки парламентських мандатів, яка достатня для формування однопартійного уряду більшості.

Приміром, серед європейських парламентських демократій специфічні кейси становлять лише Іспанія, Сполучене Королівство і Мальта, оскільки вони переважно детермінуються параметрами ідеологічного позиціонування урядових кабінетів, що властиві для двопартійних систем. Тому в них формуються винятково (крім деяких дистинкцій) однопартійні уряди більшості та меншості, які відрізняються своїм більш лівим чи правим ідеологічним спрямуванням. Натомість в інших аналітичних кейсах нестача парламентських мандатів для формування однопартійних урядових кабінетів більшості у багатопартійних системах (чи однопартійних урядових кабінетів меншості у двопартійних системах) веде до утворення формалізованих чи неформалізованих парламентських/законодавчих коаліцій, що можуть бути інкорпоровані в коаліційних урядах більшості, а також коаліційних або однопартійних урядах меншості [11]. В ідеологічному контексті такі урядові кабінети специфічні, адже будь-які варіанти законодавчих коаліцій, які інкорпоровані різними типами урядових кабінетів, комбінують партії, що залежні від зовнішньопартійної парламентської підтримки для просування власної політики та політичних рішень (зокрема законопроектів). У зв'язку з цим, вони у зрізі ідеологічного позиціонування повинні орієнтуватись не тільки на свої програмні й політичні цілі, а й на програмні та політичні цілі інших парламентських партій – і навпаки. Відповідно, ідеології таких партій та урядів, які вони комбінують, залежніші, аніж ідеології партій, які самостійно наділені більшістю мандатів у парламенті або провідній палаті парламенту [4, с. 89].

Це визначально впливає на теорії партологічного змісту, оскільки ідеології урядів, що формуються довкола парламентських (законодавчих) коаліцій у багатопартійних парламентських демократіях, не можуть однозначно бути ідентифіковані як ліві (більш ліві) чи праві (більш праві), особливо так легко, як у зрізі однопартійних урядів більшості чи меншості в двопартійних системах. У двопартійних системах ідеологією уряду є ідеологія партії, а в системах багатопартійних – значно складніші відносини, які виникають і розвиваються між партіями, причому переважно між урядовими (у кейсі коаліційних урядів більшості) чи урядовими й неурядовими (за однопартійних і коаліційних урядів меншості) партіями. Так, у багатопартійних парламентських демократіях уряди можуть конструюватись партіями, окремі з яких є лівими, а окремі – правими, але одночасно. Трапляється і так, що урядові партії є ідеологічно сумірними, оскільки більше, ніж інші партії тієї чи іншої країни тяжіють до

лівого чи правого ідеологічного спектра. Однак загалом у такому випадку набагато складніше, ніж у випадку двопартійних систем, оцінити, наскільки уряд тієї або іншої країни більше тяжіє до лівого або правого спектра чи до чогось серединного між ними. Ще складніше прогнозувати політику, політичні вподобання та рішення, які можуть бути наслідками поєднання різних партій у таких урядових кабінетах. Однак вирішення цієї проблеми, зокрема в контексті урядів меншості, є важливим, адже окреслення ідеологічного детермінування та позиціонування урядів у країнах із парламентськими демократіями допомагає визначитись з функціональними патернами урядів та з особливостями реалізованої ними політики і прийнятих рішень.

У цьому контексті треба апелювати і до намірів політичних партій формувати чи не формувати коаліційні уряди більшості, однопартійні і коаліційні уряди меншості й до очікувань політичних партій від участі чи неучасті у створенні та функціонуванні урядових кабінетів, особливо урядових кабінетів меншості. Інколи парламентській партії вигідніше бути в опозиції, але ситуативно підтримувати урядові кабінети меншості, ніж формувати уряди і безпосередньо виконувати свою політичну програму [1]. Трапляється й навпаки. Вибір партії значною мірою кореспондується з конкретним типом партійної системи, зокрема з ідеологічними позиціями партій у системі. Така партійно-ідеологічна зумовленість і специфіка кабінетів, наприклад, у країнах Європи, спричинена тим, що вони є парламентськими демократіями, які сконструйовані на засадах партійно-політичного представництва. Річ у тім, що політична влада у парламентських демократіях делегується виборцями представникам політичних партій у парламентах та урядах. Відтак у цих системах партійних урядів партії змагаються на виборах за голоси виборців, а ті з них, які перемагають, зазвичай формують урядові кабінети. У випадку, коли цього не вдається зробити виборчою «силою» однієї партії, то дві й більше партій можуть об'єднати зусилля, щоб урядувати країною як коаліцією. Однак за того чи іншого варіанта партійного уряду політичних лідерів рекрутують партії, які пропонують політичні альтернативи виборцям. Як наслідок, партії визначають державну політику в процесі здійснення виконавчої влади, а виконавча влада як така є відповідальною перед виборцями через партії [10, с. 225].

Саме з огляду на це, очевидно, що політична й ідеологічна позиція уряду, зокрема коаліційного уряду, становить результат міжпартійного компромісу згідно з яким тій чи іншій партії самостійно дуже складно виконувати власну дистинктивну програму [6, с. 255]. Відповідно, ліво-праве позиціонування кожного коаліційного (більшості або меншості) уряду (а також й однопартійного уряду меншості) умовно локалізується між окремими параметрами ідеологічного позиціонування партій, які є членами урядових кабінетів (або також партій, які, не будучи членами урядових кабінетів (передусім меншості), сприяють їхньому формуванню і функціонуванню) [4, с. 91]. Натомість це впливає на весь політико-управлінський процес, здійснюваний урядовим кабінетом [8].

Специфіка ж партійно-ідеологічного позиціонування урядів меншості полягає у тому, що вони формуються з більшою позитивною ймовірністю тоді, коли вигода від отримання партіями міністерських портфелів менша, ніж користь від реалізації партіями своїх політичних програм та ідеологічних принципів. Цілком протилежна динаміка звично властива для коаліційних урядів більшості і зовсім не визначальна у контексті однопартійних урядів більшості [7, с. 2]. Водночас дехто з науковців, зокрема, І. Сенед [12], К. Кромбез [2], Д. Діермайер й А. Мерло [3], зазначають, що партії "піклуються" про досягнення власних політичних (ідеологічних) цілей лише, коли вони реалізували свої владно-посадові цілі, тобто взяли участь у формуванні урядів та отримали міністерські портфелі в урядових кабінетах. Перша партійна стратегія у контексті формування урядів меншості властива, головно, для країн Західної Європи, а друга – Центрально-Східної.

Унаслідок цього деякі уряди меншості у формуванні та функціонуванні відповідають теоретико-методологічній логіці, запропонованій К. Кромбезом, тобто частіше трапляються тоді, коли найбільша парламентська партія розмірно стає ще більшою, а ідеологічно – більш центристською. На противагу для інших урядів меншості така логіка не виконується [2, с. 27], адже важливе ініціальне чи суплементарне значення має очікувана утилітарна «вигода/користь» від участі в урядових кабінетах. Це, як зауважують Д. Діермайер й А. Мерло [3], зумовлено тим, що партії, які гіпотетично не повинні бути урядовими (або не становлять так званих протокоаліцій), можуть отримувати позитивні трансферти у формі не політичних/не ідеологічних, а посадових вигод і переваг, які є вирішальними у зрізі формування та подальшого функціонування урядових кабінетів меншості [7, с. 5]. А це кореспондується з ідеєю К. Строма, що в урядово-формотворчому процесі, зокрема в контексті формування та функціонування урядів меншості, партії як виразники виборців «піклуються» про свої політично-ідеологічні й владно-посадові цілі [13]. Відповідно, політичні партії майже завжди стикаються з урядово-формотворчими протиріччями і вирішують їх на основі вигідного для себе політично-посадового (ідеологічно-владного) консенсусу і в коротко-, і в довгостроковій перспективі. Тобто ідеологічний вимір формування та функціонування урядів меншості одними партіями важливіший тоді, коли інші партії, відмовляючись від участі в урядових кабінетах (тобто від своїх владно-посадових цілей), є "терплячими", мають змогу впливати на політику з парламенту, а також розраховують на змагальні вибори. Як наслідок, уряди меншості в партійно-ідеологічному зрізі окреслюються переважно рамками міжпартійної конкуренції, хоча інколи визначаються інституційними параметрами політичних систем.

Унаслідок цього загалом очевидно, що уряди меншості в ідеологічному зрізі формуються та функціонують тому, що партії, які беруть участь у перемовинах із приводу урядово-формотворчого процесу, надто відрізняються своїми політичними позиціями, тому не сприяють виникненню урядів більшості. Водночас цілком

очевидна є й інша позиція, аргументована І. Індрідасоном. Учений стверджує: уряди меншості (а також надлишково-переможні коаліції) не потрібно очікувати у тому випадку, коли політики і політичні партії намагаються досягнути винятково владно-посадових, а не політично-ідеологічних цілей [5, с. 4]. Інакше кажучи, уряди меншості зазвичай формуються тоді, коли політичні партії намагаються втілити лише власні політичні (політично-ідеологічні) цілі чи паралельно і політичні, і владні (владно-посадові) цілі, але зазвичай (принаймні як поствиборчі) не формуються, коли партії прагнуть зреалізувати тільки свої владно-посадові цілі.

Із таким зауваженням переважно позитивно корелюють такі висновки і припущення. По-перше, політично-ідеологічна поляризація парламентів чи провідних палат парламентів сприяє зростанню частоти урядів меншості (зокрема коаліційних), оскільки у такому випадку опозиційні партії не мають інших альтернатив, аніж підтримувати уряди меншості, якщо на цьому наполягають партії-форматори урядів меншості [5, с. 10]. По-друге, уряди меншості частіше трапляються, коли ідеологічно розділенішою і поляризованішою є парламентська опозиція. Адже у цьому випадку більш серединними і стабільними є позиції партії або партій, які формують уряди меншості. Окрім того, ідеологічна композиція парламентської опозиції збільшує поляризацію парламентів чи провідних палат парламентів, проте наявність серединної чи центристської партії сприяє формуванню не лише урядів меншості, а й урядів чи коаліцій більшості [9]. По-третє, незалежно від ідеологічного складу урядів меншості і їхнього ідеологічного оточення (ідеологічної композиції парламентської опозиції), уряди меншості звикло повинні опиратись і розраховувати на неурядові парламентські партії. Це особливо необхідно в ракурсі прийняття як законів урядових ініціатив і в контексті забезпечення «виживання» чинних урядів у випадку здійснення щодо них парламентських процедур вотумів довіри та недовіри. А виконати це легше тоді, коли існують значно поляризовані парламенти або провідні палати парламентів. По-четверте (як часткова контраверсія), партійно-ідеологічна детермінація урядових кабінетів меншості не завжди однозначно засвідчує користь їхнього формування, адже навіть у прогнозованих кейсах замість урядів меншості (однопартійних чи коаліційних) можуть формуватися коаліційні уряди більшості (а найчастіше – мінімально-переможні коаліції) [5, с. 25–26].

Зважаючи на окреслені параметри партійно-ідеологічного детермінування урядів меншості в парламентських демократіях, аргументуємо, що уряди меншості в контексті сильного ідеологічного протистояння політичних партій у легіслатурах можуть зазнавати гострої критики своєї діяльності. Однак ідеологічне протистояння опозиційних/неурядових парламентських партій у такому випадку є стримуючим чинником їхнього об'єднання для дострокового припинення повноважень урядів меншості. Натомість апробованішим є блокування з урядовим кабінетом меншості

певної неурядової партії парламенту/провідної палати парламенту, зокрема для протиставлення ідеологічному супротивникові.

Список використаних джерел

1. Artés J. Electoral promises and minority governments : An empirical study / Joaquín Artés, Antonio Bustos // European Journal of Political Research. – 2008. – Vol. 47. – No. 3. – P. 307–333.
2. Crombez C. Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems / Christopher Crombez // European Journal of Political Research. – 1996. – Vol. 29. – No. 1. – P. 1–29.
3. Diermeier D. Government Turnover in Parliamentary Democracies / Daniel Diermeier, Antonio Merlo // Journal of Economic Theory. – 2000. – Vol. 94. – No. 1. – P. 46–79.
4. Hartmann S. Partisan Policy-Making in Western Europe : How Ideology Influences the Content of Government Policies / Sebastian Hartmann. – Springer, 2015. – 353 p.
5. Indridason I. Coalition Formation and Polarization / Indridi H. Indridason. – Riverside : University of California, 2010. – 31 p.
6. Jackman R. The Politics of Economic Growth in the Industrial Democracies, 1974–80 : Leftist Strength or North Sea Oil? / Robert W. Jackman // The Journal of Politics. – 1987. – Vol. 49. – No. 1. – P. 242–256.
7. Kalandrakis T. Minority Governments : Ideology and Office / Tasos Kalandrakis // 2002 APSA conference. – Boston, MA. – 38 p.
8. Keman H. Parties and Government : Features of Governing in Representative Democracies / Hans Keman // Katz R. Handbook on Political Parties / Richard S. Katz, William J. Crotty. – London : Sage, 2006. – P. 160–174.
9. Laver M. Multiparty Government : The Politics of Coalition in Europe / Michael Laver, Norman Schofield. – London : Oxford University Press, 1998. – 308 p.
10. Mair P. The Challenge to Party Government / Peter Mair // West European Politics. – 2008. – Vol. 31. – No. 1–2. – P. 211–234.
11. Müller W. Coalition governments in Western Europe / Wolfgang C. Müller, Kaare Strøm. – Oxford University Press, 2000. – 602 p.
12. Sened I. Equilibrium in Weighted Games with Sidepayments / Itai Sened // Journal of Theoretical Politics. – 1995. – Vol. 7. – No. 3. – P. 283–300.
13. Strøm K. Minority Governments in Parliamentary Democracies : The Rationality of Non-winning Cabinet Solutions / Kaare Strøm // Comparative political Studies. – 1984. – Vol. 17. – No. 2. – P. 199–226.

Ігор Осадчук
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри політології, Кандидат політичних наук

ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ У НЕТИПОВИХ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ ПРАВЛІННЯ В БІЛОРУСІ, КАЗАХСТАНІ Й РОСІЇ

Однією з найбільш апробованих методик визначення конституційних та політичних систем державного правління у межах республіканської форми державного правління є методика Р. Елгі [10; 11]. У цьому дослідженні ми використовуємо модифікацію типології систем правління Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає: а) *президенталізм (президентську систему правління)* – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента та інституту кабінету/адміністрації президента (можливо й прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим, члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), та це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління); б) *парламентаризм (парламентську систему правління)* – як конституційну (і політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), за якої президент отримує свої повноваження на підставі непрямого вибору (наприклад, у легіслатурі), а прем'єр-міністр та урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед легіслатурою (разом із цим, члени уряду, крім прем'єр-міністра, можуть бути індивідуально відповідальними і перед президентом й легіслатурою, однак це не має дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління); в) *напівпрезиденталіз (напівпрезидентську систему правління)* – як конституційну (чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інституту прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом із цим, прем'єр-міністр й урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом/президентом, однак це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління) [2, с. 7].

Найчастіше уряди припиняють свої повноваження на підставі безпосередньо передбаченої для цього процедури *вотуму недовіри*. Вотум недовіри – парламентська ініціатива, спричинена незадовільним/невідповідним (на думку переважно опозиційних, хоча інколи й провладних депутатів парламенту) станом виконання урядом, прем'єр-міністром, окремим міністром своїх повноважень, несхваленням політичної лінії, певних дій або законопроектів урядового кабінету, під час якої в парламенті (відповідній палаті парламенту) відбувається голосування про дострокове припинення повноважень уряду, прем'єр-міністра чи окремого міністра. Це означає, що об'єктом вотуму недовіри може бути міністр, прем'єр-міністр, проте найчастіше повний склад урядового кабінету.

Виокремлюють *звичайний* та *позитивний (або конструктивний) вотум недовіри*. У першому випадку пропонують дострокове припинення повноважень об'єкта вотуму недовіри. Якщо за вотум недовіри проголосує необхідна кількість депутатів парламенту чи провідної палати парламенту, тоді міністр, прем'єр-міністр або урядовий кабінет достроково припиняє свої повноваження. А в другому випадку йдеться про дострокове припинення повноважень об'єкта вотуму недовіри за умови одночасного висунення кандидатури нового міністра, прем'єр-міністра та/або складу (чи програми) урядового кабінету (залежно від особливостей вотуму інвеститури в певній країні). Висловлення конструктивного вотуму недовіри одночасно є успішним вотумом інвеститури новому міністру, прем'єр-міністру чи урядовому кабінету загалом [7, с. 203–218].

Згідно з модифікацією типології систем правління Р. Елгі, розробленою українським дослідником В. Литвином, системи правління в Білорусі, Казахстані й Росії визначаємо як напівпрезидентські. Проаналізуймо особливості вотуму недовіри уряду й типи партійних систем на сучасному етапі у напівпрезидентських (конституційних) системах правління в Білорусі, Казахстані й Росії.

У Білорусі, відповідно до ст. 106 Конституції, уряд у діяльності підзвітний президентові та відповідальний перед парламентом [3]. У ст. 106 зазначено, що уряд складає свої повноваження перед президентом, коли Палата представників (нижня палата парламенту) приймає вотум недовіри уряду; прем'єр-міністр може вимагати від Палати вотуму довіри у зв'язку з урядовою програмою та з будь-якого питання, винесеного на обговорення у нижній палаті парламенту. Якщо вотум недовіри приймає Палата представників, президент має право ухвалити рішення про відставку уряду або про розпуск Палати представників упродовж десяти днів та оголосити про проведення нових парламентських виборів. Якщо відставку уряду відхилено, то він повинен продовжувати виконувати свої обов'язки. Президент має право за власною ініціативою прийняти рішення про відставку уряду і звільнити з посади будь-якого члена уряду [3].

У Казахстані уряд є колегіальним органом і у всій своїй діяльності відповідальний перед президентом і парламентом (ч. 2 ст. 64) [4]. Згідно зі ст. 70 уряд заявляє президенту про відставку у випадку висловлення Мажилісом (нижньою палатою парламенту) чи парламентом вотуму недовіри уряду. Президент упродовж десяти днів розглядає питання про прийняття або відхилення відставки. Прийняття відставки прем'єр-міністра означає припинення повноважень усього уряду. У випадку відхилення відставки уряду президент доручає уряду подальше здійснення повноважень. Президент Казахстану має право з власної ініціативи прийняти рішення про припинення повноважень уряду і звільнити з посади будь-якого його члена [4]. Отже, висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводить до його відставки, оскільки це залежить від позиції/волі президента.

У Росії президент зберігає вплив на звільнення прем'єр-міністра, тому взаємовідносини між президентом і прем'єр-міністром ієрархічні. Прем'єр-міністр залишається відповідальним перед президентом і парламентом. В Росії вотум недовіри не має миттєвої дії. Після висловлення Державною Думою (нижньою палатою парламенту) недовіри уряду президент має право оголосити про відставку уряду або не погодитися з рішенням Державної Думи. Коли його повторено протягом трьох місяців, президент має вибір: прийняти відставку урядового кабінету і призначити нового главу уряду чи зберегти чинний урядовий кабінет і впродовж чотирьох місяців призначити нові парламентські вибори (ст. 109, 117) [5].

Отже, в Білорусі, Казахстані й Росії уряд формально несе відповідальність перед президентом і парламентом, а також передбачено інститут вотуму недовіри уряду. Причому на нетиповість напівпрезидентських систем правління в Білорусі, Казахстані й Росії вказує те, що, незважаючи на вираження вотуму недовіри уряду, саме президент остаточно визначається, чи відправляти уряд у відставку (тобто вираження парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводить до його відставки).

Для типологізації партійних систем в Білорусі, Казахстані й Росії на сучасному етапі (за результатами парламентських виборів 2016 р. [1; 8; 9]) використовуємо авторську методику [6]. Партійну систему в Білорусі визначено як непартійну систему; Казахстані – як помірковано-багатопартійну систему з однією супердомінуючою партією («Нур Отан») та низьким рівнем непартійності (дев'ять депутатів Мажилісу обирала Асамблея народу Казахстану); Росії – помірковано-багатопартійну систему з однією супердомінуючою партією («Єдина Росія») та низьким рівнем непартійності (в Державній Думі один депутат – непартійний).

Список використаних джерел

1. Выборы в Палату представителей Национального собрания Республики Беларусь 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vybory2016.by/result.html

2. Литвин В. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці / Віталій Литвин, Анатолій Романюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Вип. 20. : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Сер. 22. – С. 3–12.

3. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/

4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями от 10 марта 2017 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution.

5. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://constitution.kremlin.ru/.

6. Осадчук І. Теоретико-методологічні параметри і підходи до типологізації партійних систем та емпірично-порівняльні результати їх верифікації на прикладі України (1990–2016) / Ігор Осадчук, Віталій Литвин // Політичні партії і вибори: українські та світові практики : зб. ст. і тез за результ. наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 8 жовтня 2016 року / за заг. ред.. А. Романюка. – Львів : Простір-М, 2017. – С. 149–193.

7. Панчак-Бялоблоцка Н. Уряди меншості в європейських парламентських демократіях : монографія / Н. В. Панчак-Бялоблоцка. – Львів : Простір-М, 2017. – 481 с.

8. Постановление ЦИК РФ № 56/541-7 от 23 сентября 2016 г. «Об установлении общих результатов выборов депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации седьмого созыва» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cikrf.ru/activity/docs/postanovleniya/28404/

9. Сообщение об итогах внеочередных выборов депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан шестого созыва 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.election.gov.kz/rus/news/messages/index.php?ID=3294

10. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions / Robert Elgie // European Journal of Political Research. – 1998. – Vol. 33. – P. 219–238.

11. Elgie R. Variations on a Theme : A Fresh Look at Semi-Presidentialism / Robert Elgie // Journal of Democracy. – 2005. – Vol. 16. – No. 3. – P. 1–21.

Світлана Теслюк
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
Університет ім. Матея Бела в Банській Бистриці,
аспірантка кафедри політології
філософського факультету

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ДОСВІД КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ

Особливий інтерес як до фінансування політичних партій і формування їх виборчих фондів в Україні, так і до вивчення ролі грошових коштів в українському політикумі суттєво зріс після ухвалення багатьох реформ та прийняття законів про протидію політичній корупції 2015 р. Однак якщо для України шлях до реформування системи фінансування політичних партій лише розпочато, то у практиці зарубіжних держав з розвиненою демократією вже накопичено достатній досвід з проведення реформ у сфері фінансового забезпечення діяльності партій. Прикладом ефективного впровадження послідовних реформ з регулювання партійних фінансів є Королівство Норвегія, в якій 44 роки тому було введено у дію закон про фінансування діяльності політичних партій [4]. Незважаючи на довгі роки трансформації системи партійних фінансів, реформи в Королівстві Норвегія продовжуються й зараз.

Норвезька система державного регулювання у сфері фінансування політичних партій є однією з найстаріших у Європі. Вона бере свій початок з 1970 р., коли у Норвегії було запроваджене пряме державне фінансування політичних партій. Вже через три роки у цій державі набув закон про фінансування політичної діяльності партій. Отже, Норвегія стала четвертою країною у Європі (після Німеччини, Фінляндії, Швеції), де на законодавчому рівні було врегульовано фінансування політичних партій [4].

Наразі державне регулювання фінансового забезпечення політичних партій та їх виборчих фондів у Норвегії відбувається на підставі Постанови Міністерства з питань місцевого самоврядування та реформ № 102 від 17 червня 2005 р. «Щодо деяких аспектів регулювання діяльності політичних партій» (Lov om visse forhold vedrørende de politiske partiene) [5]. Цей документ слугує головним інструментом з регулювання діяльності політичних організацій та виборчих груп, що регламентує умови їх фінансування, визначає форми, строки та способи подання політичними партіями фінансових звітів про надходження і використання коштів. За розділами цього нормативного інструменту закріплено контроль за фінансами політичних партій, встановлено адміністративні санкції та штрафи як за порушення партіями умов звітності, так й за неправомірне надходження грошових коштів на користь політичних партій та їх неналежного використання [5].

Головними суб'єктами державного регулювання фінансової діяльності політичних партій у Норвегії є:

1. Міністерство з питань місцевого самоврядування та реформ (Kommunal-og moderniseringsdepartementet).
2. Комітет з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій (Partilovnemnda).
3. Комітет з питань аудиту політичних партій (Partirevisjonsutvalget).
4. Центральне бюро статистики (Statistisk sentralbyrå).

Міністерство з питань місцевого самоврядування та реформ, створене 1948 р. [1], є центральним органом в управлінні фінансів політичних партій.

Міністерство з питань місцевого самоврядування та реформ відповідно до покладених на нього завдань [5]:

- розглядає запити політичних партій щодо отримання державного фінансування (на національному рівні) та забезпечує перечислення грошових коштів на їх банківські рахунки;
- встановлює вимоги до отримання та обліку добровільних внесків, а також доходів від діяльності політичних партій та їх регіональних осередків;
- регламентує умови та методи обліку витрат політичних організацій;
- визначає порядок та затверджує вимоги щодо складання фінансової звітності партіями;
- регулює процедуру подання фінансових звітів політичними партіями та їх регіональними осередками.

З 16 жовтня 2013 р. Міністерство з питань місцевого самоврядування та реформ є під керівництвом висококваліфікованого державного службовця Яна Туре Саннера (Jan Tore Sanner) [1].

Детальні щорічні звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політичних партій та їх регіональних осередків розміщено Міністерством з питань місцевого самоврядування та реформ на порталі, присвяченому партійним фінансам–wwwpartifinansiering.no [1].

Комітет з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій розпочав свою діяльність 1 січня 2006 р. і у своїй роботі підпорядковується королю Норвегії та Міністерству з питань місцевого самоврядування та реформ. Проте ні король Норвегії, ні Міністерство з питань місцевого самоврядування та реформ не можуть впливати на експертні висновки членів Комітету з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій [5]. Комітет з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій зобов'язаний надавати звіт про свою діяльність Міністерству з питань місцевого самоврядування та реформ щороку до 1 жовтня.

З 1 червня 2015 р. Комітет з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій очолює один з найбільш шанованих юристів Королівства Норвегія, визначний науковець, професор Університету Осло–Ейвінд Сміт (Eivind Smith). Члени ради комітету, у складі не менше 5 осіб, призначаються терміном на 6 років [2]. Відповідно до покладених на нього завдань Комітет з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій виконує такі основні функції, як [5]:

- проводить контроль за дотриманням фінансових положень Постанови Міністерства з питань місцевого самоврядування та реформ № 102 від 17 червня 2005 р., а також проводить роз'яснення щодо практичного застосування норм цієї постанови;
- ухвалює рішення за результатами розгляду апеляцій щодо реєстрацій політичних партій;
- приймає рішення про накладання адміністративних стягнень та конфіскацій щодо діяльності політичних партій та їх регіональних осередків;
- виносить ухвалу щодо оскарження рішень про надання державного фінансування політичним партіям.

10 жовтня 2014 р. першим керівником новоствореного Комітету з питань аудиту політичних партій став авторитетний аудитор з великим досвідом у розслідуванні особливо важливих справ, пов'язаних з багатьма видами фінансових шахрайств–Гуннар Гольм Рінген (Gunnar Holm Ringen) [2]. До складу аудиторського комітету повинно входити щонайменше 2 члени. На *вимогу* Комітету з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій Комітет з питань аудиту політичних партій зобов'язаний проводити аудиторські перевірки діяльності політичних партій та їх регіональних осередків для виявлення фактів фінансових порушень [5].

З 17 листопада 2017 р. Центральне бюро статистики з-понад 140-річною історією очолює досвідчений державний менеджер, який відмінно зарекомендував себе на керівних посадах у Департаменті грошово-кредитної політики та Державному казначействі Королівства Норвегія–Бірген Вікьорен (Birger Vikøren) [3].

Головними завданнями Центрального бюро статистики у взаємодії з партіями та їх регіональними структурними підрозділами є збір, обробка, аналіз та публікація щорічних звітів політичних організацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (у формі відкритих даних) [5].

Консолідована звітність про сукупні доходи та витрати політичних партій підлягає обов'язковому оприлюдненню на сайті Центрального бюро статистики, а його статистичні відомості є одночасно доступними для всіх внутрішніх та зовнішніх користувачів. Дата публікації консолідованого звіту повідомляється статистичним відомством щонайменше за 3 місяці до його планового виходу і щоразу виходить о 8-й год. ранку. На сайті Центрального бюро статистики 29 вересня 2006 р. вперше опубліковано відомості про доходи партій та їх регіональних відділень за попередній

календарний рік, а з 7 вересня 2015 р. щорічно публікуються статистичні дані про витрати політичних партій [3].

Облік наявності та руху грошових коштів, матеріальних цінностей політичних партій та їх регіональними відділеннями обов'язково фіксується їх уповноваженими представниками в електронній обліковій системі–урядовому порталі «Алтінн» (Altinn), а також в анкеті за формою RA-0604 [3]. Політичні партії та їх регіональні осередки зобов'язані подати щорічні звіти про доходи і витрати за період з 1 січня по 31 грудня, а також звіти про майно і зобов'язання фінансового характеру станом на 31 грудня. Статистичне відомство повинне отримати звіти протягом 5-ти місяців з моменту завершення звітного року. Центральне бюро статистики зобов'язане надсилати відомості Комітету з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій та Міністерству з питань місцевого самоврядування та реформ щодо повноти декларування та своєчасності подання політичними організаціями фінансових звітів [5].

Отже, система регулювання фінансової діяльності політичних партій Королівства Норвегія є сформованою та повністю упорядкованою. Систему побудовано в такий спосіб, щоб максимально відповідати принципам відкритості й прозорості. До складу керівництва уповноважених органів входять висококваліфіковані фахівці у сфері державних фінансів з публічного управління та незалежного фінансового контролю. Діяльність державних відомств системи управління фінансування політичних партій Норвегії побудовано на дієвій та ефективній моделі взаємодії її незалежних органів з чіткім визначенням функцій і повноважень кожного суб'єкта управління.

Список використаних джерел

1. Офіційний портал Уряду Королівства Норвегія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.regjeringen.no
2. Офіційний сайт Комітету з контролю за дотриманням законодавства щодо фінансування політичних партій Королівства Норвегія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.partilovnemnda.no/
3. Офіційний сайт Центрального бюро статистики Королівства Норвегія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ssb.no/
4. Funding of Political Parties and Election Campaigns: A Handbook on Political Finance. – Stockholm : International IDEA, 2014. – 436 c.
5. Lov om visse forhold vedrørende de politiske partiene (з останніми змінами) [Електронний ресурс] // Kommunal-og moderniseringsdepartementet. – 2005. – Режим доступу : https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-102

Віталій Кольцов
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, докторант кафедри політичних наук і права

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ЯК ІНДИКАТОР ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ Й УПОВНОВАЖЕНОСТІ ОПОЗИЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Країни Вишеградської групи – Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія – це парламентські демократії, у яких специфічним політико-правовим статусом наділено політичну/парламентську опозицію. Специфічність її статусу полягає передусім у тому, що в перечислених країнах немає спеціальних регламентацій політичної опозиції, а натомість її позиціонування доволі часто визначається інтуїтивно та на підставі реальної політичної практики та міжпартійних і міжінституційних відносин. У цьому контексті особливої вагомості в означенні політико-правового статусу політичної та парламентської опозиції в країнах Вишеградської групи має з'ясування та врахування параметрів фінансування політичних сил (партій і рухів).

Річ у тім, що патерни фінансування політсил як урядових, так й опозиційних є доволі важливим інституційним індикатором політичної конкуренції, а тому по-різному впливають на статусно-рольове уповноваження політичної опозиції в умовах відкритого і закритого типу змагальності між політичними силами. Це зумовлено тим, що в умовах конкуренції кількох протиборчих сил за владу вони, передусім унаслідок електоральної невизначеності, змушені через формальне регулювання й неформальні практики обмежувати одна одну [4]. А тому парламентська опозиція апріорі більш зацікавлена у відкритому типі політичної боротьби в партійній системі, оскільки у такому випадку вона отримує більші політичні прибутки і дивіденди [10, с. 212], а також загалом теоретично зростає гіпотетична кількість варіантів залучення опозиції до влади або її перетворення у владу.

Це особливо правильно у країнах Вишеградської групи, адже після краху монопольної політичної системи (режиму «реального соціалізму») вони й досі характеризуються тим фактом, що політичні сили всіляко продовжують шукати приватні вигоди від суспільного надбання держав, а тому й продовжують «витягувати» з них матеріальні ресурси [11], тим самим політизуючи процес урядування. Як наслідок, цілком очевидно, що міжпартійна конкуренція в країнах Вишеградської групи значною мірою збігається з пошуком ренти [4]. Альтернативно зрозуміло, що чим менш впливова політична, зокрема парламентська, опозиція, тим легше партіям влади (або уряду) створювати державні структури, ізольовані від політичного процесу, тим самим політизуючи державу [13].

У цьому контексті примітно, що досвід країн Вишеградської групи засвідчує, що широко поширеним явищем у них стали так звані «державні субсидії для політичних сил» – партій та рухів. Теоретично вони, в умовах регулярного та рівноправного державного фінансування партій і рухів, повинні гарантувати політичним силам однакові та непривілейовані умови парламентського функціонування [12]. Це особливо правильно у тому випадку, коли більш дисперсною та фракціоналізованою є парламентська влада, адже вона таким способом сприяє більш публічному та відкритому фінансуванню партій і рухів. Помітити це можна було на прикладі посткомуністичної Польщі й Угорщини. Контраверсійні сценарії можна було простежити у посткомуністичних Чехії та Словаччині, де, відповідно, Громадянська демократична партія (ODS) та «Рух за демократичну Словаччину» (HZDS) вирішували більшість владно-управлінських питань, а тому генерували слабкість парламентської і загалом політичної опозиції. Наслідком стало те, що в Польщі й Угорщині було сконструйовано та апробовано більш прозорі й ефективні, а також більш консенсус-орієнтовані системи державного фінансування політичних сил, аніж в Чехії та Словаччині [2]. Додатково, політсили в перших з чотирьох країн регіону після перших демократичних виборів домоглись рівномірного розподілу власності колишніх комуністичних партій, унаслідок чого (принаймні на доволі значний період часу) було мінімізовано ризики домінування якоїсь однієї з політсил. Наслідком було те, що в Польщі та Угорщині найраніше було формалізовано й інституціоналізовано державне фінансування партій і рухів [1].

Натомість у Чехії та Словаччині хоча й було майже повністю конфісковано та розподілено майно комуністичної партії, процес формування ефективної системи фінансування політичних сил відбувався порівняно повільно, що було зумовлено домінуванням у політиці «урядових команд» і слабкістю їх «опозиційних противаг» [14]. Як наслідок, державному фінансуванню в Чехії спочатку підлягали лиш ті політичні сили, які отримували не менше двох відсотків голосів виборців, пізніше – політичні сили, які отримували не менше трьох, однак згодом – не менше півтора відсотка голосів виборів (на рівні Палати депутатів, детально див. табл. 1).

Це детермінує, що ініціально не підлягали державному фінансуванню опозиційні партії та рухи, які не отримували парламентського представництва, через що процес фінансування політсил у країні був значно «утаємниченим» (а Громадянська демократична партія позиціонувалась найбільшим «бенефіціаром» [4]).

Своєю чергою, в Словаччині було задіяно майже ідентичні ознаки державного фінансування партій і рухів, щоправда, з особливостями, які: фінансуванню підлягали тільки ті політсили, які отримували не менше трьох відсотків голосів виборців; не заборонялись (як і в Чехії) приватного, в тім числі донорського, фінансування політсил, а також не визначалось його жодних меж. З'ясовано, що саме «Рух за демократичну Словаччину» опинився у виграшному становищі, адже він «виховав зв'язки між

приватизацією інвесторів та провідними політиками у державній службі» [3], фактично звівши на маргінес політичну опозицію. Ситуація в Чехії та Словаччині почала змінюватись і лібералізуватись, а фінансове становище опозиції покращуватись лиш тоді, коли було закінчено «еру» домінування, відповідно, ODS і HZDS.

Таблиця 1

Особливості становлення системи державного фінансування політичних партій і рухів у Чехії (на рівні Палати депутатів) упродовж 1990–2017 рр. [6]

Індикатор державного фінансування партій і рухів	Вибори 1990 і 1992 рр.	Вибори 1996 і 1998 рр.	Від виборів 2002–2006 рр.
Відшкодування виборчих витрат партій і рухів	10 (15) чеськ. крон за голос, ≥ 2,0 % голосів виборців	90 чеськ. крон за голос, ≥ 3,0 % голосів виборців	100 чеськ. крон за голос, ≥ 1,5 % голосів виборців
Постійна операційна субсидія партіям і рухам	Відшкодування виборчих витрат (з 1992 р.)	3 млн чеськ. крон у рік + 100 тис. чеськ. крон за кожні наступні 0,1 % голосів виборців (до 5 млн крон), ≥ 3,0 % голосів виборців	6 млн чеськ. крон у рік + 200 тис. чеськ. крон за кожні наступні 0,1 % голосів виборців (до 10 млн крон), ≥ 3,0 % голосів виборців
Субсидія партіям і рухам за отримані мандати	–	500 тис. чеськ. крон у рік за мандат в парламенті	900 тис. чеськ. крон у рік за мандат в парламенті + 250 тис. чеськ. крон у рік за мандат у регіональній раді

Як наслідок, очевидний висновок, за яким ефективна плюралістична конкуренція апріорі обмежує доступ до пошуку ренти, а натомість сприяє взаємній політичній стриманості, на підставі якої деполітизується система фінансування політичних сил, у тім числі й опозиційних. Водночас із цим (див. табл. 2), зауваження, згідно з якими навіть сьогодні (станом на 2017 р.) державне фінансування політичних сил є меншою мірою формалізованим і передбачає менше обмежень у таких країнах, як передусім Чехії і дещо меншою мірою – Словаччина, а натомість є більш жорстким й обмеженим у Польщі та Угорщині. Це проявляється у таких індикаторах систем державного фінансування партій та рухів, як: умови/критерії надання державного фінансування політсилам, способи розподілу розміру державного фінансування політсил, предмет витрат коштів державного фінансування політсил й обмеження на кількість коштів, які можуть використати політсили та окремі кандидати.

Таблиця 2

Особливості систем державного фінансування політичних партій і рухів (на рівні національних парламентів/нижніх палат парламентів) у країнах Вишеградської групи, станом на грудень 2017 р. [15]

Індикатор системи державного фінансування партій і рухів	Польща	Словаччина	Угорщина	Чехія
Структура державного фінансування політсил	Регулярне фінансування та фінансування у зв'язку з виборами	Регулярне фінансування та фінансування у зв'язку з виборами	Регулярне фінансування та фінансування у зв'язку з виборами	Регулярне фінансування та фінансування у зв'язку з виборами
Умови/критерії надання державного фінансування політсилам	Частка голосів виборців на наступних виборах	Представництво в легіслатурі + частка голосів виборців на попередніх виборах	Участь у виборах + частка голосів виборців на попередніх виборах	Представництво в легіслатурі + частка голосів виборців на попередніх виборах
Способи розподілу розміру державного фінансування політсил	Пропорційно до отриманих голосів	Пропорційно до отриманих голосів + пропорційно до отриманих мандатів	Пропорційно до отриманих голосів + пропорційно до отриманих мандатів	Рівний розподіл + пропорційно до отриманих голосів + одноразова виплата за отримані голоси + пропорційно до отриманих мандатів
Предмет витрат коштів державного фінансування політсил	Витрати на виборчу кампанію + благодійність	Необмежено, крім отримання кредитів, сплати штрафів, пожертвувань чи підтримки президентських виборчих кампаній	Витрати на виборчу кампанію	Необмежено
Обмеження на кількість коштів, які може використати політсила	За відношенням: кількість виборців / кількість зареєстрованих кандидатів	12 млн словацьких крон для реклами політсил + 3 млн євро для політсили зі списком кандидатів	5 млн угорських форинтів на одного кандидата	Немає обмежень
Обмеження на кількість коштів, які може використати окремий кандидат	За відношенням: кількість виборців / кількість зареєстрованих кандидатів	500 тис. євро	5 млн угорських форинтів на одного кандидата	Немає обмежень

Більше того, про це свідчить факт, що серед традиційних заборон державного і приватного фінансування політичних сил у країнах Вишеградської групи треба виділяти такі як: на незвітування та публічне непредставлення інформації про державне фінансування, анонімні пожертвування та пожертвування від іноземних організацій, а також на державні ресурси на користь чи проти певних політичних сил (у всіх країнах регіону); на корпоративні пожертвування (в Угорщині і Польщі, крім пожертвувань від корпорацій з державними контрактами чи частковою державною власністю, що заборонено у всіх аналізованих країнах вибірки); на пожертвування від профспілок (у Польщі та Словаччині); на передання державних ресурсів, крім регульованого державного фінансування політсил, та інші різновиди пожертвувань (у Чехії, Угорщині та Словаччині) на суму донорських внесків політичним силам (у Польщі – не більше 15 мінімальних зарплат в рік або не більше 25 мінімальних зарплат у рік, якщо в цей рік відбувається двоє виборів), на купівлю голосів виборців (у Польщі, Словаччині та Чехії). Сумарно це означає, що більше фінансуванню і великих, і парламентських політичних сил сприяють системи Чехії та Словаччини, а менше – Польщі й Угорщини. Відповідно, у першій групі країн гіпотетично слабша політична/міжпартійна конкуренція (хоч і стабільніші партійні системи), а тому й менш уповноважена загалом політична (зокрема позапарламентська і парламентська) опозиція [16].

Очевидно, що різнопрофільні програми державного фінансування політсил у країнах Вишеградської групи призвели до різних політичних наслідків: в одних країнах (спочатку Польщі й Угорщині, а згодом меншою мірою в Чехії та Словаччині) вони зумовили замороження/інституціоналізацію партійних систем і патернів політичної змагальності, а в інших (спершу в Чехії та Словаччині, а згодом в Польщі та Угорщині) призвели до інституціоналізованого «упередження» на користь правлячих/урядових партій, тобто до «картелізації» партійних систем [8]. Хоча, з іншого боку, створення у межах партійних систем «картелів» не обов'язково обмежує парламентські опозиційні партії, адже вони можуть бути частиною «політичного класу» [9]. Натомість швидше «картелізація» партійних систем є інструментом «самозахисту» партійних систем, оскільки вона гіпотетично, зокрема через державне фінансування партій, може сприяти певній групі політсил, зазвичай парламентських над непарламентськими, тобто лише позапарламентській політичній опозиції [5]. Окреслені наслідки синтетично поєднує той факт, що системи державного фінансування партій та рухів у країнах Вишеградської групи забезпечують як урядові, так й опозиційні політсили структурним стимулом для розвитку спільних відносин між собою [7]. Це особливо правильно на фоні апелювання до вирішення владою та опозицією складних і «довговічних» «політичних проблем», які традиційно не є полем поєднання інтересів протиборчих політичних сил, а варіантом широкого об'єднання політичних знань та авторитету.

Список використаних джерел

1. Борзова И. Оппозиция посткоммунистических стран Восточной Европы в конце XX – начале XXI века: основные тенденции развития / И. Борзова // Известия вузов. Серия : Гуманитарные науки. – 2013. – № 4 (2). – С. 134–138.
2. Bernhard M. Institutional choice after communism /M. Bernhard // East European Politics and Societies. – 2000. – Vol. 3. – P. 316–347.
3. Freedom House. Nations in transit 1999–2000. – Washington : Freedom House, 2000.
4. Grzymala-Busse A. Political Competition and The Politicization of the State in East Central Europe / A. Grzymala-Busse // Comparative Political Studies. – 2003. – Vol. 36. – No. 10. – P. 1123–1147.
5. Haughton T. Parties, Patronage and the Post-Communist State / T. Haughton // Comparative European Politics. – 2008. – Vol. 6. – No. 4. – P. 486–500.
6. Havlík V. State funding of Czech political parties: The signs of a cartel? / V. Havlík, A. Pinková // Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft. – 2013. – Vol. 42. – No 4. – P. 391–406.
7. Katz R. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party/ R. Katz, P. Mair // Party Politics. – 1995. – Vol. 1. – No. 1. – P. 5–28.
8. Katz R. The Cartel Party Thesis: A Restatement / R. Katz, P. Mair // Perspectives on Politics. – 2009. – Vol. 7. – No. 4. – P. 753–766.
9. Kitschelt H. Citizens, politicians, and party cartelization / H. Kitschelt // European Journal of Political Research. – 2000. – Vol 2. – No. 2. – P. 149–179.
10. Mair P. Party System Change: Approaches and Interpretations–Oxford : Clarendon Press, 1997. – 260 p.
11. McFaul M. State power, institutional change, andthe politics of privatization in Russia / M. McFaul // World Politics. – 1995. – Vol. 2. – P. 210–243.
12. Mendilow J. Public party funding and party transformation in multiparty systems / J. Mendilow // Comparative Political Studies. – 1992. – Vol. 25. – No. 4. – P. 90–117.
13. Moe T. The politics of structural choice: Towards atheory of public administration T. Moe // Wiliamson O. Organization theory. Oxford : Oxford University Press, 1995. – P. 116–153.
14. Novotny V. Deset let po listopadu: Omezme moc ceske politicke oligarchie / V. Novotny // Britske Listy, 1999. URL: http://www.britskelisty.cz/9911/19991129d.html (дата звернення: 01.12.2017).
15. Political Finance Database // IDEA. URL: http://www.idea.int/data–tools/data/political–finance–database (дата звернення: 01.12.2017).
16. Szczerbiak A. Cartelisation in Post-Communist Politics / A. Szczerbiak // Perspectives on European Politics and Society. – 2006. – Vol. 2. – No. 3. – P. 431–451.

Христина Алваш
Дослідницький центр «ДАР» (Демократія. Аналітика. Результат), старший дослідник, кандидат політичних наук

СТАН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ТУНІСІ ПІСЛЯ ЖАСМИНОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Деякі експерти вважають Туніс країною, де внаслідок Арабської весни відбувається позитивний і поступовий транзит до демократії. Зокрема, британський політолог Ф. Волпі переконаний: «З аналітичною метою я вважаю революції періодом народних виступів, що змушує авторитарний режим піти на суттєві поступки або провалитися, як це трапилося у Тунісі» [6].

Утім, такий хід подій зумовлений станом політичних інститутів, зокрема політичних партій, які існували в Тунісі ще до початку революційних змін. Історія конституційного розвитку Тунісу розпочинається ще до 1861 р., коли бей Мухаммед ас-Садок прийняв першу в мусульманському світі Конституцію, що передбачала створення при монарху квазі парламенту (Меджліс аля) з дорадчими повноваженнями.

Після здобуття незалежності розпочинається республіканський етап розвитку туніської державності, ознаменований прийняттям (25 липня 1957 р.) Резолюції Національних установчих зборів про проголошення республіки. 1 червня 1959 р. прийнято республіканську Конституцію Тунісу, пізніше – з численними поправками (їх приймали в 1965, 1967, 1969, 1975, 1976 рр.)

Було також окремо прийнято конституційний закон 1988 р., а 2002 проведено референдум щодо змін до Головного Закону країни (перший референдум в історії Тунісу): тоді ж заснували другу палату парламенту – «Палату радників». «Третина парламентарів призначалася Президентом, інших обирали місцеві і регіональні ради» [3, с. 222]. У той же час, конституційний референдум дав деяку перспективу демократизації за специфічною туніською моделлю «Republic of Tomorrow», коли прихильність демократії переважно декларувалась владою, але рішення щодо її впровадження відкладалися «на завтра». На думку дослідників В. Пауелла та Л. Садікі: «Це явище з'явилося на повороті тисячоліть (2002) як відповідь Тунісу на зростаючий тиск на арабський світ щодо демократизації. Іншими словами, «Республіка завтрашнього дня» – це перша і єдина «дорожня карта» демократизації Тунісу» [4, с. 126].

У 1957–1987 рр. передбачені Конституцією державні інститути функціонували в умовах режиму авторитарної влади президента Х. Бургіби, який був одночасно головою Соціалістичної дустурівської партії (СДП), що протягом 22 років керувала антиколоніальною боротьбою туніського народу. Сформувався політичний механізм «держави-партії».

Було прийнято виборче законодавство, що передбачало обрання депутатів голосуванням за списками в один тур по системі «панашаж». Така система голосування закріплювала домінуюче становище СДП у політичній системі Тунісу, оскільки виборцям, по суті, надавалося право лише санкціонувати вибір, уже зроблений урядом під час формування списків кандидатів, а опозиційні партії позбавлялися можливості бути представленими в парламенті, якщо вони не мали більшості хоча б в одному виборчому окрузі. З кінця 50-х – початку 60-х років XX ст. у Тунісі існувала однопартійна система. До 1964 р. партія називалася «Новий Дустур». Її прихильники були за проведення соціальних і політичних реформ, а згодом – за досягнення незалежності країни. Партія підтримувала тісні зв'язки з Соціалістичним Інтернаціоналом. У сфері економіки СДП підтримувала баланс державного, кооперативного і приватного секторів, хоча після 1969 р. пріоритет надавався розвитку приватного сектора. Вона контролювала фактично весь державний апарат на всіх рівнях, керувала діяльністю Загального туніського об'єднання праці, молодіжних та жіночих організацій. У 1988 р. СДП перейменовано в «Демократичне конституційне об'єднання» (ДКО).

У 1981 з'їзд СДП прийняв рішення про «допустимість і можливості існування в країні різних політичних і соціальних організацій». До 1983 р. політичні угруповання могли бути зареєстровані як партії за умови отримання ними не менше 5% голосів на виборах. З 80-х років минулого століття відновилася легальна діяльність опозиційних партій. Однак фактично ДКО зберігала майже монопольне становище в державі, користуючись усіма перевагами. На парламентських виборах у жовтні 1999 р. його кандидати отримали 91,6% голосів і завоювали всі місця в Національних зборах, за винятком тих, які були зарезервовані за опозицією.

Рух демократів-соціалістів (РДС) виник у 1977–1978 рр. на основі «ліберальної опозиції», виключеної 1974 з СДП. Очолив її А. Мстірі. Партія проголошувала боротьбу за демократичні свободи, багатопартійну систему і «лібералізацію економіки». У 1983 РДС офіційно зареєстровано. На парламентських виборах 1999 р. «Рух» отримав 13 з 34 місць, відведених для опозиції.

Партію народної єдності (ПНЄ) створив спочатку як «Рух народної єдності» (РНЄ) лідер лівого крила СДП А. бін Салах, який 1969 р. був зміщений з усіх посад, заарештований, але 1973 р. зумів втекти з в'язниці за кордон. ПНЄ діяло в еміграції і в підпіллі всередині країни і піддавалося репресіям. Ця партія вимагала демократизації країни і проведення прогресивних соціально-економічних перетворень. У 1983 р. одна з гілок руху була легалізована в Тунісі під назвою ПНЄ. Нова партія вважала себе соціалістичною і заявила про прагнення висловлювати інтереси робітників і селян. Вона висунула гасло участі трудящих у визначенні соціально-економічної політики. ПНЄ була за зміцнення зв'язків з арабськими і мусульманськими країнами. На

президентських виборах 1999 лідер ПНЄ М. Бельхадж Амор отримав 0,3% голосів, а на парламентських виборах партія завоювала 7 з 34 місць, виділених для опозиції.

Юніоністський демократичний союз (ЮДС) – арабсько-націоналістична партія, легалізована 1988 р. У 1999 кандидат союзу в президенти А. Тлілі отримав 0,2% голосів. У Національних зборах ЮДС мав 7 з 34 місць для опозиції.

Рух оновлення (РО) створено в квітні 1993 р. на базі Туніської комуністичної партії (ТКП). Партія комуністів, утворена 1939 р., до 1943 і 1952–1954 і 1963–1981 рр. діяла в підпіллі. У жовтні 1992 ТКП відмовилася від марксизму-ленінізму і сьогодні розглядає себе як партія ліберального спрямування. На виборах 1999 р. отримала в Національних зборах 5 з 34 місць, відведених для опозиції.

Соціально-ліберальна партія (СЛП) – ліберальна політична організація. У 1999 р. отримала 2 з 34 місць для опозиції.

Крім зазначених, в країні діяло чимало інших дрібних партій. Нелегально діяли та піддавалися переслідуванням ісламісти з Партії відродження («Ан-Нахда») та комуністи (Туніська робоча комуністична партія).

Однак, незважаючи на широкий спектр політичних партій і рухів, як уважають багато фахівців, переважно вони не відображали інтереси виборців. Важливим етапом формування нового стану туніської політичної системи стало прийняття Національного пакту 7 листопада 1988 р., під яким поставили свої підписи лідери основних політичних партій, громадських і профспілкових організацій. Політичну частину Національного пакту було присвячено будівництву правової держави та утвердженню в суспільстві ідей політичного плюралізму.

Як одна з найважливіших цілей національної політики, проголошувалася деполітизація мечетей, невтручання духовенства у формування політичної позиції громадян.

Відділення релігії від політики, як один з основних принципів сучасної політичної системи Тунісу, було закріплено в прийнятому 1988 р. Законі № 34 про мечетях. Однак, переломним моментом у відносинах між владою та опозицією в особі ісламістів став 1989 р., коли на парламентських виборах ісламісти отримали в окремих регіонах від 13 до 20% голосів. Тоді влада заборонила партії релігійної орієнтації, а після інциденту в лютому 1991 р., коли група молодих ісламістів взяла штурмом штаб-квартиру партії ДКО в столиці, режим почав справжнє переслідування ісламістів.

У травні 1991 р. туніські спецслужби розкрили підготовку ісламістами державного перевороту. Далі були масові арешти, особливого розмаху набули судові процеси: практично усе керівництво ісламської партії «Ан-Нахда» (Відродження) (крім керівника партії Р. Ганнуші, якому вдалося емігрувати) було засуджено на різні терміни ув'язнення, навіть до довічного. За звинуваченнями у підриві безпеки держави і спробі замаху на президента республіки перед судом постали близько 300

прихильників «Ан-Нахди». Ці події сприяли підняттю рейтингу «Нахди» серед широких мас.

Стан справ почав змінюватися 2008 р. Це і поява театральних постановок, які виражали суспільне невдоволення, і зростання насильства на футбольних матчах (причому вболівальники часто були проти поліції), і реп-музика, яка доносила політичний меседж куди більш дієво, ніж будь-які промови політиків, і, звичайно, постійні виступи на півдні країни.

Страйк робітників фосфатних кар'єрів Гафси, яка тривала з січня по червень 2008 р., стала першим масовим виявом протесту, які призвели до людських жертв. За всієї обмеженості виступу, його географічної віддаленості та локальності вимог страйк усе ж виявив слабкі місця режиму: не лише усім відомі непотизм, корупція та зростаюче безробіття, а й крім того, невміння влади вступати в діалог з населенням. Втома від політичного режиму, безвихідь, світова криза 2008 р. та інші чинники стали каталізатором майбутніх революційних подій.

Жасминова революція 2010–2011 рр. суттєво змінила розстанову політичних сил, в тім числі партій. На перших у постреволюційний період виборах (23 жовтня 2011 р.) до Установчих зборів більшість отримала раніше переслідувана ісламістська «Ан-Нахда», яка мала різні погляди з іншими парламентськими політичними силами щодо політичної системи у постреволюційний період. «Ан-Нахда» відстоювала парламентську систему правління та обмеження виконавчої влади на користь законодавчої; «Конгрес за республіку» і більшість інших світських партій підтримували президентську форму правління; нова центристська Республіканська партія – за змішану систему (за моделлю Франції). 26 січня 2014 р. депутати більшістю в 200 голосів (з 216) прийняли нову Конституцію Тунісу.

«Туніська Конституція – перша в Арабському світі, написана без впливу диктатора чи зовнішньої сили. Важко переоцінити влив, який мали члени Національної Конституційної Асамблеї (органу, що відповідав за розробку проекту Конституції) на демократичний транзит Тунісу та долю близькосхідної демократії» [2, с. 4]. Вперше з'явилася стаття про політичні партії, відповідно до якої гарантується свобода утворення партій, союзів та асоціацій. Причому немає ніякої заборони на діяльність партії за конфесійним принципом, зазначено лише, що партії у своїх статутах і роботі «повинні дотримуватися Конституції і законів, відкидати насильство», а їх фінансова діяльність повинна бути прозорою.

Відповідно до нової Конституції повноваження депутатів Палати представників тривають п'ять років. Партія, що перемогла (або коаліція партій), згідно з законом, повинна сформувати уряд.

Палату представників обирають на регіональному рівні за закритими списками за системою пропорційного представництва за методом найбільших залишків. Експерти вважають цю систему демократичною, однак вона не цілком відповідає

порядку денному в Тунісі, що загрожує позитивному транзиту: «Швидкого огляду результатів парламентських виборів – достатньо, щоб зрозуміти, що виборча система не відповіла викликам, або відповіла лише певною мірою. Якщо ми подивимося на лідируючих переможців країни, то побачимо, що в Тунісі пропорційне представництво з використанням закритих списків допомогло ісламістському руху «Нахда» отримати 41, 02% місць» [1, с. 444].

Оскільки виборчі списки є закритими, виборці не можуть висловити свої преференції, змінивши порядок кандидатів, зазначених у списку.

Виборчий закон потребує дотримання гендерної рівності у списках, тому в списку повинні чергуватися прізвища чоловіків і жінок. Закон також захищає представництво молоді: списки кандидатів повинні включати не менше чотирьох місць для чоловіків і жінок віком до 35 років.

Останні парламентські вибори пройшли в Тунісі 26 жовтня 2014 р. Головними суперниками на цих виборах були старі конкуренти: ісламістська партія «Ан-Нахда» і світська – «Заклик Тунісу».

У період передвиборної гонки лідер «Заклику Тунісу» Б. К. ес-Себсі серйозно зміцнив свої позиції завдяки залученню в передвиборний список свого блоку відомих бізнесменів з числа колишніх членів партії «Дустур».

Ісламська партія «Ан-Нахда» зазнала поразки на виборах у законодавчий орган влади, отримавши 27,7% голосів, натомість «Заклик Тунісу» здобув 37,5%. Представник «Нахди» Л. Зітуні офіційно визнав результати виборів і привітав з перемогою партію «Заклик Тунісу». Він закликав також політичні сили країни сформувати коаліцію, які долучили б «Ан-Нахду».

Третє місце зайняв «Ліберальний патріотичний союз» (партія туніського олігарха С. Ріахі), отримавши 16 місць, четверте місце посів «Народний фронт» (коаліція лівих партій – 15 місць). П'яте місце (8 мандатів) зайняла світська партія комуністичного спрямування «Перспективи Тунісу».

Колишні союзники «Ан-Нахди» по коаліції «розчинилися» в числі більш дрібних партій, які поділили місця, що залишилися. Партія «Конгрес за Республіку» колишнього президента М. Марзукі отримала всього 4 місця.

Зміни в інституційному полі, безумовно, є яскравим прикладом позитивного транзиту внаслідок Жасминової революції. Однак його соціально-економічна проекція реалізується не настільки швидко, як зміни законодавства. Потрібно не менше кількох десятків років, поки тунісці реально відчують фінансову стабільність і підйом економіки. Як уважає Х. Солана, колишній генеральний секретар НАТО і Верховний представник ЄС з питань зовнішньої політики і безпеки: «Ми не можемо сподіватися, щоб Туніс за три роки мав результати, яких навіть не досягнули в Європі за чверть століття». Він зазначає: «Політичний плюралізм не можна накласти «зверху». Самі суспільства мусять вимагати його і вибудовувати тривалі в часі інститути, щоб зберегти

плюралізм. Цей процес може зайняти багато років принципово, щоб він не втратив історичної перспективи. Ситуація в кожній країні була різна, коли розпочалися революції. Проте лише в Тунісі наявне мінімальне насилля» [5].

Навіть тепер, у постреволюційний період, туніське суспільство піддається загроз, але здатних якщо не знищити здобутки революції, то, як мінімум, суттєво їх підкосити. Насамперед – це загроза ісламського радикалізму і тероризму, що поширюється в усьому близькосхідному регіоні.

Список використаних джерел

1. Debbeche A. The difficult path toward democracy: New electoral systems in Egypt, Libya, and Tunisia / A. Debbeche // Constitutionalism, Human Rights and Islam after the Arab Spring. – Ed. by Rainer Grote, Tilmann J. Roder, Ali-M. El-Haj. – The UK ; Oxford : The Oxford University Press, 2016. – 957 p.
2. Pickard D. Al-Nahda: Moderation and compromise in Tunisia's constitutional bargain / D. Pickard // Political and Constitutional Transitions in North Africa: Actors and Factors. – Ed. by Justin O. Frosini and F. Biagi. – The USA ; New York : Routlege ; Taylor and Francis Group, 2015. – 183 p.
3. Poupko E. Africa's Domestic Institution. A New database / E. Poupko // Constitutions and Conflict Management in Africa: Preventing a Civil War. – Ed. by A. J. Kuperman. – The USA ; Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2015. – 297 p.
4. Powell B. Europe and Tunisia: Democratization via association / B. Powell, L. Sadiki // Routledge Studies in Middle East Politics, 2010.
5. Solana J. Revolutionary Patience / J. Solana // The Project Syndicate: the World's opinion page : the 24th of February, 2014. https://www.project-syndicate.org/commentary/javier-solana-points-out-that-three-years-of-change-in-the-arab-world-is-a-blink-of-an-eye-in-historical-terms
6. Volpi F. Explaining (and re-explaining) political change in the Middle East during the Arab Spring: trajectories of democratization and of authoritarianism in the Maghreb / F. Volpi // Journal of Democratization. – Vol. 20. – 2013. – Is. 6. http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510347.2012.668438

Petr Oskolkov
Lomonosov Moscow State University,
Institute of Europe, Russian Academy of Sciences (JRF),
lecturer at the Department of Regional Aspects of World Politics

NATIONALISM IN PARTY IDEOLOGIES IN ESTONIA: NATURE AND MANIFESTATIONS

There is a wide variety of definitions of nationalism. The most operational for our study would be the one coined by John Breuilly: «A nationalist argument is a political doctrine built upon three basis assertions: a) There exists a nation with an explicit and peculiar character, b) The interests and values of this nation take priority over all other interests and values, c) The nation must be as independent as possible. This usually requires at least the attainment of political sovereignty» [3, p. 2]. First of all, we should differentiate between ethnic nationalism and civic nationalism [2, p. 69]. The former sees nation as an ethnocultural society based on ethnic solidarity (sometimes called the «German model», based on *jus sanguinis*), while for the latter nation is a political unity based on civic solidarity (sometimes called the «French model», based on *jus soli*).

Civic nationalism is a basis of patriotic political culture of almost every country. Here different identity-building strategies come to mind: collective memory practices, patriotic education, etc. Estonia makes no exception here. An important step towards building civic nationalist strategies is the introduction of a term «*eestimaalased*» («those who live on Estonian soil») that is a counterweight to «*eestlased*» («Estonians»). The former term is more inclusive and makes it possible to create a civic Estonian identity and a civic Estonian nationalism.

Estonian ethnic nationalism tells us another story. The Estonians have preserved their ethnic identity through centuries of life under different foreign authorities, having get the opportunity to found their own state in 1918 only. No wonder that Estonian identity-building strategy has initially been an exclusive one: «we are not like they». During the period of the so-called First Republic (1918–1940), Estonian state has stimulated *eestlus* («Estonianness») by different means: massive propaganda campaigns, monumental art, literature, even a campaign of «estonization» of all surnames and given names (1920–1940). The authoritarian president Konstantin Päts has begun to create a civic nation, having almost eradicated the most influential ethnically nationalist groupings, such as *vapsid* (Veterans of the Freedom War League). However, he did not have enough time before the Soviets entered the country. In the Second Republic (1990 – now), the legacy of Konstantin Päts is often invoked as a mythical Golden Age of Estonia.

Tõnis Saarts (Tallinn University) claims there are two types of democracy that may be found in the «Second Estonian republic», the so-called nationalist defence (exclusive) democracy, emerged out of the tradition of the 1990 Estonian Committee, later on

represented by the *Isamaaliit* (Fatherland Union, in 2007 became a part of IRL party), and the civic (inclusive) democracy, coined by the ideas of the National Front of Estonia (*Rahvarinne*), nowadays represented by Social Democrats and Centrists (Reform Party is said to have ambivalent position qua its ideology and practical deeds) [6]. For the proponents of the nationalist defense democracy, if one is non-Estonian, even if he/she gets Estonian citizenship, one still may end up being called *vale kodanik* («wrong citizen») if one votes for «wrong» parties or if one has «wrong» opinion about national history [6, p. 80–81]. For the proponents of the nationalist defense democracy, national security comes first, democracy second, while for the civic democracy, it is vice versa; the nationalist defense democracy is characterized by a controversy political style (there are «we» and «they», and «they» are *a priori* enemies), the civic democracy by compromise political style («they» are potential dialogue partners) [6, p. 82]. These two kinds of democracy clearly demonstrate the two above-mentioned types of nationalism, ethnic one and civic one, and they also show the existing division in understanding of nationalism in Estonian society.

One of the first overtly nationalistic organizations during the Second Republic in Estonia was Estonian Central Nationalist Union (ERKL) founded in 1994 by Tiit Madisson. Its fate was rather sad: the party has not obtained enough voices to participate in *Riigikogu* (Parliament), and in 1996 Mr. Madisson was charged with coup d'état attempt and arrested. Remarkably, the Union tried to create a kind of nationalist International within Estonia: Madisson was in active contact with a fascist Russian National Unity (RNE), Russian Liberal Democratic Party (LDPR) and the Finnish neo-Nazis [5, p. 57].

If we speak about ethnic nationalism of today, two Estonian parties usually come to mind. Estonian Independence Party (EIP, *Eesti Iseseisvuspartei*) is a marginal party with a classical ideological mix of anti-Semitism (which is very rare in Estonia), xenophobia and conspiracy theory. It was founded in 1999 and has never obtained more than 0.5 % voices (the electoral results of all the parties mentioned in the article are summarized in a graph below). The founder, Vello Leito, is an author of a profound geopolitical theory, according to which his homeland has always fallen prey to different global conspiracies.

Estonian Conservative People's Party (EKRE, *Eesti Konservatiivne Rahvaerakond*) that emerged in 2012 only and obtained 8.1 % voices in 2015 elections, often demonstrates overt xenophobia towards the Russian-speaking minority and the immigrants from the Middle East and Africa. Martin Helme, party parliamentary fraction leader, is notoriously known for his words «*kui on must, näita us»* («if black, go back», literally «show the door to the black people»); his father Mart Helme, the party founder, said: «No one believes in government's fairy tales about the rapid integration of tropical adventurers». The party also has such an important nationalistic feature as isolation demand: it overtly rejects Estonian EU membership. In the party program we read, «EU membership and common currency should not limit the Estonian sovereignty and stay in the way of its development». Very important are also the activities of the young wing of the party, «Blue Awakening» (*Sinine*

Äratus): it annually organizes torch marches, and the crowd was displaying motto's «For the Estonia of the Estonians» (*Eestlaste Eesti eesti*); the motto, however, was changed in 2015 to just «For Estonia» (*Eesti eest*).

For EKRE, anti-Russian rhetoric is also a rather important part of the discourse; however, while Russia is considered an enemy, the local «Estonian Russians» are not. [4]. The exceptions are rare: e.g., when Marina Kaljurand (Rajevskaja), the former ambassador to Moscow, was running for presidency together with Siim Kallas and Kersti Kaljulaid, Martin Helme said her main problem was her Russian ethnic background.

So we can say that the EKRE discourse combines the features of ethnic and civic nationalism: while the party is constantly appealing to the Estonians as an ethnical group, thus excluding Russians and immigrants, it does not also forget about appealing to the nation as a whole, which usually occurs during the electoral campaigns, when nation is in a classic populist rhetoric presented as a «brave people» opposed to a «cruel Tallinn/Brussels elite».

IRL party (*Isamaa ja Res Publica Liit*, Fatherland and Res Publica Union) is usually associated with civic Estonian nationalism, though some authors call it extreme-right, which is, in our humble opinion, highly incorrect [1, p. 84]. One of the party original components, *Isamaaliit* party, was a descendant of the nationalist defense democratic values of the Estonian Committee; however, these values were blurred after the merge with a more moderate Res Publica. Electoral opponents of IRL have tried to create the image of an ethnically nationalist IRL; however, the party avoided these accusations by making a Russian deputy, Viktoriia Ladõnskaia, one of its forepersons. Later on, in 2016, the party has even joined a ruling coalition with Social Democrats and the traditionally Russian-oriented Centrist Party (*Keskerakond*). From the graph 1, it is evident, that the newly-emerged Estonian Conservative People's Party took over the nationalistic electorate from IRL; that is how we can explain the electoral decline in 2015, simultaneously with the relatively unexpected success of EKRE.

If we look at the correspondence of party ideologies with the nationalism definition given by J. Breuilly, we see that both the first and the second criteria (let they be called «existence criterion» and «priority criterion») are present in the party's discourse. IRL, EIP and EKRE appeal to the Estonian people. IRL usually means all the Estonian citizens, while EIP tends to exclude Jews and Russians from this category, and EKRE often lays stress on the need for the further Estonization of the Russian-speaking minority and further legal restrictions on the stateless persons. All the parties agree, though in a usual populist rhetoric, that the priority in all affairs should be given to the interests and values of the nation; usually the nation here overlaps with the ideal Estonian nation-state.

The third part of the definition (let us call it «independence criterion») should be *a priori* present in the discourse of any Estonian party. As every state that has been under foreign domination for many years and even centuries, Estonia has a civic ideology built

upon the (re)gaining of the independence (*taasiseseisvumine*). There emerge every year new books about the heroic strife for the first and second independence. Every party that dares to refuse the independence discourse would be doomed to a failure, and even some percent of the marginal Soviet-nostalgic votes will not safe the situation (we should also note that the bearers of the so-called alien's passports, i.e. stateless persons, the descendants of Soviet-era immigrants who have not gained the Estonian citizenship due to the lack of the Estonian language/history knowledge or just the unwillingness, have the active electoral right at municipal level only; and it is the only category where anti-independence discourse may find its proponents).

Table 1

Basic nationalistic features in the discourse of the parties mentioned in the article. Please note that to these features, specific discourse characteristics in each case were added before the inclusion of the party into the classification

	Types of nationalism		Basis assertions of nationalism, according to Breuilly		
	ethnic	civic	existence criterion	priority criterion	independence criterion
EIP	+	-	+	+	+
IRL	-	+	+	+	+
EKRE	+	+	+	+	+

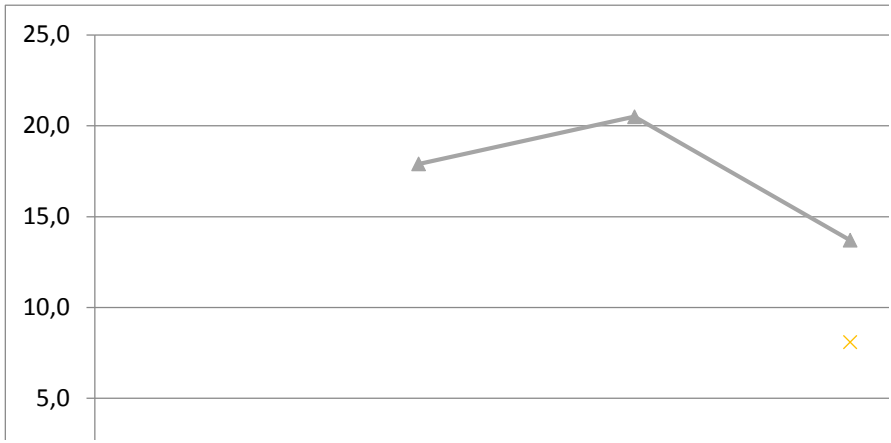

Graph 1. Electoral results of the parties mentioned in the article in 2003-2015 (%). Please note that EKRE emerged in 2012 only, and IRL in 2006

To sum up, as in every country, nationalism is present in the Estonian politics. However, ethnic nationalism is weakly represented on a party level because of the restrictions civil society and liberal democracy put on the development of nationalist tendencies. Nowadays, only one party with a rather high electoral support may be considered nationalistic in the ethnic (though combined with civic) sense of this word; however, if EKRE were to govern, we may assume that it would soften its rhetoric to match coalition partners' strategies, because no party in Estonia enjoys sufficient support to govern alone.

References

1. Еремина Н. В. Правый радикализм в партийно-политических системах современных европейских государств / Н. В. Еремина, С. Н. Середенко. – Санкт-Петербург : Алетейя, 2016.
2. Тишков В.А. Этнополитология: политические функции этничности / В. А.Тишков, Ю. П. Шабаев. – Москва : Изд-во МГУ, 2013.
3. Breuilly J. Nationalism and the State. 2d ed. / J. Breuilly – Chicago : The University of Chicago Press, 1994.
4. Petsinis V. Contentious politics in the Baltics: the 'new' wave of right-wing populism in Estonia / V. Petsinis // Open Democracy. – 2016. – 28 April. – URL : https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/vassilis-petsinis/contentious-politics-in-baltics-new-wave-of-right-wing-populism (date of access: 27.08.2017)
5. Poleshchuk V. Estonia / V. Poleshchuk // Racist Extremism in Central and Eastern Europe. – London : Routledge, 2005. – P. 54–73.
6. Saarts T. Kahest demokraatiamudelist ja Eesti poliitika tuumikpingest / T. Saarts // Vikerkaar. – 2012. – No. 6. – Lk. 78–88.

Michal Cirner
Irina Dudinská
Prešovská univerzita v Prešove

PROTESTNÉ POLITICKÉ STRANY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Anti-establishment political parties of a democratic or undemocratic type are not a new revelation in politics. With the ongoing crisis of traditional political parties and the widespread public mistrust of these political parties, various protest clusters are taking place across the Euro-Atlantic area, ranging from so-called anti-party political parties to anti-system political parties that may threaten liberal democracy. Under the terms of the Slovak Republic, we can include it there

political movement of Igor Matovič (OĽaNO/Ordinary People and Independent Personalities) or political movement of Boris Kollár (Sme rodina - Boris Kollár/We Are Family – Boris Kollár). Frustrated voter in Slovakia also elects Marian Kotleba's political party (Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko/Kotleba – The People's Party Our Slovakia), which, however, is an extremist political party, rather than a protest political force.

Key words: Anti-establishment political parties, Anti-party political parties, Anti-system political parties, Slovak Republic.

V časoch politického marketingu, frustrovaných voličov a pretrvávajúceho populizmu politikov, sa v politickom systéme kreujú politické subjekty neštandardného typu, bez jasného programového, hodnotového a ideologického zamerania. A to nielen politické partaje protestnej povahy voči systému, ale aj marketingové politické zoskupenia, ktoré ponúkajú to, čo si práve «trh» (elektorát) momentálne žiada – aj program a ideológiu, ale iba na povrchu. V slovenských podmienkach je ťažké determinovať, ktorá z politických strán je fakticky štandardnou politickou zostavou, pretože demokracia sa vyvíja v SR po roku 1989 pozvoľne. Z rôznych aspektov možno vyrozumieť, že slovenský volič preferuje skôr charizmatické osobnosti, uverí nesplniteľným predvolebným sľubom, ako by sa mal zaoberať štandardnosťou politického zoskupenia, jeho programovej a inej výbavy. Podľa našej mienky to má súvis s ideologickou vágnosťou, tlačením sa do stredu politického spektra, prílišným nevyhraňovaním sa, tým pádom zabezpečením väčšieho manévrovacieho priestoru pre modifikáciu a osvojovanie si politických názorov politickými subjektmi. Ak sa štandardné politické zoskupenia podobajú ako vajce vajcu, stiera to diferencie v zmysle, že je jedno či tam je «modrý» alebo «červený», podľa občana sa nič nezmení. Z laického pohľadu to znamená ďalšiu korupciu, politické nominácie, škandály, neriešenie problémov, nekompetentnosť, nezáujem o hlas ľudu.

Szomolányiová sa v tomto duchu zamýšľa, že až «príliš často má hodnotenie výsledkov transformácie podobu vyjadrenia frustrácie z nenaplnených «revolučných» očakávaní vo forme výrokov typu «nič sa nezmenilo», vládne tu «korupcia, klientelizmus, nepotizmus», ktoré len vystriedali neformálne inštitúcie známe v minulosti ako «socialistické známosti», protekcia a rodinkárstvo. Hoci sa na ich pretrvávaní vo väčšej miere podieľajú politické elity...na ich rozšírenej reprodukcii sa podieľa aj tolerancia či akceptácia uvedených pravidiel hry širokou verejnosťou» (Szomolányiová, 2013, s. 101).

Vinu za tento stav tak nenesú iba politické strany, ale aj občania samotní, nevyzretá politická kultúra, nedobudovaná občianska spoločnosť a podobne. Nás však zaujímajú práve zavedené politické subjekty. Sabine (2010) sa domnieva, že kandidáti tradičných strán musia mať víziu, menej nápadití kandidáti hovoria o pláne. Kariérni politici teda zaodievajú svoje kandidatúry výberom príslušných sľubov z daných možností: nižšie dane, viac pracovných miest, efektívnejšia vláda, lepšie vzdelanie, lepšie cesty a mosty, respektíve niečo «zelené». Tradiční kandidáti sú ochromení povinnosťou. Vyžaduje sa od nich, čo majú vniesť do politického „tanca" – ich politickú stranu a agendu tejto strany.

V súlade s Mairom (2003) sú strany čoraz viac nútené zdieľať programy a politiky, a keď sú vo vláde, striedajú sa pri ich realizácii. Už iba rétorické «mávanie» politikov môže umožniť voličovi rozlíšiť vládne strany od opozície, ale teraz sa zdá, že konštitutívne kontrasty je v praxi politiky čoraz ťažšie rozoznať. Za najvážnejší dôsledok týchto zmien považuje Mair depoliticization (odpolitizovanie). Takto sa aj samotní občania môžu stať ľahostajnými k politike. Ľahostajnosť k bežnej politike sa môže časom premietnuť do ľahostajnosti k demokracii ako takej.

Arogancia štandardných politických zoskupení a ich nereflektovanie «vox populi», spojené s korupciou, neustálymi škandálmi a kauzami, politickým obsadzovaním miest vo verejnej správe, neriešenie dlhodobých problémov, narastanie regionálnych, sociálnych napätí, prehlbovanie regionálnych a sociálnych rozdielov, zašlá ekonomická kríza, ale aj enormná tolerancia verejnosti voči amorálnym či nelegálnym praktikám politikov, a ešte niektoré ďalšie faktory spôsobili, že na slovenskej politickej scéne sa objavovali a objavujú aj nie úplne uzuálne politické formácie.

Neelam Deová (2013) je presvedčená, že po celom demokratickom svete sa ľudia frustrovaní tradičnými politickými stranami organizujú do antistrán. Tieto nové zoskupenia majú iba amorfnú agendu, ale veľa voličov sa už necíti byť izolovanými a bezmocnými, pretože nové elektronické médiá ich spoločne spájajú s podobne zmýšľajúcimi osobami a skupinami v digitálnom priestore. Podáva veľmi zaujímavý pohľad, že tieto protestné strany sú vývojom špecifických záujmových skupín skorších čias, akými boli sufražetky (hlasovacie právo pre ženy), konkrétnymi obavami o životné prostredie (Zelení v Nemecku), etnické práva (Kurdská strana pracujúcich v Turecku), alebo problematika kastovníctva (Bahujan Samaj Party v Indii).

Veľký rozdiel vidí Deová (2013) v tom, že tieto skupiny protestovali zvonku systému a agitovali pre získanie miesta pri stole v mainstreamovom prúde, pre ich niekedy «alternatívne» agendy. Nové protestné strany sa líšia od tradičných politických strán, pretože doteraz postrádajú kompaktnosť, podrobný program, mimo nepriateľstva voči existujúcemu politickému establishmentu. Väčšina nových skupín neartikulovala, aký druh vládnych inštitúcií chcú konštituovať, iba hovoria o neurčitej agende «menej vlády».

Definíciu antistrán podáva Heywood (2008). Podľa neho sú antistranícke strany (antiparty parties) tie strany, ktoré bojujú proti zásadám bežnej straníckej politiky. Za cieľ si kladú likvidáciu tradičnej politiky politických strán, a to odmietaním parlamentných kompromisov a zdôrazňovaním mobilizácie verejnosti. Z etymologického hľadiska «antistranu» popisujeme podľa slovníka Collins Dictionary ako «(politiku) opozíciu voči politickej strane alebo politickým stranám» (Collins Dictionary, 2013). Iné synonymné variácie hovoria o strane «anti-establišmentu», «strane proti prúdu», «neo-populistickej» strane, «strane nespokojnosti», «protistraníckej» strane. V duchu Schedlera sú to tie politické partaje, ktoré stavajú občanov proti elitám a tie, ktoré stavajú občanov proti sebe navzájom (Schedler, 1996). Politológ a ľavicový politik Blaha tvrdí, že pre svoju «politickú stratégiu nepotrebujú reálny program, hodnotovú orientáciu či vzdelanie...» (Blaha, 2013). Abedi sa domnieva, že typ tejto strany spochybňuje status quo, pokiaľ ide o politiku a politický systém. Antistrany nielenže vnímajú sami seba ako vyzývateľov politického zriadenia, ale takisto presviedčajú, že existuje dištinkcia medzi establišmentom a «ľudom»(Abedi, 2004).

Capoccia definuje antisystémové strany v rámci straníckeho systému a demokratických režimov. Vidí diferenciu medzi «ideologickou antisystémovosťou» a «relatívnou antisystémovosťou». Myslí si, že «ideologická antisystémovosť» je stranícka opozícia voči demokratickému systému a «relatívna antisystémovosť» je iba pozícia vzhľadom na hodnoty špecifického systému (Capoccia, 2002). V súlade so Sartorim «...nie sú všetky antisystémové strany antisystémové v rovnakom zmysle: Negácia zahŕňa, alebo môže zahŕňať, široké rozpätie najrôznejších postojov od «odcudzenia» a celkového odmietania až po «protest» (Sartori, 2005, s. 137). Všetky tieto strany podľa Sartoriho zdieľajú identickú vlastnosť, totiž že spochybňujú legitimitu režimu a podkopávajú jeho nosné základy. «Stranu možno teda definovať ako antisystémovú, keď podkopáva legitimitu režimu, voči ktorému stojí v opozícii» (Sartori, 2005, s. 137). Na druhej strane musí byť rozdiel medzi ideologickou a protestnou opozíciou regulárne vysvetlený: «Antisystémová strana nemusí byť v žiadnom konkrétnom zmysle, a ešte menej vo vlastnej praxi, revolučná» (Sartori, 2005, s. 138). Ďalší z autorov, referujúci o «protestných stranách» je Fennema, ktorý píše, že tieto strany obviňujú politický establišment zo všetkých spoločenských neduhov sveta, vrátane nezamestnanosti a neobmedzenej imigrácie. Ich úmyslom je narušiť politický systém bez prezentovania alternatívnych riešení týchto problémov (Fennema, 1997).

Dosiaľ najvýraznejším typusom protistraníckej strany na Slovensku je hnutie OĽaNO, vedené charizmatickým podnikateľom Igorom Matovičom. V duchu Mesežnikova (2012) je OĽaNO poznačená zjavnou dispozíciou posilniť vo verejnosti kritické nálady voči terajšej politickej elite, politickým subjektom ako typu reprezentácie záujmov. Exponenti strany sa správajú tak, aby «túto formáciu občania vnímali ako antipód štandardnej strany, ako akúsi «antistranu». Útočili na politické strany ako na organizácie, vyzývali skoncovať s partokraciou, zavrhovali možnosť premeny svojho zoskupenia na štandardnú politickú stranu, odmietali budovanie organizačných štruktúr a členstva»(Mesežnikov, 2012, s. 32). Hnutie OĽaNO nie je štandardne organizovaná strana a nemá jasné ideové vymedzenie. Jeho predstavitelia vystihujú hnutie ako «stranu zdravého rozumu».

Na svojej internetovej stránke prehlasujú: «Politici si schválili také zákony, ktoré neumožňujú, aby do parlamentu kandidovali nezávislí občania. Nechcú, aby sa im do parlamentu dostala «škodná»...My sme radi, že sme považovaní práve za takúto «škodnú». Vytvorili sme platformu, aby mohli kandidovať aj nezávislí a nebyť pritom členmi nejakej strany» (Obyčajní ľudia, 2011). Martin Búr označuje v roku 2011 lídra hnutia Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti Igora Matoviča ako «charizmatoviča», ten vraj simuluje budovanie antistrany zloženej z nezávislých osobností, ktoré budú aj po zvolení konať autonómne. OĽaNO pred parlamentnými voľbami v roku 2012 zdôrazňuje prvky «novosti» vlastného subjektu, ich predsavzatím je vniesť do politiky «novú krv». Priamo deklarujú svoju orientáciu na protestný elektorát. Predkladajú návrhy imponujúce ľudom nespokojným so súčasným stavom tzv. «veľkej» politiky. Medzi východiskové predvolebné témy patria otázky spravodlivosti, rovnosti a priamej demokracie (Mesežnikov, 2012).

«Po voľbách 2012 I. Matovič vyhlásil, že hnutie sa «profiluje stredovo». Zatiaľ čo v ekonomickej oblasti návrhy OĽaNO naznačovali inklináciu k liberálnym riešeniam, v hodnotovej oblasti bol pre poslanecký klub OĽaNO príznačný eklektizmus, sýtený individuálnymi postojmi jednotlivých poslancov. Najhlasnejšie boli artikulované výrazne konzervatívne postoje, najmä v oblastiach reprodukčného správania a vzťahov medzi príslušníkmi rovnakého pohlavia» (Mesežnikov, 2012, s. 40–41). V prieskumoch verejnej mienky, navzdory kontroverzným propozíciám, expresívnemu vyjadrovaniu a niektorým nevšedným aktivitám predstaviteľov zoskupenia, si OĽaNO zatiaľ (zima, 2017) udržiava stabilný voličský potenciál.

Sme rodina – Boris Kollár je ďalšou podobnou politickou formáciou na čele s úspešným podnikateľom. Ako deklarujú: «Naše hnutie je neštandardná politická sila, ktorá odmieta v politike kradnúť, klamať a podvádzať, čo je vlastné tzv. štandardným politickým stranám za posledných 20 rokov na Slovensku. Hnutie založili na jeseň 2015 Boris Kollár, Milan Krajniak a Peter Pčolinský. Hnutie vzniklo preto, aby boli v parlamente ľudia, ktorí sa zodpovedajú iba svojim voličom a nie politickým sponzorom, ktorí tzv. štandardné strany riadia zo zákulisia». (Hnutie Sme rodina, 2017). Dodávajú, že «nepotrebujeme na to žiadne nezmyselné ideológie. Stačí byť v politike slobodní, nebyť nikomu zaviazaní a používať zdravý rozum» (Tamže, 2017).

Dezilúzia voličov z politiky štandardných politických strán, zašlá hospodárska kríza, dlhodobé zanedbávanie sociálnych a celospoločenských problémov politikmi, sa prejavuje v úspechu protestných politických zoskupení, ktoré využívajú populistické heslá a prezentujú jasné a radikálne riešenia problémov. Niektoré z týchto antisystémových politických partají majú nedemokratický a extrémistický charakter. Problematickou politickou formáciou v Slovenskej republike je ĽSNS, ktorej pozadie, latentné alebo otvorené prejavy, sú možnými atribútmi pravicového politického extrémizmu. Politológ Kubát v tejto súvislosti uvádza: «Proti prosystémovým stranám útočia z oboch strán ľavicové a pravicové strany antisystémové, najčastejšie teda komunistické a fašistické či nacistické...V tejto situácii potom môže ísť o priame ohrozenie demokracie» (Kubát, 2013).

Za efektívnu zbraň proti antisystémovým a extrémnym politickým stranám považuje Kubát (2013) dvojkolový volebný systém absolútnej väčšiny. Ten vyžaduje nadpolovičnú väčšinu hlasov v prvom kole volieb pre kandidáta. Do druhého kola tak môžu postúpiť dvaja alebo viacerí najúspešnejší kandidáti z kola prvého. Tento systém prinucuje politické strany ku kooperácii, k vzájomnej komunikácii. Nadovšetko sa to týka menších a stredne veľkých strán. Práve takýmito antisystémové a extrémne strany obvykle sú. Príkladom je antisystémová (pravicovo extrémistická) strana Kotleba–ĽSNS a jej líder Marián Kotleba. Ako kandidát na predsedu samosprávneho kraja v regionálnych voľbách v roku 2013 na Slovensku, sa dostal do druhého kola volieb, keď pri nízkej volebnej účasti (24,6 %) získal 21,3 % hlasov zúčastnených voličov. Ľavicový kandidát postupujúci z prvého miesta (49,5 % hlasov voličov), tesne nezískal majoritu hlasov zúčastnených voličov, aby sa v prvom kole stal víťazom volieb. Jeho najväčší kritik a konkurent, podporovaný pravicovými politickými zoskupeniami, ktorý v tomto volebnom súboji skončil prekvapivo až na treťom mieste (15,1 % hlasov voličov), deklaroval podporu pre ľavicového

kandidáta v druhom kole volieb. Učinili tak i ďalšie štandardné politické strany. Politické chyby všetkých systémových politických zoskupení pred druhým kolom volieb, arogancia a ľahkovážnosť, ignorovanie protestne naladenej časti elektorátu i ďalšie širšie spoločenské faktory zapríčinili, že v druhom kole volieb zvíťazil spomínaný Kotleba.

Samotná strana Kotleba–ĽSNS už pred týmto prvotným úspechom začala svoj program orientovať na ostrú kritiku pomerov v krajine – na jednej strane kritizovali konanie etablovaných politických strán a vládnych predstaviteľov a ich politiky namierené proti «slušným Slovákom», a na druhej strane ostro kritizovali «parazitovanie» rómskeho obyvateľstva a «cigánsky extrémizmus a teror». Heslom ĽSNS na domovskej internetovej stránke bolo: «Odvahou proti systému». ĽSNS sa snaží zabrániť «ďalšiemu rozkrádaniu Slovenska politikmi a parazitmi». Pilierom volebného programu strany v parlamentných voľbách 2012 bolo tzv. Desatoro Ľudovej strany Naše Slovensko na «odstránenie následkov zločinov spáchaných politikmi po novembri 1989 a nastolenie sociálnej spravodlivosti». Strana chce vo svojom programe donútiť politikov niesť zodpovednosť za svoje rozhodnutia tak, aby «vysoká politika viac nebola najorganizovanejšou zločineckou profesiou». «Rozkradnutý majetok» plánujú navrátiť do vlastníctva štátu. Okrem toho tento program sľuboval zrušenie funkcie splnomocnencov vlády a financovanie politických strán zo štátneho rozpočtu.

Hloušek a Kopeček (2010) sa nazdávajú, že globalizujúca sa ekonomika vyžaduje omnoho mobilnejšiu a flexibilnejšiu pracovnú silu. Nemalá časť spoločnosti sa ale na zmenené podmienky dokáže len ťažko adaptovať. Nezriedka sa ocitá v sociálne marginalizovanom postavené, pre ktoré je charakteristická dlhodobá nezamestnanosť, rastúca frustrácia a deprivácia a túžba po obnove «predošlého» stavu s jeho tradičnými väzbami, putami, poriadkom a harmóniou. Takto zneistení voliči podporujú radikálne politické sily a charizmatických vodcov, ktorí sľubujú prekonávanie rastúcej atomizácie spoločnosti a sľubujú rázne a jednoduché riešenia.

Navonok potlačenie do úzadia toho antisystémového, v zmysle nedemokratického a extrémistického, na druhej strane posilnenie prezentácie protestného, antielitárskeho apelu, robí z Kotlebu a ĽSNS oveľa akceptovateľnejšiu alternatívu voči všetkým štandardným systémovým politickým zoskupeniam. Strana Kotleba – ĽSNS sa stala súčasťou slovenského parlamentu po voľbách v roku 2016 spolu s hnutím Borisa Kollára. Doplnili tak hnutie Igora Matoviča OĽaNO, ktoré je samostatne súčasťou slovenského zákonodarného zboru od volieb v roku 2012. Oslabovanie takzvaných štandardných alebo tradičných politických zoskupení a posilnenie protestných politických zoskupení (vrátane extrémistov) v slovenskom parlamente, značne prispieva nielen k fragmentácii straníckeho systému, ale aj prepísaniu politickej mapy Slovenska a nástupu neštandardných síl do politického systému krajiny.

Bibliografia

1. ABEDI A. Anti-Political Establishment Parties: A comparative Analysis / A. Abedi. – London : Routledge, 2004.

2. BLAHA Ľ. Prvý raz ako tragédia, druhý raz ako fraška / Ľ. BLAHA. – 2003. – Dostupné na internete :
<http://www.noveslovo.sk/c/Prvy_raz_ako_tragedia_druhy_raz_ako_fraska>. [11/10/2013].

3. BÚR M. Ako matovičovci o panictvo prišli / M. BÚR. – 2011. – Dostupné na internete :
<http://www.inaque.sk/sk/clanky/seriousness/politika/ako_matovicovci_o_panictvo_prisli>.
[11/10/2013]

4. CAPOCCIA C. G. Anti-System Parties : A Conceptual Reassessment / C. G. CAPOCCIA. – London : Journal of Theoretical Politics. – 2002. – Vol. 14. – No. 1. – p. 9-35.

5. COLLINS DICTIONARY. Definition of „antiparty" / COLLINS DICTIONARY. – 2013. – Dostupné na internete :
<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/antiparty#antiparty_1>. [11/10/2013].

6. DEOVÁ N. The rise of the anti-party party / N. DEOVÁ. – 2013. – Dostupné na internete :
<http://www.gatewayhouse.in/the-rise-of-the-anti-party/>. [11/10/2013].

7. FENNEMA M. Some Conceptual Issues and Problems in the Comparison of Anti-Immigrant Parties in Western Europe / M. FENNEMA. – London : Party Politics. – 1997. – Vol. 3. – No. 4. – p. 473–492.

8. HEYWOOD A. Politologie / A. HEYWOOD. – Plzeň : Aleš Čeněk, 2008

9. HLOUŠEK V. Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě / V. HLOUŠEK, L. KOPEČEK. – Praha : Grada Publishing a.s. – 2010. – S. 211.

10. HNUTIE SME RODINA. O nás. – 2017. – Dostupné na internete : <http://hnutie-smerodina.sk/o-nas/>. [30/10/2013]

11. KLUKNAVSKÁ A. Krajne pravicové strany v parlamentných voľbách 2012 na Slovensku / A. KLUKNAVSKÁ. – 2012. – Dostupné na internete : <http://www.rexter.cz/krajne-pravicove-strany-v-parlamentnych-volbach-2012-na-slovensku/>

12. KUBÁT M. Jaký volební systém pro Českou republiku? / M. KUBÁT. - 2013. –Dostupné na internete : <http://www.revuepolitika.cz/clanky/1889/jaky-volebni-system-pro-ceskou-republiku>. [11/10/2013]

13. ĽSNS. Desatoro ĽSNS 2012 / ĽSNS. Desatoro ĽSNS. – 2012. – Dostupné na internete :
<http://www.naseslovensko.net/dokumenty/desatoro_lsns_2012.pdf>

14. MAIR P. Political parties and democracy: What sort of future? In Central European Political Science, roč. 5, číslo 13 / MAIR P. – 2003. – ISSN 1680–4333. – S. 6–20.

15. MESEŽNIKOV G. Vývoj systému politických strán, stranícka politika a voľby´12. In KRIVÝ, V. a kol. Slovenské voľby´12. Čo im predchádzalo, postoje a výsledky / G. MESEŽNIKOV. – Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2012. – ISBN 978-80-85544-76-3. – S. 11–46.

16. OBYČAJNÍ ĽUDIA.. O nás / OBYČAJNÍ ĽUDIA. – 2011. – Dostupné na internete :
<http://obycajniludia.sk/o-nas/>. [30/10/2017]

17. SABINE R. A non-traditional candidate / SABINE R. – 2010. – Dostupné na internete :
<http://www.sunjournal.com/letters/story/903108>. [11/10/2013]

18. SARTORI G. Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu / G. SARTORI. - Brno : CDK, 2005

19. SCHEDLER A. Anti-Political-Establishment Parties / A. SCHEDLER. – London : Party Politics. – 1996. – Vol. 2. – No. 3. – p. 291–312.

20. SZOMOLÁNYIOVÁ S. Cesta Slovenska od devianta k štandardne problémovej krajine EÚ. In BÚTORA, M. a kol. Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti / S. SZOMOLÁNYIOVÁ. – Bratislava : Kalligram. - 2013. – ISBN 978-80-89345-42-7. – S. 89–103.

Anna Polačková
Vladislav Dudinský
Prešovská univerzita v Prešove

TRANZIČNÝ PROCES A VÝCHODISKOVÉ PODMIENKY STRANÍCKEHO PLURALIZMU V ČESKOSLOVENSKU

V tranzičnej[1] fáze v Československu na štrukturovanie konfliktných línií[2] a tým aj stranícko-politický systém pôsobili dva druhy hybných síl. Prvým typom pôsobiacim takpovediac zhora je vplyv politických strán, ktoré sa snažia stabilizovať sa a vytvoriť si ideologicko-programatický profil. Opačným smerom zdola pôsobí hybná sila vychádzajúca

[1] Tranzíciu vnímame ako transformačný proces prechodu komunistickej spoločnosti k demokratickej. Vo svojej podstate je tranzícia obdobie hlbokej systémovej zmeny všetkých spoločenských vzťahov, pričom jej význam spočíva v tvorbe základných väzieb budúcej potranzičnej spoločnosti. Z odborného hľadiska je preto potrebné venovať procesu tranzície patričnú pozornosť, napr. jej výskumom prostredníctvom tzv. tranzitológie (transitology) (Buden, 2013).

[2] Jedným zo základných spôsobov skúmania straníckych a politických systémov je analýza v nich vyskytujúcich sa konfliktných líniách, nazývaných aj cleavages. Tento koncept má svoj pôvod v druhej polovici 20. storočia, keď v roku 1967 politológovia Lipset a Rokkan (1967) publikovali teóriu konfliktných línií, na základe ktorých sa podľa autorov sformoval a stále vyvíja stranícky a politický systém západoeurópskych demokracií. Podstata predmetnej teórie tkvie v snahe prepojiť individuálne politické rozhodnutia s makro-historickými procesmi a sociálnymi zmenami, so zreteľom ďalekosiahlo určiť ďalší vývoj politickej sféry spoločnosti (Bornschier, 2009, online), ale tiež pôvodne skúmať historické korene straníckeho a politického systému západoeurópskych demokracií. Konfliktné línie v politike, podľa uvedeného konceptu, vznikali akýmsi pretekaním spoločenských vzťahov a konfliktov s formujúcim dopadom na sféru politiky, pričom významnými medzníkmi v spoločnosti, v kontexte ktorých došlo k uvedenému pretekaniu, boli národná a priemyselná revolúcia ako spúšťače rozsiahlej sociálnej mobilizácie

od elektorátu, ktorý sa záujmovo a hodnotovo profiluje, vytvárajúc tak sociálne skupiny na osi konfliktných línií (Hloušek–Kopeček, 2005). V danej súvislosti sa ako nevyhnutné javí dodať, že v závislosti od stupňa rozvoja spoločnosti sa pomer hybných síl môže istým spôsobom modifikovať.

Predošlá demokratická skúsenosť a povaha industrializácie postkomunistickej spoločnosti ovplyvňujú procesy formujúce aj súčasné demokracie nachádzajúce sa v tranzičnej alebo potranzičnej fáze. Demokratické zriadenie vytvára nové a vhodnejšie podmienky pre širšie skupiny obyvateľstva na presadzovanie záujmov a reálny podiel na moci a fungovaní spoločnosti. Inými slovami, demokracia znamená funkčný vzťah medzi elektorátom a politikmi, vzájomnú závislosť politickej elity a elektorátu, budovanie občianskej spoločnosti a formovanie pocitu spoločenskej zodpovednosti. Spoločenské a politické dianie je v demokracii formované hybnou silou zdola, od elektorátu. Obdobie komunizmu zanechalo na spoločnosti svoje stopy v podobe zmenenej sociopolitickej štruktúry, ktorá sa prejavuje vysokou voličskou volatilitou a odlišným vnímaním ľavice a pravice naviazaným na konfliktnú líniu vlastníci – pracujúci. Z týchto dôvodov je prevažujúcou hybnou silou na konfliktné línie pôsobenie politických strán zhora, «konfliktné línie v tomto regióne sú vnímané jednoznačne ako politické a navyše transformačné» (Kopeček, 2005, s. 27). Zdanlivá ideologická nejednoznačnosť a difúzia na ľavo-pravej ideologickej osi však má svoje korene v tranzícii a po nej nasledujúcich procesoch formovania liberálnodemokratickej spoločnosti. Uskutočňovanie kategoricky pravicovej politiky ľavicovo orientovanou vládnou garnitúrou a naopak, neznamená absolútne revidovať chápanie pravice a ľavice. Určité kroky musí v procese transformácie uskutočňovať každá vláda, pokiaľ si to spoločenská situácia vyžaduje. Aj strana považujúca sa za ľavicovú resp. vládna garnitúra môže realizovať kategoricky pravicový politický krok, obzvlášť v priebehu hlbokého systémového prerodu, akým tranzičný proces bol. Pri posudzovaní procesu tranzície a konkrétnych realizovaných politík v tomto procese je potrebné si uvedomiť, že to je svojim spôsobom živý proces. Za pochodu teda dochádza k zásadnej a hlbokej zmene fungovania spoločnosti, ktorá so sebou prináša aj nečakané a akútne výzvy sama o sebe, nehovoriac o vplyve vonkajších externalít, teda zahraničnopolitických a zahraničných ekonomických vplyvov. Z daného dôvodu nevnímame vzniknutú situáciu miešania pravicových a ľavicových politík ako prienik pravicovej a ľavicovej ideológie, ale skôr ako uskutočňovanie pragmatických a programových politických rozhodnutí.[1] Pre posudzovanie postavenia «politických strán «postkomunistických» krajín na socioekonomickej osi transformácie je predovšetkým nutné posúdiť ich programové zameranie a taktiež zapojenie do medzinárodných straníckych organizácií či internacionál» (Hloušek 2000, s. 378,379).

[1] Meristickým prístupom je potrebné analyzovať uskutočňované politiky v kontexte, a teda skúmať vplyv širších okolností na politické rozhodnutie nezanedbávajúc osobné črty a motivácie politických elít, ako aj širšiu politickú stratégiu (Bližšie pozri Hloušek–Kopeček 2004, s. 50,51).

Za pomalším rozvojom československého straníckeho systému do jeho demokratickej podoby je potrebné vidieť slabo rozvinutú občiansku spoločnosť a na ňu nadväzujúcu mieru socioekonomického vývoja spoločnosti, a to vrátane priemyselnej štruktúry. Z hľadiska tranzície postkomunistických krajín k demokratickým zriadeniam a budovaniu straníckych systémov sa javí dnešná Česká republika ako svetlá výnimka, čo je pripisované vyššiemu stupňu sociálnej modernity a štruktúr občianskej spoločnosti (Lewis, 2001). Podstatu vplyvu socioekonomického vývoja spoločnosti na rýchlosť tranzície a približovanie straníckopolitického systému západoeurópskym štátom zdôrazňuje aj Hloušek. «Stranícke systémy, v ktorých prevažuje ako hlavná konfliktná línia socioekonomická, majú viac spoločných charakteristík so straníckymi systémami západnej Európy, ako je tomu v prípade systémov, ktorým dominuje konfliktná línia nacionalistická» (Hloušek, 2000, s. 380).

Odrazovým mostíkom tranzície a konštelácie pluralitného politického systému i narastaniu významu socioekonomických konfliktných línií je línia komunistický režim – antirežimová opozícia. Jej konkrétna podoba však závisí od charakteru opozičného antikomunistického hnutia, ako aj od sociálno-demokratizačných procesov, teda procesov prerodu komunistických politických subjektov na systémové politické subjekty sociálnodemokratickej povahy (Hloušek–Kopeček, 2004). Je teda možné povedať, že proces prechodu moci od komunistických elít k antirežimovej opozícii bol rovnako dôležitý, ako spôsob inštitucionalizácie sociálnych demokratov či už ako bývalých predstaviteľov komunistického razenia, alebo sociálnej demokracie bez priameho komunistického dedičstva[1]. «Sociáldemokratizácia» sa mohla uberať dvomi alternatívami vývoja, ktorých je Česká a Slovenská republika ukážkovým príkladom vzhľadom na svoju minulosť v spoločnom štáte. „Konfigurácia štiepení bola na Slovensku iná ako v Českej republike, kde deliaca línia ľavica – pravica bola viditeľná v priestore politických strán i voličov už krátko po roku 1989“ (Gyarfášová–Šlosiarik, 2008, s. 8). Odlišná konštelácia konfliktných línií, pri ktorých, ako poukazujeme vyššie, je nutné vnímať aj špecifiká konkrétnych societ a elektorátu, znamenala aj odlišné okolnosti formovania straníckeho systému. Priamym dôkazom a zároveň katalyzátorom rozdielneho straníckeho vývoja bola pozícia sociálnodemokratických strán v straníckom systéme, kde možno odlišnosti badať už pri ich formovaní, ako aj pri samotnom pôsobení ako systémových strán. Táto problematika je predmetom analýzy vývoja, ale tiež postavenia sociálnodemokratických strán v Českej a Slovenskej republike v ďalšej časti predloženého textu.

[1] Nemáme na mysli personálne prepojenie či kontinuitu medzi komunistickou stranou a vzniknutými sociálnodemokratickými stranami, ale priamu inštitucionálnu nástupnosť.

Hodnotová profilácia a vplyv na stranícku štruktúru

Štáty sbyrokraticko-autoritatívnou formou komunizmu, kam patrilo aj Československo[1] v roku 1989, neboli schopné adekvátnej reakcie na spoločenské posuny v kontexte tranzície a štátostranícky aparát nedokázal ponúknuť prijateľné alternatívy vývoja, či dokonca ho vôbec korigovať. Komunistické režimy v týchto štátoch, ako uvádza Kitschelt (1995), zanikali implóziou a stratili kontrolu nad tranzičnými procesmi, tým pádom aj vplyv na budúcu podobu spoločenského zriadenia

Pôvod tohto stavu je potrebné hľadať v normalizačných procesoch a nastolenému rigidnému smerovaniu KSČ, tá ešte ani koncom roku 1989 nedokázala «zrealizovať zmeny, ktoré by jej umožnili optimalizovať politické straty. Po 17. novembri 1989 mal komunistický režim pravdepodobne dostatok zdrojov na potlačenie prípadného povstania a takmer určite mala KSČ dostatok politického kapitálu, aby vyjednala pomerne výhodné podmienky svojho prechodu do nového politického zriadenia. Nevyužila ho však a podľahla konfrontácii s etickou revolúciou, teda svojej vlastnej úplnej morálnej delegitimizácii» (Profant, 2010, s. 18,19). Pomerne rýchlo sa tak našli víťazi konfliktnej línie transformácie medzi komunistickým režimom a opozíciou. Ranej postkomunistickej ére v Československu dominovali občianske a reformné strany, ktoré vzišli ako víťazi z prvých slobodných volieb v júni 1990. V Českej republike to bolo Občianske fórum (OF) a na Slovensku Verejnosť proti násiliu (VPN) (Childs 2001), ktoré predstavovali heterogénne hnutia. Tranzičné procesy a sily, ktoré umožnili sformovanie oboch hnutí, priamo úmerne poklesu intenzity primárnej konfliktnej línie komunisti – opozícia strácali na svojej intenzite a prejavila sa vnútorná heterogenita ako OF, tak VPN. Výsledkom bolo, že z OF sa v roku 1991 v Čechách odštiepila Občianska demokratická strana (ODS) a z VPN v tom istom roku sa na území Slovenska odštiepilo Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), obe strany s neskoršou vládnou skúsenosťou[2]. Berúc do úvahy historický medzník roku 1993, kedy k prvému januáru vznikli samostatné republiky je ťažko možné dostatočne akcentovať a ilustrovať hektiku spoločensko-politických turbulencií a nastávajúcich zmien.

Tranzícia spoločenského systému od autoritatívneho zriadenia jednej strany k pluralitnej liberálnej demokracii, etablovanie a vzápätí zánik občianskych demokratických hnutí typu OF a

[1] Kitschelt v danej rovine vyjadruje polemiku nad homogenitou tranzičného procesu v Českej a Slovenskej časti spoločného štátu. Slovensko vníma skôr ako krajinu s patrimoniálnym komunizmom a poukazuje na rýchly rozkol v protikomunistickom hnutí a integráciu bývalých komunistov do nových predovšetkým nacionalistických strán (Bližšie pozri Kitschelt, 1995, s. 453).

[2] Vzhľadom na obmedzený rozsah a nežiaduci odklon od skúmanej problematiky sa hlbšie vnútorným pnutím v OF a VPN, ako aj vznikom iných ako relevantných sociálnodemokratických strán nebudeme zaoberať podrobnejšie, ako je potrebné v kontexte vývoja sociálnej demokracie (Bližšie preto pozri napr. Hloušek–Kopeček, 2005; Hloušek–Kopeček, 2004, s. 90–9, 142–144; Gyárfášová–Krivý, 2013, s. 257–261; Hynčica, 2006, online).

VPN, rozpad Československej federatívnej republiky na samostatné štátne celky mierovou cestou a v neposlednom rade ekonomické dopady prechodu od centrálne plánovanej ekonomiky k trhovému hospodárstvu mali markantný systémový vplyv. Prakticky neustále sa meniace podmienky spoločenského, politického a ekonomického charakteru so zásadným dopadom sa vzájomne ovplyvňovali a vytvárali nové rozmery sekundárnych konfliktných línií v priebehu 90. rokov počas samostatnej éry Českej a Slovenskej republiky a v tomto kontexte zásadne formovali aj pozíciu vznikajúcich sociálnych demokracií v novom straníckom a politickom systéme.

Okrem dynamického vývoja tranzície uvoľnením spoločenských a politických pomerov a decentralizáciou moci vytvára predsa len priestor na istú historickú kontinuitu. Zásadné rozdiely medzi krajinami, ktoré boli viditeľné už pri formovaní prvej Československej republiky, zostali zachované. Česká republika bola modernejšia, demokratickejšia a viac orientovaná na západnú Európu, Slovensko bolo zase ekonomicky menej sofistikované a v jeho politike bol stále výrazne prítomný nacionalizmus (Childs, 2002). Po rozpade Československa sa Slovenská republika odklonila od všeobecne demokratického kurzu regiónu predstavovaného Českou republikou a minimálne do roku 1998 politický systém Slovenska vykazoval známky autoritatívneho režimu[1] podobnému štátom na Balkáne alebo postsovietskemu priestoru (Lewis, 2001).

Reflektujúc zavŕšenie tranzičnej fázy boja o budúcu podobu československého politického systému je potrebné uviesť, že začiatkom 90. rokov do popredia vystupujú nové konfliktné línie. «Pre elementárne dotvorenie štruktúry relevantných konfliktných línií bolo kľúčové obdobie rokov 1991–1992. V priebehu neho došlo k jednoznačnému posilňovaniu významu socioekonomickej konfliktnej línie transformácie. Sprevádzala ho postupná konštitúcia najdôležitejších subjektov českej pravice a ľavice. Význam ostatných konfliktných línií postupne upadal, do konca roku 1992 stratila svoju niekdajšiu relevanciu v Čechách aj nacionalistická konfliktná línia» (Hloušek–Kopeček 2004, s. 92). Stranícky systém Českej republiky sa na rozdiel od Slovenska začal pomerne rýchlo orientovať na sociálno-ekonomickú líniu v priestore politických strán, čím sa nastolil kurz približovania straníckym systémom západoeurópskych demokracií. Naopak, situácia na Slovensku bola iná. V rovnakom období rokov 1991–1992 je na vzostupe konfliktná línia štát – cirkev reprezentovaná predovšetkým Kresťanskodemokratickým hnutím (KDH), no dominantnou sekundárnou konfliktnou líniou transformácie sa stáva línia centrum – periféria (teda Slovensko vo vzťahu k «pragocentrizmu» a menšinám). Túto programovú líniu využíva HZDS a Slovenská národná strana (SNS), ktoré sa stavajú do pozície reprezentantov slovenského národa, čo v tradicionalistickej slovenskej spoločnosti nachádza svoju odozvu u voliča. «Na rozdiel od Českej republiky sa na Slovensku socioekonomická

[1] Politika, ktorú praktizovala vtedajšia vládna koalícia pozostávajúca z politických subjektov HZDS–ZRS–SNS „posilňovala prejavy iliberálnej demokracie, diskvalifikovala Slovensko z prvej vlny rozšírenia NATO o bývalé štáty Varšavskej zmluvy a vyradila ho z prvej skupiny štátov, s ktorými začala prístupné rokovania Európska únia“ (Gyárfášová–Krivý, 2013, s. 259).

konfliktná línia v priebehu 90. rokov presadila iba veľmi obmedzene» (Hloušek–Kopeček, 2005, s. 16). Szomolányi (1997, 1999) v tejto súvislosti uvádza, že jedným zo smerodajných konfliktov samotnej Slovenskej republiky bol v polovici 90. rokov práve zápas o podobu politického systému alebo o tzv. pravidlá hry. Daný hodnotový rozpor medzi autoritársko-nacionálnymi a liberálno-demokratickými silami je vnímaný ako dominantný a formatívny konflikt dvoch antagonistických politických táborov (Szomolányi, 1999; Učeň, 2000; Rybář, 2005), ktorý vrcholil v období rokov 1994–1998 «keď sa vývoj na Slovensku evidentne vychýlil od stredoeurópskej cesty konsolidácie demokracie» (Gyárfášová–Krivý, 2013, s. 259), čo v konečnom dôsledku môžeme vnímať ako prípad slabej ľavo-pravej profilácie v podmienkach Slovenska.

Dôvod uvedeného nesúladu možno podľa Deegana (2006) hľadať v kultúrnej odlišnosti slovenskej a českej spoločnosti v oblasti religiozity, nacionalizmu a autoritárstva. Relatívne vyšší podiel veriacich hlásajúcich sa ku katolíckej cirkvi na Slovensku, potvrdený existenciou klerikálneho vojnového štátu, predstavuje značnú sociálnu skupinu v rámci elektorátu, ktorej hodnoty a spoločenský vplyv sú dostatočne silné, aby získali svoju politickú reprezentáciu,[1] dokonca aby tvorili dôležitú súčasť straníckeho spektra s rozhodujúcim či koaličným potenciálom. Autori ako Elster, Offe, Preuss, Huntington a Putman (Deegan, 2006) dokonca poukazujú na dlhodobý odmietavý postoj katolicizmu k demokracii. V tejto súvislosti je zaujímavá skutočnosť, ktorú uvádzajú Gyarfášová a Šlosiarik (2008), a teda, že hodnoty religiozity vníma ako veľmi dôležité až 42% Slovákov, no na strane druhej iba 22% Čechov. Taktiež, v intenciách nacionalizmu je Slovensko percipované ako štát s väčším vplyvom nacionalizmu až separatizmu v porovnaní s Českou republikou, pričom nacionalizmus bol priamym dôvodom, prečo sa na Slovensku demokracia v 90. rokoch nedokázala stabilizovať.

Komplexný záver z hodnotového prieskumu[2] spracovala Gyarfášová so Šlosiarikom v podobe multivariačnej analýzy[3], na základe ktorej je možné konštatovať, že «národné

[1] Máme na mysli predovšetkým kresťanské a kresťansko-demokratické politické subjekty typu KDH, už neexistujúca Slovenská demokratická koalícia (SDK) a SDKÚ, ktoré sú prítomné na slovenskej politickej scéne už od jeho vzniku.

[2] Výskum realizoval Medzinárodný republikánsky inštitút (IRI) v krajinách Vyšegrádskej štvorky (V4) na vzorke dospelej populácie v počte tisíc respondentov z každej krajiny V4. Terénny zber dát sa uskutočnil v roku 2007 formou osobného rozhovoru. Je potrebné dodať, že s aktuálnejším výskum, ktorý by komparatívne pojednával o hodnotových orientáciách v krajinách V4 v uvedenom rozsahu sme sa počas písania našej práce nestretli.

[3] Korešpondenčná analýza je multivariačná metóda, využívajúca sa pri analýze rozsiahlych kontingenčných tabuliek analyzujúca asociácie medzi dvoma alebo viacerými kategorickými premennými. Jej zámerom je objasniť štruktúru vzťahov v komplexnej dátovej matici. Korešpondenčná analýza zároveň napomáha uvedené vzťahy aj vizualizovať, a to prostredníctvom bodov (reprezentujúcich kategórie analyzovaných premenných) v priestore, čo zásadne simplifikuje interpretáciu výsledkov (Gyarfášová–Šlosiarik, 2008, s. 13).

hodnotové klustre majú k sebe oveľa bližšie ako nadnárodné politické pravice či ľavice. Inými slovami poľská ľavica má bližšie k poľskej pravici ako k slovenskej (maďarskej, českej) ľavici a presne to isté platí pre národnú pravicu» (Gyarfášová–Šlosiarik, 2008, s. 13,14). Obdobné závery je možné vyvodiť aj z výsledkov prieskumu uznávaných hodnôt voličov sebaidentifikujúcich sa na ľavo-pravej osi zaznamenaných v Tabuľke 1 a Tabuľke 2 vyjadrujúcej «najvýraznejšie odlišnosti medzi hodnotami pravice a ľavice v jednotlivých krajinách2 (Gyarfášová–Šlosiarik, 2008, s. 12).

Tabuľka 1

Hodnotové orientácie pravice a ľavice na Slovensku

Slovenská republika			
Hodnota	Pravičiari	Ľavičiari	Rozdiel (v % bodoch)
Starostlivosť zo strany štátu	56%	66%	10
Demokracia	63%	53%	10
Bezpečnosť	82%	92%	10
Národ	43%	52%	9
Náboženstvo	46%	37%	9
Sociálne práva	56%	65%	9

Zdroj: Gyarfášová–Šlosiarik, 2008, s. 12.

Tabuľka 2

Hodnotové orientácie pravice a ľavice v Českej republike

Česká republika			
Hodnota	Pravičiari	Ľavičiari	Rozdiel (v % bodoch)
Demokracia	77%	48%	29
Súkromné vlastníctvo	60%	38%	22
Starostlivosť zo strany štátu	40%	56%	16
Sociálne práva	54%	68%	14
Kapitalizmus	20%	7%	13

Zdroj: Gyarfášová–Šlosiarik, 2008, s. 12

Z vyššie uvedených tabuliek jasne vyplýva silnejší sklon k etatizmu u slovenského obyvateľstva oproti českému, a to ako u sebaindetifikovaných ľavičiarov, tak aj pravičiarov. Naopak, pri vnímaní demokracie ako hodnoty je možné badať jej silnejší vplyv u českých pravičiarov (77%) ako u slovenských pravičiarov (63%). Celkovo je na základe predložených údajov možné konštatovať, že slovenská pravica a ľavica z pohľadu hodnôt vyznávaných obyvateľstvom je menej vyhranená v porovnaní s českým obyvateľstvom, čo podľa nášho názoru významne prispieva k zvýšenej miere volatility a nestabilite straníckeho systému. Ľavicoví voliči sa tak nielenže svojou podporou pohybujú medzi stranami v rámci ľavicového straníckeho spektra, ale ako prieskum indukuje, majú väčšiu pravdepodobnosť presunúť svoju podporu aj strane pravicovej orientácie.

Bez ohľadu na identifikáciu na ľavo-pravej osi, ďalšie výskumy[1] poukazujú taktiež na hodnotové odlišnosti ovplyvnené kultúrnymi a socioekonomickými faktormi špecifickými pre každý zo skúmaných štátov. Pre slovenskú spoločnosť je charakteristická «nižšia tolerancia voči iným národnostiam, ľuďom handicapovaným ochoreniami, ideovým a legislatívnym zmenám súvisiacim s interrupciou, užívaním drog, rozvodovosťou, spolužitím homosexuálnych partnerov,» (Ilgová–Ritomský, 2009, s. 84), no na strane druhej zase vysoký stupeň religiozity, kde «v Slovenskej republike sa hlási k vierovyznaniu 76,7% a v Českej republike 40,4% populácie» (Ilgová–Ritomský 2009, s. 83). Domnievame sa však, že komparáciou vybraných hodnôt s najvyššie dosiahnutým nesúladom však nemožno konštatovať prevahu niektorej časti politického spektra na ideologickej osi. Napriek tomu Novák (2010, s. 42) konštatuje, že v Českej republike «majú hodnoty a postoje ľavice (nie len v kultúrnej, ale aj v ekonomickej dimenzii) dlhodobo nezanedbateľnú prevahu nad hodnotami a postojmi pravice.» Toto tvrdenie je potrebné vnímať aj v spojitosti s reálnym vplyvom ľavicového spektra na stranícko-politický systém a porovnať ho so situáciou na Slovensku.

Naznačená dynamika evolúcie pramení z aktívneho vývoja spoločnosti vo všetkých jej sférach, ktorý je umocnený samotným tranzičným procesom a formovaním nových spoločenských vzťahov. Pokiaľ sme hovorili o sebaidentifikácii voliča na ľavo-pravej osi a ním vyznávaných hodnotových princípov, nesmieme opomenúť skutočnosť, že aj samotná identifikácia naľavo či napravo podlieha istému vývojovému procesu. Zaujímavým potranzičným vývojom prešla schopnosť sebazaradenia sa na hodnotovej osi, kde došlo k fluktuácii, ako znázorňuje Tabuľka 3. Kým v roku 1991 sa s ľavicou identifikovalo v Českej republike 14,3% opýtaných a na Slovensku 15,5% , v roku 2008 tieto hodnoty podstatne stúpli na úroveň 21,2% v Českej republike a na 24,6% na Slovensku. V pravicovom spektre táto fluktuácia podľa nášho názoru nebola až taká výrazná, kde sa podpora pravicových strán zmenila z počiatočných 36,3% na úroveň 31,4% v Českej a z 27,1% na 35,8% v Slovenskej republike. Ešte zaujímavejší je však vývoj nezaradených do ľavo-pravého spektra, kde predovšetkým na Slovensku došlo k výraznému zníženiu z 29,9% v roku 1991 na 15,8% v roku 1999, no paradoxne k opätovnému rozšíreniu skupiny nezaradených na 18,6% v roku 2008. Obdobný trend je možné pozorovať aj v Českej

[1] Gyarášová a Šlosiarik (2008) uvádzajú napr. výskumy IVO, STEM a CBOS.

republike, kde množstvo nezaradených kleslo z pôvodných 15,4% na iba 5,9% v roku 1999, no neskôr opäť stúplo na 15,4% v roku 2008. Kým zníženie počtu nezaradených predovšetkým na Slovensku je možné vnímať ako pokrok v stabilizácii pluralitného systému a posunu straníckeho súťaženia do jeho socioekonomickej ľavo-pravej dimenzie, vzhľadom na nie jednoznačný trend poklesu nezaradených z celkového hľadiska oboch štátov a opätovný vzostup medzi rokmi 1999 a 2008 je možné «tento vývoj z časti pripísať rozmazávaniu pravo-ľavého rozlíšenia programov politických strán a preberaniu liberálnych ekonomických názorov ľavicovými stranami, ako aj pomerne silnému stigmatizovaniu ľavicového myslenia v prvých desaťročiach postkomunistického vývoja» (Kusá–Tížik [eds.] 2009, s. 124).

Tabuľka 3

Sebazaradenie na stupnici ľavica–pravica

Pri politických témach sa hovorí o ľavici a pravici. Kam by ste na tejto stupnici zaradili svoje názory?								
		1 ľavica	2	3	4	5 pravica	Nevie	Neodpovedal
1991	ČR	4,9	9,4	36,3	21	9,4	15,4	3,5
	SR	5,3	10,2	27,1	10,3	8,5	29,9	8,5
1999	ČR	7,7	12,1	36,7	23,5	12,5	5,9	1,7
	SR	7,4	20,0	38,7	12,3	5,8	15,8	0,1
2008	ČR	7,0	14,2	31,4	15,1	8,0	15,4	8,7
	SR	8,1	16,5	35,8	9,6	3,2	18,6	8,2

Zdroj: Kusá –Tížik eds,. 2009, s. 135

Z pohľadu sebaidentifikácie voliča nedošlo k volatilite, ktorá by znamenala extrémne prudké presuny pluralitne neskúsených voličov, čo by mohlo mať deštrukčný vplyv na stranícko-politický systém Voliči si teda zvykli na novú konšteláciu politického systému a pluralizmus straníckeho systému, no zároveň sa politické strany na ľavo-pravom spektre od seba dostatočne nediferencovali[1]. Vzhľadom na vývojové trendy politickej sebaidentifikácie sa stotožňujeme s Kusou a Tížikom (2009, s. 121), že «český náskok v politickej uvedomelosti sa postupne stráca. Slovenská a česká populácia sa v roku 2008 výraznejšie odlišuje od vlastných odpovedí v roku 1999 ako navzájom medzi sebou.» To však zároveň neznamená, že o straníckom systéme a politickej reprezentácii ľavice a pravice platí to isté, ako pomocou multivariačnej analýzy poukazujú Gyarfášová a Šlosiarik (2008).

[1] Dôkazom toho je napr. „prijatie transformačných cieľov zhodných s dominujúcou pravicou, vrátane rozsahu privatizácie“ (Profant, 2010, s. 22), ako tomu bolo v prípade ČSSD.

Odlišnosť hodnotového rozpoloženia českého a slovenského elektorátu je možné vidieť aj v iných empirických sociologických výskumoch[1]. Spomínaný intenzívnejší vplyv konfliktnej línie vlastníci – pracujúci, v ktorej je obsiahnuté socioekonomické pravo-ľavé delenie spoločnosti v Českej republike má svoju priamu reflexiu aj v politickej reprezentácii a svoj zdroj v odlišnom hodnotovom nastavení Českej a Slovenskej spoločnosti.

Záver

Na základe teórie konfliktných línii poukazujeme na špecifickosť a diskrepancie straníckeho systému samostatnej Českej a Slovenskej republiky a odlišnosti možného vývoja na základe socioekonomických faktorov, vplyvu konkrétnych politík, ktoré mali potenciál výrazne ovplyvniť vzťahy v existujúcom straníckom systéme. Hodnotové špecifiká politických strán sa priamo odvíjajú od vzťahov v straníckom systéme a jeho dominantných tém, ktoré sa projektujú do reálnych politických stratégií. Napriek minulosti v spoločnom štáte sa nejednalo o totožné občianske spoločnosti, no zásadný, a dovolíme si tvrdiť, že aj rozhodujúci vplyv mali rozhodnutia jednotlivých politických elít. Jednotlivé stranícke prostredia v oboch štátoch sa na prvý pohľad môžu javiť ako analogické, či dokonca identické, ale pri detailnejšom pohľade môžeme konštatovať, že už od svojho vzniku vykazujú známky špecifickosti, ako poukazuje aj Pink (2012). Potvrdzujú sa tým aj doteraz postulované názory na ambivalentný vzťah českého a slovenského straníckeho systému, teda aj jeho prvkov, ktorými sú v našom prípade sociálnodemokratické strany. Podobnosť medzi skúmanými straníckymi systémami a ich hodnotovými východiskami je určite prítomná a nie je možné ju poprieť, no zároveň podľa nášho názoru existujú odlišnosti v podobe vybraných špecifík, ktoré majú markantný vplyv aj na politické strany ako subjekty týchto systémov.

Bibliografia

1. BORNSCHIER S. Cleavage Politics in Old and New Democarcies / S. BORNSCHIER. – 2009. – In : *Living Reviews in Democracy* [online]. 2009/1. [cit. 2017-11-10]. ISSN 1663-0165. Вщыегзтé я Ж http://democracy.livingreviews.org/index.php/lrd/article/viewArticle/lrd-2009-6/17#sdfootnote3sym

2. BUDEN B. *Koncept postkomunizmu. Od společnosti bez naděje k naději společnosti* / B. BUDEN. – Praha: Rybka Publisher. – 2013. – 292 s. ISBN 978-80-87067-70-3

[1] Pracujeme predovšetkým s výsledkami a interpretáciami Gyarfášovej a Šlosiarika (2008), ktorí analyzovali dáta Medzinárodného republikánskeho inštitútu z výskumu v krajinách V4 realizovaného v roku 2007. Komparácia výsledkov výskumu bola potvrdená ďalšími výskumami (IVO, STEM, CBOS).

3. DEEGAN-KRAUSE K. 2006. *Elected Affinities: Democracy and Party Competition in Slovakia and the Czech Republic* / K. DEEGAN-KRAUSE. – Stanford : Stanford University Press, ISBN 0-8047-5206-0.

4. GYÁRFÁŠOVÁ O. Vzorce voličského správania. In: KRIVÝ, V. (ed.). *Ako sa mení slovenská spoločnosť* / O. GYÁRFÁŠOVÁ – V. KRIVÝ. – Bratislava : Sociologický ústav SAV. – 2013. – s. 257–338. ISBN 978-80-85544-82-4.

5. GYARFÁŠOVÁ O. Pravica, ľavica a hodnoty v strednej Európe. In: *Ľavica bez brehov*. [online] / O. GYARFÁŠOVÁ – M. ŠLOSIARIK. – Bratislava: Kalligram, 2008. – S. 6–18. [cit. 2017-11-23]. – Dostupné z : http://www.kalligram.eu/OS/Archiv/Lavica-bez-brehov

6. HLOUŠEK V. *Konfliktní demokracie: Moderní masová politika ve střední Evropě* / V. HLOUŠEK – L. KOPEČEK. – Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2004. – ISBN 80-210-3449-1.

7. HLOUŠEK V. *Konfliktní linie v současné české a slovenské politice: mezi stabilitou a změnou* [online] / V. HLOUŠEK – L. KOPEČEK. – Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2005. – Working paper č. 10. [cit. 2017-11-07]. – Dostupné z : http://www.iips.cz/userfiles/file/wp_10_konfliktni_linie.pdf

8. HLOUŠEK V. Konfliktní linie v „postkomunistických" systémech politických stran. In: *Politologický časopis* / V. HLOUŠEK. – Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2000. – Roč. 7, č. 4. – S. 373–395. ISSN 1211-3247.

9. HYNČICA P. Dominance SMERu v kontextu struktry konfliktních línií. In: BUREŠ, J. – CHARVÁT, J. – JUST, P. a kol. *Levice v České republice a na Slovensku 1989–2009 /* P. HYNČICA . – Plzeň : Aleš Čeněk. – 2010. – S. 137–154. ISBN 978-80-7380-294-3.

10. CHILDS D. *The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945 /* D. CHILDS. – New York : Routledge, 2002. – 187 S.ISBN 0-203-05825-9.

11. ILGOVÁ J. Hodnoty mladých Čechov a Slovákov – komparatívny empirický výskum. In: *Sociálne a politické analýzy*. [online] / J. ILGOVÁ – A. RITOMSKÝ. – Bratislava : Ústav aplikovanej psychológie FSEV UK v Bratislave, 2009. – Roč. 3, č. 1. – S. 73-113 [cit. 2017-12-04]. ISSN 1337-5555. – Dostupné z :
http://sapa.ff.upjs.sk/images/files/83_1336263308_44_Ilgova_ritomsky.pdf.

12. KITSCHELT H. Formationof Party Cleavages in Post-Communist Democracies. [online] / H. KITSCHELT. – In : *Party Politics*. Vol. 1, No. 4, p. 447-472 [cit. 2017-12-11]. ISSN 1460-3683. – 1995. – Dostupné z :
http://www.rochelleterman.com/ComparativeExam/sites/default/files/Bibliography%20and%20Summaries/Kitschelt%201995.pdfю

13. KOPEČEK L. Politické strany a stranické systémy ve srovnávací a teoretické perspektivě. In: STRMISKA, M. et al. *Politické strany moderní Evropy* / L. KOPEČEK. – Praha : Portál, 2005. – S. 9-54. ISBN 80-7367-038-0.

14. KUSÁ Z. *Výskum európskych hodnôt 1991 – 1999 –2008 slovenská a česká spoločnosť* / Z. KUSÁ – M. TÍŽIK. – B ratislava: Sociologický ústav SAV, 2009. – ISBN 978-80-85544-63-3.

15. LEWIS P. *Political Parties in Post-Commuist Eastern Europe* / P. LEWIS. – New York : Routledge, 2001. – 202 p. ISBN 0-41520182-7.

16. LEWIS P. *Political Parties in Post-Commuist Eastern Europe* / P. LEWIS. – New York : Routledge, 2001. – 202 p. ISBN 0-41520182-7.

17. LIPSET S. M. *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*. [online]. [cit. 2017-11-11] / S. M. LIPSET – S. ROKKAN. – 1967. – Dostupné z : http://www.u.arizona.edu/~mishler/LipsetRokkan.pdf.

18. PINK M. The Electoral Base of Left-Wing Post-Communist Political Parties in the Former Czechoslovakia. In: *Středoevropské studie* / M. PINK. – Brno : Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2012. – Roč. 14, č. 2–3 [cit. 2017-11-27]. ISSN 1212-7817. – Dostupné z : http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=518

19. PROFANT M. Antikomunistická limita a ČSSD na počátku 90. let. In: BUREŠ, J. – CHARVÁT, J. – JUST, P. a kol. *Levice v České republice a na Slovensku 1989–2009* / M. PROFANT. – Plzeň : Aleš Čeněk, 2010. – *S*. 17–31. ISBN 978-80-7380-294-3

20. SZOMOLÁNI S. Aký režim sa vynára na Slovensku? In: SZOMOLÁNI, S. (ed.) *Slovensko: problémy konsolidácie demokracie* / S. SZOMOLÁNI. – Bratislava : Slovenské združenie pre politické vedy & Nadácia Fridricha Eberta, 1997. – S. 7–26. ISBN 80-96774-50-6

21. SZOMOLÁNI S. *Kľukatá cesta k demokracii* / S. SZOMOLÁNI. – Bratislava : Stimul, 1999. – 125 s. ISBN 80-88982-11-1.

Matúš Žac
Prešovská univerzita v Prešove

MIGRAČNÁ POLITIKA VYBRANÝCH POLITICKÝCH STRÁN NA SLOVENSKU

Medzinárodnú migráciu[1] možno v priestore Európy pokladať za tému, ktorá je v súčasnosti predmetom mnohých polemík a diskusií. Dôkazom je počet dôležitých prejavov politických lídrov jednotlivých členských štátov Európskej únie, ktorých postoj k imigrácii a prisťahovalcom do výraznej miery ovplyvňuje verejnú mienku, volebné výsledky a v konečnom dôsledku aj migračnú politiku členských štátov Európskej únie ako aj migračnú a azylovú politiku Európskej únie ako takej. S pribúdajúcim počtom imigrantov do Európy je taktiež možné pozorovať zvyšujúci sa záujem verejnosti o túto problematiku.

Podľa odhadov Organizácie spojených národov žilo začiatkom tretieho tisícročia mimo hraníc svojej krajiny vyše 200 miliónov ľudí, pričom približne jedna tretina tohto počtu ľudí sa udomácnila v európskych krajinách (MPI, 2012). Súčasné trendy však naznačujú, že

[1] Migráciou sa obecne rozumie zmena obvyklého miesta pobytu uskutočnená cez hranice určitej územnej jednotky (Pavlík, 2005, s. 104).

s pribúdajúcim počtom imigrantov do Európy sa bude toto číslo zvyšovať. Jednotlivé vlády členských štátov Európskej únie tak stoja pred otázkou nie len ako čeliť nárastu imigrácie, ale po dôkladnom azylovom konaní ako týchto prisťahovalcov v krajinách integrovať. Zanedbanie integračného procesu (sociálna oblasť, jazyková vybavenosť a vzdelanie, pracovné zručnosti) nielenže negatívne vplýva na štátny rozpočet, ale po neintegrovaní migrantov do spoločnosti predstavuje hrozbu v podobe vytvárania komunít, ktoré často nerešpektujú jurisdikciu štátu v ktorom žijú a zavádzajú spôsob života podľa ich kultúrnych a sociálnych pravidiel. Podľa H. Melkusovej z Prešovskej univerzity v Prešove, «skúsenosti z Francúzska, Belgicka, či NSR, Veľkej Británie ukazujú, že tzv. nou-gou zóny priviedli k vytvoreniu paralelnej spoločnosti, ktorá nerešpektuje ústavu, európske poňatie ľudských práv, hodnoty európskej kultúry ako sú sloboda, rovnoprávnosť žien, možnosť samostatne sa rozhodovať na základe vlastnej vôle a ďal.» (Melkusová, 2016, s. 38). V krajinách západnej Európy v súčasnosti žijú už celé generácie imigrantov, ktorých integrácia do spoločnosti je jedna z hlavných výziev a najťažších otázok predstaviteľov štátov.

Po vypuknutí tzv. Arabskej jari v roku 2010 a vypuknutí ozbrojených konfliktov v krajinách ako Sýria, Irak, Jemen, Afganistan, Lýbia, Južný Sudán či Eritrea a pôsobením rôznych sociálno-kultúrnych, sociálno-politických, sociálno-ekonomických faktorov, sa Európa stala cieľov tisícov migrantov pochádzajúcich prevažne z týchto krajín, ktorí si nárokovali na štatút utečenca[1]. Po plnom prepuknutí masovej imigrácie do Európy a tzv. Európskej migračnej krízy v roku 2015 sa otázka migrácie stala azda najintenzívnejšie skloňovanou témou v politickom dianí.

Podľa výročnej správy agentúry Frontex Risk Analysis for 2016 bolo v roku 2015 odhalených vyše 1 800 000 prípadov nezákonných prekročení vonkajšej hranice EÚ, čo predstavuje viac než šesťnásobok oproti roku 2014, ktorý bol do tej doby rekordný (Frontex, 2016). Z hľadiska počtu podaných žiadostí o azyl, bolo v roku 2015 podaných v EÚ 1 255 640 prvých žiadostí, t.j. žiadostí nepočítajúcich opakované žiadosti v ďalších členských krajinách. Najviac žiadostí bolo prijatých v krajinách ako Nemecko, Maďarsko, Švédsko, Rakúsko, Taliansko či Francúzsko (viď. tabuľka č. 1).

V tejto súvislosti je nutné podotknúť, že «cieľ smerovať k spoločnému azylovému systému prijala EÚ na zasadnutí Európskej rady v Tampere 15. a 16. októbra 1999, tj. nedlho potom, čo vstúpila v účinnosť Amsterdamská zmluva, ktorá zverila vtedajšiemu Európskemu

[1] Podľa článku 1 časti A ods. 2 prvej vety Ženevského dohovoru sa pojem «utečenec» vzťahuje na každú osobu, ktorá «sa nachádza mimo svojho štátu a má oprávnené obavy pred prenasledovaním z rasových, náboženských a národnostných dôvodov alebo z dôvodu príslušnosti k určitej sociálnej skupine alebo zastávania určitých politických názorov, nemôže prijať alebo v dôsledku uvedených obáv odmieta ochranu svojho štátu; alebo osobu bez štátneho občianstva, ktorá sa nachádza mimo štátu svojho doterajšieho pobytu a ktorá sa tam vzhľadom na uvedené obavy nemôže alebo nechce vrátiť» (Zbierka zákonov č. 319/1996, 1996, s. 2036).

spoločenstvu právomoci v oblasti azylovej politiky. Tá do tej doby patrila do tzv. tretieho piliera EÚ založeného na inštitucionalizovanej spolupráci. V nasledujúcich rokoch došlo k rýchlemu rozvoju európskej legislatívy, ktorá sa najprv sústredila na prijatie minimálnych harmonizovaných štandardov, v druhej fáze tak pokračovala smerom k prehlbovaniu dosiahnutej harmonizácie» (Břicháček, 2016, s. 145). Únia svoje kompetencie v oblasti azylovej politiky rozšírila po prijatí Lisabonskej zmluvy, ktorou sa zaviazala k vytvoreniu spoločného systému azylovej politiky s jednotnými pravidlami a postupmi[1].

Tabuľka č. 1

Počet podaných žiadostí o azyl v roku 2015

Krajina v ktorej bola podaná žiadosť o azyl	Počet podaných žiadostí o azyl	Podiel v % počtu podaných žiadostí o azyl v EÚ
Nemecko	vyše 441 800	35
Maďarsko	vyše 174 400	14
Švédsko	vyše 156 100	12
Rakúsko	vyše 85 500	7
Taliansko	vyše 83 200	7
Francúzsko	vyše 70 600	6

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Eurostat, 2016.

Z pohľadu legislatívy Slovenskej republiky patria medzi najdôležitejšie dokumenty, ktoré sa zaoberajú migráciou a azylom zákon č 480/2002 o azyle a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, Dohovor o právnom postavení utečencov z roku 1951 (Ženevský dohovor) a Protokol týkajúci sa právneho postavenia utečencov z roku 1967 (Newyorský protokol), smernica Rady 2001/55/ES z 20. júla 2001 o minimálnych štandardoch na poskytovanie dočasnej ochrany v prípade hromadného prílevu vysídlených osôb a o opatreniach na podporu rovnováhy úsilia medzi členskými štátmi pri prijímaní takýchto osôb a znášaní, smernica Európskeho parlamentu a Rady 2011/95/EÚ o normách pre oprávnenie štátnych príslušníkov tretej krajiny alebo osôb bez štátneho občianstva mať postavenie medzinárodnej ochrany, o jednotnom postavení, smernica Európskeho parlamentu a Rady 2013/32/EÚ o spoločných konaniach o poskytovaní a odnímaní medzinárodnej ochrany (prepracované znenie), smernica Európskeho parlamentu a Rady 2013/33/EÚ, ktorou sa stanovujú normy pre prijímanie žiadateľov o medzinárodnú ochranu (prepracované znenie), nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 604/2013, ktorým sa stanovujú kritériá a mechanizmy na určenie členského štátu

[1] Bližšie pozri: Úradný vestník Európskej únie [Electronic resource] / Úradný vestník Európskej únie // Lisabonská zmluva, ktorou sa mení a dopĺňa zmluva o Európskej únii a zmluva o založení Európskeho spoločenstva. – Mode of Access : http://eur-lex.europa.eu/legal- content/SK/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=SK

zodpovedného za posúdenie žiadosti o medzinárodnú ochranu, nariadenie Komisie (ES) č. 1560/2003, ktoré ustanovujú podrobné pravidlá na uplatňovanie nariadenia Rady (ES) č. 343/2003 ustanovujúceho kritériá a mechanizmy na určenie členského štátu zodpovedného za posúdenie žiadosti o azyl, vykonávacie nariadenie Komisie (EÚ) č. 118/2014, ktorým sa mení nariadenie (ES) č. 1560/2003, ktoré ustanovuje podrobné pravidlá na uplatňovanie nariadenia Rady (ES) č. 343/2003 (MV SR, 2017). Aj keď je z globálneho hľadiska Európska únia čoraz častejšie cieľom väčšiny migrantov, Slovenská republika nepatrí do skupiny krajín, do ktorej prichádza vysoký počet imigrantov. Od vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 až do súčasnosti je súčet počtu žiadostí o udelenie azylu 58 606 (viď. tabuľka č. 2).

Tabuľka č. 2

Počet podaných žiadostí o azyl v roku 2015

Rok	Počet žiadostí o udelenie azylu	Udelený azyl	Neudelený azyl	Poskytnutá /neposkytnutá doplnková ochrana	Zastavené konania	Udelené štátne občianstvo
1993	96	41	20		25	0
1994	140	58	32		65	0
1995	359	80	57		190	0
1996	415	72	62		193	4
1997	645	69	84		539	14
1998	506	53	36		224	22
1999	1 320	26	176		1 034	2
2000	1 556	11	123		1 366	0
2001	8 151	18	130		6 154	11
2002	9 743	20	309		8 053	59
2003	10 358	11	531		10 656	42
2004	11 395	15	1592		11 782	20
2005	3 549	25	827		2 930	2
2006	2 849	8	861		1 940	5
2007	2 642	14	1177	82/646	1 693	18
2008	909	22	416	66/273	457	4
2009	822	14	330	98/165	460	1
2010	541	15	180	57/101	361	3
2011	491	12	186	91/47	270	7
2012	732	32	334	104/153	383	0
2013	441	15	124	34/49	352	7
2014	331	14	197	99/41	163	12
2015	330	8	124	41/24	148	5
2016	146	167	82	12/13	35	3
2017	139	18	64	20/13	64	3
Spolu	**58 606**	**838**	**8 054**	**704/1 525**	**49 537**	**244**

Zdroj: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2017.

Napriek tomu, že Slovenská republika nepatrí medzi krajiny Európskej únie ktoré sú vystavené vysokému počtu žiadostí o udelenie azylu a často aj zamieta väčšinu žiadostí, v rokoch 2015–2016 sa jednou z ťažiskových tém v politickom dianí na Slovensku stala práve problematika utečeneckej krízy a migrácie. Podľa G. Mesežnikova z Inštitútu pre verejné otázky „na formovaní oficiálneho stanoviska krajiny voči zahraničnej migrácii a konkrétnej podoby štátnej politiky v oblasti migrácie sa rozhodujúcim spôsobom podieľajú politickí aktéri – politické strany a ich predstavitelia v štruktúrach štátnej moci, ako aj ďalší politickí a verejní činitelia (napríklad hlava štátu). Tak ako mnohé ďalšie témy, s ktorými pracujú politické strany, aj téma migrácie má viacdimenzionálny charakter. Je dôležitým indikátorom, svedčiacim o hodnotovom a ideologickom profile politických strán, o kultúrnocivilizačných preferenciách, hodnotových orientáciách a vybraných osobnostných charakteristikách politických činiteľov, vrátane tých najvplyvnejších“ (Mesežnikov, 2016, s. 113).

Oznámením zámeru Európskej komisie zaviesť povinné kvóty na prerozdeľovanie utečencov medzi jednotlivé členské štáty Európskej únie sa v členských krajinách EÚ, Slovenskú republiku nevynímajúc, zintenzívnila diskusia o migrácii. S pribúdajúcim počtom imigrantov do Európy sa aj na Slovensku vytvorila spoločenská atmosféra poznačená obavami pred príchodom imigrantov z kultúrne, etnicky a nábožensky odlišného prostredia. Spoločenská atmosféra sa odzrkadlila aj v politickom dianí, keď Národná rada Slovenskej republiky svojím uznesením z 24. júna 2015 odmietla povinné kvóty na prerozdeľovanie utečencov v rámci Európskej únie ako nesystémové riešenie, čo následne potvrdila aj svojím uznesením schválenom 17. septembra 2015. Problematike migrácie bola taktiež rozoberaná pred parlamentnými voľbami v marci 2016, kedy túto tematiku využívali na svoje zviditeľnenie rôzne politické strany.

Dominantné postavenie vo vedení celospoločenského diškurzu o migrácii na Slovensku zohrávala a stále zohráva najsilnejšia politické strana na Slovensku Smer – sociálna demokracia (Smer–SD). Viacerí politickí predstavitelia tejto strany sa z titulu vykonávania ústavnej funkcie zásadným spôsobom podieľali na presadzovaní štátnej politiky v otázke migrácie. S odvolaním sa na bezpečnostný charakter migrácie, zohľadnení kultúrnych a nábožensk̆ých špecifík migračnej krízy a rôznych politických aspektov strana Smer–SD trvalo odmietala a odmieta zavedenie povinných kvót na prerozdeľovanie utečencov medzi členské štáty Európskej únie, poukazuje na kultúrnu a náboženskú odlišnosť imigrantov a poukazuje na hrozbu terorizmu súvisiacim s nedostatočným identifikovaním prichádzajúcich migrantov do Európy. Politickí predstavitelia strany Smer–SD nepovažujú za riešenie migračnej krízy systém povinných kvót, ale navrhujú riešiť krízu prísnejšou ochranou vonkajších hraníc Európskej únie a predovšetkým predchádzať príčinám migrácie v tých krajinách, odkiaľ migranti prichádzajú. Motív bezpečnosti, ktorý v súvislosti s migráciou predstavitelia Smeru–SD často prezentovali, bol najčastejším argumentačným prvkom pri komunikácii s médiami a verejnosťou. Predseda Smer–SD

a premiér Slovenskej republiky Róbert Fico v súvislosti s migračnou krízou prízvukoval, že prvoradá je bezpečnosť krajiny a občanov Slovenskej republiky. Podľa G. Mesežnikova „postoje Smeru-SD ako vládnej strany rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili formovanie pozícií SR v otázke migrácie na medzinárodnej úrovni – v rámci skupiny V-4, voči EÚ a jej členským krajinám. Premiér R. Fico vystupoval ako zástanca spoločného striktne odmietavého postoja krajín V-4 v otázke migrácie, ktorý sa dostával do rozporu s pozíciou EÚ. Slovenský premiér tento postoj nielen spoluvytváral, ale ho aj obhajoval a kritizoval tých, ktorí upozorňovali, že sa politika vlády rozchádza s princípmi solidarity a jednoty EÚ. V súvislosti s utečeneckou krízou sa premiér R. Fico často vyjadroval o Turecku, o dôležitosti spolupráce EÚ s touto krajinou pre zabránenie príchodu väčšieho počtu cudzincov do Európy s cieľom zastaviť príliv migrantov smerom na západ“ (Mesežnikov, 2016, s. 126).

Najsilnejšia opozičná politická strana Sloboda a solidarita (SaS) permanentne kritizuje vnútorné fungovanie Európskej únie a taktiež kritizuje aj postup EÚ v otázke migrácie. Napriek tomu, že strana SaS sa po svojom založení prihlásila k zoskupeniu politických liberálnych strán, ktoré sa otvorene hlásili k európskej integrácii a prehlbovaniu tejto integrácie, v súčasnosti často kritizuje postup Európskej únie vo vzťahu k rôznym politickým, ekonomickým či sociálnym otázkam, predovšetkým však v otázke riešenia migračnej krízy. Vo vzťahu k migrácii navrhuje posilnenie stráženia vonkajších hraníc Európskej únie, úplné zastavenie príchodu migrantov, odmieta povinné kvóty na prerozdeľovanie utečencov, nabáda k dodržiavaniu práva EÚ (ako napr. Schengenský dohovor a Dublinský dohovor) a vyzýva popredné štáty Európskej únie na prihlásenie sa k zodpovednosti za vzniknutú škodu v tých krajinách severnej Afriky a Blízkeho východu, z ktorých migranti prichádzajú.

V podobnom duchu riešení, aké predstavuje strana SaS sa niesla v otázke migrácie aj rétorika hnutia Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽANO), ktoré vo svojom volebnom programe v roku 2016 zdôrazňuje, že „prisťahovalci sa musia podriadiť spoločenským pravidlám, zvyklostiam a zákonom, ktoré rešpektujú štýl života, sociálnu rovnováhu a kultúrnu integritu európskych štátov. Zároveň musia pochopiť, že život v Európe okrem veľkých výhod prináša veľkú zodpovednosť. Európa nemôže akceptovať zneužívanie svojho sociálneho systému ani eróziu základov, na ktorých stojí európska civilizácia. Zvýšená pozornosť musí ísť do riešenia koreňov problému, inak budú pokračovať symptómy v podobe nových migračných vĺn a humanitárnych katastrof na dlhej ceste utečencov za lepšou budúcnosťou“ (OĽANO, 2016).

Často až v xenofóbnej, agresívnej, no hlavne v negatívnej forme sa k otázke migrácie vyjadroval Boris Kollár, zakladateľ hnutia Sme rodina – Boris Kollár. Najmä vďaka jeho rétorike a výstupom, možno v súčasnosti zaradiť toto hnutie za jedno z najradikálnejších politických subjektov vyjadrujúcich sa k tejto otázke. Podľa G. Mesežnikova «B. Kollár sa vyslovoval proti príchodu utečencov na Slovensku, spájal ich prítomnosť v krajine s početnými rizikami v bezpečnostnej, sociálnej a kultúrnej oblasti. Dával migrantov a

utečencov do súvislosti s terorizmom, násilím, trestnou činnosťou, snahou zmeniť život v Európe podľa cudzieho vzoru. B. Kollár útočil na EÚ a európskych politikov a úradníkov, urážlivo sa vyjadroval o nemeckej kancelárke Angele Merkelovej» (Mesežnikov, 2016, s. 135).

Migrácia bola a je ťažiskovou témou v mobilizačných a komunikačných stratégiách taktiež pravicovo-extrémistickej politickej strany Kolteba – Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS). Pred parlamentnými voľbami v roku 2016 bolo možné pozorovať šírenie zavádzajúcich informácií tejto strany o príčinách a možných následkoch migrácie s cieľom posilniť svoju volebnú podporu. G. Mesežnikov zdôrazňuje, že «pozície ĽSNS v oblasti migrácie sa vyznačovali absolútnym odporom proti príchodu utečencov na Slovensko, priamym spájaním utečencov s kriminalitou a terorizmom, odmietnutím myšlienky integrácie cudzincov v SR, etnickou, rasovou a konfesionálnou xenofóbiou. Jednotliví predstavitelia a členovia ĽSNS sa často zviditeľňovali svojou agresívnou až nenávistnou protiimigrantskou rétorikou. Odpor voči zahraničným migrantom a utečencom bol od samého začiatku jedným z hlavných posolstiev ĽSNS, ktorá ho dávala do súvislosti so snahou zachovať kresťanskú Európu» (Mesežnikov, 2016, s. 134). V súvislosti s migráciou ĽSNS taktiež často kritizuje politickú činnosť europoslancov za Slovenskú republiku, ako aj samotnú Európsku úniu.

Napriek tomu, že dnes v Slovenskej republike neexistuje politický konsenzus v rôznych politických a spoločenských otázkach, v otázke migrácie je spoločným menovateľom všetkých politických strán a hnutí odmietnutie povinných kvót na prerozdeľovanie utečencov medzi jednotlivé členské štáty Európskej únie. Je možné sa domnievať, že tento postoj politických strán len odzrkadľuje verejnú mienku a celospoločenskú atmosféru v Slovenskej republike. Je však nutné podotknúť, že tematika migračnej krízy a imigrácie do Európy patrila k najčastejšie sa vyskytujúcej problematike v predvolebných diskusiách v roku 2016 a aj dnes patrí medzi ťažiskové témy. Utečenecká kríza a imigrácia do Európy stále zohráva vo vnútropolitickom vývoji Slovenskej republiky kľúčovú úlohu. Aby sa však na Slovensku nešírili xenofóbne a extrémistické nálady, je potrebné nie len prijímať efektívne systémové riešenia, ale predovšetkým zaistiť objektívne informovanie o tejto problematike.

Bibliografia

1. Břicháček T. Unie ve viru migrační krize / T. Břicháček. – Praha : IVK, 2016.
2. Eurostat [Electronic resource] / Eurostat // Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex Annual aggregated data (rounded). – Mode of Access : http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/.
3. Frontex [Electronic resource] / Frontex // Risk Analysis for 2016. Mode of Access : http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf

4. Melkusová H. Sociálne a kultúrne aspekty prejavov súčasného radikalizmu, extrémizmu a džihádizmu / I. Dudinská, V. Dudinský, A. Polačková. – Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016.

5. Mesežnikov G. Problematika migrácie a utečencov na Slovensku v rokoch 2015–2016: spoločenská atmosféra, verejná mienka, politickí aktéri / M. Hlinčíková, G. Mesežnikov. – Praha : Inštitút pre verejné otázky, 2016.

6. MPI – Migration Policy Institute. European Migration [Electronic resource] / MPI – Migration Policy Institute. – Mode of Access : http: //www.migrationinformation.org/datahub/europe.cfm.

7. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky [Electronic resource] / Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. – Mode of Access : https://www.minv.sk/?dokumenty-na-stiahnutie-3.

8. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky [Electronic resource] / Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky // Azyl a migrácia/štatistiky. – Mode of Access : https://www.minv.sk/?statistiky-20.

9. Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti [Electronic resource] / Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti // Zahraničná politika. – Mode of Access :
http://www.obycajniludia.sk/program/zahranicna-politika/.

10. Pavlík Z. Mnohojazyčný demografický slovník/český svazek / Z. Pavlík, K. Kalibová. – Praha : Česká demografická společnost, 2005.

11. Úradný vestník Európskej únie [Electronic resource] / Úradný vestník Európskej únie // Lisabonská zmluva, ktorou sa mení a dopĺňa zmluva o Európskej únii a zmluva o založení Európskeho spoločenstva. – Mode of Access : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=SK

12. Zbierka zákonov č. 319/1996 [Electronic resource]/ Zbierka zákonov č. 319/1996. – Mode of Access : file:///C:/Users/asus/Downloads/dohovor%20a%20protokol%20(1).pdf.

СЕКЦІЯ 3
ПАРТІЙНІ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА КОРЕЛЯЦІЯ

Галина Зеленько
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, провідний науковий співробітник, доктор політичних наук, професор

«ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ» ПАРТІЙНОГО ГЕНЕЗИСУ В УКРАЇНІ АБО ЩО ПЕРЕШКОДЖАЄ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ?

Проаналізовано тенденції розвитку політичних партій України після Євромайдану. Всупереч появі великої кількості політичних партій, партійна система залишається неефективною через збереження механізмів інкорпорації політичного класу, які створювалися як інструменти збереження влади фінансово-промислових груп. Проаналізовано інституційні зміни політичної системи, які відбулися в Україні після Євромайдану і які створили умови для посилення політичної конкуренції, внаслідок чого зросла роль політичних партій. Проте запроваджені нововведення, які стосуються розширення повноважень парламентських партій, державного фінансування політичних партій, запровадження виборів до місцевих представницьких органів влади на основі виборчої системи з відкритими списками, не матимуть належного ефекту без запуску соціальних ліфтів. Тільки це спричинить поступове оновлення політичного класу і вихід України з наявної «інституційної пастки».

Ключові слова: політичні партії, партійна система, політичний режим, клановo-олігархічна система, інституційна пастка, виборча система.

Galyna Zelenko. "Institutional Traps" of Party Genesis in Ukraine or What Interferes the Development of Party System? *The tendencies of political parties development in Ukraine after EuroMaydan were analysed in the article. Despite the emergence of a large number of political parties, the party system is ineffective because of the preservation of the mechanisms of incorporation of the political class, which were created as tools to preserve the power of financial-industrial groups. The institutional changes of the political system that took place in Ukraine after EuroMaydan, which have created conditions for strengthening of political competition, as a result of which the role of political parties has grown. However, introduced innovations concerning the extension of powers of parliamentary parties, state funding of political parties, and the introduction of elections to local representative bodies on*

the basis of an open-ended electoral system will not have the proper effect without the launch of social lifts. Only this will lead to a gradual renewal of the political class and the withdrawal of Ukraine from the existing «institutional trap».

Key words: political parties, party system, political regime, clan-oligarchic system, institutional trap, election system.

Складно заперечити, що після Євромайдану (2013–2014) в Україні відбулися суттєві зрушення у суспільній свідомості, які стосуються зовнішньополітичних орієнтацій, ставлення до власної державності, власної політичної та громадської участі тощо. Це не могло не позначитися на якості політичних інститутів і політиці держави. Власне тому й було запроваджено чимало нововведень, спрямованих на вдосконалення політичного режиму, зокрема, відновлення парламентсько-президентської республіки як форми державного правління, запровадження відкритого електронного декларування для високопосадовців та парламентарів, суттєва дерегуляція економіки, зростання громадянської активності і політичної участі. Проте, наскільки зміни, що відбулися, здатні стимулювати розвиток політичних партій та партійної системи? Чи достатньо цих нововведень для подолання "інституційних пасток", сформованих за роки незалежності? На ці питання спробую дати відповідь у цій публікації.

Зміст політичного режиму в Україні. Нагадаю, що політичні партії є складовою інституційної підсистеми політичної системи. Відповідно, й розвиток політичних партій та партійної системи обумовлений розвитком інших складових політичної системи і політичного режиму. У цьому зв'язку також нагадаю, що в Україні за роки незалежності сформувався специфічний політичний режим, який у політичній науці характеризується як неопатримоніальний (О. Фісун), клановo-олігархічний, гібридний (Ю. Мацієвський) тощо. Це, відповідно, відображається на характері партійної системи, стан якої є однією з характеристик політичного режиму.

Якщо порівняти траєкторію розвитку України після здобуття незалежності, то очевидно, що за формальними ознаками (конституційною моделлю організації влади), які стосуються процесу інституціоналізації демократії, наша країна має середні індекси демократії з-поміж посткомуністичних країн і за оцінками Freedom House є частково вільною країною. Тобто Україна суттєво відстала від країн ЦСЄ та Балтії, однак випередила більшість пострадянських республік. Однак, маючи такі непогані як для пострадянської республіки показники, держава вкрай далека від повноцінної демократії, як бачимо з даної табл. 1, де наведено лідерів і аутсайдерів демократизації з-поміж посткомуністичних країн.

Таблиця 1

Розвиток демократії в окремих посткомуністичних країнах (2017)[1]

Країна	ЕП	ГС	НМ	НДУ	МДУ	ПЗНС	К	Інтегральний індекс демократії
Україна	3,50	2,25	4,00	5,75	5,25	6,00	6,00	**4,61**
Грузія	4,50	3,75	4,00	5,50	5,50	4,75	4,50	**4,61**
Росія	6,75	6,50	6,50	6,75	6,26	6,50	6,75	**6,57**
Казахстан	6,75	6,50	6,75	6,75	6,50	6,50	6,75	**6,64**
Угорщина	2,75	2,50	3,75	4,00	3,00	3,00	4,00	**3,29**
Словаччина	1,50	1,75	3,00	3,00	2,50	2,75	3,75	**2,61**
Польща	1,50	1,50	2,75	2,75	1,50	2,75	3,50	**2,32**
Чехія	1,25	1,75	2,75	2,75	1,75	1,75	3,50	**2,21**

ЕП – електоральний процесс; ГС – громадянське суспільство; НМ – незалежні медіа; НДУ – національне демократичне управління; МДУ – місцеве демократичне управління; ПЗНС – правові засади та незалежність судочинства; К – корупція. Показники вимірюються за 7-бальною шкалою, де 1 – найвищий показник, а 7 – найнижчий.

Суттєве гальмування процесів демократизації в Україні пояснюють насамперед об'єктивними факторами – незрілістю політичної культури і політичної свідомості, якістю політичного класу, доволі архаїчною соціальною структурою суспільства та структурою виробництва тощо. Власне це й уможливило формування специфічної політичної системи та політичного режиму.

Логіка розвитку таких держав полягає у тому, що будь-які нововведення – це формальні інститути, які накладаються на соціокультурні характеристики суспільства, внаслідок чого формуються політичні практики, які часто суттєво відрізняються від

[1] *Таблицю склав автор на основі даних «Freedom in the world 2017: democratic breakthroughs in the balance». – URL : https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2017*

запланованих результатів. Тому й результати демократизації в пострадянських країнах, як і в Україні, значно відмінні від країн Балтії та Центрально-Східної Європи.

Причому особливість України в тому, що країна не відкотилася у попередній – авторитарний – стан, як це трапилося з більшістю пострадянських країн, а набула специфічних рис. Суть такої полягає у поєднанні демократичних інститутів та вкрай недемократичних політичних практик. Внаслідок утворення монополій в економічній сфері, початок чого було покладено так званою «ваучерною моделлю» приватизації і бажанням Президентом Л. Кучмою зберегти підприємства-гіганти, відбулося поступове «захоплення держави». Для цього явища характерне пристосування фінансово-промисловими групами, які за нетривалий проміжок часу у «своїх руках» зосередили основні економічні ресурси, демократичних за формою політичних інститутів, які допомогли досить гарантовано отримувати необхідні політичні рішення, що тим самим зменшувало б їх ризики від зміни влади.

Отже, поступово у вітчизняному соціумі утворилася малочисленна, проте вкрай впливова соціальна група, яка зосередила економічні, політичні, інформаційні ресурси. За аналогією з фізикою цей процес можна описати як «закон заломлення світла» – коли промінь світла потрапляє на перешкоду, відбувається його заломлення, і, відбиваючись, він набуває іншої форми. Тобто у політичній системі України фінансово-промислові групи – це своєрідна стіна, об яку заломлюються усі запити, які надходять від суспільства. А відбитий промінь відображає насамперед інтереси фінансово-промислових груп. Коли інтереси суспільства і ФПГ збігаються, – відбуваються якісні зміни, включаючи суттєву зміну «правил гри». Так було з Помаранчевою Революцією та Євромайданом. Водночас у разі, коли інтереси суспільства і ФПГ розходяться, політичні рішення, які ухвалюються насамперед, відповідають їх інтересам, оскільки саме вони є монополістами, маючи у своєму розпорядженні фінансово-економічні, політичні та інформаційні ресурси.

Причому через украй неефективну регіональну політику на територіях (зазвичай це міста районного значення) власники таких системоутворювальних підприємств є повноцінними господарями не тільки цього підприємства, але й усього регіону саме завдяки тому, що таке підприємство є ледь не єдиним крупним роботодавцем, платником податків. Звісно, що без згоди власників таких підприємств місцева влада здатна мало що зробити в регіоні.

Тобто наслідком багатьох причин та ухвалення політичних рішень стало формальне збереження нібито демократичних структур та інститутів з вихолощування їх змісту. Цей феномен по-різному називають у політологічній літературі. Зокрема, відомий дослідник пострадянських транзитів В. Гельман уважає, що у пострадянських республіках держава була «захоплена» здобувачами ренти, причому не так ззовні

(представниками бізнесу), як зсередини (політиками і чиновниками, які входять у неформальну «виграшну коаліцію»[1].

Відповідно, що для такого політичного режиму характерна й відповідна партійна система, механізми інкорпорації політичного класу, специфічні соціальні ліфти. Щодо політичних партій, то за неопатримоніального режиму вони здебільшого перетворюються у субінститут («псевдоінститут»), який, хоч і закріплений юридично, проте не виконує належних функцій. Тобто це не означає, що повноцінних партій немає. Звісно, вони є, як і є партійна система. Однак партія намагається вийти на парламентський рівень, незмінно має грати за правилами, які створені фінансово-промисловими групами. Обійти їх практично неможливо через специфіку виборчих кампаній. У цій конкуренції така партія або змушена грати за правилами, які нав'язуються ФПГ, або ж її шанси перейти у вищу лігу дуже знижуються. У разі, коли партія все ж приймає правила гри, нав'язані ФПГ, вона розчиняється у масі зобов'язань перед ФПГ, втрачаючи таким способом власну ідентичність. На місцевому рівні такі партії можуть бути відносно успішними. Однак для виходу на загальнонаціональний рівень вони змушені витрачатися на популяризацію своїх ідей, що зазвичай робиться через ЗМІ, рахуватися з адмінресурсом і тим самим домовлятися з людьми, які є негласними «господарями» регіонів. Якщо діяти виключно в рамках закону, то усі ці витрати цілком посильні для політичних партій. Однак тут партії зіштовхуються з ситуацією, коли, граючи за правилами, – в межах закону – вони програють партіям, які виходять за рамки закону і витрачають на пропагування себе значно більші суми, що хоча законом і заборонено, однак адміністративний ресурс вже на боці цих партій-бізнес-проектів, і компетентні органи (територіальні виборчі комісії, прокуратура) просто не реагують на порушення законодавства. Тим самим стартові позиції партій, які зрощені з владою, і є бізнес-проектами вже сильніше, ніж ті, які дійсно хочуть скласти конкуренцію владі. Тобто виникає ситуація за аналогією з футболом, коли одна команда грає за правилами, а інша – ні, однак рефері не наказує за їх порушення. Яка команда виграє? – питання риторичне…

Крім того, багато партій створюються як бізнес-проекти, перетворюючись у товар, який ФПГ орендують або купують за відповідну плату під час виборів, щоб ті «грали» як технічні кандидати на їх користь, або ж у складі виборчих комісій.

Відповідну роль виконувала й наявна мажоритарно-пропорційна виборча система. Зокрема, мажоритарна складова була інструментом, який давав можливість масово скупити голоси виборців у мажоритарних округах, а в парламенті досягати

[1] Гельман В. Politics versus policy: технократические ловушки постсоветских преобразований: Препринт М-55/17 / В. Гельман – Санкт-Петербург : Изд-во Европ. ун. в Санкт-Петербурге, 2017. – С. 11.

«потрібних» результатів голосувань саме завдяки мажоритарникам. Крім того, ця виборча система уможливила формування системи «превентивних заходів», які давали змогу ще на етапі виборчої кампанії з високою вірогідністю отримати бажаний результат. Це досягалося за допомогою «витискання» потенційних опонентів бажаних кандидатів через формальні причини (неправильно складена декларація, оформлені документи), відсутність адекватної реакції територіальних виборчих комісій на скарги, відхилення судами позовних заяв на порушення прав потенційних опонентів «потрібних кандидатів» або ж затягування розгляду цих справ, ігнорування компетентними органами масових порушень виборчого процесу, формування «правильних» складів виборчих комісій і тощо. Ці «переваги» виборчої системи активно експлуатуються й постмайданними політичними силами, які так само влаштовують політичні торги з тих чи інших питань, мобілізуючи голоси фракцій та окремих депутатів, які відверто заявляють про свою опозиційність.

Для таких політичних режимів характерні й специфічні механізми інкорпорації політичного класу, де критерієм ефективності є насамперед особиста відданість – належність до певного клану. Відповідно, повноцінні соціальні ліфти для такої системи нехарактерні. Саме дистрофією соціальних ліфтів пояснюють проходження у владу осіб, які часто жодним способом не були ані публічними діячами, ані ефективними менеджерами, проте завдяки власній належності до ФПГ легалізувалися у владі.

Наслідком такого принципу інкорпорації еліт стала дистрофія політичних інститутів, які відтворювали нові й вкрай неефективні політичні інститути або так звані «інституційні пастки»[1]. Профанація у діяльності політичних партій, імітація артикуляції політичних інтересів, непрацюючі соціальні ліфти, перенесення центру законотворчості з парламенту до Адміністрації Президента, девальвація ролі органів місцевого самоврядування на користь місцевих державних адміністрацій.

Наслідком описаних процесів стало формування в Україні надзвичайно специфічної «політичної матриці», яка майже призводить до відтворення неправових практик, у якій народ по суті вилучений з процесів формування політичних рішень і перетворений у засіб легітимації політичних рішень, пропонованих політичним класом. Ігнорування та відверте нехтування науково обґрунтованими закономірностями суспільно-політичного розвитку, а отже, дилетантизм і безвідповідальність у проведенні державної політики, призвели до вихолощення конституційних норм. По суті держава набула ознак «парадержавності», коли тільки частково, за залишковим принципом, виконуються функції, притаманні класичній державі (йдеться про функції соціального захисту, перерозподілу матеріальних та

[1] Інституційні зміни політичної системи України: оцінка стану, тенденції розвитку. Наукова доповідь / за ред. д-ра політ.наук, проф. Г. І. Зеленько. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Кураса НАН України, 2014. – С. 94–104.

інших благ, регулювання, охорони здоров'я тощо). Замість виконання належних функцій «парадержава» обслуговує насамперед інтереси ФПГ і, відповідно, підлаштовує під їхні інтереси усі державні інституції. Сформований в Україні політичний режим ілюструє гіпотезу, що інституційні зміни не завжди відповідають поставленим реформаторам цілям. Неефективність державних інституцій та політичних інститутів призвели до руйнування багатьох рис державності, втрату окремих рис державного суверенітету (цілісність території, зміну кордонів, втрату монополії держави на застосування сили тощо), що уможливило анексію Криму Російською Федерацією і військову агресію на Донбасі.

Тому для нинішньої України фактично питанням виживання є подолання неефективності політичної системи і вихід з наявної інституційної пастки. До теми «інституційних пасток» у пострадянських країнах зверталися В. Гельман[1], Ю. Мацієвський[2], В. Полтерович[3], М. Розов[4]. А. Мельвіль «інституційні пастки» трактує як інституційну, але неефективну, рівновагу. Однак в порушенні цієї неефективної рівноваги ніхто не зацікавлений. І чим більше існує така система, тим більше людей залучаються до її функціонування, неефективні інститути стають звичною нормою. Всі розуміють, що ці норми неефективні з точки зору суспільного прогресу, однак головні політичні актори не зацікавлені у їх вдосконаленні насамперед через страх і небажання порушити звичні правила. Ю. Мацієвський в «інституційних пастках» так само вбачає «набір неефективно стійких інституцій і правил, коли жоден з головних гравців не зацікавлений у їх зміні»[5]. Перевага «політичної доцільності» над процедурами формального ухвалення рішення призводить до систематичного порушення законів – подальшої деінституціоналізації та ослаблення держави.

---

[1] Гельман В. Я «Подрывные» институты и неформальное управление в современной России / В. Гельман. Препринт М-13/10. – Санки-Петербург : Изд-во Европ. ун. в Санкт-Петербурге, 2010. – С. 4.

[2] Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні : монографія / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці : Книги-ХХІ, 2016. – 552 с.

[3] Polterovich V. Institutional Trap / Victor Polterovich // The New Palgrave Dictionary of Economics Online. – URL :
http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_I000262

[4] Розов Н. С. Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации / Н. С. Розов // Полис. Политические исследования. – 2016. – № 1. – С. 139–140.

[5] Matsiyevsky Y. How can Ukraine break out of the institutional Trap? // Вісник ХНУ імені В. Н. Карабіна. – 2016. - вип. 30. – С. 48. – Серія «Питання політології».

Тенденції розвитку політичних партій в Україні після 2014 р. Процеси партієгенезису в Україні відбуваються циклічно. Зазвичай кількість політичних партій стрімко зростає після політичних катаклізмів. В Україні піки зростання кількості політичних партій випадають на початок 90-х років минулого століття, коли Україна набула незалежності, у період Помаранчевої революції, після Євромайдану. Якщо простежувати динаміку утворення політичних партій, то саме після Євромайдану вона вражає. Нині в Україні налічується понад 360 політичних партій, причому ледь не половина з них була зареєстрована у період після 2014 р. Динаміка їх реєстрації така: якщо на кінець 2013 р. в Україні налічувалось 193 політичні партії, то на кінець 2016 – вже 352[1]. Тільки протягом 2014 р. було зареєстровано 39 партій; 2015 р. – 79 ; 2016 р. – 42. Даних за 2017 р. у державному реєстрі немає.

Однак, що парадоксально, кількість партійних осередків не те що не збільшилася, а навіть зменшилася, оскільки десятки політичних партій не змогли підтвердити їх наявність у регіонах. Так, на 1 вересня 2017 р. в Україні, за даними Мінюсту налічувалось 15 806 партійних осередків; на 1 вересня 2016 – 15 759; на 1 вересня 2015 – 15 214; на 1 вересня 2014 – 18 188; на 1 січня 2013 – 19 222.[2] Також елементарні підрахунки показують, що кожна партія має по 43 партійні осередки, що несказанно мало. В абсолютних цифрах найбільшу кількість партійних осередків має партія «Батьківщина» – понад 18 тис., тоді як інші парламентські партії мають по 1 200–1 800 партійних осередків, що свідчить про вкрай неефективну, а практично відсутню організаційну структуру більшості політичних партій.

Рівень членства фактичного, який грунтується на основі соціологічних опитувань, а не партійної статистики (зазвичай вона в рази завищена), є критично низьким. Під час соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, тільки 2–3% опитаних підтверджують своє членство у політичних партіях[3]. Кількість політичних партій зовсім не адекватна кількості членів політичних партій. Подібна невідповідність проявляється на виборах. Партії, які нібито заявляють, що членами їх партії є мільйони осіб, на парламентських виборах не долають обмежуваний бар'єр. Тобто вибори оголюють проблему фіктивного членства у партіях, що повністю розмиває політичну структуру суспільства.

Так само критично низьким є рівень довіри до політичних партій. За даними соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова восени 2017 р., тільки 8,5% громадян уважають, що партії повинні бути впливовими суб'єктами політичного

---

[1] Єдиний державний реєстр політичних партій України. – URL : http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/

[2] Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання. Державна служба статистики України // http://www.ukrstat.gov.ua/

[3] Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Київ, 2016. – С. 163,164.

процесу[1]. Тобто в Україні стан партійної системи є вкрай недосконалим, що унеможливлює виконання партіями притаманних їм функцій. Як наслідок, у суспільстві, а часто й в експертному середовищі, можна почути твердження, що в Україні немає ні політичних партій, ні партійної системи. Подібні висновки і ставлення до партій свідчать про те, що попри те, що в Україні політичні партії зареєстровані, однак у суспільно-політичні процеси вони вмонтовані формально.

Після Революції Гідності відбулися суттєві інституційні зміни політичної системи, здатні стимулювати розвиток партійної системи. Зокрема, відновленням дії Конституції України у редакції 2004 р. після прийняття Верховною Радою Закону «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»[2] та відновлення семіпрезиденталізму з домінуванням парламенту було розширено установчі функції Верховної Ради України. Так, парламенту повернуто функції формування уряду, його відставки і поточного коригування його складу, чим посилено роль парламенту у тріаді влади. Цим, своєю чергою, було обмежено вплив президента у структурі центральних органів державної влади і створено умови для посилення політичної конкуренції в державі загалом.

Іншим важливим нововведенням, здатного знизити рівень корупції у партійній сфері, є перехід до державного фінансування політичних партій і запровадження виборчої системи до місцевих органів влади на основі так званої «пропорційної системи з відкритими списками».

Незважаючи на те, що після дострокових парламентських виборів 2014 р. Верховна Рада України оновилася на 61%, принципи формування парламенту не змінилися. Тобто інституційні нововведення суттєво вплинули на характер і політичних процесів, і власне політичної системи України, однак вони не змінили базові принципи інкорпорації політичного класу, інститут політичної відповідальності і, відповідно, якість політичного процесу. Зокрема, відомий вітчизняний дослідник неопатримоніалізму О. Фісун політичний режим в Україні після Євромайдану характеризує як «коаліційну президентську систему з частковими елементами керованої неопатримоніальної демократії»[3]. Цю модель характеризує: 1) консолідація формальної і неформальної влади П. Порошенком; 2) формування ситуативної пропрезидентської більшості в парламенті; 3) інтеграція українських олігархів і

[1] Політична культура та парламентаризм в Україні: Сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії. Центр Разумкова. – Київ, 2017. – С. 102.

[2] Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. № 742-VII. – URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-18.

[3] Fisun O. The Future of Ukraine's Neopatrimonial Democracy, PONARS Eurasia Policy Memo / O. Fisun. – 2015. – No. 394. – P. 2.

регіональних баронів в сучасну політико-економічну систему як партнерів та спонсорів нової влади; 4) розвиток достатньо автономного субнаціонального рівня політичного процесу і формування регіональних політичних режимів.

Дещо іншої думки дотримується відомий американський дослідник «патрональної політики» Генрі Хейл. Він уважає, що в Україні після 2014 р. і відновлення парламентсько-президентської моделі, варто говорити про «патронажний парламентаризм». Тобто прем'єр-президентські форми правління, подібні до тих, що виникли в Україні в 2005–2010 рр. і після 2014, задають умови для конкуренції між «пірамідами влади», тим самим підриваючи монополію на політичний патронаж[1].

Доповнюючи висновки Г. Хейла щодо наслідків соціальних потрясінь 1980–1990-х рр.., для усіх пострадянських країн, зазначу, що соціальні потрясіння в Україні на кшталт Помаранчевої революції та Революції Гідності або Євромайдану призвели до посилення конкуренції фінансово-промислових груп, однак суттєвих фундаментальних змін соціальних взаємодій не відбулося. Ці події не забезпечили переходу від персональних обмінів до деперсоналізованих відносин, які б грунтувалися на формальних правилах, структурах та процедурах. В Україні зберігається вкрай низька залежність партій від виборців, тим часом як залежність від окремих фінансово-промислових груп надзвичайно висока. Звісно, в таких обставинах партії є інструментом доступу до влади, однак ними користуються ті групи, які вже мають владу і ресурси, створюючи своєрідні все нові й нові різновиди партійних проектів, не змінюючи сутність цього інструменту. Отже, країна ходить по колу, відтворюючи нові й вкрай непродуктивні з точки зору стимулювання розвитку партійної системи політичні інструменти. Водночас такий політичний режим попри всю його кричущу некомпетентність і конфліктність, на мою думку, є вимушеним етапом, через який потрібно пройти для якісного переродження політичних інститутів. Головна і найбільша його перевага в тому, що у ньому наявні механізми політичної конкуренції, які є умовою для появи якісно нових інституцій та запуску соціальних ліфтів.

Однак спільною і найбільш небезпечною проблемою для усіх сфер суспільного життя в Україні є, на мою думку, деінституціоналізація, яка супроводжується зламом старих бодай і неефективних, правил гри, не унормовуючи нові. Подібне правове свавілля знесенсовлює будь-які нормативно правові акти, оскільки немає гарантії, що їх прийняття означатиме їх виконання. Наприклад, визначаючи надзвичайно суттєві зрушення у реформах в Україні, аналітики Chatham House у спеціальному аналітичному дослідженні по Україні «The Struggle for Ukraine», презентованому у

[1] Генри Х. Национализм и цинизм в политике: есть ли противоречие? / Х. Генри // Контрапункт. – 2015. – № 2. – С. 2.

грудні 2017 р., акцентують, що «завдяки децентралізації місцева влада отримала розширені повноваження і можливість самостійно стягувати податки, однак реформування конституційного розподілу влади, інституцій (особливо державної служби), а також ЗМІ ледве почалося. Політичні та економічні групи, що досі мали привілейований доступ до влади, чинять жорсткий опір на шляху встановлення верховенства права та проведення судової реформи, а також закладення підвалин ефективного державного управління. Влада розподілена між президентом і урядом, які, своєю чергою, залежать від мінливої підтримки політичних партій. Тон часто задають популісти, тоді як вплив бізнес-груп залишається незмінним. Це призводить до нездорової конкуренції між гілками влади та проникнення корупції до демократичного процесу. З 2004 р. Україна показує доволі непоганий результат, проводячи достатньо вільні й чесні вибори. Після виборів у жовні 2014 р. вплив донецької еліти значно послабився, адже до складу парламенту увійшли нові депутати, які всіляко просувають реформи. Опір, що їм чинять, свідчить не лише про значущість змін, які вже відбулися, а й про серйозність нових викликів. Певним способом відтягується реформа виборчого законодавства, яка повинна забезпечити однакові умови для всіх учасників політичного процесу»[1].

За іншими об'єктивними показниками, крім тих, що були наведені стосовно кількісних показників, які характеризують стан партійної системи, Україна за показниками довіри до владних і міжнародних державно-політичних інститутів та організацій посідає одне з найнижчих місць серед європейських країн і демонструє найнижчі рівні довіри. Для прикладу, наведемо дані по країнах ЦСЄ – колишніх колег по соціалістичному табору. Так, наразі очевидно, що в країнах ЦСЄ рівень довіри до інструментів демократії є цілком сумірним з країнами сталої демократії. Зокрема, рівень довіри до політичних партій такий: у Чехії довіряють 17% проти 82, що не довіряють; в Угорщині, відповідно, 20% проти 77; у Польщі 17% (довіряють) проти 80; у Словаччині 17% проти 81. Для порівняння – найбільше з-поміж країн ЄС партіям довіряють у Швеції (43%), Фінляндії, Нідерландах і Люксембурзі (по 37%). Середній рівень по ЄС – 17% тих, хто довіряє, проти – 79%, хто не довіряє[2].

Майбутнє деперсоналізованих політичних організацій в Україні залежить від наявності відповідних передумов – відносно масову підтримку й угоду еліт щодо зміни правил політичної інкорпорації, правил збалансованого розподілу влади і взаємні гарантії. Розвиток політичного процесу останніх років свідчить про те, що правила гри, сформовані у період президентства Л. Кучми, а консолідовані за Віктора

[1] The Struggle for Ukraine. Chatham House Report. – October 2017. – p. 120.

[2] SPECIAL EUROBAROMETER 415 [Elektronic resource]. – Aceess mode : http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Chart/index. – P. 23–24.

Януковича, поступово руйнуються. Проте руйнуються вони не на користь деперсоналізованої системи і формалізації правил гри, а на користь появи нових неформальних мереж і нових неформальних правил гри, які відзначаються ще більшою непрозорістю, популізмом і свавіллям. Яка, однак, не забезпечує більшу стабільність і передбачуваність політичного процесу і конституційного порядку загалом.

Однак в Україні, на відміну від решти пострадянських країн, як системний фактор наявна політична мобілізація. Це означає, що в Україні, незважаючи на високу підтримку ідеї «сильної руки», відновлення персоналістського політичного режиму є, на мій погляд, неможливим. Тим більше, що за наявності вкрай глибокої соціально-політичної кризи і різкого падіння рівня життя протягом останніх років «партія влади» є своєрідною «червоною ганчіркою» для населення, а фінансово-промислові групи намагаються дистанціюватися від подібного подразника, створюючи натомість «групи тиску», організовуючись, оскільки політика, як відомо, реагує на організовані інтереси. Послаблення керованості з центру внаслідок, по-перше, децентралізації фінансів, а по-друге, внаслідок суттєвої дерегуляції економіки посилило вплив фінансово-промислових груп у регіонах. Тому посилення фінансово-промислових груп та їх конкуренція є фактором, який стимулює дисперсію влади і структурування груп інтересів.

Фактором, який стимулює посилення політичних партій у регіонах (часто це називають посиленням регіональних партій, хоча за законом в Україні заборонено створення регіональних політичних партій, усі вони, звісно, — загальнонаціональні), є децентралізація фінансів, що об'єктивно посилило регіони. Вибори до місцевих органів влади, проведені восени 2014 р. проведені на основі так званих «відкритих списків», і вибори до об'єднаних територіальних громад, які проводяться після реформи децентралізації, спричинили посилення окремих політичних партій у регіонах, що фактично дає підстави вважати їх «регіональними», оскільки їх очолюють місцеві лідери; політичний вплив вони мають на певній території.

Вихід з інституціональної пастки можливий за наявності критичної маси осіб, зацікавлених у їх руйнуванні. Тобто мають бути відповідні умови. Як свідчать дослідження, вихід з «інституційних пасток» і злам неопатримоніального режиму, зазвичай, є наслідком потужних зовнішніх шоків, таких як війни, революції, техногенні катастрофи чи економічні колапси. В Україні вихід з «інституційної пастки» відбувається внаслідок комбінації внутрішніх та зовнішніх чинників з різною динамікою і швидкістю. Причому Україна нині є прикладом радше «самовимушеного» (у термінах Р. Сакви) виходу з інституційної пастки. У випадку України головні обставини для подібного самовимушеного переходу мають екзогенний характер, які можна назвати як «колективний захід». Суть впливу «колективного заходу» в Україні полягає, по-перше, у підписанні Україною Угоди про Асоціацію з ЄС, внаслідок чого

Україна взяла на себе зобов'язання щодо вдосконалення політичних інститутів. По-друге, украй складна економічна ситуація в Україні та її залежність від зовнішніх запозичень вкрай звужує простір для маневру і змушує українську владу приймати нормативно-правові акти, спрямовані і на дерегуляцію економіки, і на боротьбу з корупцією, і на інституційне вдосконалення політичної системи. По-третє, врегулювання російсько-українського збройного конфлікту на Донбасі і бодай стримування Росії великою мірою залежить від позиції Заходу, що також змушує українську владу виконувати чимало вимог інституційного характеру для забезпечення підтримки у цьому конфлікті.

Підсумовуючи, можна констатувати, що наразі найбільшими проблемами, які гальмують розвиток партійної системи, є, по-перше, проблема соціокультурного характеру, пов'язана зі станом суспільства – глибоким політичним відчуженням і недовірою як до державних інституцій, так й до інструментів демократії; по-друге, проблема інституційна – збереження механізмів інкорпорації політичного класу за принципом особистої відданості, належності до певної фінансово-промислової групи; по-третє, збереженням інструментів підтримки кланово-олігархічної моделі – мажоритарно-пропорційна виборча система до Верховної Ради і «превентивної системи заходів» під час виборів, яка забезпечує певний результат, про що свідчать так звані «довибори» до Верховної Ради у мажоритарних округах; по-четверте, вкрай незадовільний рівень «інституціоналізації влади» (неврегульованість парламентських процедур, статусу парламентської опозиції), неефективність (а фактично сформованість) механізму стримувань і противаг – відсутність механізмів політичної відповідальності президента, відсутність санкцій за порушення парламентської дисципліни, законодавчого забезпечення діяльності коаліції меншості тощо, недієвість інституту політичної відповідальності, систематичне порушення парламентських процедур, що «розмиває» роль парламентських політичних партій тощо.

Водночас не можна заперечувати суттєвого послаблення впливу ФПГ у політичних процесах та значного розширення політичної і громадської участі. Очевидним є посилення політичної конкуренції у політичних процесах, (у вкрай нецивілізований спосіб), що дає підстави стверджувати хоча й про незначний, але поступ у напрямі стабілізації партій і партійної системи.

Віталій Литвин
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент/докторант кафедри політології

ДО КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНОГО УТОЧНЕННЯ СУТНОСТІ КОГАБІТАЦІЇ ТА ЇЇ ЕМПІРИЧНОЇ ІНСТИТУЦІЙНО-ПАРТІЙНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ: АНАЛІЗ НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ

Ґрунтуючись на зауваженнях таких учених, як Л. Бойман [4], Р. Елгі [8; 9], В. Литвин [2], А. Когіндет [5; 6], Р. Пірс [13], Дж.-Р. Щю [16] та багато інших про те, що напівпрезидентська система державного правління (напівпрезиденталізм) передбачає можливість одночасного існування двох «виконавців» (центрів виконавчої влади) – президента і прем'єр-міністра, – очевидною та правомірною є логіка типологізації напівпрезиденталізму на певні політично-поведінкові типи на підставі врахування дуалізму, легітимності та відповідальності виконавчої влади і атрибутів міжпартійної змагальності. Одним із таких типів є когабітація чи система розділеної більшості – політично-поведінковий сценарій та тип напівпрезиденталізму, за якого: президент і прем'єр-міністр представляють протилежні/протиборчі і взаємно опозиційні партії чи коаліції; глава держави, на відміну від прем'єр-міністра, не наділений підтримкою більшості у легіслатурі, а партія, яка з ним асоціюється, на відміну від партії прем'єр-міністра, не входить до складу уряду та не забезпечує парламентської підтримки урядові та прем'єр-міністрові; найважливіші владно-виконавчі рішення звикло, проте не обов'язково приймає прем'єр-міністр.

Приступаючи до аналізу політично-поведінкових виявів когабітації – системи розділеної більшості, – апелюємо до зауваження Р. Елгі про те, що етимологічно і сутнісно аналізований тип напівпрезиденталізму найбільшою мірою кореспондується (теоретико-методологічно, дефінітивно і статистично) з феноменом системи розділеного правління й уподібнюється до його версії в умовах президенталізму [8]. Схожого висновку дотримуються М. Шугарт та Дж. Кері [15, с. 55], які зазначають, що випадки, приміром, прем'єр-президентського варіанта напівпрезиденталізму, в яких глава держави та глава уряду й уряд представляють взаємно опозиційні партії або блоки, стикаються із проблемами, які значною мірою подібні до проблем, що генеруються в умовах розділеного правління при президенталізмі.

Дефініюючи когабітацію, передусім звертаємось до позиції Р. Пірса [13], згідно з якою в умовах напівпрезиденталізму, зокрема за результатами всенародних виборів глави держави та легіслатури, уможливленими можуть бути ситуації, коли «керівник розділений проти самого себе», а вибори наділяють виконавчою владою проурядову більшість, що протистоїть главі держави, чи навпаки. Своєю чергою, Л. Бойман акцентує, що когабітацією є політично-поведінкова форма напівпрезиденталізму, за якої урядовий кабінет підтримується більшістю в легіслатурі, проте президент й прем'єр-міністр належать до взаємно опозиційних партій за умови, що партія

президента не репрезентована в урядовому кабінеті [4]. Дж.–Р. Шю [16] зауважує, що когабітація наявна тоді, коли більшість у легіслатурі проводить одна політична партія чи коаліція, а президент поступається виконавчою владою прем'єр-міністру, посада якого погоджена такою партією чи коаліцією більшості. Іншими словами, але в спрощеному вигляді: когабітація – мирне співіснування між всенародно вибраним президентом і прем'єр-міністром, що обіймає взаємно відмінну політичну позицію від президента, однак підтриманий легіслатурою. Урешті-решт, як зауважують Р. Елгі [10], Д. Самюельс, М. Шугарт [14] та В. Литвин [1; 2], когабітацією є такий політично-поведінковий різновид або сценарії напівпрезиденталізму, за якого: а) президент і прем'єр-міністр представляють протилежні політсили; б) президентська політсила не представлена в урядовому кабінеті, який керує чи користується підтримкою більшості у легіслатурі.

Як зауважує В. Литвин, дві дефінітивні умови когабітації розглядаються як такі, що детермінують її часові межі [2]. Вони лімітуються кейсами, коли президент і прем'єр-міністр походять не просто з різних, а взаємно опозиційних і протиборчих одна одній партій чи коаліцій. Отже, перша дефінітивна умова когабітації виключає не тільки ті випадки, за яких президент та прем'єр-міністр можуть бути жорсткими конкурентами один одного у межах тієї самої політсили, а й випадки, за яких президент та прем'єр-міністр походять з різних політсил, однак таких, що беруть участь у формуванні урядового кабінету. Водночас визначення когабітації включає і другий критерій, згідно з яким повинна існувати упереджена опозиція між президентом й урядовим кабінетом загалом, а не просто главою уряду (щоправда, крім випадків, коли за президентом лишаються повноваження призначати певну обмежену кількість міністрів – зазвичай міністрів оборони і закордонних справ тощо).

Для пояснення таких міркувань пропонуємо розглянути два гіпотетичні випадки. По-перше, враховуючи подвійну природу, сутність та структуру виконавчої влади у напівпрезиденталізмі, дві політсили можуть спільно здійснювати виконавчу владу, сформувавши коаліцію, в якій одна з політсил контролює посаду президента, а інша – посаду прем'єр-міністра. У такому випадку є велика/найбільша ймовірність того, що дві політсили розділять міністерські посади в урядовому кабінету, на підставі чого буде досягнуто не когабітації, а політичного союзу, що здійснюватиме спільне урядування і спільну виконавчу владу. По-друге, дві опозиційні політичні сили (партії або блоки) можуть сформувати «велику» або «широку» коаліцію, розділивши посади президента і прем'єр-міністра. Такий кейс політично-поведінкового напівпрезиденталізму функціонально еквівалентний першому випадку, оскільки в обох кейсах політсили погоджуються на розподіл головних керівних посад в урядовому кабінеті і загалом у виконавчій владі. Однак жодний з випадків не є варіантом когабітації, адже присутність президентської політичної сили в урядовому кабінеті передбачає розподіл додаткових політичних та посадових ролей. Тому визначення когабітації обмежує її розуміння до очевидних випадків

упередженої дистинкції функцій, повноважень і делегованих посад між президентством і прем'єр-міністром/урядовим кабінетом. Це узагальнено означає, що когабітація не може результуватись простим конфліктом двох посадовців у системі подвійної виконавчої влади, адже вона виходить із невирішеного конфлікту з-поміж двома посадовцями від двох (чи більше) взаємно опозиційних і протиборчих партій [2]. Відповідно, не є "симптомом" та "каталізатором" когабітації випадок, коли у першому турі президентських виборів взаємно опозиційними є одні політичні сили, а в другому (якщо другий тур наявний) – інші.

Кейси політично-поведінкового позиціонування напівпрезиденталізму, представлені непартійними президентами, теж спричиняють проблеми у визначенні протилежних і взаємно опозиційних/протиборчих політсил. Коли глава держави не має партійного статусу (афіліації), він не може безпосередньо походити від партії/блоку, що є проти прем'єр-міністра і його урядового кабінету. Однак чимало непартійних президентів ідентифіковані як "близькі" з певними політсилами та ідеологічними аспектами, які позиціонують їх ближче, порівняно з іншими, до певних партій чи блоків/коаліцій. У таких ситуаціях треба звертатись до вторинних джерел інформації, зокрема ЗМІ, що допомагають ідентифікувати політичні уподобання президентів стосовно позицій партій у легіслатурах [2]. Відповідно, якщо існують партійні переконання президентів на користь систем розділеної більшості/когабітацій, варто говорити якщо не про звиклі, то принаймні про "технічні" варіанти когабітації. І навпаки, якщо вирішити проблему двозначності президентських уподобань не вдається, то варто вважати, що когабітація несумісна з певним політично-поведінковим сценарієм напівпрезиденталізму. Врешті, ще одна теоретико-методологічна проблема у визначенні когабітації виникає тоді, коли президент походить від політичної сили, яка не є головним конкурентом на парламентських виборах, або якщо одна чи дві опозиційні парламентські партії/групи не оспорюють результатів президентських виборів. У таких випадках немає підстав говорити про когабітацію.

Ідентифікувавши усі випадки та правила визначення когабітації на підставі індикатора належності або неналежності президента та прем'єр-міністра до взаємно опозиційних та протиборчих політичних сил у системі дуалізму виконавчої влади, треба звернутись до теоретико-методологічного уточнення та другого критерію когабітації – перевірки того, чи президентська/пропрезидентська партія або коаліція чи будь-яка політсила, яка ідентифікується з главою держави, представлена в кабінеті. Якщо президентські/пропрезидентські сили не мають представництва в уряді, простежується когабітація. Відповідно, когабітація теоретично може траплятись у ситуаціях напівпрезиденталізму, коли президент позиціонується з політичною силою, що представлена в легіслатурі, але відмінною від партії/партій парламентської більшості, які представлені в однопартійному чи коаліційному уряді більшості. За аналогією варто визначати системи розділеної меншості, проте інтерпретувати їх на підставі індикатора, згідно з яким опозиційний і протиборчий президентові прем'єр-

міністр очолює і керує однопартійним або коаліційним урядом меншості, навіть попри те, що останній може "вводитись чи не вводитись в посаду" та підтримуватись більшістю у легіслатурі.

Для того, щоб більш наглядно та емпірично зрозуміти й уточнити сутність когабітації як політично-поведінкового типу напівпрезиденталізму, апелюємо до її кейсів у Франції – як найбільш цитованих та, відповідно, теоретизованих сучасною політичною наукою (але не найбільш ранніх в історії європейського напівпрезиденталізму). Політична наука та практика свідчать, що У Франції апробовано три випадки когабітації: в 1986–1988 рр. між президентом Ф. Міттераном від Соціалістичної партії (PS) і прем'єр-міністром Ж. Шираком від партії "Гонка за республіку" (RPR) (в межах коаліційного уряду більшості за участю додатково "Союзу за французьку демократію", UDF); в 1993–1995 рр. між президентом Ф. Міттераном від Соціалістичної партії (PS) і прем'єр-міністром Е. Балладюром від партії "Гонка за республіку" (RPR) (в межах коаліційного уряду більшості за участю додатково "Союзу за французьку демократію", UDF); в 1997–2002 рр. між президентом Ж. Шираком від партії "Гонка за республіку" (RPR) та прем'єр-міністром Л. Жоспеном від Соціалістичної партії (PS) (в межах коаліційного уряду більшості за участю додатково Французької комуністичної партії, PCF) [5; 12].

Упродовж першого випадку французької когабітації і на відміну від всієї історії міжінституційних відносин у П'ятій Республіці, сконцентрованих переважно на користь домінування в дуалізмі виконавчої влади президента [11], у Франції апробовано досвід найвпливовішого прем'єрства – в особі Ж. Ширака [13]. У цей період відповідальність за внутрішню політику перейшла до прем'єр-міністра, глава держави ж зосередився на визначенні напрямів зовнішньополітичної та оборонної діяльності Франції. Як зауважує Д. Белл, президент дотримувався «наміру залишити прем'єр-міністру «прозу» уряду і привласнити собі «поезію» кампанії, … він був у змозі грати в двох регістрах: налаштовуючи президентство як "арбітраж" у конкуренції та "неупереджену силу» у модерації" [3, с. 176]. Отримавши можливість реалізації внутрішньополітичного впливу, зокрема на підставі управління однорідною урядовою коаліцією, прем'єр-міністр опинився перед проблематикою незначного часу для досягнення своїх електоральних амбіцій, зокрема в умовах, коли до президентських виборів залишалось лише два роки. Цим скористався президент, який розкритикував політичний курс глави уряду і почав публічно трактувати його прорахунки як причину свого непрямого втручання в повноваження прем'єр-міністра (зокрема блокуючи бажання глави уряду ініціювати процес прискореного/спрощеного законотворення [8]).

Під час другого випадку когабітації прем'єр-міністр, маючи деякі амбіції з приводу своєї участі у президентській виборчій кампанії, а тому й апелюючи до виборців [7], прагнув отримати довіру за наслідками виконання політичної програми уряду і тим самим показати свою здатність ефективно керувати політичним процесом у Франції.

Внаслідок цього президент був фактично змушений використовувати зарезервовані за ним "вето-повноваження" стосовно окремих елементів програми прем'єр-міністра. Це найбільш виразно проявилось у тому випадку, коли на підставі впливу засобів масової інформації президент змусив прем'єр-міністра відмовитись від своїх намірів з приводу реформування системи освіти. Президент, на думку Д. Белла, також "селективно" загрожував розпуском парламенту, коли розумів, що прем'єр-міністр "переступав" свої повноваження у сфері закордонних справ [3, с. 214].

Нарешті, третій (або так званий "довготривалий" [9]) досвід когабітації у Франції характеризувався тим, що він був зумовлений значним прорахунком глави держави, який, намагаючись обмежити кількість мандатів від протиборчих йому політичних сил у парламенті, розпустив легіслатуру та оголосив її дострокові вибори [11], отримавши за це взаємно опозиційного прем'єр-міністра. Під час когабітації президент з метою посилення своїх фактичних повноважень вдався до використання у своїх інтересах структури і логіки французького бікамералізму. Це виявилось у тому, що, застосовуючи здебільшого консультативну верхню палату парламенту (де більшість була за главою держави), президент все ж намагався стратегічно обмежити здійснення програми взаємно опозиційного йому прем'єр-міністра й уряду через нижню палату парламенту [18].

Усереднено це означає, що в періоди політично-поведінкових сценаріїв систем розділеної більшості у Франції (які були окреслені Д. Беллом як ситуації "холодної війни", коли "мир неможливий, а війна неминуча" [3, с. 193]) президенти, зважаючи на ослаблену інституційно-процесуальну і політично-поведінкову ситуацію, намагались "переміститись" у центр політичного спектра й законотворчого процесу та покращити своє положення в очах громадськості [12]. Водночас у всіх випадках когабітації інституційно-процесуальні і політично-поведінкові проблеми долались на підставі віднесення міжінституційних протиріч і конфліктів поміж президентами та прем'єр-міністрами у парламент (зокрема у його нижню і/чи верхню палату). Відповідно, як зазначає М. Когіндет, Франція тільки у частині когабітацій описувала процедурні моменти, передбачені її конституцією [6], яка за задумом її "батьків-засновників" винятково у періоди міжінституційних криз мала "скочуватись" у напрямі парламентаризму – як найбільш сприятливої системи правління для "налагодження" політичного процесу.

З огляду на "внутрішні ресурси" подолання конфліктності когабітацій у Франції, систему державного правління в цій країні було модифіковано, зокрема, на підставі скорочення терміну повноважень президентів (з семи до п'яти років) та синхронізації президентських і парламентських виборів. Тим самим було практично унеможливлено генерування систем розділеної більшості, адже було "переналаштовано" більшість у парламенті на "всенародну більшість президента" (на підставі виборчо-психологічної техніки "лінійного співвідношення мандатів

президента та прем'єр-міністра" [17]). Принаймні у тому випадку, коли президент не має наміру проведення дострокових виборів легіслатури, чим він міг би фактично уможливити чи спростити процедуру "розколу бюлетенів".

Відтак умотивовано, що когабітація може по-різному операціоналізуватись у різних інституційно-процесуальних різновидах напівпрезиденталізму. Крім того, очевидно, що різні напівпрезидентські системи варто поділяти на різні групи залежно від того, як їхні конституції формалізують та окреслюють процедури когабітації. Тому навіть попри дефінітивну однозначність очікувано, що когабітація не є унілатеральним та монолітним феноменом, оскільки генерується у різних інституційно-процесуальних і політично-поведінкових обставинах й атрибутах напівпрезиденталізму, а тому може бути варіативною і щонайменше потребує емпіричного висвітлення та верифікації.

Список використаних джерел

1. Литвин В. Напівпрезидентські системи в країнах Центральної Європи: детермінанти дефініювання / В. Литвин // Transformacje ustrojowe w Europie Srodkowej i Wschodniej / Praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Bialoblockiego i Anatoliya Romanyuka. – Kutno. – 2012. – S. 207–225.
2. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / В. Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2011. – №. 4. – С. 140–149.
3. Bell D. Presidential Power in Fifth Republic France / D. Bell. – Bloomsbury Academic, 2000. – 224 p.
4. Beuman L. Cohabitation in New Post-Conflict Democracies: The Case of Timor-Leste / L. Beuman // Parliamentary Affairs. – 2015. – Vol. 68. – P. 453–475.
5. Cohendet A. Cohabitation et constitution / A. Cohendet // Pouvoirs. – 1999. – Vol. 91. – P. 33–57.
6. Cohendet A. Réflexions sur la Cohabitation Française / A. Cohendet. – Taipei, 2005. – 24 p.
7. Conley R. From the White House to the Palais Élysée. Divided Government, the Legislative Presidency, and Prospects for Comparing Presidential Politics in the U.S. and France / R. Conley // The Presidency Research Group Report of the American Political Science Association. – 2003. – 9 p.
8. Elgie R. Cohabitation: Divided Government French-Style / R. Elgie // Elgie R. Divided Government in Comparative Perspective. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – P. 106–126.
9. Elgie R. La cohabitation de longue durée: studying the 1997–2002 experience / R. Elgie // Modern & Contemporary France. – 2002. – Vol. 10. – No. 3. – P. 297–311.
10. Elgie R. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies / R. Elgie // Taiwan Journal of Democracy. – 2007. – Vol. 3. – No. 2. – P. 53–71.

11. Gschwend T. When Voters Choose Regimes: The Issue of Cohabitation in the French Elections of 2002 / Gschwend T., Leuffen D. // Working Paper. – 2003. – No. 63. – 28 p.

12. Parodi J.-L. Proportionnalisation périodique, cohabitation, atomisation partisane: un triple défi pour le régime semi-présidentiel de la cinquieme république / J.-L. Parodi // Revue Française de Science Politique. – 1997. – Vol. 47. – No. 3–4. – P. 297–312.

13. Pierce R. The Executive Divided Against Itself: Cohabitation in France, 1986–1988 / R. Pierce // Governance. – 2005. – Vol. 4. – No. 3. – P. 270–294.

14. Samuels D. Presidents, Parties, and Prime Ministers: How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior / D. Samuels, M. Shugart. – Cambridge University Press, 2010.

15. Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. Shugart, J. Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.

16. Shyu J.-R. An Initial Study of the "Cohabitation" Constitutional System: Comparing France with Taiwan / J.-R. Shyu // National Taiwan University Law Journal. – 2000. – Vol. 30. – No. 1. – P. 1–44.

17. Vedel G. Réformer les institutions… Regard rétrospectif sur deux commissions / G. Vedel // Revue Française de Science Politique. – 1997. – Vol. 47. – No. 3–4. – P. 313–339.

18. Verdier M.-F. La IIIe cohabitation ou le retour aux sources du Sénat? / M.-F. Verdier // Revue politique et parlementaire. – 1998. – Vol. 997. – P. 74–88.

Олександра Чоловська

Львівський національний університет імені Івана Франка,
аспірант і асистент кафедри політології

СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Умовою становлення та повноцінного функціонування локальної, регіональної або місцевої представницької та електоральної демократії є правове закріплення сприятливих та ефективних норм і процедур обрання локальних представницьких органів влади й безпосереднього залучення громадян/населення адміністративно-територіальних одиниць держав до прийняття політичних та владно-управлінських рішень. Магістральним напрямом у цьому процесі є становлення та консолідація правової держави, що з-поміж іншого унаслідувано у формуванні чи реформуванні виборчої системи, як на національному, так і на місцевому рівнях. Як наслідок, проведення комплексних загальнодержавних реформ (зокрема адміністративно-територіальної) у цьому напрямі одним зі своїх елементів передбачає формування або

реформування виборчої системи держави, причому як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Не є винятком в означених процесах й країни Вишеградської групи – Польща, Словаччина, Угорщина і Чехія, – які внаслідок своїх політичних, економічних, соціальних та інших особливостей пройшли вкрай індивідуальні етапи політичної, соціально-економічної і системної трансформації. Це зумовило спочатку генерування/нормативне регламентування, а згодом й реформування/нормативні зміни (чи навпаки) до законів про вибори до органів місцевого самоврядування, які всесторонньо регулюють виборчий процес та окреслюють сутність виборчих систем країн Вишеградської групи на місцевому/локальному рівні.

Так, у Чехії перші місцеві вибори 1990 р. були проведені відповідно до Закону Чеської Національної Ради про вибори до представництв у громадах [19], вибори 1994 і 1998 рр. – на основі ідентичного закону зі змінами та доповненнями, схваленими у 1992 і 1994 рр. [16,17]., а вибори 2002 р. і наступні – відповідно до чинного Закону № 491/2001 [18] про вибори до місцевих рад та на підставі зміни деяких інших законів (причому зміни виборчого законодавства на місцевому рівні здебільшого стосувалися методології визначення кількості підписів виборців, якими повинні заручитися позапартійні кандидати, що бажають балотуватися до місцевих рад). У 1990 р. Чехія (формально будучи частиною Чехословаччини) відмовилась від трирівневої структури адміністративно-територіального устрою – муніципалітет, район, область, – запровадженого 1960 р., і звернулась до дворівневої структури. Область було скасовано як утворення, що не відповідає традиціям самоврядування в Чехії, а її обов'язки були передані районам і громадам. Відтак змінився порядок формування й обсяг повноважень органів місцевого самоврядування найнижчого рівня [19]. Однак уже в грудні 1997 р. процес реформування було продовжено прийняттям конституційного закону Чехії, згідно з яким було передбачено створення 14 вищих адміністративно-територіальних одиниць самоврядування. Реальне запровадження нового адміністративно-територіального устрою Чеської Республіки відбулось лише 2000 р. після проведення перших регіональних виборів і прийняття Закону № 129/2000 про регіони, в якому регламентовано визначення їхнього статусу, повноважень і відносин з місцевою та центральною владою [7].

Перші регіональні вибори у ради новостворених адміністративних утворень – країв/регіонів – відбулися 2000 р. Винятком стало столичне м. Прага, у якому такі вибори пройшли лише через два роки. Кількість представників/обранців краю залежить від кількості жителів цього краю і коливаються між 45 і 65 особами. Мандати надаються кандидатам, які посідають верхні позиції у виборчих списках та на основі голосів уподобань (преференцій), проте лише тим партіям, рухам і коаліціям, які отримують як мінімум 5 відсотків голосів виборців [8].

На найнижчому рівні діють 6 242 муніципалітети. До складу муніципальних рад входять депутати, обрані прямим голосуванням на чотирирічний термін. Рада зі

складу депутатів обирає членів виконавчого органу – муніципального комітету, серед яких мер і заступники мера. Цей виконавчий орган формує комісії. Причому мер обирається не всенародно, а радою зі своїх членів на чотири роки [8].

Відтак дає змогу узагальнити, що зміни до виборчого законодавства на місцевому рівні у Чехії умовно позиціонуються як кількаетапні: перший етап мав місце в процесі демократизації і проведення адміністративно-територіальної реформи у 1990–2000 рр.; другий етап пов'язаний з продовженням реформування адміністративно-територіального устрою Чехії і безпосередньо з прийняттям законодавства про регіони (2000 р.) та місцеві вибори (2001).

У Словаччині, подібно до Чехії, базовий закон про вибори органів місцевого самоврядування громад був прийнятий 1990 р., тобто у чехословацький період демократичних перетворень і транзиту. У цей закон еволюційно вносили численні зміни, які залежали і від об'єктивних потреб адаптації нормативної бази до умов суспільно-політичної трансформації та реальності, і від суб'єктивних чинників, зокрема бажання правлячих політичних еліт (особливо періоду прем'єрства В. Мечіяра, коли Словаччина позиціонувалась не як демократія, а як гібридний політичний режим) сформувати вигідний передусім для себе інституційний дизайн виборчої системи. Конституція Словацької Республіки 1992 р. закріпила положення базового закону про вибори органів місцевого самоврядування громад і регламентувала, що кандидатувати на посади місцевих депутатів і мерів мають право лише громадяни, які упродовж тривалого періоду часу проживають на території тієї чи іншої громади. На відміну від Чехії, Словаччина обрала модель прямих/безпосередніх всенародних виборів вищих посадових осіб громад – мерів, причому за мажоритарною системою абсолютної більшості. Натомість, для обрання складу рад у всіх типах словацьких громад використовують майже нетипову не лише для країн Вишеградської групи (свого часу її також обмежено використовували у Польщі, а станом на момент аналізу лімітовано задіяли в Угорщині), а й загалом у світі мажоритарну систему відносної більшості преференційного блочного голосування у багатомандатних округах з правилом, що багатомандатний виборчий округ може мати магнітуду не більше, ніж у 12 депутатських мандатів. Виняток становлять малі сільські спільноти, у яких може бути утворений лише один виборчий округ (ст. 9 відповідного закону) [4].

Цікаво й те, що поширеність малої кількості жителів у більшості словацьких місцевих громад зумовила схвалення 2002 р. змін до базового закону, які стосувались зменшення кількості депутатів [3].

Потрібно зауважити й те, що в Словаччині, подібно як і в Чехії, 2001 р. виникла нова адміністративно-територіальна одиниця – самоврядний край/регіон. Самоврядний край/регіон чи вищий адміністративно-територіальний підрозділ є найвищим органом територіального самоврядування у Словаччині. Сьогодні в країні є 8 самоврядних країв/регіонів, у тім числі міста Кошице і Братислава. Самоврядування

на рівні краю/регіону відбувається через виборні органи – раду та президента самоврядного краю/регіону [3]. Термін дії їхніх повноважень упродовж 2001–2017 рр. становив 4 роки, а від моменту регіональних виборів 2017 – 5 років. На виборах регіональної ради застосовують мажоритарну виборчу систему відносної більшості, а на виборах президента самоврядного краю/регіону спочатку (2001–2017) – мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості, згодом (з 2017 р.) – мажоритарну виборчу систему відносної більшості. Причиною збільшення терміну повноважень і зміни виборчої системи представницьких органів у краях/регіонах стала низька явка виборців на регіональних виборах, а також зміни, прийняті з метою економії коштів на проведення другого туру виборів. Кількісний склад рад самоврядних країв/регіонів пропорційно залежить від кількості виборців країв/регіонів.

Не менш цікавим, проте водночас і проблематичним, є випадок Польщі, у якій перші повністю вільні місцеві вибори (після частково вільних національних виборів 1989 р.) були проведені 1990 р. Зумовлено це було тим фактом, що закон "Положення про вибори до рад гмін", прийнятий 8 березня 1990 р., застосовували на виборах місцевих органів влади у 1990 і 1994 рр., хоча він містив деякі недоліки, проте давав змогу провести вибори до рад гмін демократично, вільно та прозоро[13]. Приміром, у гмінах із кількістю населення, що не перевищувала 40 тис. осіб, було запроваджено мажоритарну виборчу систему відносної більшості, натомість для громад, у яких проживало більше 40 тис. осіб, запропоновано пропорційну виборчу систему списків.

Тим не менше, ініційована 1990 р. виборча система для формування органів місцевого самоврядування не була лінійною та незмінною. Адже після її апробації в 1990 і 1994 рр. уже від початку 1998 р. проводилась робота і над виборчим законодавством, головно, над адміністративно-територіальною реформою місцевого самоврядування, яка охоплювала утворення повітів та запровадження самоуправління на рівні повітів і воєводств. Першу детальну та системну технологію організації, проведення та підведення підсумків виборів до представницьких органів місцевого самоврядування було визначено у схваленому 1998 р. так званому законі "Положення про вибори до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств" [11]. Згідно з нормативно-правовим актом установлювалась цілком нова та ієрархізована/різнорідна виборча система для обрання різних органів місцевого самоврядування. Вибори до рад гмін у гмінах з населенням до 20 тис. жителів відбувалися за мажоритарною системою та у виборчих округах з магнітудою 1–5 мандатів (що реально означало комбінування простої мажоритарної системи відносної більшості (в округах з магнітудою в один мандат) та мажоритарної системи преференційного блочного голосування (в округах із магнітудою 2–5 мандатів)). У гмінах з населенням, понад 20 тис. мешканців вибори до рад гмін регламентувались пропорційною виборчою системою списків із розподілом мандатів за методом Д'Хондта. У містах на правах повітів, повітах та воєводствах ради та

сеймики також формувались за пропорційною виборчою системою списків з 5-відсотковим виборчим бар'єром і розподілом мандатів за методом Д'Хондта. З тією особливістю, що у гмінах, які мали статус міст на правах повітів, у розподілі мандатів у радах брали участь лише ті виборчі списки, які подолали означений виборчий бар'єр у масштабах цілих міст. Диференційованою також є і кількість членів рад різних громад, адже вона безпосередньо залежить від кількості жителів громад. Зокрема, існує диференціація між гмінами з населенням до 20 тис. жителів, де обирали від 1 до 5 представників від кожного округу, та гмінами з населенням понад 20 тис. жителів, де кількість депутатів від округу варіювала від 8 до 12. У 2001 р. з цього приводу були прийняті окремі зміни у базовий закон про самоврядування, які стосуються зменшення кількості депутатів місцевих рад. Після 2002 р. у Польщі вносились зміни до виборчого законодавства, однак вони не мали вирішального і системного впливу на функціонування виборчої системи [12]. Важливим моментом у розвитку виборчого законодавства Польщі, зокрема на місцевому рівні, є кодифікація виборчих норм. Адже 2011 р. прийнято Виборчий кодекс, до якого увійшли закони, напрацьовані, прийняті та чинні раніше [10]. Відтак зрозумілим було те, що вони втратили свою чинність. Попри майже ідентичну логіку конструювання виборчих систем у Польщі (зокрема порівнюючи з періодом 1998–2010 рр., означеним вище) з 2011 р. формально, тобто від моменту прийняття Виборчого кодексу, та з 2014 р. фактично, тобто від моменту проведення перших організованих за його правилами місцевих виборів, запроваджено новацію, згідно з якою у всіх гмінах, незважаючи на кількість їхнього населення (менше або більше 20 тис. осіб, як раніше), запроваджено мажоритарну виборчу систему відносної більшості в одномандатних виборчих округах. У містах на правах повітів, повітах та воєводствах продовжили, як і раніше, застосовувати пропорційну виборчу систему списків. Крім того, виборчий кодекс запровадив правило, згідно з яким усі пропорційні вибори в Польщі повинні відбуватись із застосуванням метод Д'Хондта з метою розподілу мандатів [10].

Отож, підсумовуючи, доцільно зауважити, що ставлення виборчої системи на місцевому рівні у Польщі відбувалося в декілька періодів. Перший період (упродовж 1990–1998 рр.) чітко характеризувався відновленням місцевого самоврядування, встановленням мажоритарної виборчої системи відносної більшості для обрання рад гмін у містах із населенням до 40 тис. жителів та пропорційної виборчої системи списків для обрання рад гмін із кількістю населення понад 40 тис. жителів. Другий етап у (1998–2002 рр.) вирізнявся впровадженням елементів місцевого самоврядування на рівні повітів і воєводств та встановленням мажоритарної виборчої системи відносної більшості у гмінах із кількістю населення до 20 тис. осіб та пропорційної виборчої системи списків у гмінах з населенням понад 20 тис. жителів, а також у містах на правах повіту, повітах і сеймиках воєводств. Третій етап (2002–2011) детермінований продовженням раніше оформлених виборчих правил (із деяким їхнім технічним

регулюванням), а також запровадженням мажоритарної системи абсолютної більшості на виборах війтів, бурмістрів і президентів міст. Четвертий етап (із 2011 р. й дотепер) внаслідок кодифікації та часткової ревізії виборчих правил зумовлений переведенням місцевих виборів у всіх гмінах винятково на мажоритарну систему відносної більшості в одномандатних виборчих округах, а також проведенням виборів у всіх містах на правах повітів, повітах та воєводствах за пропорційною виборчою системою списків з розподілом мандатів за методом Д'Хондта.

Урешті-решт, правовий статус місцевого самоврядування та виборів на місцевому рівні в Угорщині визначені законами 1990 р. про місцеве самоврядування і про місцеві вибори, а також новою Конституцією Угорщини, яка вступила в дію з початку 2012 р. Остання, з-поміж іншого, внесла зміни до законодавства, що регулює проведення місцевих виборів, зокрема деякі обмеження стосовно набуття пасивного виборчого права, чисельного складу колективних виборних органів місцевого самоврядування й тривалості виборчої кампанії тощо, однак не модифікувала самої виборчої системи, а дещо коригувала її. Проаналізувавши законодавство, що стосується адміністративно-територіального устрою та проведення місцевих виборів в Угорщині, варто зазначити, що в цій країні, принаймні станом на 2017 р., існує дворівнева система місцевого самоврядування: перший рівень – 19 округів (медьє чи областей) і м. Будапешт (які умовно об'єднуються у сім регіонів) з відповідними генеральними асамблеями/зборами; другий рівень – села, селища, міста (крім Будапешта), а також 23 райони м. Будапешт зі своїми відповідними генеральними асамблеями/зборами [4].

На виборах до генеральних асамблей/зборів населених пунктів з кількістю виборців до 10 тис. осіб застосовують мажоритарну виборчу систему відносної більшості з голосуванням у єдиному багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами населеного пункту. Відтак йдеться про мажоритарну систему відносної більшості преференційного блочного голосування. Щодо виборів до генеральних асамблей/зборів у населених пунктах із кількістю виборців понад 10 тис. осіб, а також асамблей/зборів районів м. Будапешт та асамблей/зборів міст з правами провінцій, то в них застосовують змішану виборчу систему. Процедурно це виглядає так: уся територія адміністративно-територіальної одиниці ділиться на одномандатні виборчі округи, в яких вибори проводяться за мажоритарною системою відносної більшості, проте паралельно з застосуванням механізму отримання «компенсаційних» мандатів, яких на практиці зазвичай є близько 40 відсотків від номінального складу асамблей/зборів. Своєю чергою, на виборах до генеральних асамблей/зборів сіл, селищ і міст (крім міст із правами провінцій, про які йшлось вище) застосовують пропорційну виборчу систему закритих списків із голосуванням у двох багатомандатних виборчих округах. Раніше розподіл мандатів між партіями проводили на підставі модифікованого методу Сант-Лаге, а з виборів 2014 р. – методу

Д'Хондта. Пропорційну (але дещо іншої конструкції і формули) виборчу систему також застосовують на виборах генеральних асамблей/зборів 19 округів (медьє чи областей) та генеральної асамблеї/зборів м. Будапешт. У 19 округах розподіл місць між партіями проводять за допомогою методу Д'Хондта між тими політичними партіями або блоками, які подолали відповідний виборчий бар'єр [5].

Нарешті, що стосується виборів мерів усіх міст в Угорщині, то вони, починаючи з 1994 р., незмінно і незалежно від населення міст відбуваються на підставі застосування мажоритарної виборчої системи відносної більшості. Саме ця складова виборчих правил є чи не найбільш стабільним компонентом виборчої системи в Угорщині на місцевому рівні [4].

Підсумовуючи, варто зазначити, що становлення і трансформація виборчого законодавства на місцевому рівні в Угорщині відбувались під впливом демократизації країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи, посилення процесів децентралізації, територіальної реорганізації та появи нових політичних суб'єктів (наприклад, уведення посади мерів міст з 1994 р.). Зміни здебільшого стосувалися вдосконалення виборчих процедур, хоча інколи змінювались технічні параметри та формули виборчих систем. Умовно логіку розвитку виборчих систем на місцевому рівні в Угорщині можна подати як періодизацію: перший етап – загальне реформування та демократизація, в тім числі і виборчих правил (1990–1994); другий етап – застосування та вдосконалення законодавства поряд із формуванням нових виборних органів (1994–2010); третій етап – вдосконалення виборчого законодавства з частковою модифікацією виборчих систем (після 2010 р.).

Список використаних джерел

1. Горжелак Г. Децентралізація територіальної організації в Польщі [Електронний ресурс]. / Г. Горжелак. – Режим доступу : http:// www.largis.ldp.lviv.ua/ukraine/documu.htm
2. Гробова В. П. Система місцевого самоврядування в Польщі: перспективи використання досвіду в Україні / В. Гробова // Наук. вісник Ужгород. нац. ун. – 2015. – Серія Право. Випуск 31. Том 1. – С. 78–82
3. Лендьел М. Особливості відтворення місцевих політичних еліт у Словацькій Республіці / Мирослава Лендьел // Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право : Науковий збірник / ред. Лендьел М., Мітряєва С., Стряпко А. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. – С. 110–116.
4. Лендьел М. Правове оформлення місцевої представницької та безпосередньої демократії у регіоні Центральної і Східної Європи / Мирослава Лендьел // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ, 2011. – Вип. 22. – С. 322–334.

5. Михальченко М. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем / Микола Михальченко, Зореслав Самчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – № 50. – С. 267–286.

6. Нижник Н. Адміністративна реформа в країнах Центральної Європи: досвід для України / Н. Нижник, В. Лемак // Вісник державної служби. – 2003. – № 2. – С. 32–36.

7. Савченко І. Електоральна ситуація в Чеській Республіці в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс] / І. Савченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 3. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/Nvvnu/misnarod_vidnos/2009_3/R1/Savchenko.pdf

8. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації [Електронний ресурс] / Євгенія Юрійчук // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 4 (6). – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2006_4/visnyk_st_26.pdf.

9. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku [Електронний ресурс] // Internetowy System Aktow Prawnnych. – Режим доступу : http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483

10. Poland 2011 Election Code // [Електронний ресурс]. – ACE Electoral Knowledge Network. – Режим доступу : http://aceproject.org/ero-en/poland-2011-election-code/view

11. Ustawa z dnia 16 lipca 1998 r. Ordynacja Wyborcza Do Rad Gmin, Rad Powiatów I Seimików Województw [Електронний ресурс] // Internetowy System Aktow Prawnnych. – Режим доступу: http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19980950602

12. Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. O bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza I presydenta miasta [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20021130984

13. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym [Електронний ресурс] // Internetowy System Aktow Prawnnych. – Режим доступу : http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900160095

14. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky [Електронний ресурс] // Štatistický úrad Slovenskej republiky. – Режим доступу : http://app.statistics.sk/nrsr2012/index.jsp.

15. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky [Електронний ресурс] // Štatistický úrad Slovenskej republiky. – Режим доступу : http://app.statistics.sk/nrsr2010/index.jsp.

16. Zákon c. 152/1994 ze dne 22. června 1994 o volbách do zastupitelstev v obcích a o změně a doplnění některých dalších zákonů [Електронний ресурс] // Zákony pro lidi. Cz. – Режим доступу : https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-152

17. Zákon č. 298/1992 Sb České národní rady ze dne 15. dubna 1992 o volbách do zastupitelstev v obcích a o místním referendu [Електронний ресурс] // Zákony pro lidi. Cz. – Режим доступу : http://www.epi.sk/zz/1992-298

18. Zákon č. 491/2001 Sb. ze dne 6. prosince 2001 o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů [Електронний ресурс] // Zákony pro lidi. Cz. – Режим доступу : https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-491

19. Zákon České národní rady č. 368/1990 Sb rady ze dne 5. září 1990 o volbách do zastupitelstev v obcích [Електронний ресурс] // Zákony pro lidi. Cz. – Режим доступу : http://www.epi.sk/zz/1990-368

Геннадій Шипунов
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри теорії та історії політичної науки,
кандидат політичних наук

«ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ» ЯК ПРИНЦИП СТРУКТУРНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ: ОСОБЛИВОСТІ КОРЕЛЯЦІЇ З ТИПОМ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Основні принципи структурної організації комуністичної партії (партії «нового типу») були визначені В. Леніним (Ульяновим). У концентрованому вигляді вони представлені, передусім, у його праці «Що робити? Наболілі питання нашого руху» (1902) [1] та деталізовані у брошурі «Лист до товариша про наші організаційні завдання» (1902) [2]. Тоді йшлося, що революційна політична партія повинна бути побудована на таких засадах: 1) сувора законспірованість; 2) централізованість, ієрархічність та дисциплінованість, що, зокрема, виявляється у підпорядкуванні меншості рішенням більшості; 3) суворий відбір членів та відмова від масовості партії. Її членом могла стати лише ідеологічно (осягнула марксистську теорію) та практично (професійно займається революційною діяльністю) підготовлена людина, яка користувалась довірою з боку партії; 4) на чолі партії мають стояти видатні (талановиті) особистості, політичні вожді, які повинні вести за собою на революційну боротьбу як саму партію, так і усіх революційно налаштованих членів суспільства; 5) партія виконує авангардистську (вождистську) функцію як в пропагандистсько-агітаційному аспекті (прищеплення робочому класу соціалістичної свідомості), так і в спрямуванні революційної діяльності пролетаріату; 6) відмова від класичних принципів внутрішньопартійного демократизму (гласності, виборності та всезагального контролю) та впровадження так званого «товариського демократизму», що грунтується на взаємній довірі між членами партії та їхньому почутті підвищеної відповідальності за спільну революційну справу.

Практичну реалізацію свого організаційного плану В. Ленін розпочав з ІІ-го з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) 1903. Тут його

головним опонентом став Ю. Мартов (Цедербаум), який побачив у згаданому плані прагнення створити авторитарну вождистську організацію закритого типу («ленінізм» як «гіпертрофія централізму та придушення опозиції») [7, с. 168,169]. Розходження в організаційних питаннях між прибічниками В. Леніна та Ю. Мартова призвели до розколу партії на дві фракції, відповідно, – «більшовиків» та «меншовиків». Згодом В. Ленін писав з цього приводу: «Більшовизм існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року», коли «... виник на найміцнішій базі теорії марксизму» [6, с. 6,7].

Ленінський організаційний план партійного будівництва був неоднозначно сприйнятий не тільки у середовищі російських соціал-демократів. Їхні західні колеги і, що показово, навіть представники «лівого» крила у цій суперечці підтримали саме меншовиків. Так, зокрема, Р. Люксембург у статті «Організаційні питання російської соціал-демократії» (1904) наголошувала, що ленінський централізм є ультрацентралізмом, за якого єдиним, дійсно активним ядром партії є Центральний Комітет, а решта організацій – його виконавчими органами. «Ця точка зору... є системою нещадного централізму, що не зупиняється ні перед чим, життєвим нервом якого є, з одного боку, різке обмеження та відокремлення організованого авангарду професійних активних революціонерів від оточуючого їх неорганізованого, проте революційно-активного середовища, з іншого – сувора дисципліна та пряме вирішальне і категоричне втручання Центрального Комітету партії у всі вияви життя останньої», – зазначала вона [8, с. 441].

Тут варто наголосити, що ленінська концепція «демократичного централізму» як організаційного базису партії «нового типу», що зумовила розкол російської та неприйняття з боку західної соціал-демократії, досі визначає дискусійні лінії розмежування, щоправда, більшою мірою вже не в політичному, а в науковому дискурсі. Йдеться про те, що сьогодні в академічному середовищі цей розкол проходить між двома основними точками зору в оцінці ленінізму як особливої організаційної теорії. Так, відповідно до першого, найпоширенішого підходу, ленінський організаційний план потрібно концептуалізувати як стратегію зі створення згори донизу закритої, суворо централізованої та дисциплінованої партії, за якого мінімізується демократична складова та максимізується принцип централізму, що на практиці перетворює його на гіперцентралізм. Тобто, іншими словами, цю стратегію розглядають виключно в авторитарно-вождистському контексті як, по суті, технологію розбудови тоталітарної політичної секти.

Згідно з альтернативною точкою зору такий підхід є надто спрощеною, «шкільною» або «карикатурною» інтерпретацією ленінізму. Зокрема, за твердженням канадського дослідника Л. Ліга, концепція В. Леніна потребує перевідкриття або переосмислення відходу від достатньо однобічної оцінки його ролі у партійному будівництві як «лиходія» [10, с. 494]. Це переосмислення у варіанті Л. Ліга полягає у

такому: критики В. Леніна занадто захопились відсилками до М. Чернишевського, П. Ткачова та М. Бакуніна замість того, аби дивитись на К. Каутського, А. Бебеля, П. Лафарга та Ж. Геда. Тобто, на його думку, приступаючи до розбудови російської соціал-демократичної партії, В. Ленін орієнтувався на досвід західноєвропейської соціал-демократії, передусім на Соціал-демократичну партію Німеччини (СДПН) та теоретичні погляди К. Каутського, викладені ним у «Ерфуртській програмі» [10, с. 471–473, с. 552, с. 555–556].

Аналогічної думки дотримується інший канадський дослідник П. Келлогг, який також наполягає на необхідності переосмислення ленінської організаційної теорії. Його вихідною тезою є твердження, що адекватною з наукового погляду буде лише та інтерпретація зазначеної теорії, яка виходитиме з дослідження ленінізму в певному історичному контексті [9, с. 44]. Це, іншими словами, означає, що ленінізм як структурно-організаційна теорія не є сталою конструкцією: вона постійно еволюціонувала, зазнаючи суттєвих змін під впливом зовнішніх суспільно-політичних чинників. Саме тому, на думку П. Келлогга, концептуалізація ленінізму виключно крізь призму авторитаризму, суворої централізованості, ієрархічності та дисциплінованості є некоректним й однобічним підходом. Тож зазначені принципи партійного будівництва та діяльності були, за його словами, об'єктивно необхідними для ефективного нелегального функціонування партії в умовах царського самодержавства [9, с. 41–43]. Коли ж зовнішні обставини у революційні моменти, наприклад, у 1905-1906 рр., змінювались у бік його послаблення, то ленінізм у цьому зміненому контексті ставав невпізнаваним. Тобто, В. Ленін відсував централізм на другий план та наголошував на необхідності розвитку внутрішньопартійної демократії, під якою він розумів, передусім, верховну владу в демократичний спосіб сформованого з'їзду партії, достатньо широку автономію місцевих комітетів та повну свободу внутрішньопартійної дискусії та критики. Хоча він також наголошував на можливості ідеологічної боротьби проти тих рішень з'їзду, які вважатиме помилковими, а також обмеження свободи критики, якщо вона заважатиме єдності певних спільних партійних дій [9, с. 48–51].

У цьому контексті, на нашу думку, варто зауважити, що В. Ленін дійсно до 1906 р. не використовував поняття «демократичний централізм» та вперше звернувся до нього на хвилі революційного підйому 1905–1906 рр., зокрема під час IV-го («об'єднавчого») з'їзду РСДРП у Стокгольмі (квітень 1906 р.). Так, у листопаді 1905 р. у статті «Про реорганізацію партії» він зазначав, що умови діяльності партії докорінно змінились: «захоплено свободу зібрань, союзів, друку». Це, своєю чергою, означало необхідність вироблення нових організаційних форм діяльності та «нового курсу» партії. «Наша партія застоялась у підпіллі. Вона задихалась у ньому останніми роками… Підпілля руйнується», – наголошував В. Ленін. Тому він закликав до посилення засад виборності у партії, а також до розвитку нових організаційних форм, заснованих на більш вільних та самостійних структурних елементах [3, с. 83, 86, 88, 89,

91]. В іншій статті «Партійна організація та партійна література» (1905) В. Ленін наголосив на потребі забезпечення повної свободи слова та друку в партії, однак тільки якщо це не піде врозріз з її ідеологією. «Партія є добровільним союзом, який неминуче розпався би, спочатку ідейно, а згодом і матеріально, якби він не очищав себе від членів, які пропагують антипартійні погляди», – зазначав він [4, с. 102–103].

І вже у квітні-травні 1906 р. В. Ленін акцентував на необхідності втілення в життя принципів демократичного централізму в організації партії. За його словами, наполегливою роботою треба домогтися, щоб «основним організаційним осередком партії стали на ділі, а не на словах, нижчі організації, щоб усі вищі установи були дійсно виборні, підзвітні та змінювані». Крім того, він підтримував автономію будь-якої партійної організації, допустив ідейну боротьбу між різними течіями соціал-демократії всередині партії, а отже, і можливість утворення фракцій. «Шлях намічений, принципи проголошені, і ми повинні домагатись повного та послідовного здійснення цього організаційного ідеалу», – наголошував В. Ленін [5, с. 60,61]. Однак цей ідеал «демократичного централізму» так і не був реалізований, що знову ж таки було пов'язано зі зміною суспільно-політичного контексту, – зокрема, суттєве обмеження політичних свобод унаслідок реакції та поразки революції 1907 р. За таких умов більшовики на чолі з В. Леніним знову взяли курс на обмеження демократизму всередині партії та посилення конспірації та централізму, що в подальшому призвело до їхнього остаточного ідеологічного та інституційно-організаційного розриву з меншовиками.

Усе це дає нам підстави констатувати наявність прямо пропорціональної кореляції між типом політичного режиму та сутнісним наповненням «демократичного централізму» як стрижневого принципу особливої структурно-організаційної стратегії розвитку та діяльності «лівих», насамперед комуністичних політичних партій, – ленінізму. Суть цієї кореляції, на нашу думку, полягає у такому: лібералізація та демократизація політичного режиму детермінує посилення демократичної складової у діяльності партії, і, навпаки, авторитаризація режиму призводить до посилення авторитарних тенденцій всередині партії, акцентування на суворому централізмі та ієрархічності, а також до збільшення ролі окремої людини (вождя) у житті партії, яка, своєю чергою, визначально впливає на її розвиток.

Тобто, деталізуючи цей висновок, можемо говорити про те, що:

– діяльність партії як антисистемної (у підпіллі) в умовах «ворожого» авторитарного (тоталітарного) режиму визначає превалювання централізму над демократизмом. Партія обмежує коло своїх членів професійними революціонерами та фактично діє у формі закритої кадрової організації, у рамках якої класичний внутрішньопартійний демократизм з необхідністю замінюється на специфічний «товариський» демократизм партійних конспіраторів. Формується авторитарний «революційний централізм»;

– діяльність партії у межах демократичного режиму корелює зі звуженням внутрішньопартійного централізму та з розширенням демократизму. Партія має можливості для ведення ефективної легальної опозиційної роботи, що дає їй змогу збільшувати свою членську базу. Формується «демократичний централізм». Водночас, акцентування партії на нелегальній антисистемній діяльності у рамках демократичного режиму може спричинити її заборону, а отже, зумовити перехід на повністю нелегальне положення та, як наслідок, відкат до авторитарного внутрішньопартійного «революційного централізму»;

– діяльність партії як домінуючого політичного актора, тобто у форматі «партії влади» в умовах конструйованого нею однопартійного авторитарного (тоталітарного) режиму, корелює з посиленням централізму та звуженням внутрішньопартійного демократизму. Зазначена тенденція виявляється, передусім, у формі бюрократичної централізації процесів адміністрування, коли ухвалення важливих політичних рішень як на рівні партії, так і на рівні держави концентрується в обмеженому колі партійного керівництва (партапарату) на чолі з партійним вождем (диктатором), які стають все менш підзвітними демократично сформованим партійним органам. Партія має масовий характер, проте, водночас, її пересічні члени фактично відчужені від процесів управління та ухвалення рішень. Формується «авторитарно- (тоталітарно-) бюрократичний централізм».

Список використаних джерел

1. Ленин В. Что делать? Наболевшие вопросы нашего движения / В. Ленин // Полное собрание сочинений : 55 т. Т. 6. – 5-е изд. – Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1963. – С. 1–192.
2. Ленин В. Письмо к товарищу о наших организационных задачах / В. Ленин // Полное собрание сочинений : 55 т. Т. 7. – 5-е. изд. – Москва : Изд-во полит. лит., 1967. – С. 1–32.
3. Ленин В. О реорганизации партии / В. Ленин // Полное собрание сочинений : 55 т. Т. 12. – 5-е изд. – Москва : Изд-тво полит. лит., 1968. – С. 83–93.
4. Ленин В. Партийная организация и партийная литература / В. Ленин // Полное собрание сочинений : 55 т. Т. 12. – 5-е изд. – Москва : Изд-тво полит. лит., 1968. – С. 99–105.
5. Ленин В. Доклад об объединительном съезде РСДРП (Письмо к петербургским рабочим) / В. Ленин // Полное собрание сочинений : 55 т. Т. 13. – 5-е. изд. – Москва : Издательство политической литературы, 1972. – С. 1–66.
6. Ленин В. Детская болезнь «левизны» в коммунизме / В. Ленин // Полное собрание сочинений : В 55 т. Т. 41. – 5-е. изд. – Москва : Изд-тво полит. лит., 1981. – С. 1–104.

7. Ленин, о котором спорят сегодня / А. Абрамов, Н. Абрамова, Ю.Аминатов и др.; Отв. ред. М. Мчедлов. – Москва : Изд-тво полит. лит., 1991. – 254 с.

8. Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории / А. Шубин. – Москва : Новое литературное обозрение, 2007. – 744 с.

9. Kellogg P. Leninism: It's Not What You Think / P. Kellogg // Socialist Studies: the Journal of the Society for Socialist Studies – Fall. – 2009. – Vol. 5. – № 2. – P. 41–63.

10. Lih L.T. Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? In Context / L.T. Lih. – Chicago : Haymarket Books, 2008. – 867 p.

Любомир Скочиляс
Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри політології,
кандидат політичних наук

ПАРТІЇ І ВИБОРИ ЯК ЕЛЕМЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Органи місцевого самоврядування представляють владу територіальної громади, діють від її імені та в її інтересах. За умов місцевої автономії органи самоврядування мають широку свободу в урядуванні в межах підвідомчої їм території і повинні використовувати її для забезпечення високих соціальних стандартів життя громадян, реалізації ними особистих, політичних, економічних, соціальних та інших прав та свобод [2, с. 207].

Місцеве самоврядування є загальнообов'язковим інститутом, з рішенням якого не може не рахуватися населення території, в межах якого воно здійснюється. Такий чітко виражений інституційний характер, наявність специфічного апарату, який здійснює муніципальну владу, власна матеріально-фінансова база, наділення органів місцевого самоврядування нормотворчими функціями (в межах делегованих їм державою функцій, органи місцевого самоврядування можуть видавати нормативні акти локального характеру) надає великий вплив владі на місцях, де ймовірними є такі ситуації, коли органи місцевого самоврядування працюватимуть неефективно, службовці можуть зловживати своїми повноваженнями, що деструктивно впливає на добробут громади, відповідно, велике значення має власне процес формування органу місцевого самоврядування. Чинники, які на нього впливають, розглянемо у цьому розділі.

Більшість представників демократичної громадськості в розвинутих європейських країнах уважають, що місцеві проблеми неможливо вирішувати неполітичними методами. Розв'язання певного питання (наприклад, про ремонт школи-інтернату), можливе переважно шляхом прийняття органом місцевого самоврядування якогось

адміністративно-технічного рішення. Однак коли постає питання, чи треба взагалі робити цей ремонт і в яку суму він обійдеться, то для його вирішення потрібні не лише технічні рішення, а й політична воля цього органу. В Україні більш прийнято вважати, що найкращі варіанти адміністративних рішень визначаються тільки конкретними обставинами, а не міркуваннями місцевої політики.

Однак політичні партії не лише репрезентують інтереси різних груп, а й оформляють та обґрунтовують їх ідеологічно – у вигляді систематизованих програмних вимог щодо формування стратегії розвитку суспільства, політики держави загалом. Не обмежуючись вираженням повних соціальних інтересів, партії організовують і представляють їх у політичному спектрі, очолюють боротьбу на виборах за право участі у формуванні та здійсненні державної політики, сприяють розвитку політичної активності громадян [5, с. 165]. Щоб більш точно визначити належну роль політичних партій України на місцевих виборах, потрібно детально проаналізувати відповідну практику в демократичний європейських країнах.

Основи місцевої політики в цих країнах закладаються на місцевих виборах, на яких політичні партії та їхні блоки пропонують виборцям свої варіанти вирішення місцевих проблем. Тому система місцевих виборів тут ґрунтується на глибоких партійних традиціях [14, с.198]. Організаційно-політична робота з членами територіальної громади потребує глибоких знань від партійних менеджерів. Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина (ФРН) з її демократичними традиціями часом бракує кандидатів на партійні посади, які б поєднували соціальну активність, знання та інтуїцію, не кажучи вже про партійних кандидатів до комунальних рад. Адже від члена партії в органі місцевого самоврядування вимагається постійне співробітництво і зацікавленість до найширшого спектра проблем економічної, соціальної та інших сфер життя. Тому у ФРН особливу увагу приділяють підбору кандидатів на виборні посади серед партійних активістів, оскільки тільки партії мають право їх рекомендувати в місцеві органи влади [11, с. 19–25].

Участь у формуванні політичної волі громадян потребує від партій виконання функцій посередника між місцевими інтересами та над регіональними чи державними органами влади. До процесу формування політичної волі, який здійснюють партії, належить і постановка нових завдань та напрямів у місцевій політиці. Партії час від часу мають переглядати виконану роботу; стежити за новими проблемами, щоб не випустити зі своєї уваги тих проблем, що турбують мешканців. Вони піклуються про місцеві інтереси, щоб заслужити визнання виборців, домагаються для досягнення цієї мети співпраці своїх фракцій та партійних організацій [8, с. 310].

Водночас політичні партії не є панацеєю від усіх бід у місцевому самоврядуванні, а лише інструментом реалізації ефективної муніципальної політики.

Відповідно до п. 1 ст. 21 Основного Закону ФРН, партії беруть участь у формуванні політичної волі народу. На місцевому рівні це означає формування партійної позиції щодо цілей/проблем та інтересів місцевих громад тощо. Декларована близькість до людей потребує орієнтацію внутрішньопартійної роботи на діалог з різними соціальними групами [11, с. 21].

Конфлікти, що виникають на місцевому рівні, політичні партії мають вирішувати відкрито, що досягається шляхом політизації та демократизації місцевого самоуправління. Зарубіжний досвід свідчить, що політичний інтерес у громадян виникає тоді, коли вони мають інформацію про офіційні та альтернативні проекти рішень і коли місцеві проблеми стосуються їх безпосередньо. Це призводить до того, що офіційні проекти рішень не мають монопольного права на розв'язання проблеми, а змушені їх авторами піддаватись оптимізації, в тім числі внаслідок розгляду альтернативних пропозицій від громадськості.

У Франції партії відіграють значну роль у місцевих виборах. Якщо комуна невелика, то важливе значення на виборах мають особистості, однак якщо це місто з населенням понад 10–15 тис. мешканців, то більшу роль відіграють партії.

Візьмемо, наприклад, невелике місто, де обирається 49 муніципальних радників. Кожна з партій представляє свій список і в ньому має бути 49 прізвищ. Очолює такий список майбутній мер міста. У другому турі партія, яка отримає більшість голосів виборців, формує депутатську більшість і мером буде той, хто очолює її список [4, с. 34]. Загалом державна політика Франції у справі організації місцевого самоврядування ведеться у двох напрямах: деконцентрації – більш широке делегування державою своїх адміністративних функцій на місця, та децентралізації – передання державою частини своїх владних повноважень місцевим органам самоврядування [10, с. 216].

В основі Польської концепції реформи самоврядування [34, с. 165] сталою є ідея, що не "управління" є функцією держави, а лише створення стабільних умов для діяльності осіб, підприємств чи груп громадян. Створення місцевого самоврядування було підвалиною для всіх інших реформ у Польщі. Першим кроком у цьому напрямку було створення 1990 р. самоврядних громад (гмін, з польської – gmina) – найменших і базових одиниць місцевого самоврядування. Гміна є головною одиницею місцевого самоврядування та територіального поділу держави. Сферою її повноважень є усі завдання, які не закріплені законом за іншими органами публічної влади. Гміна – це найменша громада мешканців, яка є юридичною особою, має законодавчо закріплену самостійність, а також власність і доходи, якими має право розпоряджатися на власний розсуд та під власну відповідальність.

Повіт – це місцева громада, яка включає населення та територію кількох гмін. Діяльність повіту скерована на задоволення потреб повітової спільноти масштабу вищого від гміни рівня. Завдання повіту – надання таких послуг, які у спільноті, більшій,

ніж гмінаї, надаються більш ефективно і результативно. На відміну від гмін, повіт виконує тільки ті завдання, які закріплені за ним законом. Закони досить детально розмежовують завдання гміни та повіту.

Воєводство є регіональною спільнотою, а також найбільшою одиницею територіального поділу країни. Головним завданням 16 самоврядних воєводств є сприяння регіональному розвитку в державі. Діяльність воєводства спрямована не на безпосереднє обслуговування мешканців (це роблять гміна та повіт), а на довготермінові дії регіонального масштабу.

Висувати кандидатів можуть політичні партії, громадські організації та виборці. Останні для висунення кандидатур зобов'язані угворити виборчий комітет у складі не менше 5 осіб. Список кандидатів по округу у гміні до 20 тис. мешканців повинен мати стільки кандидатів, скільки передбачено в ньому місць, а в ґміні, де понад 20 тис. населення, – не менше 5 кандидатів. Саме так стимулюється створення коаліцій, які необхідні для формування депутатської більшості. Балотуватися можна лише в одному окрузі й лише по одному списку. Проте виборчі списки в Польщі є відкритими, голосуючи за політичну партію, громадський виборчий комітет чи блок безпартійних, виборець ставить позначку навпроти конкретного прізвища у списку партії, тим самим формуючи черговість кандидатів у списку на отримання депутатського мандата. Тому той, хто був першим у виборчому списку партії чи іншого суб'єкта виборів, може отримати інше місце за результатами виборів.

Найсуттєвішою рисою органів місцевого самоврядування нині є те, що їх легітимація здійснюється за безпосередньої чи опосередкованої участі територіальної громади через політичні партії, що діють у межах відповідних адміністративно-територіальних утворень. Зазвичай, це відбувається виключно через вибори. Вибори розумітимемо як демократичну процедуру формування періодичної чи позачергової зміни особового складу органів державної (законодавчої) чи представницької влади, спосіб визначення кола посадових осіб, а головне – визнання їхніх легітимних повноважень через вільне волевиявлення громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил [1, с. 38].

Європейська Хартія місцевого самоврядування наголошує на виборності як єдиному способі формування місцевих рад [6]. Вибори є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства, саме шляхом виборів у ньому відбувається відтворення і легітимація владних інститутів місцевого самоврядування.

Самі ж форми та способи організації та проведення місцевих виборів суттєво відрізняються у різних країнах. Навряд, чи можна виокремити якісь моделі місцевих виборів на кшталт моделей місцевого самоврядування, проте цілком можливе виокремлення параметрів диференціації місцевих виборів. Можна виділити такі основні особливості, за якими відрізняються вибори системи на місцях:

– ступенем інтеграції з системою загальнонаціональних виборів;

– наявністю виборчих цензів;
– періодичністю проведення виборів;
– способом визначення кількості депутатів;
– особливостями формування виборчих округів;
– типом виборчої системи.

Ступінь інтеграції і системою загальнонаціональних виборів. Психологічно, технологічно та інституційно вибори центрального та місцевого рівнів є різними. Проте у багатьох країнах світу місцеві вибори зінтегровані з національною електоральною системою. Часто правила для центральних і місцевих виборів однакові, а самі вибори відбуваються в один день. Перевага такої системи полягає в тому, що явка виборців швидше буде більшою, оскільки вони зможуть проголосувати за своїх обранців за один раз. Недолік у тому, що місцеві вибори зазвичай залишаються в тіні загальнонаціональних, які традиційно викликають більший інтерес виборців.

У багатьох європейських країнах місцеві вибори проводяться за рік або два до парламентських. Різні часові рамки проведення загальнодержавних і місцевих виборів, з одного боку, сприяють залученню до муніципальних органів влади яскравих особистостей, політичних лідерів, з іншого, – допомагають суспільству більш-менш адекватно оцінити результати виборів, що відбулися раніше, і, відповідно скоригувати свій наступний вибір [7, с. 223].

Періодичність виборів – один з головних принципів виборчого права, що закріплений у Декларації про критерії вільних і справедливих виборів, прийнятій 1994 р. на 154 сесії Ради Міжпарламентського Союзу. Періодичне формування владних структур, які б задовольняли інтереси та прагнення кожного члена суспільства, а також раціональне існування суспільства взагалі, – є головною функцією і метою політичних виборів. Принцип періодичності виборів забезпечується на місцевих виборах у всіх країнах світу та визначається терміном повноважень представницьких органів. Останній варіюється від 2 до 6 років. Наприклад, мінімальний термін повноважень місцевих рад у Швеції, Естонії (3 роки), максимальний – у Бельгії, Франції (6 років) [3, с. 123]. Переваги коротших термінів повноважень рад пов'язують з тим, що члени ради повинні надавати пильну і постійну увагу тому, що реально хочуть виборці, адже останні мають змогу здійснювати достатньо жорсткий контроль за діяльністю своїх представників, недолік – депутати місцевих рад за короткий термін повноважень можуть не встигнути ознайомитися з особливостями та специфікою роботи в представницьких органах місцевого самоврядування. Переваги довших термінів повноважень рад пов'язують, з одного боку, з аргументами фінансової економії, адже вибори потребують значних витрат з місцевого бюджету, іншого, – з більшою здатністю ухвалювати складні політично непопулярні рішення, які можуть бути суттєвими для довгострокового добробуту громадян. Також у радах з тривалим терміном повноважень розповсюджено

практику виборів у декілька етапів, унаслідок чого відбувається періодичне оновлення рад. Тобто на виборах в окремому муніципалітеті за один раз обирається тільки частина членів ради. Аргумент на користь таких поетапних виборів полягає у тому, що вони сприяють спадкоємності і стабільності у складі ради, оскільки лише небагато посадовців можуть одночасно іти у відставку. Аргумент проти поетапних виборів у тому, що вони позбавляють електорат можливості запровадити радикальні зміни завдяки одним виборам [15, с. 29].

Спосіб визначення кількості депутатів. Кількість депутатів, що будуть представляти інтереси територіальної громади, зазвичай визначається кількістю населення, що проживає у відповідному населеному пункті. Хоча відповідна залежність властива для більшості країн, кількість представницьких органів суттєво варіюється [16, с. 71–74].

У спеціальній літературі є чимало аргументів на користь як мало-, так і багаточисленних місцевих рад. Більшість північноамериканських дослідників наполягають, що менші ради – краще, ніж великі. Одні вважають, що муніципальна рада має бути подібна до ради директорів приватної корпорації; її члени повинні не втягуватися у політику, а тільки займатися визначенням того, що краще для інтересів міста загалом [9, с. 27]. Інші автори наголошують на тому, що надто великі ради стикаються з кількома проблемами – час особистої зайнятості депутатів значно скорочується та/або навіть зникає, значна частина роботи передається комітетам, задіяність депутатів у багатьох питаннях обмежується, оцінка діяльності депутатів стає складнішою, якщо взагалі можливою, страждає мотивація, система менш відкрита для критики і можливих змін, і для адміністрації стає простіше контролювати раду за допомогою тактики «роз'єднуй і пануй» [7, с. 39]. Отже, невеликі ради діють досить ефективно у випадку, коли вони складаються з досвідчених професіоналів-управлінців без особливих партійних уподобань. Коли ж у муніципальній політиці активно задіяні політичні партії, то ефективнішими стають відносно великі ради, адже партії можуть внести певну міру порядку і передбачень на пості до колективної поведінки.

Оскільки у багатьох країнах роль партійного чинника зростає у муніципальній політиці, європейський досвід демонструє тенденцію до зростання кількості представницьких органів місцевого самоврядування, передусім у багатонаселених територіальних громадах. Останню також пояснюють прагненням найбільшою мірою відповідати принципу народовладдя та гарантувати колегіальність, об'єктивність та законність їх діяльності. У більшості європейських країн кількість депутатів, що представляють інтереси багатонаселених та невеликих територіальних громад, суттєво відрізняються. Наприклад, кількість депутатів у муніципальних радах Австрії коливається від 7 до 100 членів (Відень – 100); Італії – від 12 до 80; Німеччині – від 5 до 80; Фінляндії – від 17 до 85; Франції – від 9 до 69 (Париж представлений 163 радниками, Марсель – 101, Ліон – 73); Швеції – від 31 до 101. У деяких європейських

країнах діють відносно невеликі муніципальні ради разом з численними радами регіонального або проміжного рівня. Зокрема, у Португалії численність радників комунальних та муніципальних зібрань коливається від 4 до 19, в той час як регіональні законодавчі збори Мадейри представлені 61 радником; Азорських островів – 52; в Іспанії муніципальні ради складаються з 5–25 членів (зі зростанням на 1 члена на кожні 100 000 виборців), а законодавчі збори 17 автономних областей та 2 автономних міст складаються з 25–135; у Нідерландах муніципальні ради складаються з 7–45 членів, а збори провінцій – із 43–83 [13, с. 48].

Формування виборчих округів. Та чи інша виборча система повинна визначити: депутати місцевої ради повинні обиратися одним адміністративним округом або кількома округами. Адміністративний округ є географічним підрозділом території місцевого самоврядування, з якого обирають одного чи більше членів керівного органу. У випадку, коли обирають одного члена керівного органу, йдеться про одномандатний виборчий округ; у випадку, коли обирають двох та більше членів місцевої ради, – йдеться про багатомандатний виборчий округ. Тобто вибір типу виборчого округу пов'язаний із типом виборчої системи. За умов мажоритарної системи виборів округи можуть бути одно- та багатомандатними, за умов пропорційної системи – лише багатомандатними.

Як зазначає Ю. Шведа, щоб кожному району дати змогу брати участь через своїх представників у вирішенні місцевих питань, часто вибори проводять в одномандатних виборчих округах. Оскільки такі виборчі округи зовсім невеликі, вони є досить однорідними, і це, зазвичай, добре. Однак якщо потрібна різноманітність представлених інтересів на виборах до органів місцевого самоврядування, то для формування округів можна застосувати так званий "сегментний" принцип. У цьому разі виборчі округи формуються не довкола визначених районів, а у вигляді ніби то вирізних сегментів кола, починаючи від центру міста і до приміських окраїн [12, с. 44].

Нарізка виборчих округів може збігатися, або не збігатися з адміністративно-територіальним поділом країни. У багатонаселених адміністративно-територіальних одиницях округи «нарізуються» спеціально для виборів. Перевага наявності адміністративних округів полягає в тому, що гарантується представництво від кожної частини території, що особливо актуально для місцевих самоврядувань, які розташовані в більш густонаселених районах зі значною концентрацією в окремих частинах території однорідного за етнічним походженням населення [7, с. 223]. Недоліки у тому, що представники адміністративних округів можуть бути більш зацікавлені у добробуті жителів свого округу, ніж усього населення загалом.

Тип виборчої системи. Тип виборчої системи (мажоритарна, пропорційна, змішана) – найбільш суттєвий параметр диференціації місцевих виборів. Застосування того чи іншого типу виборчої системи визначаєть багатьма чинниками: історичними умовами, специфічними завданнями політичного розвитку, культурно-історичними

традиціями тощо. У кожних конкретних умовах обраний тип виборчої системи може забезпечувати вплив політичних партій на формування та реалізацію муніципальної політики, ефективне функціонування системи органів місцевого самоврядування, представництво національних меншин та жінок в органах влади, зв'язок між виборцями та обраними депутатами, зміцнення кадрових ресурсів партій тощо. Варто зазначити, що сьогодні одним з найвагоміших чинників, які впливають на вибір типу виборчої системи у багатьох країнах, є кількість виборців, зареєстрованих у межах відповідної території. Принаймні у третини європейських держав кількість виборців є вирішальною у наданні відповіді на питання про те, за якою системою слід проводити місцеві вибори до рад найнижчого рівня. Цей підхід застосовуєть у Греції (в комунах з кількістю виборців до 5 000 застосовуєть одну систему виборів; у більших комунах – іншу), Іспанії (в громадах, представлених 250 виборцями, вибори проводять за мажоритарною системою відносної більшості, у більших громадах – за пропорційною системою); Італії (15 000 виборців); Люксембурзі (3 000); Польщі (20 000), Словенії (ради, у яких кількість членів до 12, застосовують мажоритарну систему відносної більшості, в радах з більшою кількістю членів – пропорційну систему); Угорщині (10 000), Франції (3 500) [3].

Представницькі органи, які, по суті, є найважливішою складовою місцевого самоврядування, зазвичай обираються шляхом прямих виборів населенням відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Практика зарубіжних країн щодо застосування на місцевих виборах виборчих систем досить різноманітна. Вибори до органів місцевої влади в зарубіжних країнах відбуваються як за мажоритарною, пропорційною, так і за змішаною системами, що включає елементи попередніх типів, намагаючись поєднувати сильні сторони. На нашу думку, це означає тільки одне – єдино правильного підходу у виборі виборчої системи не існує, проте, опираючись на досвід демократичних європейських країн, можна визначити основні тенденції у її виборі.

Список використаних джерел

1. Батанов О. Місцеве самоврядування в політичній системі України: історія, проблеми, перспективи / О. Батанов // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2004. – № 1. – С. 34–42.

2. Богачова Л. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування за порушення прав людини / Л. Богачова // Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні : Матер. міжн. наук.-практ. конф., Харків, 25 травня 2004 р. / за ред. проф. Ю. П. Битяка. – Харків : Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2004. – 404 с.

3. Вибори в Європейському Союзі / за ред. Д. Ковриженка. – Київ: ФАДА, ЛТД, 2006. – 156 с.

4. Ворона П. Дихотомія політичних уподобань як наслідок недосконалості виборчої системи України / П.Ворона // Теорія і практика державного управління : зб. наук. пр. / за ред. Ю. Амосова. – Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ, 2005. – Вип. 2 (11). – С. 32–36.

5. Ворона П. Місцеве самоврядування і політичні партії в Україні / П. Ворона. – Харків : Магістр, 2008. – 165 с.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування, Страсбург, 15 жовтня 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.

7. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади / за заг. ред. П. Ворони. – Полтава : ПолтНТУ, 2009. – 288 с.

8. Куйбіда В. Місцеве самоврядування України в контексті розвитку місцевої демократії / В.Куйбіда. – Хмельницький : ХУУП, 2008. – 467 с.

9. Місцеві вибори в Україні: проблеми правового регулювання / за ред. Д. Ковриженка. – Київ : ФАДА, ЛТД, 2006. – 136 с.

10. Реформа для людини: Зб. матер. про шляхи реалізації адмі.-територ. реформи в Україні / за ред. А. Москалюк. – Київ : Полігр. центр "Геопринт", 2005. – 236 с.

11. Саюров Н. Германские партии и "партийное государство" / Н.Сааюров // Право и политика. – 2001. – № 8. – С. 19–25.

12. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів : Друк на потребу, 2010. – 462 с.

13. Яворський В. Місцеве самоврядування і вибори в Україні / В.Яворський // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. праць – Харків : Право, 2002. – С. 45–49.

14. Daalder H. Western European Party Systems: Continuity and Change / H. Daalder, P. Mair. – L. : Sage, 1993. – 198 p.

15. Electoral systems and voting procedures at local level / Report by Steering Committee on Local and Regional Democracy. – Series “Local and regional authorities in Europe”. – 1998. – № 68. – 57 p.

16. Finegold K. Experts and Politicians: Reform Challenges to Machine Politics in New York, Cleveland, and Chicago / K. Finegold. – Princeton : Princeton University Press, 1995. – 280 p.

17. Sancton A. Governing Canada’s City Regions: Adapting Form to Function / A. Sancton. – Montreal : Institute for Research on Public Policy, 1994. – 103 p.

Оксана Макух
Національний університет «Львівська політехніка» ,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи,
кандидат політичних наук

МІЖПАРТІЙНА КОМУНІКАЦІЯ: ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто специфіку міжпартійної комунікації на теоретичному рівні. Досліджено вивченість цього питання у вітчизняній науковій літературі. Показано вплив міжпартійної комунікації на демократизацію суспільства перехідного типу. На основі засад транзитологічної теорії визначено місце міжпартійної комунікації у перехідному суспільстві, її особливості та вплив на трансформаційні процеси.

Ключові слова: *міжпартійна комунікація, принципи міжпартійної комунікації, транзитологічна теорія, суспільство перехідного типу, демократизація.*

На сучасному етапі дискретності консолідаційного процесу в Україні виникає потреба системного вивчення діяльності політичних партій як інституціалізованих форм виразників інтересів конкретних груп населення. Наявність багатопартійної системи є ознаками плюралізації та демократизації суспільного життя, відтак потрібно з'ясувати, як міжпартійна комунікація впливає на ці процеси.

Питання міжпартійної комунікації у науковій літературі в Україні вивчене недостатньо. Вітчизняні дослідники розглядають її у контексті політичної комунікації. Відтак у сучасній літературі не сформувалося єдиного розуміння суті, ознак, принципів окресленого явища. Саме цим й зумовлена актуальність дослідження.

Найбільше до аналізу цієї проблеми звертаються А. Романюк, Є. Тихомирова, О. Шиманова, І. Хомин, І. Костів, Ю. Ганджуров, М. Морарь.

Мета статті – вивчити специфіку міжпартійної комунікації у суспільствах перехідного типу (на прикладі України).

Міжпартійна комунікація є різновидом політичної і визначається як специфічний вид політичних відносин та невід'ємний елемент політичного процесу. Політичні партії не можуть існувати ізольовано: вони конкурують, взаємодіють, обмінюються інформацією. Як системний організм, політична партія організовує власну мережу комунікацій відповідно до мети та засобів функціонування. М. Обушний зазначає, що партійна комунікація посідає важливе місце в ієрархії політичних зв'язків. Проте іноземний досвід засвідчує, що «дослідження партійної комунікації обмежують політичною рекламою та політичними PR і у виборчий, і у міжвиборчий періоди» [5]. Відтак розуміємо це явище як вид політичної комунікації на основі спільності, часткового збігу або протилежності інтересів, у якому головними учасниками є політичні партії та блоки. Міжпартійна комунікація формує моделі

взаємодій між партіями, конституює партійну систему [1, с. 281]. Внаслідок діагностування політичної ситуації визначаються моделі та технології комунікації, які детерміновані типом відносин між партійними структурами, рівнем міжпартійної комунікації (міжособистісний чи міжінституційний) та специфікою діяльності партій (робота у межах парламенту чи поза ним, співпраця чи конкуренція на рівні рад, робота в комітетах).

Як зазначає І. Хомин, транзитні суспільства відображаються на специфіці міжпартійної комунікації, адже в контексті переходу від багатопартійної, «бутафорно діючої» (*авт.*) системи до партійної системи як інституалізації плюралізму та змагальності [4, с. 248], посилюється конкуренція та поліваріантність, які впливають на демократизацію суспільства загалом. На думку вітчизняної дослідниці І. Костів, вагомими ознаками перехідних режимів є неконсолідованість суспільства, відсутність нової системи цінностей, а також правил політичної гри, прийнятних для всіх суб'єктів політики, зокрема для політичних партій. Ці ознаки зумовлюють значною мірою особливість міжпартійної комунікації в такого типу суспільствах [1, с. 284].

Характерною ознакою вітчизняного політичного процесу є ведення непослідовної політики з впровадження демократичних стандартів елітою держави. Це зумовлює монополізацію, конфронтаційний, кулуарний та незрозумілий характер міжпартійної комунікації. Оскільки міжпартійна комунікація є засобом інституалізації практик-правил, то у транзитних суспільствах такий процес часто характеризується заміною формальних правил неформальними. Такий стан речей спровокований неефективністю формальних інститутів: відсутність або непрописаність необхідних норм, велика кількість суперечливих інструкцій, можлива двозначність інтерпретації правил.

Виявами міжпартійної комунікації є коаліції, діяльність фракцій у парламенті й органах місцевого самоврядування, робота у комітетах та комісіях, діяльність партійних лідерів (формальний та неформальний міжособистісний рівні відносин), політичні програми, PR-кампанії, взаємодія зі ЗМІ. Після впровадження в Україні пропорційної системи виборів, одним із наслідків якої є формування коаліційного уряду, в науковців-теоретиків та політологів-практиків значно зріс інтерес до цієї проблематики [5].

Чимало дослідників акцентують увагу на міжпартійній комунікації в контексті переходу до демократії як цілеспрямованого, керованого зацікавленою у демократичних перетвореннях елітою процесу поетапних змін недемократичних інституцій демократичними та консолідації останніх, зазначає А. Колодій.

Отже, міжпартійна комунікація стає важливим інструментом у руках політичної еліти щодо утвердження демократичних принципів функціонування та розвитку суспільства. Вона опирається на правові, моральні, політичні норми. Головними проблемами трансформаційних суспільств є проблеми досягнення згоди та її

інституалізації у формі норм та правил політичної боротьби. У цьому контексті для вітчизняної політичної практики важливо формувати нові принципи як політичної, так і міжпартійної комунікації.

Список використаних джерел

1. Костів І. Особливості міжпартійної комунікації у транзитних суспільствах / І. Костів // Вісник Львівського університету. – 2012. – С. 280–286. – (Серія: філософські науки; Вип. 15).
2. Питання ефективної комунікації політичних партій з виборцями в контексті формування публічної політики: пріоритети розвитку / Юлія Тищенко, Ярослав Варивода, Світлана Конончук та ін. – Київ : Укр. незал. центр політ. досліджень, 2007. – 80 с.
3. Посикера Л. Р. Политическая коммуникация в условиях избирательных кампаний: анализ концепций и технологий : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Л. Р. Посикера. – Москва : [б.и.], 1994. – 27 с.
4. Хомин І. Міжпартійна комунікація у суспільствах, що трансформуються: теоретико-методологічний аналіз / І. Хомин // Вісник ДНУ. – 2012. – С. 245–250. – (Серія : Філософія, соціологія, політологія; т. 3; №9).
5. Шиманова О. Партійна комунікація: дослідження у вітчизняній та зарубіжній науці / О. Шиманова. – Режим доступу : http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk03/articles/20.pdf (дата звернення : 10.10.2017 р.).

Юлія Курочкіна

Харківський національний університет імені В. Каразіна,
студентка 3 курсу соціологічного факультету напряму «Політологія»

ВИКОРИСТАННЯ АРХАЇЧНИХ МОДЕЛЕЙ ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ В ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Статтю присвячено аналізу архаїчних елементів політичної культури України, а також факторам, що призвели до їх існування. Виявлено специфіку використання архаїчних характеристик політичної свідомості українців у сучасних виборчих технологіях і кампаніях та наслідки такого впливу на масову політичну культуру.

Ключові слова: *політична культура, архаїчна політична культура, політична свідомість, політичні міфи, маніпулювання.*

Актуальність статті полягає в тому, що у будь-якій державі, за існування будь-якого політичного режиму, в правлячої верхівки існує одвічне прагнення впливати на суспільну свідомість та мати авторитет в очах суспільства. Відповідно до цього як влада, так й опозиція використовують для досягнення своїх цілей арсенал засобів маніпулювання політичною свідомістю громадян. У більшості своїй маніпулятори вдаються до застосування архаїчних елементів політичної культури виборців для того, щоб здобути владу.

Мета статті – висвітлити архаїчні елементи політичної культури українців та засобів їх використання, що застосовують політиками різних рівнів для досягнення своїх цілей.

Питання політичної культури та її архаїчних елементів на світовому рівні вивчало багато дослідників. Серед них Г. Алмонд, С. Верба, Г. Пауелл, Л. Пай, У. Розенбаум, Е. Баталов, К. Гаджієв, Ф. Хьюнкс, Ф. Хікспурс, Д. Девайн, Д. Елазар, Р. Патнем. У тім числі дослідженням політичної культури України займалися І. Поліщук, В. Бурдяк, Н. Ротар, М. Ващук, О. Литовченко, Є. Лісеєнко, Є. Головаха та ін. Слід також зауважити, що проблема саме архаїчного в політичній культурі України досліджено недостатньо порівняно з тією ж проблематикою політичних культур сусідніх держав.

З настанням епохи постбіхевіоралізму політична культура стала однією з найбільш досліджуваних областей політичної науки. Якщо взяти до уваги актуальність цієї галузі досліджень, не дивно, що сьогодні існує понад 50 визначень політичної культури. Доречною буде і констатація Люсьєна Пайя щодо того, що політична культура може стати «залишковою категорією, недбало використовуваною для пояснення усього того, що не може бути пояснено за допомогою більш точних і конкретних факторів» [5]. Всупереч очікуванням, вагома кількість підходів до визначення такого поняття не полегшили подальшу роботу дослідників, а лише посилили проблему трактування цього феномену. Далі ми розглянемо основний підхід до дефініції політичної культури, що став класичним у цьому полі політичної науки.

Базові елементи поняття політичної культури заклали Г. Алмонд, С. Верба та Дж. Пауелл. За Алмондом та Вербою політична культура певної держави – це специфічний розподіл моделей орієнтації стосовно до політичних об'єктів у тих, хто належить до населення певної країни [1, с. 30]. Категорію політичної культури Алмонд розглядав з трьох ракурсів: ставлення громадян до політичної системи, до політичного процесу (в тім числі до процесу визначення політичного курсу) і ставлення до результатів реалізації цього курсу. Звідси й орієнтації системного рівня (уявлення суб'єктів про цінності, які скріплюють політичну систему), орієнтації рівня процесу

(уявлення про те, як повинна діяти політика) та рівня політичного курсу (що суб'єкти очікують від політичного курсу уряду) [2, с. 93].

Перейдемо до розгляду власне архаїчного і традиційного в контексті політичної культури і суспільства загалом. Головним джерелом архаїчних рис політичної культури є політичний досвід. Саме за допомогою реалізації досвіду минулих поколінь і прихильності до традиційного устрою, ми можемо простежувати архаїчні риси в сучасних суспільствах.

Традиційними або архаїчними в політичній культурі вважають ті елементи, які були властиві традиційним суспільствам та за допомогою політичного досвіду передалися й інтегрувалися в сучасність. До таких компонентів належать, ціннісна орієнтація на етнос, рід, плем'я. Зрозуміло, що в сучасності у європейських країнах складно знайти спільноти, що повністю походять на плем'я в традиційному його розумінні. Однак багато дослідників дотримуються думки про те, що вживання в контексті реальних політичних процесів таких понять, як клан або картель, цілком можливе. Це приводить нас до того, що наявність на політичній арені закритих соціальних груп, члени яких тісно пов'язані зі своєю спільністю, – є нічим іншим, як архаїчним елементом суспільства і його політичної культури.

Культурам, яким притаманні архаїчні елементи, часто також притаманний поділ на «своїх–чужих» і «друзів–ворогів». Будь-яку протилежність, релігійну чи культурну, розглядають як протилежність політичну. Завдяки тісній інтеграції людей у спільності, з яких вони утворюються, ворог також має вигляд не окремої людини, а деякої суспільної групи з абсолютно протилежними поглядами. Наявність зовнішнього ворога дає змогу товариствам найтісніше інтегруватися. Як наслідок, для традиційних політичних культур характерна також надмірна агресивність у боротьбі з ворогами. Питання на політичній арені часто вирішуються не за допомогою дипломатичних методів, а з застосуванням насильства. Неугодних владним структурам намагаються дискредитувати силою і всіляко продемонструвати їх несхожість з суспільством [4].

Міфотворчість – це також елемент, що прийшов до нас з традиційної культури. Окрему нішу у цій сфері досліджень відведено політичним міфам та стереотипам. Міф здавна був спробою пояснення будь-яких явищ соціальної дійсності. В контексті політичної культури він є тим самим, проте тут вже наявні не боги або природні явища, а реальні політичні персоналії і події. Сакралізація особистостей як архаїчний елемент, відома як традиційним, так і близьким до сучасності товариствам. Більшою мірою до такого процесу схильні ті соціальні групи, в яких є одноосібний правитель, що володіє привілеями перед іншими та часто приходить до влади шляхом її захоплення. До числа архаїчних у державах можна віднести і політичні традиції, і звичаї, наприклад: церемонія інавгурації Президента або посвячення в ряди військових.

Архаїчним суспільствам, крім сакралізації влади, притаманний також такий феномен, як дарообмін між владою і підлеглими. В історії частими є випадки «хабарництва». У багатьох традиційних суспільствах вшанування еліт було свого роду податком, який регулярно платили піддані представникам влади. В сучасності хабарництво, кумівство тощо досягли небувалих масштабів. Чинний століттями інститут корупції став невід'ємною частиною і сучасних держав [3].

Однак не варто розглядати архаїчне в контексті сучасного суспільства як виключно неактуальний і негативний фактор. Відомі приклади вдалого поєднання як традиційного, так і модерного. Таким прикладом є політична культура монархічних європейських держав, наприклад, Великобританії, в якій доречно переплетені традиційні цінності поваги та певною мірою сакралізації монарха і властиве сучасності обмеження одноосібної влади аж до виконання тільки представницької функції.

Отже, під час розгляду архаїчних і традиційних елементів, властивих політичній культурі сучасного суспільства можна зробити висновок, що вони в тій чи іншій мірі торкаються усіх структурних елементів політичної культури. Архаїчне в культурі передається за допомогою політичного досвіду від попередніх поколінь, вбудовується в політичну свідомість й інтегрується з уже існуючими в ній елементами, а також виражається в політичних діях та формі політичної участі.

Сьогодні суспільства країн Європи складно назвати традиційними або архаїчними. Європейські держави довгий час були колискою модернізаційних процесів у суспільстві і саме звідси, з найбільших у свій час метрополій, інновації поширювалися на решту світу. Однак це не означає, що сучасні держави є повністю модернізованими і в них немає місця для існування архаїчних елементів. Інноваційні цінності та орієнтації тут століттями вбудовувались у свідомість людей поряд з уже існуючою традиційною свідомістю.

Безумовно, будь-яке суспільство в процесі свого розвитку спирається на вже існуючі традиції та існуючий політичний досвід. Україна, як держава, що порівняно не так давно здобула незалежність, належить до так званих спільнот перехідного типу. Тому тут архаїчні і традиційні елементи політичної культури все ще виходять назовні і проявляються у специфічних формах політичної свідомості та участі.

Спочатку найважливішими структурними елементами архаїчних суспільств були примітивні соціальні групи, засновані, головно, на близькоспоріднених зв'язках. Плем'я, клан, рід, казахський жуз, вайнахський тейп – усі ці форми організації суспільства стали початковими й існують досі в деяких державах. Як не дивно, подібні соціальні групи переважають не тільки в африканських та близькосхідних країнах, а й в європейських, винятком не є і Україна.

Варто визнати, що за роки незалежності України її все сильніше обплутала павутина сімейності. Сучасна політична арена вже є не боротьбою окремих кандидатів, а гонкою цілих кланів, які в той чи інший час змінюють один одного. Сім'ї і

найближчі родичі Петра Порошенка, Володимира Литвина, Віктора Ющенка, Юрія Луценка, Віктора Януковича і багатьох інших свого часу впевнено влаштувалися в рядах депутатів Верховної Ради і на вищих посадах державних структур. Крім того, на політичній арені України переважають також і великі політико-фінансові групи. Головними з них уважають Донецький, Вінницький і Дніпропетровський клани. Останній, до речі, починає свою історію ще з 60-х років XX ст., з приходу до влади Леоніда Брежнєва. Сучасні ж політичні та економічні еліти Дніпропетровського клану відносяться вже до наступного покоління. Журналісти та політичні аналітики неодноразово наголошували на тому, що Донецький і Дніпропетровський клани перебувають у процесі постійної конфронтації за встановлення своєрідної політичної та економічної «монополії» на території Південно-східної і Центральної України. Ці структури мають досить стійкі зв'язки і складаються, головно, з наближених один до одного осіб. Унаслідок існування кланів на українській політичній арені у виборців виникає відчуття відсутності контролю над політичним процесом. Населення з кожними виборами все більше переконується в тому, що політична гонка ведеться без його, навіть, непрямої участі, що призводить до наростання пасивності в галузі політичної участі.

Як відомо, для архаїчного суспільства характерний також і принцип дуалістичного поділу світу на «своїх–чужих», «хороших–поганих», «друзів–ворогів». Такий атрибут часто використовують українські політики і ЗМІ для створення найбільш сприятливої, на їхню думку, картини реальності у громадян. Критика провладними ЗМІ опозиції або прихильників союзу з Росією часто йде врозріз з інформацією з альтернативних ЗМІ. Політичний процес мислиться українцями не як процес діалогу і дискусій, а як боротьби добра і зла. Це стосується як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Така багато в чому спрощена картина веде не стільки до встановлення «правильного» політичної свідомості, яке інтегрує українців з точки зору влади, як до виникнення ще більшої конфронтації в суспільстві. Адже на тлі поділу на радикальні протилежності загострюються і відносини між прихильниками цих протилежностей (численні зіткнення між «Правим сектором» та лівими тощо). Звідси і загальний радикалізм, що проявляється в політичній участі громадян. Такі моделі поведінки, в тім числі спроба розділити світ на дві протиборчі половини, властиві переважно архаїчним культурам.

Свідомість індивідів в архаїчних суспільствах довгий час залишалася міфологізованою. Незважаючи на те, що надворі XXI ст., політичні міфи і стереотипи все ще залишаються ходовим товаром на українському політичному ринку. Дослідники протиставляють таку політичну міфологізованість західній раціональності. Відомий у СРСР міф «про наближення до комуністичного суспільства» з роками незалежності в Україні був замінений міфом «про наближення до демократії». Прихильністю українських громадян довіряти міфам користуються й українські політики. Особливо часто кандидати використовують «образ ворога». Так лідер

Радикальної партії Олег Ляшко під час дострокових виборів до Верховної Ради 2014 р. на агітаційних плакатах був зображений з вилами в руках, проганяючи огрядного бородатого чоловіка в окулярах, боляче схожого на його головного конкурента Ігоря Коломойського. Підпис до плаката був не менш радикальним: «Олігархів – на вила!». Та ж радикальна партія як один зі своїх гасел використовувала: «У рідному краю панувати не дамо нікому!», – явно натякаючи на агресивну налаштованість проти зовнішніх ворогів України. Загалом серед української міфотворчості популярні теми «образу ворога» (причому як зовнішнього, так і внутрішнього: корупції, олігархів, екстремістів тощо) і «міф про світле майбутнє» (обіцянки побудувати демократію, провести люстрацію, знищити корупцію і всіх корупціонерів).

Унаслідок специфічних геополітичних та історичних умов Україна неодноразово перебувала під владою кількох протиборчих держав. Як підсумок, політична культура України зараз є досить фрагментарною. Відсутність консолідації в суспільстві призвела до того, що занадто різною є і регіональна політика. Мабуть, політика «клаптикової ковдри», що проводиться в багатьох Західних країнах, є недієвою для українських реалій. Як наслідок регіональних особливостей, велика частина населення країни пов'язана зі своїм регіоном і не уявляє собі життя на іншому кінці країни. Прихильність до свого регіону і до своєї малої (в рамках країни) соціальної групи є нічим іншим як ознакою традиційної політичної культури.

Окремої уваги заслуговують відносини дарообміну між держслужбовцями та населенням. Практика дарування вождям своєрідних подарунків в обмін на гарантію безпеки вже давно вийшла за рамки архаїчних суспільств та існує сьогодні й в Україні. Незважаючи на те, що нині таку практику вже давно прозвали «нехорошою», на думку більшості громадян, словом «корупція», проти якого всі так активно борються, цей «дарообмін» все ще поширений. Крім стандартних «подарунків» лікарям, які стежили за хворими, і вчителям у школах, корупційні практики часто застосовуються і в політиці. Непоодинокими бувають випадки не тільки хабарництва з боку посадових осіб, а й прямого підкупу виборців під час передвиборної кампанії. На виборах 2012 р. депутати від Партії регіонів у Харкові вручали виборцям продуктові набори з вкладеними в них листівкою «З Днем Перемоги!» та вкладишем із зображенням безпосередньо кандидата. Свого часу від цієї ж партії активно поширювалися парасолі та настінні календарі з партійною символікою. Зі зрозумілих причин сьогодні деякі власники цих «дарів» сумніваються: мокнути під дощем чи йти під парасолькою з символікою неугодної частині українців партії? Українських чиновників також часто «ловлять» на хабарництві.

Як бачимо, політична культура українців має багато спільного з культурою традиційного суспільства. Варто прийняти той факт, що архаїка навіть для культур передових держав Заходу є невід'ємним фактором їх існування. Інше питання, які саме архаїчні риси має політична культура сучасного суспільства, наскільки тісно ці

елементи вплетені в загальний політичний процес і чи заважають вони консолідації суспільства, чи гальмують політичний розвиток держави загалом? Як ми з'ясували, окремі традиційні риси сучасного українського суспільства в деякому сенсі суперечать ідеї єдності і згуртованості держави. На 27 році з моменту здобуття незалежності Україна все ще залишається країною з яскраво вираженою фрагментованою політичною культурою. Це таїть приховану загрозу можливих сепаратистських настроїв, тому повинна викорінюватися державою для забезпечення миру і безпеки його громадян.

Список використаних джерел

1. Алмонд Г. Гражданская культура : политические установки и демократия в пяти странах / Г. Алмонд , С. Верба ; пер. с англ. Е. Генделя. – Москва : Мысль, 2014. – 500 с.
2. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Далтон Р. Сокр ; пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной ; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – Москва : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
3. Мосс М. Очерк о даре / М. Мосс // Общества. Обмен. Личность : Труды по социальной антропологи ; пер. с фр.; послесл. и комм. А. Б. Гофмана. – Москва "Восточная литература"; РАН, 1996.
4. Шмитт К. Понятие политического / К. Шмитт // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 37–67.
5. Verba S. Conclusion: comparative political culture / S. Verba // Political culture and political development / L. W. Pye, S. Verba (eds). – 2002. – P. 516.

Андрій Панарін

Львівський національний університет імені Івана Франка,
асистент кафедри політології,
кандидат політичних наук

1917–2017: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Причини виникнення революцій залишаються однією з головних проблем політології, і вчені висували різні бачення з приводу питання її детермінантів. У цій статті проведено огляд історіографії питання зі спробою накласти бачення дослідників на ситуацію в Російській імперії та провести паралелі з Україною.

Першим представником економічного детермінізму можна вважати шотландського філософа Дж. Міллара [30], а в XIX ст. цей напрям став популярним у працях багатьох авторів. Особливо до конкретних проявів економічних умов схилялися дослідники окремих революцій. Так, В. Блос і Ж. Жорес головними причинами Великої французької революції вважали дефіцит бюджету, а Ж. Жорес ще й додавав до цього підвищення цін та демографічний ріст, що впливали на соціально-економічне становище в державі [1, 26; 9, 63, 193].

Цікавим є той факт, що головними опонентами економічної детермінованості або безумовності економічних причин у виникненні революцій були марксисти, зазвичай, революціонери-практики. Так, К. Каутський 1909 р. за чотири роки до В. І. Леніна спробував сформулювати умови успішності революційного повстання. К. Каутський виокремив чотири: 1) режим повинен бути рішуче ворожо налаштованим стосовно народних мас; 2) повинна існувати велика партія, яка перебуватиме в непримиренній опозиції до цього режиму і яку підтримуватимуть організовані маси; 3) ця партія повинна представляти інтереси більшості населення і користуватися його довірою; 4) довіра до пануючого режиму, віра в його силу і стійкість повинні бути розхитані у «знарядь» самого режиму – бюрократії й армії [12, 77]. Без цих умов ні економічні причини, ні навіть суперечність між виробничими силами і виробничими відносинами не «спрацюють».

Досвід революцій, які відбулися, але ще більше тих, які не відбулися, незважаючи на прогнози, і «невдалих» революцій підказав В. Леніну, що невідповідність продуктивних сил виробничим відносинам та економічне становище пригноблених – недостатні причини для революції. У 1913 р. В. Ленін доходить до такого висновку: «Одне пригнічення, яким би великим воно не було, не завжди створює революційне становище в країні. Здебільшого для революції недостатньо того, щоб низи не хотіли жити, як раніше. Для неї потрібно ще, щоб верхи не могли господарювати і керувати, як раніше» [17, 300]. В. Ленін уважає це становище об'єктивним, незалежним від волі і бажання окремих груп, партій, навіть цілих класів [16, 219, 220]. Однак «не з будь-якої революційної ситуації виникає революція, а лише з такої, коли до перелічених вище об'єктивних змін приєднується суб'єктивна, а саме здатність революційного класу на революційні масові дії, досить сильні, щоб зламати (або надламати) стару владу, яка ніколи, навіть в епоху криз, не «впаде», якщо її не «штовхнути» [16, 220]. У 1915 р. В. Ленін заявив: «Для марксиста не підлягає сумніву, що революція неможлива без революційної ситуації, причому не будь-яка революційна ситуація призводить до революції» [16, 219]. Велику роль у розгортанні революційного руху вождь революції приділяв особистісному чиннику та слабкості правителів. Намагаючись аналізувати питання революції в Європі, яка повинна була б, за переконанням більшовиків, спалахнути вслід за російською революцією, В. Ленін казав: «Пролетаріат в Європі анітрохи не більш принижений, ніж в Росії, а важче там розпочати

революцію тому, що там немає на чолі влади ні ідіотів, на кшталт Романова, ні хвальків, як Керенський, а є серйозні керівники капіталізму, чого в Росії не було» [15, 269].

Економічна криза була виступала «кандидатом номер один» як причина революцій, і в загальному сучасний підхід можна визначити таким формулюванням: причинами революцій є циклічний розвиток економіки з постійними кризами, на які і припадають революції [4, 75, 76]. Окремий напрям досліджень революцій отримали соціально-економічні процеси, пов'язані з економічними кризами, але які мають іншу природу, ніж циклічні періоди розвитку. Як самостійну та самодостатню причину дослідники розглядають принцип мальтузіанської пастки – дисбаланс між зростанням виробництва та зростанням добробуту більшості населення, який може посилюватися сильним демографічним ростом. Різновидом цього феномену – «мальтузіансько-марксова» або «мальтузіанського-урбаністична пастка» (характерна, на відміну від класичної мальтузіанської пастки, для країн, які стали на шлях індустріального розвитку, в тім числі з сильними пережитками феодалізму) [5, 214, 216; 13, 28, 29]. Причини революцій вивчають у контексті наслідків модернізації та процесів урбанізації, коли в містах нагромаджується особливо високий відсоток недавніх мігрантів з сільської місцевості [6, 370, 371, 418].

Англійський соціолог Р. Дарендорф розглядав такий комплекс причин як основні для революцій: пригнічення населення, нехтування потребами людей, зарозумілість влади, недієздатність влади, яка призводить до запізнення змін і відсутності довіри до цієї влади. Така конфронтація «нагромаджує енергію конфлікту», і «становище починає нагадувати порохову бочку», якій «досить однієї іскри» [7, 10].

Дж. Голдстоун погоджувався, що «революції виникають із суміші недостатньо сильної держави, міжелітних конфліктів, міських і сільських повстань»[29, 200]. Причинами революцій дослідник уважає не капіталізм і його зростання, а дисбаланс між зростанням населення і негнучкістю економічної і політичної систем [30, 489, 496].

Цього року виповнилося сто років з часу події, яку одні називають буржуазною революцією і вбачають у цій події «весну демократії», інші ж – Лютневим переворотом, під час якого відбувся крах самодержавства через відречення від престолу з боку царя. Все багатоманіття позицій з приводу Лютневого перевороту на те, що до нього призвело, що і чому після цього відбулося, умовно можна звести до двох позицій:

- згідно з першою, в Російській імперії кінця XIX початку XX ст. усе було доволі непогано і в недалекому майбутньому Російська імперія стала б великою капіталістичною державою;
- згідно з другою, кінець самодержавства був логічним і закономірним фіналом, розв'язкою зростаючої протягом останніх десятиліть і прискореної на початку XX ст. кризи.

З приводу останньої позиції М. Меньшиков зазначав так: «Дев'ятнадцяте століття остаточно утвердило наш духовний полон в Європи; народно-культурна

творчість у нас остаточно змінилася наслідуванням, і в таємничому початку життя ми, «русяві», вже поневолені «білявими». Ви скажете, що хороше наслідування краще поганої творчості, що в наслідуванні – наше спасіння і що варто нам, наприклад, зупинитися в наслідуванні озброєння сусідів, як ми будемо негайно розгромлені. Я на це зауважу, що наслідування завжди відстає від творчості і наслідувач завжди жертва своїх зразків. Були могутні, хоча і неясні причини, чому народ російський не витримав розумових впливів Заходу; можливо, не вистачило енергії виробити свою настільки ж повну і розкішну культуру. Однак, піддавшись, народ російський наражається на небезпеку подальших, поступових, все більш тяжких підпорядкувань. З наслідування Заходу ми прийняли чужі умови життя, для нашої народності непосильні. Ми хочемо жити тепер не інакше, як з західною розкішшю, забуваючи, що ні расова енергія, ні природа наша не ті, що там. Винісши з доісторичних часів страшну пружність духу, furor teutonicus, свіжість тіла і серця, германці зміцнили себе тривалою історичною дисципліною, збагатили неймовірно винаходами, мореплавством, промисловістю, грабунком колоній, – вони легко можуть дозволити собі розкіш їх міст, з палацами, театрами, храмами, розкіш полів і парків, велику кількість фабрик, залізниць і флотів. Вони вдесятеро багатші за нас і цілком природно, без напруги, влаштували собі багату обстановку життя. Нам же – народу континентальному, розпиленому по країні суворій і далеко не здолавши всіх природних перешкод, – народу землеробському, не торговельному, властива порівняна бідність і культура менш пишна, менш штучна, ближча до природи. Для нас природніше було б натуральне господарство, ніж грошове, промисли «кустарні», ніж фабричні, взагалі – землеробський, сільський уклад, ніж капіталістичний. Але Захід вразив уяву наших верхніх класів і змусив перебудувати все наше народне життя з найбільшими жертвами і великою небезпекою для нього. Подібно до Індії, що перетворилась з колись багатої і ще недавно заможної країни у зовсім бідну, – Росія стала «донором» Європи в безлічі виснажливих відносин. Бажаючи мати всі ті предмети розкоші і комфорту, які так звичні на Заході, ми змушені віддавати йому не тільки надлишки хліба, як Індія, необхідні його запаси. Народ наш хронічно недоїдає і хилиться до виродження, і все це для того тільки, щоб підтримати блиск європеїзму, дати можливість невеликому прошарку капіталістів йти нога в ногу з Європою. Дев'ятнадцяте століття варто вважати століттям поступового і в кінці тривожно-швидкого занепаду народного добробуту в Росії. З Росії течуть ріки золота на покупку західних фабрикантів, на утримання більш ніж сотні тисяч росіян, що живуть за кордоном, на погашення боргів і відсотків за позиками тощо, і незліченну кількість зусиль витрачається на те, щоб наперекір стихіям підтримувати в бідній країні багате культурне обличчя. Якщо не відбудеться якої-небудь зміни енергій, якщо тяжкий процес наслідування Європі буде розвиватися далі, то Росія ризикує бути розореною без пострілу; «зубожіння», захопивши раніше всього доторканний до Європи клас, доходить до глибин народних, і країні в такому

стані доведеться або мати мужність відмовитися від спокуси, або приректи себе на вічний полон …» [18].

По суті, М. О. Меньшиков описав системну кризу, що розвивалася в Російській імперії як мінімум з середини XIX ст. і включала швидкий занепад добробуту низів, деградацію верхів, більш швидкий процес руйнування старого, ніж формування нового, поступове зростання залежності від іноземного капіталу, а отже, і часткову втрату суверенітету.

Однією з віх занепаду стала відміна кріпосного права, яку було проведено так, що «вдарило» як по інтересах дворянства, так і по кріпосних селянах. Дворянство надавало можливість селянам викупляти землю, а селяни, викупивши землю, не мали права відмовитись від наділу протягом 10 років (хоча на практиці термін був значно більшим), а викупні платежі були відмінені після революції 1905–1907 рр. Унаслідок реформи селяни втратили 20% земельних наділів. Відміна кріпосного права в тій формі, в якій була проведена, виключала можливість появи вільної робочої сили в аграрному секторі Російської імперії. До кінця XX ст. скорочено розміри землеволодіння селянами в 1,7–2 рази, якщо в кріпосний час величина становила 5,24 га на людину, то згодом – 2,84. Вивільнення селян стало одночасно засобом і побічним продуктом їх пограбування державою (йдеться не про те, що їх не потрібно було звільняти, питання полягає в тому, як це робити, адже пограбування і свобода – різні речі).

Щодо дворянства, то після відміни кріпосного права, дворяни акумулювали в своїх руках близько 10 млрд рублів, що в 1,5 рази більше вартості промислового сектору Російської імперії перед початком Першої світової війни, однак, як зазначив А. Островський, вони не створили сильний аграрний сектор, а віддали перевагу закладу і перезакладу земельних ділянок. Змінився лише об'єкт закладу: в першій половині XIX ст. дворянство закладало кріпосних селян, а вже в другій половині почали закладати землю. Якщо в середині 70-х років XX ст. в закладі було близько 4% земель, які належали дворянству, то через 20 років вже 40% земель перебувало під закладом. До початку Першої світової війни землею володіла лише третина дворян, причому їм належала половина земель з тої частини, яка належала їм або ж їхнім предкам станом на 1861 р. [21, 78, 79]. З власників 75% землі сектору приватної власності на межі 60–70-х років до кінця століття дворяни перетворилися у власників 50% землі. Незважаючи на це, навіть 1905 р. вартість земель, що перебували у власності дворян в 50 губерніях європейської частини Російської імперії, становила 4 млрд рублів, що на 60% більше загальної маси капіталу акціонерних капіталів. Іншими словами, земельна власність становила більшу частину національного багатства – і це після майже півстоліття розвитку капіталізму в Російській імперії.

З 60-х років XX ст. Російська імперія поступово почала перетворюватися у фінансово залежний сировинний сегмент капіталістичної системи. Варто зазначити, що Олександр II й Олександр III, в силу можливостей і в міру розуміння, намагалися

гальмувати цей процес, однак процес не зупинявся, і при Миколі II розгорнувся повністю, ставши однією зі складових деградаційно-катастрофічної динаміки імперії. Тим не менш за обох Олександрів у Російську імперію ввійшов іноземний капітал, й активізувався розвиток зв'язаного з ним іноземного капіталу, що сприяло появі нової групи власників - капіталістів. Найбільшим землевласником, оптовим купцем, кредитором була держава, причому державний сектор тієї ж промисловості розвивався часто за рахунок приватного, а то й на шкоду йому. Роль держави в економіці росла швидше за роль приватного капіталу, що, природно, не влаштовувало капітал, особливо великий, і породжувало конфлікт між ним і державою, який, за оцінками істориків, досяг піка в 1915–1916 рр.

Уся післяремермова епоха – це час зростання «залежності Російської імперії від іноземного капіталу та посилення експлуатації ззовні. З одного боку, приплив іноземних інвестицій супроводжувався запровадженням нових технологій, з іншого, – викачуванням з Російської імперії необхідних їй ресурсів, в тім числі числі капіталу. Унаслідок цього іноземний капітал став одночасно двигуном і гальмом внутрішнього нагромадження. Іноземні інвестиції сприяли розвитку промисловості і транспорту, а відкачувані ресурси надходили, головно, з села, що сприяло руйнуванню сільського господарства. Процес первісного нагромадження набував односторонній характер: у Російській імперії залишалися розорені селяни, а прибуток від інвестицій «відпливав» за кордон, що стримувало формування вітчизняної буржуазії [21, 80].

Не дивно, що все це разом з вичерпанням можливостей екстенсивного розвитку, з одного боку, та різким скороченням зважаючи на розвиток міської промисловості можливостей сільських промислів, – з іншого, а також сировинним характером економіки, що функціонувала значною мірою завдяки зерну (звідси і гасло: «недоїмо, але вивеземо» – недоїдали, відповідно, селяни), призвело до небувалого масового голоду 1891–1892 рр. Унаслідок цього в 1892–1893 рр. голодувало 30 млн осіб, з яких 400 тис. померли (1,5 млн врятував Червоний Хрест). Голод 1892–1893 рр. разом зі сходженням на престол Миколи II підвів риску під цілою епохою, після якої в Російській імперії ще швидше наростала передреволюційна ситуація.

У радянській історіографії становище Російської імперії на межі XIX–XX ст. часто кваліфікувалося як напівколоніальне, через роль і значення іноземного капіталу в Російській імперії в передреволюційний період, які були виключно великі, причому в найбільш важливих галузях промисловості (90% шахт, 50% підприємств хімічної промисловості, 40% металургійних і машинобудівних підприємств, 30% текстильної промисловості). Що стосується банківської сфери, то там іноземний капітал теж займав значну частку. Станом на 1 січня 1917 р. питома вага іноземного капіталу, головно, капіталу провідних комерційних банків, становила 47%, в тім числі в Російсько-Азіатському банку – 79%; в Петроградському приватному комерційному банку – 58, в

Сполученому – 50 [28, 20]. У банках частка іноземного капіталу зросла з 7,5% 1870 р. до 43% 1914 р.; у період війни ця цифра різко знизилась.

Тут же залишається зафіксувати ріст залежності самодержавства від іноземних позик. Вже на початку XX ст. уряд залежав від іноземних позик (особливо 1906 і 1909 рр.), оплата одних відсотків з 1904 по 1913 рік становила 1,7 млрд руб. (отримано як позику – 1 млрд). З усієї зовнішньої заборгованості усіх країн світу, що становила до початку 1914 р. суму в 6 317 млн дол., на Російську імперію припадало 1 998 млн дол. (31,2%) [19].

З приводу залежності Г. Хальгартен пише, що концерни Антанти «не тільки постачали Росію ззовні, а й контролювали також деякі уявно російські підприємства і так закріплювали за країнами Західної Європи монополію поставок для російської армії, а це, відповідно до упередженої думки тодішнього російського військового міністра В. О. Сухомлинова, перешкоджало створенню достатньо сильної національної військової промисловості і тим самим обумовило російську катастрофу 1915 р., яка, без сумніву, викликана насамперед недоліком боєприпасів» [27, 631]. Не дивно, робить висновок О. А. Арін, що Російська імперія, маючи більш високий рівень торгових зв'язків з Німеччиною, ніж з Францією або Великобританією, була на боці Антанти. Це і є показником часткової втрати суверенітету пізнім самодержавством, логічним наслідком розвитку післяреформового періоду Російської імперії як у зовнішньому, так і внутрішньому плані.

Останнє двадцятиліття перед революцією 1917 р. містило багато важливих подій: російсько-японська війна, революція 1905–1907 рр., есерівський терор, третьочервневий переворот, остаточний поворот Російської імперії до орієнтації на Великобританію та Францію, столипінська реформа, вбивство самого П. А. Столипіна та багато іншого. Однак головним було те, що ослаблена й олігархізована самодержавна монархія Миколи II заганяла Російську імперію у все більший глухий кут нерозв'язних, втім, і нерозв'язаних для даної влади внутрішніх (аграрне питання, проблеми капіталістичного розвитку і його стик з російським життям) і зовнішніх (залежність від іноземного капіталу, часткова втрата суверенітету) проблем. Усе це на тлі занепаду ладу і катастрофічно зростаючого паралічу системи управління полегшило перехоплення влади в лютому і, насамперед, сфері державної безпеки.

Звертаючи увагу на реформи Столипіна П. А., почати треба з того, що головна мета столипінської реформи була зовсім не економічною, а соціально-політичною за формою та класовою за змістом: руйнування громади як готової організаційної форми опору владі і пануючому класу. Події 1906–1907 рр. цю якість і цей потенціал громади продемонстрували досить чітко. І якщо в другій половину XIX ст. влада виходила з необхідності збереження громади за всяку ціну як засобу проти пауперизації селянства і революції за західним зразком, то на початку XX століття, після революції 1905 р., ситуація змінилася. Другий пласт цілей реформи – економічний за формою і

знову ж класовий за змістом: зруйнувати систему господарювання, засновану на колективізмі і взаємодопомозі, а також провести масову приватизацію – зробити землю предметом вільного продажу і застави. Звичайно, реформа повинна була придушити саму можливість розвитку революційних настроїв у селянства, а якщо вони і виникнуть у його частини, то на їх шляху як соціальний бар'єр повинні були, за задумом П. А. Столипіна, стати індивідуальні господарі, дрібні аграрні капіталісти.

Інтересів дворян-поміщиків реформа не торкалась. Більш того, вона повинна була забезпечити поміщика молодшим союзником у вигляді аграрія-капіталіста. Дивно, що П. А. Столипін, мабуть, проігнорував, що в умовах початку XX ст. селяни і поміщики були фактично конкурентами в боротьбі за землю. Всупереч очікуванням Петра Аркадійовича, аграрій-капіталіст не тільки не став союзником поміщика, а й 1916–1917 рр. сам повів натовп проти поміщика.

Нічого не вийшло і зі спробою зруйнувати громаду. За десять років проведення реформи з общини виділилось лише 2,5 млн дворових господарств (27%), що володіли 15,9 млн десятин (14%). Коли в 1910–1911 рр. стало зрозуміло, що реформа провалюється (історично виявилось: уже провалилася), було видано нові закони, спрямовані на примусову приватизацію общинних наділів. Економіст А. Фінн-Енотаєвський писав, що ефект «столипінської кампанії» був незначним, а багато в чому і контрпродуктивним – впали практично всі показники: кількість коней (з 23 голів на 100 осіб 1905 р. до 18 у 1910), великої рогатої худоби (з 36 до 26 голів на 100 осіб), середня врожайність зернових (з 37,9 пуда з десятини в 1901–1905 рр. до 35,2 пуда в 1906–1910); виробництво зерна на душу населення скоротилося з 25 пудів у 1900–1904 рр. до 22 у 1905-1909; наростав процес зубожіння селянства центру країни; надлишкове населення села (без урахування витіснення живої праці машинами) збільшилася з 23 млн 1900 р. до 32 млн в 1913 [24]. Не дивно, що в 1906, 1907, 1908 і 1911 рр. голод охоплював центральні та східні губернії країни; 1911 р. голодували 30 млн населення. З цього формується висновок, що П. А. Столипін ударив по найслабших і беззахисних – селянству [3], і діяльність була скерована на користь еліти, проти більшості населення. Він не переробляв систему під потреби держави, а намагався переробити народ під потреби системи.

Столипінська реформа різко загострила і без того нагромаджені в селі протиріччя й антагонізми. На початку XX ст. ці антагонізми посилювались тим, що саме в цей час процес первісного нагромадження (який, як відомо, передує капіталістичному і капіталістичним не є; специфіка Російської імперії і периферійних суспільств капіталістичної системи полягає в тому, що два ці процеси співіснують, причому перший, некапіталістичний, постійно підсікає і пригнічує капіталістичний) в селі дійшов своєї кульмінації. Ось що пише про це А. В. Островський: в Росії «селянське населення, що не порушене процесом пролетаризації і пауперизації, становило близько 56,8 млн осіб, 46% усього населення. Це означає, що на межі XIX–XX ст. процес первісного нагромадження і пов'язана з ним перебудова

соціально-демографічної структури населення європейської частини Російської імперії вступили в кульмінаційну стадію». Причому відбувалося усе це на тлі досить несприятливих для самодержавної системи процесів у промисловому секторі – в середовищі робітничого класу, з одного боку, і буржуазії – з іншого, в середовищі якої йшла своя гостра боротьба і назрівали антиурядові настрої, а також у фінансовій сфері з її іграми іноземного капіталу.

Після розпаду Радянського Союзу та появи України як незалежної держави пройшло 28 років. Це з історичної точки зору невеликий проміжок часу. За цей час Україна пройшла шлях свого становлення як незалежна самостійна держава. За період з 1991–2016 рр. Україна втратила понад 30 відсотків свого ВВП. За цей час її державний борг виріс від 0 до майже 2 трлн грн. Виникнення боргу в країні пов'язане як з об'єктивними, так і з суб'єктивними причинами, серед яких хибна курсова політика Національного банку України; популістські передвиборні соціальні програми, які не забезпечені відповідним бюджетним фінансуванням; неправильно спроектований та затверджений бюджетний закон країни; нецільове використання бюджетних коштів; неефективне використання бюджетних коштів за фінансування запланованих проектів як на державному, так і на місцевому рівнях, що зумовлює залучення позикових коштів під державні гарантії; несвоєчасне фінансування та виконання інфраструктурних будівельних проектів, що викликає необхідність залучення додаткових коштів для консервації та зберігання об'єктів; корупційні схеми, що призводять до подорожчання робіт та зниження їх якості тощо [2].

Перші роки існування України як незалежної держави характеризувалися як політичною, так й економічною нестабільністю. У цей період країна ознайомилася з такими явищами, як інфляція та гіперінфляція, бартерні відносини, дефіцит товарів, стрімке зростання валютного курсу, високий рівень безробіття та багато іншого. Це був період, коли руйнувалися старі економічні зв'язки та надто повільно створювалися нові. Бартеризація відбувалася не лише на рівні суб'єктів господарювання, а й на рівні країн. Так, у перші роки незалежності Україна часто розраховувалася за імпортні товари власною продукцією, військовою зброєю та технікою, послугами державних підприємств та національними інтересами.

На кінець 1996 р. державний борг України сформувався на рівні 20,4 млрд грн, що дорівнювало 11,2 млрд дол. Державний зовнішній борг (16,7 млрд грн) утричі перевищував державний внутрішній (3,7 млрд грн). Цікавим є факт, що на той час гарантованого державою боргу Уряд України не мав. За період 1996–2012 рр. державний та гарантований державою борг зріс у 25 разів у гривневому еквіваленті (20,4 млрд грн – у 1996 р. та 515,5 млрд грн – у 2012) і у 6 разів у дол США (11,2 млрд дол – у 1996 р. і 66,2 млрд дол – у 2012) [8]. Згідно зі світовими стандартами критичним уважають державний борг, що перевищує 60% до ВВП. Цієї критичної межі Україна сягла 1999 р., коли державний та гарантований державою борг становив 61%

ВВП. В цей же період уряд широко використовував зовнішні джерела позикових коштів, зокрема кредитування від МВФ та Світового Банку. Протягом 2008–2013 рр., за даними Міністерства фінансів України, загальна сума державного та гарантованого державою боргу збільшилась більш ніж втричі, до 73,2 млрд дол США в еквіваленті станом на 31.12.2013 р. (з 17,6 млрд дол США в еквіваленті станом на 31.12.2007 р.). Масштабне залучення запозичень на зовнішніх ринках та їх неефективне використання призвели до того, що згодом залучення нових позик стало необхідним для виплати відсоткових платежів за попередніми. Видатки з обслуговування державного боргу України 2016 р. становили 95,8 млрд грн, що на 11,3 млрд грн, або на 13,4%, більше показника за 2015 рік на рівні 84,5 млрд грн. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу України 2016 р. зросла на 8,3% – до 70,97 млрд дол, або в гривневому еквіваленті на 22,7% – до 1,930 трлн грн, що відповідає межам річного держбюджету. З урахуванням оцінок номінального ВВП України за 2016 рік, оприлюднених Національним банком України, на рівні 2,358 трлн грн, показник державного боргу на кінець року становив 81,8% ВВП [26]. Поточна економічна ситуація в Україні характеризується загрозливим зростанням боргового навантаження, що є одним з базових факторів гальмування розвитку економіки країни.

Характерними ознаками прояву глобалізації та міжнародної інтеграції у сфері фінансових відносин є входження іноземного капіталу в національні фінансові ринки та посилення його впливу на розвиток національних фінансових систем. Притік іноземного капіталу може мати як позитивні, так і негативні наслідки, залежно від макроекономічних передумов та інституційного середовища, що існує в країні. Потрібно зважати на фінансові ризики, пов'язані зі швидким зростанням частки іноземного банківського капіталу, що може призвести до втрати суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, посилення нестабільності, несподіваних коливань ліквідності банків, імовірного відпливу фінансових ресурсів. Тому питання, пов'язані з аналізом присутності іноземного капіталу, його впливу на фінансову стійкість, прибутковість банківської системи України та економічну безпеку держави загалом, набувають особливої актуальності та потребують постійних досліджень. Оскільки очевидно, що перспективи та наслідки функціонування іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі неоднозначні. Адже мета іноземних інвесторів – не підвищувати добробут населення країни об'єкта інвестицій, а максимізувати прибуток для своїх власників та акціонерів [22, 26].

Серед головних негативних наслідків іноземного капіталу на українському ринку варто звернути увагу на такі:

1. Структурні ризики «залежного розвитку». Діяльність філій банків з іноземним капіталом може створювати додаткові ризики для банківської системи, серед головних – ризик банкрутства материнського банку, загострення соціальних,

економічних та політичних ризиків.

2. Можливий неконтрольований відплив капіталу з країни, оскільки акціонери банків з іноземним капіталом загалом інвестують у ті галузі і в тих країнах, де прибуток і безпека є вищими.

3. Присутність банків з іноземним капіталом послаблює позиції ще недостатньо розвиненої банківської системи країни. Місцеві банки, які неспроможні на рівних конкурувати з іноземними банками, банкрутують, що призводить до фінансової нестабільності в країні, та проводиться монополізація ринку новими великими учасниками.

4. Іноземні банки можуть проводити спекулятивну діяльність, не надаючи повного спектра якісних банківських послуг.

5. Реалізація цих ризиків може спричинити дестабілізацію роботи банківської системи, зменшення довіри населення до українських банків, існує загроза захоплення іноземними банками банківського ринку України [14].

6. Витіснення з ринку банків з капіталом українського походження або витіснення їх з прибуткових сегментів ринку банківських послуг (ринку споживчого кредитування і кредитування великих корпоративних клієнтів) у ризиковані сегменти, де оперують позичальники, чиї стандарти ведення бізнесу можуть не відповідати вимогам іноземних банків. Кредитування банками з іноземним капіталом більш вигідних для банку клієнтів: в Україні це переважно роздрібні клієнти внаслідок відмови від кредитування корпоративних клієнтів – пріоритетних для України галузей реального сектора економіки: машинобудування, сільського господарства, хімічної промисловості, металургії, транспортної інфраструктури тощо [11].

На думку Голови Асоціації Українських Банків О. А. Сугоняка, найбільш економічно вигідним для України рівнем присутності іноземного капіталу в банківській системі є 30 % [25]. Серед індикаторів економічної безпеки, визначених «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» та затверджених Міністерством економічного розвитку та торгівлі України [20], є індикатор «Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків», оптимальне значення якого повинне становити 20–25 %. Натомість значення в інтервалі 26–30 % вважається задовільним, 31-35 % – незадовільним, 36-40 % – небезпечним, 41-60 % – критичним, що призводить до втрати контролю над банківською системою з боку держави. Частка іноземного капіталу в статутному фонді банківської системи станом на 01.10.2016 р. становить 56 %, що перевищує порогове значення у 40% [23], визначений «Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених Міністерством економічного розвитку та торгівлі України та свідчить про її небезпечний рівень.

З огляду на зазначене, можна окреслити такі паралельні тенденції: зубожіння значної частини населення, негативні наслідки якого посилювалися збільшенням різниці в доходах, значна роль іноземного капіталу в промисловості та банківській

сферах, а також зростання рівня залежності від зовнішніх позик. Варто зауважити, що це не вичерпний перелік тих процесів, які призвели до росту рівня вразливості суспільства та часткової втрати суверенітету державою, а лише частина соціально-економічних передумов революції 1917 р. в Російській імперії та тих подій у сучасній Україні, які назвали «Помаранчевою революцією» та «революцією Гідності».

Список використаних джерел

1. Блос В. 1906. Великая французская революция: историч. обзор событий и общественного состояния во Франции / В. Блос ; пер. Г. Ф. Львовича. – 3-е изд., исправл. – Санки-Петербург : Изд-во Г. Ф. Львовича ; тип. Альтшулера, 1906. – 436 с.
2. Вахненко Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи [Текст] / Т. П. Вахненко // Фінанси України. – 2009. – № 6. – С. 14–28.
3. Волковинський В.М. Столипінська Аграрна Реформа [Електронний ресурс] / В. М. Волковинський, Ю. А. Хоптяр. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Stolypinska_reforma
4. Гринин Л. Е. Психология экономических кризисов / Л. Е. Гринин // Историческая психология и социология истории. – 2009. – № 2. – С. 75–99.
5. Гринин Л. Е. Мальтузианско-марксова «ловушка» и русские революции. / Гринин Л. Е., Коротаев А. В., Малков С. Ю. (отв. ред.)/ История и математика : О причинах русской революции. – Москва: ЛКИ, 2010 – С. 198–224.
6. Гринин, Л. Е. История, Математика и некоторые итоги дискуссии о причинах Русской революции. / Гринин, Л. Е., Коротаев, А. В., Малков, С. Ю. (отв. ред.) // История и математика : О причинах русской революции. – Москва : ЛКИ, 2010. – С. 368–427.
7. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф ; пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. – Москва : РОССПЭН, 2002 (ГУП ИПК Ульян. Дом печати). – 284 с.
8. Державний борг та гарантований державою борг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/
9. Жорес Ж. Социалистическая история Французкой революции / Ж. Жорес // УЧРЕДИТЕЛЬНОЕ СОБРАНИЕ (1789–1791): т.1 ; кн. 1 ; пер. А. О. Зелениной, Д. Л. Каравкиной и Е. В. Рубининым / ред. Н. В. Рудницкая. – Москва : Прогресс, 1976. – 516 с.
10. Жорес Ж. Социалистическая история Французской революции : в 6 т. Т. 1; кн. 1 . – Москва : Прогресс, 1977. – С. 63, 193.

11. Іноземний банківський капітал в Україні: співвідношення вигод та ризиків : Аналітична доповідь [Електронний ресурс] / [Жаліло Я. А., Молдован О. О., Белінська Я. В., Медведкіна Є.О. та ін.] – Офіційний сайт НІСД.– Режим доступу : http://www.niss.gov.ua

12. Каутский К. Путь к власти: Политические очерки о врастании в революцию: Славяне и революция / К. Каутский // – Москва : Госполитиздат, 1959. – 136 с.

13. Коротаев А. В. Структурно-демографические факторы «арабской весны». Протестные движения в арабских странах: предпосылки, особенности, перспективы / А. В Коротаев, Ю. В. Зинькина // Материалы конференции «круглого стола». – Москва : ЛИБРОКОМ, 2012. – С. 28–39.

14. Костогриз В. Іноземний капітал в банківській системі України: сучасна проблематика / В. Костогриз // Молодь в науці – FINANCIAL SPACE. – 2012. – № 2 (6). – С. 91–99.

15. Ленин В. И. Заключительное слово по докладу об очередных задачах Советской власти (Заседание ВЦИК 29 апреля 1918 г.) / В. И Ленин // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – Москва : Политиздат, 1969а. – Т. 36. – С. 268–276.

16. Ленин В. И. Крах II Интернационала / Ленин В. И // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – Москва : Политиздат, 1969б. – Т. 26. – С. 209–265.

17. Ленин В. И. Маевка революционного пролетариата / Ленин В. И. // Полн. собр. соч. – 5-е изд. – Москва : Политиздат, 1973. – Т. 23 – С. 296–305.

18. Меньшиком М.О. «Кончина века» [Електронний ресурс] / М.О. Меньшиком. – Режим доступу : http://www.russdom.ru/oldsayte/mom/m1/m101.html

19. Мосолов А. А. При дворе последнего Российского императора: зап. нач. канцелярии М-ва Имп. Двора : [О Николае II] / А. А. Мосолов // – Москва : Анкор, 1993. – 286 с.

20. Наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 року N 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

21. Островский А. В. Российская деревня на историческом перепутье. Конец XIX - начало XX веков /А. В. Островский. - Москва «Товарищество научных изданий КМК», 2016. – С. 78–79.

22. Островська О. М. Банковское дело: Толковый словарь. / О. М. Островська. – 2-е изд. – Москва : Гелиос АРВ, 2001. – 400 с.

23. Показники фінансової звітності банків України станом на 01.10.2016 р. / Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

24. Онищук С. В. Исторические типы общественного воспроизводства: политэкономия мирового исторического процесса / С. В. Онищук, М. В. Белоусенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Донецк : ДонГТУ, 1999. – 152 с.

25. Сугоняко О. А. Аналітична записка «Уроки банківської кризи 2008–2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» [Електронний ресурс] / О. А. Сугоняко. – Режим доступу : http://www.aub.org.ua

26. Україна за рік витратила на обслуговування держборгу 96 мільярдів гривень [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу : https://economics.unian.ua/finance/1786097-ukrajina-za-rik-vitratila-na-obslugovuvannya-derjborgu-96-milyardiv-griven.html

27. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года. Социологическое исследование германской внешней политики до первой мировой войны / Г. Хальгартен. – Москва : Изд-тво иностр. литер., 1961. – 700 с.

28. Хромов П. А. Очерки экономики России периода монополистического капитализма. – Москва : Издательство ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1960. – 240 с.

29. Goldstone J. The Comparative and Historical Study of Revolutions / J. Goldstone // Annual Review of Sociology. – 1982. - Vol. 8. – P. 187–207.

30. Goldstone J. Revolution and Rebellion in the Early Modern World / J. Goldstone // Berkeley : University of California Press, 1991. – 600 p.

31. Millar J. The Origin of the Distinction of Ranks / J. Millar. – Basil : Printed and sold by J. J. TourneisenJ, 1793. – 284 p.

Vladimír Bokša
Prešovská univerzita v Prešove

VYBRANÉ ASPEKTY POLITICKEJ KOMUNIKÁCIE NA SOCIÁLNEJ SIETI FACEBOOK

1. Sociálne siete

Základnou funkciou sociálnych sietí je skutočnosť, že sú založené na vzťahoch medzi užívateľmi. Tieto vzťahy sa podľa typu siete nazývajú «priateľstvá» (Facebook), «sledovatelia» (Twitter), ale v podstate ide vždy o to, že dvaja užívatelia rovnakej siete majú záujem spolu komunikovať a zdieľať svoje informácie. Z pohľadu sociálnej siete je dôležité mať čo najviac užívateľov, ale zároveň vytvárať čo najviac vzťahov medzi nimi, predovšetkým z dôvodu, že informácie po sieti prechádzajú týmito vzťahmi. Sociálne siete patria medzi aplikácie tzv. Webu 2.0., ktoré sú od začiatku založené na tvorbe obsahov samotných užívateľov. Základnou charakteristikou je neexistencia akejkoľvek redakcie, prípadne vyššej autority, ktorá by vytvorené obsahy pred ich zverejnením musela schváliť, čím chceme povedať, že publikovanie obsahu je v plnej kompetencii užívateľa, ktorý následne zabezpečuje jeho ďalšiu distribúciu [Bednář, 2011, s. 12]. Sociálne siete predstavujú predovšetkým komunikačné siete. Analogicky ako internet na technologickej

úrovni, môžeme povedať, že sociálne siete sú určitými mentálnymi spojivami medzi užívateľmi. Do istej miery opisujú štandardné sociálne kontakty a väzby, ktorými disponujú užívatelia v reálnom živote. Samotný pojem sociálna sieť pochádzajúci z anglického social network, nie je pôvodne spojený s internetovými sociálnymi sieťami. Predmetný termín vyjadroval v minulosti to, čo v slovenskom jazyku nazývame komunitou – skupinou ľudí, ktorých vzájomne prepája sociálna interakcia majúca rôznu intenzitu a formu prejavov. Dnes sú sociálne siete spájané takmer výlučne s internetom respektíve internetovými službami [Mikuláš, 2009].

Ľudia využívajú sociálne siete pre komunikáciu s ostatnými ľuďmi a vďaka možnostiam, ktorými disponujú, dokážu komunikovať s niekoľkými užívateľmi súčasne. Rýchlosť a pohodlnosť komunikácie spôsobuje pokles fyzického stretávania ľudí. Ďalším charakteristickým znakom je vnímanie pravdy, pretože pri komunikácii v reálnom svete ľudia nemajú tendenciu tolerovať klamstvo, naopak, tento prejav sa považuje za neprijateľný a odsúdeniahodný. Pri komunikácii na sociálnych sieťach ľudia pristupujú ku klamstvu zmierlivejšie a majú tendenciu ho viac tolerovať, z čoho jasne vyplýva, že sociálne siete menia vzorce ľudského chovania [Čekan, 2015]. Tendencia súčasných užívateľov sociálnych sietí nespočíva len vo vzájomnom zdieľaní osobných informácií a názorov, videí a fotografií, ale predstavujú účinný nástroj na šírenie rôznych mediálnych obsahov publicistického a spravodajského charakteru. Význam sociálnych sietí si dnes v plnej miere uvedomujú aj tradičné médiá, rozhlas, tlač, televízia, čo potvrdzuje skutočnosť, že takmer všetky súkromné i verejné médiá majú zriadenú používateľskú stránku, prípadne profil na niektorej z najväčších sociálnych sietí s prevažným využitím Facebooku. Jeho existenciu plne využívajú a de facto aj podporujú, ako efektívny nástroj na komunikáciu a šírenie informácií medzi prijímateľmi [Gladiš, 2010]. V súvislosti s fungovaním sociálnych sietí je potrebné uviesť, že každý potenciálny spôsob komunikácie na sociálnej sieti je podmienený rámcom systému. Rámec systému sociálnej siete je zväčša záležitosťou preferencií konkrétnych užívateľov, ktorí si určujú mieru súkromia, respektíve stupeň sprístupnenia súkromných informácií iným užívateľom. Rámec systému je vopred určený a odvíja sa od konkrétnej siete. Napríklad v prípade Twitteru sa vopred počíta s tým, že užívateľ komunikuje potenciálne s celým svetom, ale v prípade Facebooku sú podmienky primárne nastavené na okruh priateľov [Mikuláš, 2009].

Sociálne siete sú mimoriadne efektívnym, ale zároveň veľmi špecifickým nástrojom politickej komunikácie. Prvým skutočne úspešným politikom, pre ktorého boli sociálne siete kľúčovým faktorom úspechu, sa stal americký predzident B. Obama. V dôsledku existencie sociálnych sietí, hlavne Facebooku, dokázal zmobilizovať voličov, ktorí by v inom prípade ostali pasívni [Bednář, 2011, s. 47]. Štúdia Pew Research Center o využívaní sociálnych sietí kandidátov na prezidenta v USA v roku 2012 konštatuje, že B. Obama mal v „digitálnom priestore“ prevahu nad protikandidátom M. Romneyom z Republikánskej strany. Počas kampane B. Obamu bolo na jeho facebookovej stránke zverejnených takmer štyrikrát viac

obsahu, ako na facebookovej stránke M. Romneyho. Zároveň sa B. Obamovi podarilo vytvoriť viac odozvy zo strany verejnosti a na jeho stránke bolo dvakrát viac zdieľaní a pozretí [Čekan, 2015].

1.2. Facebook – reklamná sieť

Facebook je fantastická reklamná sieť, ktorú dnes využívajú firmy, občianske združenia, neziskové organizácie, nadácie, reklamné agentúry, politickí predstavitelia a iné subjekty po celom svete. Hlavnou výhodou Facebooku je výborné cielenie na publikum. Z hľadiska technického nastavenia ide o náročný postup, ktorý väčšie firmy, či profesionálni politici zvyčajne prenechávajú na reklamné agentúry, ktoré nastavujú tzv. kampane. Facebook má najlepšie cielenie zo všetkých sociálnych sietí hlavne z dôvodu, že užívateľ dokáže cieliť nielen podľa pohlavia, veku, miesta, ale aj podľa návštev užívateľov, udalostí, záujmov a podobne. Inými slovami povedané, Facebook nám ponúka obrovské množstvo informácií, ktoré sa následne dajú veľmi dobre využiť pri stratégiách v kampani. Facebook dokonca umožňuje reklamu prostredníctvom viacerých technologických zariadení. Ide napríklad o situáciu, kedy si klient respektíve potenciálny volič, číta na Facebooku zaujímavý platený status politickej strany na počítači v práci, ale niečo ho vyruší a užívateľ stránku zruší. V prípade Facebooku to nie je problém, pretože rovnaká reklama sa dá zladiť a môžeme ju užívateľovi poskytnúť na mobilnom zariadení, tablete, či súkromnom počítači užívateľa. Profesionálnym nastavením reklamy na tejto sieti v podstate dokážeme vystopovať užívateľa na ktoromkoľvek zariadení po jeho prihlásení sa do svojho účtu.

1.3. Organická a platená reklama na Facebooku

Organický dosah predstavuje počet osôb, ktorým bol zobrazený príspevok pomocou neplatenej distribúcie. Platený dosah znamená celkový dosah jedinečných osôb, ktorým bol príspevok zobrazený ako výsledok reklamy [Facebook, 2017]. Organické cielenia pre intenzívne kampane na sociálnej sieti nepostačujú. Je však potrebné povedať, že organické šírenie informácií má nepochybne svoje výhody, ktoré spočívajú nielen v nulových finančných nákladoch, ale môžeme pomocou nej úspešne šíriť značku, teda brand firmy, názov politickej strany a podobne. Organické príspevky sa zobrazujú len na časovej osi užívateľov a zadávateľ príspevku nemôže ovplyvniť, komu sa príspevok zobrazí. Rovnako pri organických príspevkoch nie je možné nastaviť, či sa budú posty zobrazovať len na mobilných zariadeniach, v pravej časti Facebooku, eventuálne v inom formáte. Najväčším nedostatkom, v porovnaní s platenou reklamou, je nižší dosah na publikum. Existujú nástroje, ako aj pri organickom dosahu je možné dosiahnuť vynikajúce úspechy. Ide napríklad o virálny marketing. Pri platenom dosahu si môžeme zvoliť ľubovoľný rozpočet. Rozlišujeme niekoľko základných reklám, medzi ktoré patrí aj PPC reklama (pay per click), pri

ktorej je možnosť nastaviť si výšku ceny jedného kliku na reklamu. V tejto súvislosti je potrebné rozlišovať, akú cenu kliku si zvolíme. Keď sa jedná napríklad o predajcu drahých automobilov, tak cena jedného kliku sa môže pohybovať v niekoľkých eurách, ale ak ide napríklad o politickú reklamu, tak cena kliku môže byť stanovená násobne nižšie. V princípe záleží od toho, čo na sociálnej sieti ponúkame a na aké publikum sa zameriavame.

2. Politická komunikácia na sociálnych sieťach

Termín komunikácia pochádza z latinského slova communicatio, čo znamená spoluúčasť, spoločné zdieľanie, respektíve tok informácií medzi dvoma bodmi. Môžeme ju označiť aj ako prenos informácií. Teoretik P. Watzlawick chápe komunikáciu ako primárny nástroj ľudskej interakcie (vzájomné pôsobenie dvoch a viacerých činiteľov). Zdôrazňuje dve definície komunikácie: širšiu, ide o komunikáciu, ktorú chápe ako všetko, čo sa odohráva v kontakte dvoch alebo viacerých ľudí, užšiu, ako prenos správ, výmenu informácií medzi vysielateľom a prijímateľom [Luha, 2013].

Jay G. Blumler a Dennis Kavannah sa zmieňujú o vývoji politickej komunikácie, ktorá sa mení pod vplyvom modernizácie spoločnosti, v ktorej majú ľudia odlišné záujmy, postoje a životný štýl, čo má za následok oslabovanie politickej participácie. Správanie verejnosti ovplyvnil zároveň ďalší dôležití faktor, ktorým je individualizácia. Ľudia sa vo väčšej miere začali rozhodovať na základe svojich osobných preferencií. V tomto kontexte dochádza k štiepeniu spoločenských záujmov a eskalovaniu tlaku na politických reprezentantov na riešenie individuálnych problémov voličov. Z toho pramení neustále zvyšujúci sa počet politických strán, ktoré reagujú na najaktuálnejšie záujmy a potreby verejnosti. Voliči sa transformujú na spotrebiteľov, ktorí hľadajú okamžitý zisk. Paralelne sa vytráca ich lojalita k existujúcim politickým stranám. Následkom toho sú politickí predstavitelia nútení vyvíjať dôraznejšie úsilie a činnosť, aby si udržiavali záujem a podporu voličov [Hurtíková, 2016 s. 17].

Ak chceme docieliť, aby človek mohol slobodne a racionálne rozhodovať a voliť, musí byť spôsobilý viesť rovnocennú diskusiu s ostanými. Možno povedať, že komunikácia je bytostne spojená s rečou, a to nielen vo verejnom priestore, ale aj v súkromí. Pomocou reči človeka dokážeme identifikovať viacero vlastností. Inými slovami človek prostredníctvom reči ukazuje, kým je, a odhaľuje svoju jedinečnú osobnú identitu. Reč používaná prostredníctvom sociálnych médií je v podstate novým spôsob distribúcie informácií [Motal, 2012, s. 228]. Pippa Norris sa zmieňuje, že politická komunikácia je interaktívny proces, v ktorom dochádza k prenosu informácií medzi politikmi, spravodajskými médiami a spoločnosťou. V zásade ju nemôžeme chápať, ako jednosmerný prenos zdieľania od politických elít k verejnosti. Iný názor majú Jay G. Blumler a Michael Gurevitch, ktorí zdôrazňujú, že politická komunikácia je systém dynamickej interakcie medzi politickými činiteľmi, médiami a ich publikom, pričom každý z týchto aktérov je zapojený do kreovania, prijímania a následného interpretovania

politických informácií [Hurtíková, 2016, s. 15]. Nové média menia formy komunikácie v spoločnosti, pretože umožňujú všetkým užívateľom participovať na priamej komunikačnej demokracii. Podľa K. Starkovej ide o súčasť sémiotickej demokracie, vďaka ktorej môžu užívatelia byť súčasťou kultúrneho diškurzu. Každý sa môže stať tvorcom aj vydavateľom a využívať možnosti rýchlo publikovať vlastné mediálne obsahy, alebo naopak mať prístup k obsahom iných ľudí. V dôsledku toho vzniká digitálne spoločenstvo, ktoré poznáme pod pojmom informačná spoločnosť [Jakubowicz, 2013, s. 243]. Naša spoločnosť je každý deň vystavovaná obrovskému množstvu informácií, ktoré sú sprostredkované pomocou masových a nových médií. Proces tvorby politiky sa realizuje v komunikačnej činnosti, keď dochádza k mnohosmernému toku informácií. Politická komunikácia s týmto procesom veľmi úzko súvisí. Jednoznačné teoretické vymedzenie politickej komunikácie je problematické, pretože musíme pri definovaní tohto pojmu využiť poznatky aj z iných humanitných disciplín, ako je napríklad sociológia, marketing, psychológia, či žurnalistika. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že v politickej komunikácii je obsiahnutá výmena názorov, záujmov, postojov a podobne, ktorá sa odohráva medzi politikmi a spoločnosťou. Robert Denton a Gary Woodward uvazdajú, že kľúčovým faktorom, na základe ktorého môžeme označiť komunikáciu za politickú, nie je zdroj zdieľania, ale jej obsah a účel. Ide o proces, pri ktorom informácia tendenčne ovplyvňuje politické prostredie [Hurtíková, 2016, s. 14].

2.1. Digitálni domorodci

Pri analyzovaní mechanizmu politickej komunikácie na internete je potrebné upriamiť našu pozornosť aj na internetové publikum. Mladí ľudia v súčasnosti predstavujú prvú generáciu, ktorá vyrástla s novými mediálnymi technológiami. Ide o generáciu, ktorá považuje pripojenie na internet za úplne bežnú súčasť svojho života. Mladí ľudia sú dnes v nepretržitom online kontakte s desiatkami až stovkami ľudí. Popisovaný fenomén je rozšírený najmä v Severnej Amerike a Európe a predstavuje mimoriadne zaujímavú vednú disciplínu vhodnú pre dôslednejšie skúmanie zo strany marketérov, politológov, sociológov, či mediálnych expertov. Pre pomenovanie tejto generácie mladých ľudí sa používa pojem Net Generation, Digital Generation, iGeneration či Millenials. V roku 2001 použil prvý krát pojem digital natives, teda digitálni domorodci americký profesor M. Prensky [Vrabec, 2009, s. 83–85]. Označenie digitálni domorodci sa používa pre ľudí s nadpriemerným a sofistikovaným využívaním nových technológií. Ide prevažne o generáciu ľudí narodených po roku 1980. Zaraďujú sa k tejto skupine aj ľudia narodení pred rokom 1980, u ktorých možno pozorovať značný technický progres spôsobený hlavne spoločenským tlakom a pokrokovým životným štýlom [Hrdina, 2013, s. 303, 304]. Uvedenú skupinu ľudí, ktorí sa nenarodili v období digitálneho rozmachu nových technológií, ale adaptovali a osvojili si nové trendy, nazval M. Prensky Digital Immigrants, teda digitálnymi prisťahovalcami. Dlhodobé používanie sociálnych sietí formuje identitu užívateľa a napríklad sociálne

siete Facebook, či MySpace sa stávajú akousi občianskou spoločnosťou mladej generácie [Vrabec, 2009, s. 83 – 85]. Medzi základné rysy digitálnych domorodcov patrí odklon od vnímania rozdielov medzi «virtuálnym» a «skutočným» svetom, nepretržitý online kontakt a príjem mediálnych obsahov sa realizuje takmer výlučne prostredníctvom internetu. Sociálne interakcie a občianske aktivity sa v tejto skupine prejavujú hlavne skrze digitálnych technológií a iným komunikačným prostrediam venujú minimálnu pozornosť. Uvedený stav spôsobuje aj nový pohľad na rozdiel medzi tradičnými tzv. push médiami, kedy sa komunikačný obsah v podstate tlačí k príjemcom bez ohľadu na ich záujem a novými tzv. pull médiami, ktoré sú príznačné tým, že si obsahy na internete musia užívatelia vyhľadávať samostatne. Rozdiel medzi push a pull médiami nie je zásadne odlišný a ľudia väčšinou len pasívne konzumujú im predkladané obsahy. Politickú komunikácia prostredníctvom internetu môžu ľudia vnímať ako podstatne kredibilnejšiu a osobnejšiu, ako je to pri komunikácii prostredníctvom tradičných masových médií. Preto sa politická komunikácia na internete sústreďuje na vytváranie komunít občanov, ktorí si ďalej vytvárajú vzťah s politikom, stranou a podobne a zároveň majú tendenciu do skupín zapájať ďalšie osoby. Tento mechanizmus sa využíva aj pri online fundraisingu. Pod týmto termínom rozumieme systematickú činnosť, ktorej výsledkom je získavanie finančných prostriedkov a sú charakteristické najmä pri volebných kampaniach v USA a Veľkej Británii. V súčasnosti nie je problém osloviť prostredníctvom sociálnych sietí a dobre zacielenej internetovej reklamy konkrétneho voliča a obsah prispôsobiť podľa jeho potrieb a záujmov. To je hlavný dôvod, prečo politické strany a politici musia meniť komunikáciu a prispôsobovať sa digitálnym domorodcom, pretože ide o generáciu nových voličov. Nevyhnutý je súbeh reálneho sveta s online svetom a pestovanie komunikácie a rozvíjane osobných vzťahov [Hrdina, 2013, s. 303 – 304].

2.2. Personalizácia a profesionalizácia politickej komunikácie

Pri štúdiu politickej komunikácie je dôležité oboznámiť sa s viacerými termínmi, medzi ktoré patrí aj personalizácia, ktorá sa zameriava na zvyšovanie relevancie a postavenia predstaviteľov politických strán v komunikácii a zároveň popisuje centralizáciu rozhodovacích právomocí v úzkom okruhu straníckeho vedenia. Politická strana, ktorá je nositeľom rôznych názorov, ustupuje do pozadia a jej miesto preberá politická osobnosť, alebo, dnes populárne nazývaný, politický líder strany. V dôsledku toho sa volebné kampane stávajú politickým bojom osobností. Personalizácia politickej komunikácie je väčšinou chápaná ako proces zvyšujúceho záujmu médií o jednotlivých politikov na úkor politických skupín a strán. Druhou kategóriou sú profesionáli mimo politiky. V čase, keď je program strany v pozadí a akcentovaná osoba kandidáta, ide o logické zhodnotenie kreditu z iného povolania v politickej úlohe. Napríklad pre USA sú charakteristickým príkladom advokáti, v rámci Slovenskej republiky sú to prevažne lekári, športovci, akademici, ktorých

úspech je založený do veľkej miery aj na ich profesii. Tretia dôležitá metóda profesionalizácie politickej komunikácie odkazuje k outsourcingu. Do tejto kategórie spadajú aj profesionálni asistenti a poradcovia politikov. Myslíme si, že tejto kategórii je potrebné venovať väčšiu pozornosť, pretože v straníckej hierarchii sa dostávajú poradcovia pomerne vysoko a nie je žiadnou novinkou, že ľudia pôsobiaci na týchto pozíciách sa stávajú tzv. gatekeepermi, ktorí sprostredkúvajú informácie medzi lídrom a stranou. V tejto súvislosti je potrebné povedať, že veľká časť politikov na rôznych úrovniach spravovania veci verejných, využíva expertov aj na politickú komunikáciu na sociálnych sieťach, ako je napríklad Facebook a Twitter. V súčasnosti má veľká časť politických strán a politických lídrov zriadenú profesionálnu politickú stránku na sociálnej sieti Facebook a Twitter, ale administrátorov stránok, ktorí reálne komunikujú s voličmi, nepoznáme. Najmä v predvolebnom období dochádza k tomu, že strana uskutočňuje činnosti mimo svojho hodnotového rámca a sú výsledkom technických znalostí aplikovaných na oblasť komunikácie. Politickí poradcovia častokrát nie sú členmi politickej strany a pochopiteľne nie sú do týchto funkcií volení. Zvyknú sa označovať ako politickí analytici, konzultanti, imagemakeri a podobne [Křeček, 2013, s. 106–108). Činnosť jednotlivých spôsobov politického poradenstva a outsourcingu je veľmi náročné identifikovať, pretože pracujú „za scénou". Preto Medevic a Lenart konštatujú, že relevantné informácie v podstatne neexistujú. Podobne aj Petracca uvádza, že politické poradenstvo je problematicky uchopiteľné. Nie sú k dispozícii dáta, ako určiť poradcov a čo je vlastne náplňou ich poradenstva [Křeček, 2013, s. 109].

Médiá sú všade okolo nás a ich vplyv je len veľmi náročné predvídať, nakoľko existuje množstvo rôznych vplyvov, ktorých vzájomné vzťahy sú veľmi zložité. Povahu médií je tiež náročné definovať, pretože sú neustále sa rozvíjajúcim a meniacim sa systémom s vlastnou dynamikou vývoja. Sú dané nielen ekonomickými a spoločenskými podmienkami, ale zároveň sú odvodené od technologických možností. Fakt, že sa ponuka mediálnych produktov neustále mení a médiá menia postavenie a úlohu v spoločnosti do veľkej miery sťažuje odpoveď na otázku týkajúcu sa povahy a pôsobenia médií [Jirák–Köpplová, 2009, s. 322 – 323].

3. Záver

V súvislosti s príchodom nových médií a politickou komunikáciou je spojená optimistická téza, že nové médiá zabezpečia príchod nových politických aktérov vo verejnom priestore, čím sa docieli premena súčasnej formy politickej komunikácie. Podľa optimistických predpokladov zabezpečia nové médiá komunikáciu ľuďom, ktorým doposiaľ nebol umožnený priestor v tradičných médiách. Máme na mysli prevažne ľudí reprezentujúcich predovšetkým menšinové názory. Okrem toho spôsob ich komunikácie by mal byť charakteristický svojou interaktívnosťou, inovatívnosťou a personalizáciou [Macková, 2016, s. 28]. Technologický

rozvoj médií má priamy vplyv na činnosť a chovanie politických predstaviteľov, nakoľko každý aktér je do procesu komunikácie zapojený. Táto činnosť sa zároveň uskutočňuje v rovnakom sociálnom prostredí, v ktorom sú rovnaké spoločenské pravidlá charakteristické pre danú politickú kultúru [Hurtíkova, 2016, s. 15]. Politická komunikácia na sociálnych sieťach nemá tendenciu transformovať hodnoty väčšiny užívateľov, ale skôr ich v konkrétnych názoroch a postojoch utvrdzovať. Internet a sociálne siete majú zároveň tendenciu slúžiť užívateľom ako nástroj na selekciu informácií, ktoré si triedia podľa toho, čomu dôverujú, čo poznajú a čo sa im páči. Preto považujeme otázku, do akej miery nové médiá ovplyvňujú formovanie politických hodnôt a názorov ľudí «vyrastajúcic» na internete, za kardinálnu. Nemožno pristúpiť k jednoznačnému záveru, že táto generácia ľudí bude automaticky otvorenejšia a zároveň využívať internetové služby len k sebavzdelávaniu. Naopak, dostupné dáta a výskumy potvrdzujú, že internet a sociálne siete vytvárajú veľký priestor pre zábavu a komerčné záujmy. Okrem toho našej pozornosti neuniká fakt, že internet nie je v hospodárskom vzduchoprázdne, ale naopak, Facebook, Google, Apple sú spoločnosti, ktoré podstatným spôsobom determinujú internetovú komunikáciu a určujú jej smerovanie. Internet a sociálne siete sú kompletne pod kuratelou de facto úzkej skupiny vysoko technicky gramotných užívateľov, expertov, vedcov a biznismenov, ktorí kreujú primárnu predstavu o tom, čo internet je, akou cestou sa má vyvíjať a môžu zásadným spôsobom ovplyvňovať volebné rozhodovacie procesy [Motal, 2012, s. 233–235]. Napríklad šéf spoločnosti Apple T. Cook, zakladateľ Googlu L. Page a majiteľ Tesly a SpaceX E. Musk v marci 2016 usporiadali tajnú schôdzku na súkromnom ostrove pobrežia americkej Georgie s cieľom vymyslieť stratégiu, ako zastaviť D. Trumpa v prezidentských voľbách. Tajného stretnutia sa zúčastnil aj jeden z prvých investorov Facebooku S. Parker, ale aj vydavateľ New York Times A. Ochs Sulzberger [Mamiit, 2016]. V tejto súvislosti chceme poukázať na štúdiu časopisu Nature, podľa ktorej v amerických kongresových voľbách roku 2010 sa 430 tisíc Američanov rozhodlo ísť k voľbám vďaka správe od priateľov zdieľanej na sociálnej sieti Facebook. Účasť môže byť pre niektorých kandidátov rozhodujúca, obzvlášť pri amerických voľbách, kde sa dôsledne skúma aj počasie v deň konania volieb. Preto tvrdenie, že úzka skupina vplyvných ľudí môže mať zásadný vplyv na volebnú účasť i výsledky nepovažujeme za utopistickú myšlienku, ale ako jeden z faktov zdôrazňujúci význam a vplyv internetu na spoločnosť. Táto skutočnosť je však v zásadnom protiklade s participatívnym princípom demokracie. Násilie nie je uskutočňované fyzicky, ale informačne, pretože väčšina reálne neovplyvňuje identitu internetu a teda formu informácií. Rovnako je potrebné poznamenať, že internet poskytuje nespočetné množstvo informácií rôzneho charakteru, teda aj politických, ale ľudia ich nie sú schopní efektívne spracovávať a vyhodnocovať. Ide o tzv. špirálu technomoci, ktorá vzniká z informačného prehltenia, ktoré je konfrontované s technologickými inováciami. V dôsledku toho dochádza k tomu, že ak sa užívateľ dokázal zorientovať v informáciách, nové nástroje a ich spôsob používania vrátili užívateľa opäť na začiatok. Tieto dôvody viedli V. Motala

k názoru, že technodeterministický predpoklad, že internet je symetrické prostredie, ktoré povedie ku skutočnej demokracii, je logický klam [Motal, 2012, s. 233–235].

Bibliografia

1. ADLEROVÁ V. *Kultura konvergence – konvergentní kultura.* [Cit. 2016-10-09.] / V. ADLEROVÁ. - 2015. – Dostupné na internete : http://medkult.upmedia.cz/Keywords/kultura-konvergence/#_ftn1
2. BELL E. *The Rise Of Mobile And Social News*. [Cit. 2016-10-09.] / E. BELL. – 2015. - Dostupné : https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Reuters%20Institute%20Digital%20News%20Report%202015_Full%20Report.pdf
3. BECK U. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně /* U. BECK. – Praha : SLON, 2011. – *S*. 431.
4. BEDNÁRIK J. *Mikroblogovacia služba Twitter a jej využitie v marketingovej praxi /* J. BEDNÁRIK– P. MURÁR– A. ŠTEFANČÍKOVÁ. – Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2010. – *S*. 97.
5. BEDNÁŘ V. *Marketing na sociálních sítích: Prosaďte se na Facebooku a Twitteru /* V. BEDNÁŘ – Brno: Computer Press, 2011. - *S*. 197.
6. ČEKAN V. *Vliv sociálních sítí na americké prezidentské volby 2012.* [Cit. 2016-10-09.] / V. ČEKAN. – 2015. – Dostupné na internete : < http://www.e-polis.cz/clanek/vliv-socialnich-siti-na-americke-prezidentske-volby-2012.html>
7. GLADIŠ M. Sociálne siete ako masovokomunikačné médiá – Áno či nie?. [Cit. 2016-10-09.] / M. GLADIŠ. – 2010. – Dostupné na internete : <file:///C:/Users/Vlado/Downloads/gladis.pdf>
8. EIBL O. *Efektivní politická komunikace.* [Cit. 2016-10-09.] / O. EIBL. – 2009. – Dostupné : <http://www.evropskehodnoty.cz/wp-content/uploads/2013/03/EH_Efektivni_politicka_09.pdf>
9. FACEBOOK. *Centrum nápovědy.*[Cit. 2017-11-09.] / FACEBOOK. – 2017. – Dostupné na internete : <https://www.facebook.com/help/285625061456389?helpref=uf_permalink&locale=cs_CZ>
10. HRDINA M. Technologie neni apolitická: poznámky ke studiu politické komunikace v nových médiích / M. HRDINA. – Praha : FSV UK, 2013.
11. HURTÍKOVÁ H. *Farming televízního zpravodajství a jeho účinek na formování politických postojů veřejnosti* / H. HURTÍKOVÁ. – Praha : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016. - *S*. 196
12. CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ A. *Res publika: politická komunikácia v mediálnej spoločnosti /* A. CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ . – Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. – 2015. – *S.* 150.

13. INTERNET WORLD STATS. [Cit. 2016-10-09.] – 2016. – Dostupné na internete : <http://www.internetworldstats.com/europa.htm#sk>

14. JAKUBOWICZ K. *Nová ekologie médií. Konvergence a mediamorfóza /* K. JAKUBOWICZ . – Zlín : Verbum. – 2013. – 334 s.

15. JIRÁK J. – KÖPPLOVÁ B. *Masová média* / J. JIRÁK – B. KÖPPLOVÁ. – Praha : Portál, 2009. – *S.* 416.

16. KÁŠOVÁ M. *Môj volič – môj pán! Lingvokulturologické reflexie o politickej reklame /* M. KÁŠOVÁ . – Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. – *S*. 161.

17. KŘEČEK J. *Politická komunikace /* KŘEČEK J. – České Budějovice: Grada Publishing, 2013. – *S*. 176.

18. KUBÁČEK J. *Slovník politického managementu a volebního marketing /* J. KUBÁČEK– Praha : Grada Publishing, 2012. - *S*. 104.

19. KYŠKA R. *K vybraným aspektom metodológie prieskumu sociálnych médií z pohľadu politických vied /* R. KYŠKA– Praha : Fakulta mezinárodních vztahů, 2014.

20. LIPPMANN W. *Veřejné mínění /* W. LIPPMANN. – Praha: Portál, 2015. – *S*. 334.

21. LISTER M. *New media: a critical introduction* [online]. [Cit. 2016-10-09.] / M. LISTER. – 2009. – Dostupné : <https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SAN236/um/Lister_a_spol_New_Media_A_Critical_Introducion.pdf>

22. LUPAČ P. *Za hranice digitální propast /* P. LUPAČ. – Praha : Slon, 2015. – *S*. 260.

23. LUHA M. Masová komunikácia na zjedenie. .[Cit. 2017-11-09.] / M. LUHA. – 2013. – Dostupné : <http://www.mediawatch.dog/marian-luha-masova-komunikacia-na-zjedenie-komunikacia>

24. MACEK J. *Úvod do nových médií.* Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. [Cit. 2016-10-09.] / J. MACEK. – 2011. – Dostupné : <https://is.muni.cz/el/1421/podzim2012/IMK001/um/uvod_do_novych_medii_-_Jakub_Macek_-_OSU_2011.pdf>

25. MACKOVÁ A. *Nová média v politické komunikaci: Politici, občané a online sociální sít /* A. MACKOVÁ. – Brno : Masarykova univerzita, 2016. – *S*. 187.

26. MANOVICH L. *Principy nových médií.* [Cit. 2016-10-09.] / L. MANOVICH. – 2002. – Dostupné na internete : < http://www2.iim.cz/wiki/images/5/52/Manovich2-02i.pdf >

27. MAMIIT A. *Tim Cook, Lary Page, Elon Musk and Other Tech CEOs Attend Secret Ani-Trump Meeting: Report.* [Cit. 2016-10-09.] / A. MAMIIT – 2016. – Dostupné na internete : <http://www.techtimes.com/articles/139360/20160308/tim-cook-larry-page-elon-musk-and-other-tech-ceos-attend-secret-anti-trump-meeting-report.htm>

28. MIKULÁŠ P. Komunikačné preferencie užívateľov sociálnych sietí. [Cit. 2016-10-09.] / P. MIKULÁŠ. – 2009. – Dostupné : <http://pmikulas.weebly.com/uploads/4/3/0/3/4303126/mikul_peter.pdf>

29. MORAVEC V. *Médiá v tekutých časech: Konvergence audiovizuálních médií v ČR /* V. MORAVEC. – Praha : Academia, 2016. – S. 188.

30. MOTAL J. *Informační násilí a mýtus interaktivity: Proč nová média nepřináší demokracii.* [Cit. 2016-10-11.] / J. MOTAL. – 2012. – Dostupné na internete : <https://www.muni.cz/vyzkum/publikace/980424>

31. ONDRÁŠIK B. *Využívanie webu a sociálnych sietí v politických kampaniach na Slovensku v rokoch 2009–2012* In. Jašová–Sečík: *Masmédiá a politika: Komunikácia či manipulácia? /* B. ONDRÁŠIK. – Bratislava : Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, 2014. - S. 345.

32. RYANOVÁ M. L. *Narativ jako virtuální realita /* M. L. RYANOVÁ – Praha : Academia, 2015. – S. 463.

33. SVETLÍK M. *Marketingová komunikace v nových médiích /* M. SVETLÍK . – Brno : Masarykova univerzita, 2010. – S. 85.

34. SVOBODOVÁ J. *Manipulace a argumentace v politickém a mediálnim diskurzu /* J. SVOBODOVÁ . – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016 – S. 214.

35. ŠTĚTKA V. – ŠMAHEL D. *Nová média v perspektivě sociálních věd.* Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity. [Cit. 2016-10-09.] / V. ŠTĚTKA – D. ŠMAHEL. – 2009. – Dostupné na internete : < http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/091012101134.pdf >

36. URBAN F. *Nebezpečenstvo filtračnej informačnej bubliny.* [Cit. 2016-10-09.] / F. URBAN – 2016. – Dostupné na internete : <https://touchit.sk/nebezpecenstvo-filtracnej-informacnej-bubliny/55361>

37. VÁCLAVÍK L. *Google zažil nejlepší čtvrtletí v historii. Vydělal téměř 7 miliard dolarů.* [Cit. 2016-10-09.] / L. VÁCLAVÍK – 2016. – Dostupné na internete : <http://www.cnews.cz/google-zazil-nejlepsi-ctvrtleti-v-historii-vydelal-temer-7-miliard-dolaru>

38. VELŠIČ M. *E – demokracia na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. [Cit. 2016-10-09.] / M. VELŠIČ. – 2008. – Dostupné na internete : <http://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/e-Demokracia_na_Slovensku.pdf>

39. VETCHÝ M. *Internetové sociální sítě jako nové působiště knihoven a knihovníků.* [Cit. 2016-10-09.] / M. VETCHÝ. – 2010. Dostupné : <http://is.muni.cz/th/52193/ff_m/Marek_Vetchy_diplomova_prace.pdf>

40. VRABEC N. Digitálni domorodci na Slovensku. [Cit. 2016-10-09.] / N. VRABEC. – 2009. – Dostupné na internete : <http://www.communicationtoday.sk/download/1/2010/CT_2010_1_Vrabec.pdf>